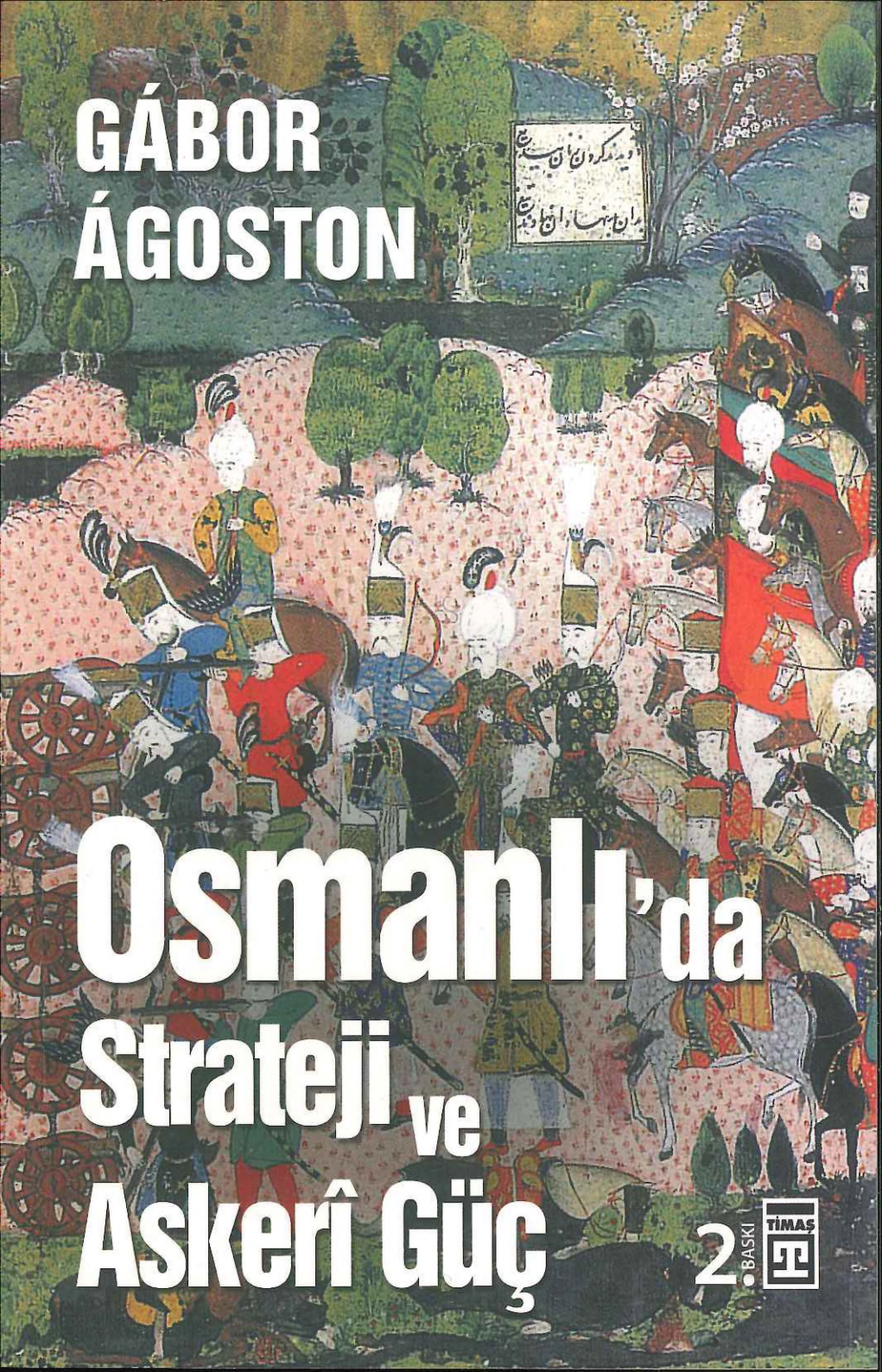
GÁBOR ÁGOSTON

Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç

2. BASKI

TİMAŞ

iyi ki kitaplar var...

TİMAŞ YAYINLARI
İstanbul 2015

timas.com.tr

OSMANLI'DA STRATEJİ VE ASKERİ GÜÇ
Gábor Ágoston

TİMAŞ YAYINLARI | 2675
Osmanlı Tarihi Dizisi | 70

PROJE EDİTÖRÜ
Adem Koçal

EDİTÖR
Tuğçe İnceoğlu

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

1. BASKI
Şubat 2012, İstanbul

2. BASKI
Aralık 2015, İstanbul

ISBN

ISBN: 978-605-114-933-2

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr
timas@timas.com.tr

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01
Matbaa Sertifika No: 16086

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

OSMANLI'DA STRATEJİ VE ASKERİ GÜÇ

Gábor Ágoston

Çeviri: M. Fatih Çalışır

TİMAŞ

Gábor Ágoston

Budapeşte Üniversitesi Tarih ve Türkoloji bölümlerinden mezun oldu. 1986'da doktor, 1994'te doçent unvanını aldı. 1986-1998 arasında Budapeşte ve Pécs üniversitelerinde Macar ve Osmanlı Tarihi dersleri okuttu. 1998'den itibaren Georgetown Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olan Gábor Ágoston, on beşinci ve on sekizinci yüzyıllar arası Osmanlı, Habsburg ve Macar tarihleri üzerine İngilizce, Türkçe, Macarca ve Almanca dillerinde yayımlanmış altmışı aşkın makalenin ve beş kitabın yazarıdır.

M. Fatih Çalışır

Fatih Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu (2005). Orta Avrupa Üniversitesi'nde Karşılaştırmalı Orta Avrupa Tarihi ve Bilkent Üniversitesi'nde Osmanlı Tarihi alanlarında yüksek lisans dereceleri aldı (2009). Halen Georgetown Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Erken Modern Avrupa Tarihi alanında doktora eğitimine devam etmektedir.

İçindekiler

ÖNSÖZ 9

1 / OSMANLILAR: SERHAD BEYLİĞİNDEN İMPARATORLUĞA 15

2 / ENFORMASYON, İDEOLOJİ VE EMPERYAL SİYASETİN SINIRLARI: OSMANLI-HABSBURG REKABETİ BAĞLAMINDA OSMANLI BÜYÜK (GRAND) STRATEJİSİ 59

3 / ÇEVRE VE SINIR TARİHİ ÇALIŞMALARININ BULUŞTUĞU YER: MACARİSTAN'DAKİ OSMANLI-HABSBURG SINIRI BOYUNCA NEHİRLER, ORMANLAR, BATAKLIKLAR ve KALELER 97

4 / ERKEN MODERN OSMANLI ve AVRUPA BARUT TEKNOLOJİSİ 131

5 / AVRUPA-ASYA ARASINDA TEKNOLOJİK DİYALOG VE OSMANLI İMPARATORLUĞU: BARUT ÇAĞI'NDA ASKERÎ TEKNOLOJİ VE UZMANLIK 151

6 / DOĞU-ORTA AVRUPA'DA İMPARATORLUKLAR ve SAVAŞ, 1550–1750: OSMANLI-HABSBURG REKABETİ VE ASKERÎ DÖNÜŞÜM 169

7 / OSMANLI İMPARATORLUĞU
VE RUSYA'DA ASKERÎ DÖNÜŞÜM, 1500–1800 213

8 / MACAR TARİHYAZIMINDA
OSMANLI İMGESİ..... 267

MAKALELERİN KÜNYESİ..... 287

KAYNAKÇA 289

İNDEKS 319

Bu kitabı rahmetli hocam,
Profesör Dr. Gyula Káldy-Nagy'in
aziz hatırasına ithaf ediyorum.

ÖNSÖZ

Osmanlılar teşkilat ve ordu gücü bakımından tarihteki en büyük İslam imparatorluklarından birini kurdular. Bu imparatorluk on beşinci yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı'ndaki dağılışına dek Avrupa ve Asya siyasetinde önemli bir rol oynadı. İstanbul'un ortaya koyduğu politikalar ve giriştiği savaşlar her iki kıtanın da geleceğini şekillendirdi. Örnek vermek gerekirse, Osmanlı-Habsburg rekabetini hesaba katmaksızın on altıncı ve on yedinci yüzyıl Avrupa tarihini anlamak mümkün değildir. Her ne kadar iki imparatorluğun da farklı siyasi endişeleri ve askerî meşguliyetleri olmuş olsa da -Osmanlılar Şii Safevi komşularının meydan okumalarına karşılık verirken, Habsburglar Valois Fransası ve imparatorluk topraklarındaki Protestan soyluları ile mücadele ediyordu- Osmanlı-Habsburg rekabeti destansı bir mücadelenin tarihidir. Diğerleriyle rekabetin devam ettiği bir dönemde ortaya konulan bu mücadele, bir taraftan imparatorluk kaynaklarını tüketirken, diğer taraftan da her iki imparatorluğun da strateji ve dış politikalarını yeniden şekillendirdi. Bu çekişme, ordularının inşa sürecinde Viyana, Madrid ve İstanbul için belirleyici etken oldu. Buna rağmen, Osmanlıların askerî başarı ve mağlubiyetlerini Avrupa bağlamında ele alan az sayıda eser ortaya konulmuştur. Kısmî değişiklik ve eklemelerle bir araya getirilen ve sevgili öğrencim M. Fatih Çalışır'ın başarılı çevirisi ile Türkçeye kazandırılan elinizdeki makaleler bu amaca ulaşmayı hedeflemektedir (Kitaptaki ikinci makale Onur Güneş Ayas tarafından çevirilmiş ve *Erken Modern Osmanlılar. İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011 içinde yayımlanmıştır).

Kitabın ilk bölümündeki makaleler Osmanlı stratejisi ve askerî gücü üzerinedir. Bu çalışmalarda imparatorlukların yükseliş ve çöküşlerini açıkladığı kabul edilen ve bu yönüyle siyaset bilimcileri ve sosyologlar için çekici hale gelen "büyük stratejiler" üzerine yapılan genellemelerin karmaşık tarihî gerçekleri basite indirgediğini iddia etmekteyim. Osmanlıların (veya rakiplerinden herhangi birinin) siyasetini yüzyıllar boyunca şekillendiren tek bir stratejinin var olduğunu düşünmek bizi araştırmalarımızda yanlış yöne sevk edecektir. Bununla birlikte yeni toprakların fethi ve Osmanlı hakimiyetinin tesisi için kimi padişahlarca ortaya konulan kişisel stratejilerin tesbiti mümkündür. Ayrıca, imparatorluğun bazı politikalarının uzun zaman dilimlerine yayıldığı ve oluşan jeopolitik koşullara kısa zamanda uyarlanabildiğini düşünmekteyim. Bu bölümdeki ikinci makale Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk dönemlerinde görülen büyük Osmanlı stratejisi üzerine olup Osmanlı istihbaratı ve çatışma halindeki Osmanlı-Habsburg imparatorluk ideolojileri üzerine ilk deneme mahiyetindedir. Çalışmada, Osmanlı istihbaratının strateji, dış politika ve propaganda oluşturmada sahip olduğu etkin rol üzerinde durulmuştur. Bilindiği üzere istihbarat, Osmanlı ve Habsburg imparatorluk merkezlerinin kendileri ve rakiplerinin imkân ve kısıtlamalarını anlama sürecinde önemli bir araç idi. Propaganda ve rüşvet-i kelam, gerek Süleyman'ın gerekse rakibi Şarlken'in cihanşümul egemenlik iddialarındaki meşruiyetlerini kuvvetlendirmede büyük bir etken iken; reel politika, özellikle 1540'lardan sonra, her ikisinin de siyasetini belirleyen esas amil haline geldi. Bölümün son makalesinde genel Osmanlı stratejisi bağlamında İstanbul'un coğrafya ve çevre anlayışına dikkat çekilmiş ve Macaristan'daki Habsburg ve Osmanlı savunma sistemlerinin oluşumunda nehirler, bataklıklar ve dağların sahip olduğu önem ve etki üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada, gerek Osmanlılar gerekse Habsburgların imparatorluklarını ve imparatorluk kaynaklarını haritalandırdıkları, ayrıca sınırlar, araziler ve

nehir sistemleri hakkında yeterli seviyede bilgi sahibi oldukları temel tez olarak ileri sürülmüştür.

İkinci bölümdeki nispeten kısa iki makalede Osmanlı ve Avrupa barut teknolojisi ile Osmanlıların Avrupa ve Asya arasındaki teknolojik diyalogda sahip oldukları rol ele alınmıştır. Bu makaleler *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005 [*Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Gücü ve Silah Sanayisi*, (çev. Tanju Akad), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006] başlıklı kitabımda ayrıntılı şekilde ortaya koyduğum bulgu ve tezlerden bazılarını içermektedir. Osmanlılar on yedinci yüzyıla dek Avrupa askerî teknolojisindeki gelişmeleri yakından takip edip Avrupalı ve Asyalı rakipleri üzerinde ateşli silah üstünlüklerini korumuşlardır. Bu bakış açısıyla yazılmış elinizdeki makaleler, Osmanlıların sözde "muhafazakarlığı" ve "teknolojik geriliği" üzerine mevcut birçok oryantalist ve Avrupa-merkezci tezi reddetmektedir. On altıncı yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda yerli-yabancı birçok uzmanı imparatorluk merkezine çeken "beyin göçü"ne müsait değerlerin var oluşuna özellikle dikkat çekilmiştir. Osmanlıların kara ve deniz seferleri ile imparatorluk sınırlarını muhafaza eden serhad kalelerinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek güçte yerli bir silah sanayisine ve bu sanayinin oluşmasına imkân tanıyacak savaş malzemesi, gerekli kurumsal ve mali yapılara sahip olmaları üzerinde durulan diğer konulardır.

Üçüncü bölümdeki çalışmalar Osmanlı, Habsburg ve Romanov imparatorluklarındaki askerî ve ilgili mali ve bürokratik gelişmeleri mukayeseye çalışan ilk denemeleri içermektedir. Bu çalışmalarda söz konusu imparatorlukların potansiyel askerî güçleri ve seferber edilen asker sayıları hakkında güvenilir rakamlar verilmiş ve imparatorlukların değişen askerî yetenekleri incelenmiştir. Araştırmalarda on altıncı yüzyıl Osmanlı merkezî yönetiminin Avusturyalı ve Moskof rakiplerine kıyasla imparatorluk kaynakları ve askerî gücü üzerinde çok daha geniş bir kontrole sahip olduğu, ancak on yedinci yüzyıl sonu itibariyle İstanbul'un bu üstünlüğünü kay-

bettiği iddiası temel tez olarak ortaya konulmuştur. Mutlakiyetçi tarzda giriştikleri birçok askerî, bürokratik ve mali reformlar -ki bunların çoğu Osmanlı (ve Tatar) tehdidine cevap olacak şekilde ya da Osmanlı askerî-bürokratik uygulamalarını taklit amacıyla gerçekleşmiştir- sayesinde Viyana ve Moskova on yedinci yüzyıl sonuna gelindiğinde Osmanlılar karşısında askerî yeteneklerini önemli ölçüde artırdılar. Bu süreçte Habsburg Avusturyası ve Romanov Rusyası merkezî devlet aygıtının kaynakları elde tutabildiği ve yerel güç sahiplerinden neredeyse bağımsız şekilde asker toplayabildiği mutlak merkezî imparatorluklara dönüştüler. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu tam tersi bir yol izledi ve İstanbul'un yerel güç sahipleri (ayanlar) ve beylerin kapı halklarına bel bağlamak zorunda kaldığı, adem-i merkeziyetçi ve meşruti bir monarşiye dönüştü. Osmanlılar artık yalnızca bu özel ve eyalet kuvvetlerin yardımı sayesinde (piyade-süvari oranı İstanbul'un Habsburg ve Romanov rakiplerinin sahip olduğu orana benzerlik gösteren) gerekli büyüklükte ordular seferber edebiliyordu. Bununla birlikte, Osmanlıların askerî zayıflıkları hakkında sarf edilecek abartılı ifadelerden –en azından 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi dönem için- kaçınmak gerekir. Nihayetinde 1683'te kuşatılan şehir "zayıf" Osmanlı ordusunun kuşattığı Viyana idi; modernize edilmiş "güçlü" Habsburg ordusu İstanbul'u kuşatmıyordu. Benzer şekilde, her ne kadar "Macaristan'ın Türklerden kurtuluşu" Avrupa'da kutlanmış ve bu durum Habsburglara sınırlarını Rumeli'ye doğru genişletmeye imkan tanıyacak bir ivme kazandırmış ise de Habsburgların kazandığı askerî zaferlerin Kutsal Lig ile girişilen koalisyon savaşları sayesinde elde edildiğini unutmamak gerekir. Bu dönemde Osmanlılar, geç on yedinci yüzyıl imparatorluklarından hiçbirinin üstesinden gelemeyeceği şekilde, Habsburg/İmparatorluk, Lehistan-Litvanya, Moskof ve Venedikli hasımlarına karşı dört farklı cephede savaşmak zorunda kalmıştı. Daha da önemlisi, Habsburgların Osmanlılardan elde ettikleri 100.000 km²'lik Macaristan haricindeki diğer topraklarda kurdukları hakimiyet uzun süreli olmadı: Augsburg Birliği Savaşı'nda (1688-

97) Macaristan'da konuşlandırılan en gözde Habsburg birlikleri Fransızlara karşı kullanılmak üzere geri çağrıldı. Bunun üzerine Osmanlılar 1690'da Belgrad'ı çabucak geri aldılar. Böylelikle Habsburgların "Balkanlar'ı kurtarma" ve İstanbul'u fethetme planları sadece bir rüya olarak kaldı.

Kitabın son bölümünde Osmanlı hakimiyetinin Macar tarihyazımında nasıl ele alındığı konusu üzerine bir makale bulunmaktadır. Bu makalede Macar tarihyazımında Osmanlı imgesinin son yüz elli yılda nasıl değiştiği ve bu değişimde hangi temel siyasi ve entelektüel tartışmaların etkili olduğu sorusuna cevap aranmıştır. Osmanlı hakimiyetindeki Macaristan üzerine Macar tarihçileri arasında cereyan eden tartışmalar yine bu makalede tasnif edilmiş ve son otuz yılda bu alanda Macaristan'da yapılmış çalışmaların sonuçlarından ve yeni araştırma konularından kısaca bahsedilmiştir.

Bu kitapta toplanan makalelerin araştırılma ve yazım süreçlerine birçok meslektaş ve arkadaşım tavsiyeleri, soruları ve eleştirileriyle katkıda bulundular. Bunlar arasında Kathryn Ebel Ágoston, Virginia Aksan, Sadık Müfit Bilge, Jeremy Black, İdris Bostan, Günhan Börekçi, Géza David, Brian Davies, Feridun Emecen, Catherine Evtuhov, Pál Fodor, Mehmet Genç, Feza Günergun, Colin Heywood, Ekmeleddin İhsanoğlu, Gyula Káldy-Nagy, Teréz Oborni, Hüseyin Özdeğer, Erol Özvar, Géza Pálffy, Hamish Scott, Kahraman Şakul ve Thomas Winkelbauer'i özellikle anmalıyım. Osmanlı askerî tarihi üzerine kaleme aldığım makaleleri yayınlamam noktasında öneride bulunan Timaş Yayınları Tarih Editörü Adem Koçal'a ve ortaya koyduğu özverili çeviri için M. Fatih Çalışır'a ayrıca teşekkür ediyorum. Bu makalelerin ilk kez yayınlandığı dergi ve kitapların editörleri ile yayınevi sahiplerine de verdikleri izin için müteşekkirim.

1
OSMANLILAR: SERHAD BEYLİĞİNDEN İMPARATORLUĞA

GİRİŞ

Osmanlılar, Selçuklu Devleti'nin 1243'te Moğol hakimiyetine girmesinden sonra kurulan Türkmen beyliklerinden biri olarak on üçüncü yüzyıl sonlarında Batı Anadolu'da tarih sahnesine çıktılar ve tarihin en büyük, en uzun ömürlü, çok-dinli ve çok-ırklı imparatorluklarından birini kurdular. Bu imparatorluğu, Habsburglar ve Romanovlar gibi çok sayıda etnik kimliği içinde barındıran kara imparatorlukları, Romalılar ve Bizanslılar gibi daha iyi bilinen Akdeniz imparatorlukları ve nihayet Abbasi Halifeliği, Safevi İran'ı ve Babür Hindistan'ı gibi Asya'nın diğer büyük İslam imparatorlukları ile kıyaslamak mümkündür.

Osmanlılar Rumeli'deki ilk köprübaşlarını 1352'de Çanakkale Boğazı'nın Avrupa yakasında kurdular. Bizans'taki iç savaşın meydana getirdiği fırsatlardan yararlanan üçüncü Osmanlı hükümdarı I. Murad (1362–89), Rumeli ve Anadolu'da sahip olduğu toprakları fetih, diplomasi ve hanedan evlilikleri aracılığıyla üç kattan fazla genişletmeyi başardı. Edirne'nin muhtemelen 1369'da gerçekleşen fethi ve I. Murad'ın bu şehri yeni başkent ilan edişi, Osmanlıların kendilerini hem Asyalı hem de Avrupalı bir güç olarak gördüklerine işaret etmektedir. Hakimiyetini Tuna ve Fırat kıyılarına kadar genişleten I. Bayezid (1389–1402), her iki kıtada Osmanlı ilerlemesini devam ettirdi. 1402'de Moğol fatihi Timurlenk'in I. Bayezid'i mağlup etmesi Osmanlı genişlemesini on yıl kadar sekteye uğratırken,

Avrupalıların Osmanlıları durdurmaya yönelik 1396, 1443–44 ve 1448 tarihli girişimleri bir sonuç vermedi. 1453'te Sultan II. Mehmed (1444–6, 1451–81) bin yıllık Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu başkenti Konstantinopolis'i fethetti. Kendisini Bizans imparatorlarının mirasçısı "Kayser-i Rûm" kabul eden ve "Sultanu'l-Berreyn" ve "Hakanu'l-Bahreyn"in ("iki kara" -Anadolu ve Rumeli- ve "iki deniz" -Akdeniz ve Karadeniz-) hakimi unvanını taşıyan II. Mehmed, Avrupa ve Asya'da sağlam şekilde köklenen yeni bir imparatorluğun doğuşunu dünyaya ilan ediyordu.

1516-17'de Sultan I. Selim (1512–20) Mısır ve Suriye'de kurulu Memlük Sultanlığı'nı mağlup ederek bu bölgeleri imparatorluk topraklarına kattı. I. Süleyman (1520–66) Irak ve Orta Macaristan'ı imparatorluğuna kazandırdı ve 1529'da Avusturya Habsburg İmparatorluğu başkenti Viyana'yı kuşattı (fakat bir netice elde edemedi). On yedinci yüzyılın ortalarında Osmanlı İmparatorluğu, Macaristan (1660–4), Girit (1669) ve günümüz Ukraynası'nı oluşturan tarihî Leh eyaleti Podolya'da (1672) sürdürülen fetihler sonrasında en geniş sınırlarına ulaştı. Osmanlılar; kuzeyde Macaristan, güneyde Yemen, batıda Cezayir ve doğuda Irak'a uzanan, doğrudan idare edilmeyen bölgeler ve verimli olmayan çöller de hesaba katıldığında yaklaşık 3.800.000 km²'lik geniş bir toprak parçasını idare ediyordu.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın komutasında girişilen 1683'teki İkinci Viyana Kuşatması, Avrupalı Hıristiyan devletler için büyük bir kurtarma operasyonuna dönüştü. Habsburg İmparatorluğu, Lehistan, Venedik, Papalık ve Moskof'tan oluşan uluslararası ittifak, 1699'da Podolya, Dalmaçya ve Mora'nın bazı bölgeleri ile Hırvatistan ve Erdel Beyliği'nden oluşan tarihî Macaristan'ın çoğunu ele geçirmeyi başardı. Ancak Osmanlılar, Rumeli'deki toprakların büyük bölümünü 1878 yılına, Ortadoğu'daki topraklarını ise Birinci Dünya Savaşı'na kadar hakimiyetleri altında tutabildiler. Genelde itibarî olsa da on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda başkentten oldukça uzak noktalardaki eyaletleri kontrol ediyor olmaları Osmanlılar için büyük bir başarı idi.

On altıncı yüzyıl Avrupası'ndaki Valois-Habsburg çatışması veya Soğuk Savaş yıllarındaki Amerika Birleşik Devletleri-Sovyetler Birliği (ve müttefikleri) arasındaki rekabetle kıyaslanması mümkün olan on altıncı ve on yedinci yüzyıl Osmanlı-Habsburg mücadelesi, Avrupa ve Asya'nın geleceğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynadı. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde Romanov Rusyası, Osmanlıların büyük Avrupalı rakibi Habsburg İspanyası ve Avusturyası'nın yerini aldı. Zayıflayan imparatorluk karşısında güneye doğru genişleyen Rusya'ya karşı mücadele, Osmanlı stratejisinin temel meselesi haline geldi. Tarih ve uluslararası ders kitaplarında artık modası geçmiş bir şekilde "Şark Meselesi" başlığıyla kendine yer edinen bu gelişme, on sekizinci yüzyıl sonu ve on dokuzuncu yüzyıl başlarında Osmanlılar ve Avrupa'daki güç sahibi diğer ülkelerin siyasetlerini belirliyordu.

Osmanlılar, imparatorluğun Birinci Dünya Savaşı'nda yıkılmasından bu yana çok sayıda şiddet olayına tanık olan Balkanlar ve Ortadoğu'daki farklı etnik ve dinî unsurlar arasında dirlik ve düzeni asırlar boyunca muhafaza edebildiler. Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun ömürlü olması, üç kıtaya yayılan toprakları ve yüzyıllar boyunca Avrupa ve Ortadoğu politikalarını belirlemede oynadığı aktif rol, "uygun amaçlar, metotlar ve araçlar vasıtasıyla kazanma sanatı" şeklinde tarif edilen emperyal stratejiyi konu alan bir kitapta üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur. Geç on altıncı yüzyıla kadar Osmanlılar için galibiyet; Osman Bey'in serhad beyliğinin gerek Hıristiyan gerekse Müslüman komşu ve rakiplerini mağlup etmesi, yeni topraklar kazanması ve fethedilen bölgelerde hakimiyetini pekiştirerek bir dünya imparatorluğuna dönüşmesi demekti. Bu süreçte Bizans imparatorluk başkenti Konstantinopolis'in fethi sembolik bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Stratejik açıdan bakıldığında söz konusu fetih, Rumeli ve Anadolu'daki Osmanlı topraklarının birleşmesini sağlamış, ayrıca, serhad beyliğinin yerini alan patrimonyal bir imparatorluğun doğuşunu dünyaya ilan etmiştir. Osmanlı fetihleri ve fetih sonrası hakimiyetin tesisi yaklaşık üç yüzyıl boyunca devam etti.

1660-70'lerde yeni fetihler gerçekleşse de on altıncı yüzyıl sonu itibariyle Osmanlı yöneticilerinin temel stratejik hedefi toprak genişlemesinden çok fethedilen bölgeleri elde tutmak idi. Geç on altıncı yüzyıl, imparatorluk tarihinde bir başka dönüm noktasına, Ortaçağ patrimonyal imparatorluğundan merkezî hükümetin kaynaklar ve organize şiddet araçlarına erişim noktasında önceki döneme kıyasla kısıtlı hale bir hale geldiği, erken modern imparatorluğa dönüşümüne işaret eder.[1] Elinizdeki makale bu sebeple dönemlendirme açısından iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Osmanlıların beylik olarak kuruldukları tarihten (1300 civarı) İstanbul'un 1453'teki fethine kadar olan dönemi kapsamakta ve Osman Bey'in küçük Türkmen beyliğinin on altıncı yüzyılın en güçlü imparatorluklarından birine nasıl dönüştüğünü hikaye etmektedir. İkinci bölüm ise imparatorluğun zirve yıllarına şahit olan ve Osmanlı stratejisi ve askerî yeteneklerinde önemli değişikliklerin meydana geldiği on beşinci yüzyıl ortalarından on yedinci yüzyıl sonuna kadar olan dönemi incelemektedir.

STRATEJİ VE STRATEJİK KÜLTÜR

Tarihçiler, ülkelerin jeopolitik, askerî, ekonomik ve kültürel yeteneklerinin küresel vizyonu anlamına gelen büyük strateji (*grand strategy*) kavramını imparatorlukların oluşumu ile güçlü ve zayıf yönlerini açıklamak için kullanmışlardır. Her ne kadar kullanılan bu kavram imparatorluk yöneticilerine yabancı olsa da konu üzerine yapılan son araştırmalarda imparatorluk politikalarını şekillendirerek mali ve beşerî kaynakları belirli amaçlar için seferber eden söz konusu stratejileri fark etmenin ve bu stratejileri yeniden inşa etmenin mümkün olduğu ileri sürülmektedir.[2] Ne var ki,

1 Osmanlı tarihinin 1580'ler sonrasının yeni bir yorumu için bknz. Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

2 E. Luttwak, *The Grand Strategy of the Roman Empire from the First Century AD to the Third*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1976; G. Parker, *The Grand Strategy of Philip II*, New Haven: Yale University Press, 1998; J. P. LeDonne, *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650–1831*, Oxford: Oxford University Press, 2004.

Osmanlıların (ya da rakiplerinden herhangi birinin) politikalarına yüzyıllar boyunca yön veren tek ve değişmez büyük bir stratejinin varlığını kabul etmek yanıltıcı olacaktır. Söz konusu teoriler, kuramsal tutarlılık ve çekiciliklerinden dolayı siyaset bilimcileri ve sosyologlara cazip gelebilir, ancak bu yaklaşım karmaşık tarihi gerçekleri çarpıtmakta ve basite indirgemektedir.[3] Öte yandan, Osmanlıların hikayesini devlet bürokrasisinin ürettiği belgeler üzerinden anlatan devlet merkezli Osmanlı tarihyazımı, Osmanlı tarihini strateji ve devlet niyetlerine aşırı vurgu yapan yorumlara açık hale getirmiştir.

Çoğu zaman, özellikle de erken fetih dönemlerinde, Osmanlı genişlemesinin ardında yatan temel stratejinin ne olduğu karar alıcıların kimlerden oluştuğu ve maksatlarının neler olduğu, ayrıca -şayet varsa- siyasi, ideolojik, sosyal ve ekonomik sâiklerin bu tür faaliyetlerde oynadıkları rolü açık şekilde ortaya koymak mümkün olmamaktadır. Erken dönem Osmanlı tarihi üzerine bilgimiz zayıf olup bu dönem üzerine yeni araştırmaların yapılması gerekmektedir. Osman Bey'in Bizans ordusunu ilk kez mağlup etmesi (1300 civarı, 1301, 1302), vefatı (1324 civarı, 1324, 1326) ya da Edirne'nin fethi (1360'lar, 1361, 1367, 1369) gibi Osmanlı tarihinin ilk dönemine ilişkin bazı önemli olaylar akademik çalışmalarda farklı tarihlemelerle yer almaktadır.[4] Söz konusu durum büyük ölçüde elimizdeki kaynakların mahiyeti ile ilgilidir. Bu kaynaklar; anlattıkları hadiselerden çok sonra, Osman Bey'in haleflerinin artık karmaşık kurumlara sahip olup, belirli bir ideoloji ve meşruiyeti olan patrimonyal Sünni-Müslüman bir imparatorluğu yönettikleri on beşinci

3 Rusya tarihi ile ilgili benzer bir eleştiri için bknz. W. C. Fuller, *Strategy and Power in Russia, 1600–1914*, New York: Free Press, 1992.

4 Bu hadiselere dair güvenilir rivayetler şu eserlerde mevcuttur: C. Finkel, *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire, 1300–1923*, New York: Basic Books, 2006 [*Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı: Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü, 1300-1923* (trc. Zülal Kılıç), İstanbul: Timaş Yayınları, 2010]; C. Imber, *The Ottoman Empire, 1300–1650: The Structure of Power*, New York: Palgrave Macmillan, 2002 [*Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650: İktidarın Yapısı* (trc. Şiar Yalçın), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006]. Edirne'nin fethi hakkında bknz. E. A. Zachariadou, "The Conquest of Adrianople by the Turks", *Studi Veneziani*, 12 (1970), s. 246–71.

ve on altıncı yüzyılda kaleme alınmış Osmanlı vekayinameleri, şiirleri, efsaneleri ve hanedan menkıbelerinden oluşmaktadır. Yine bu dönemden günümüze birkaç Osmanlı kitabesi ve vakfiyesi, Osmanlıların rakip ve düşmanları -özellikle de Bizanslılar- tarafından yazılmış az sayıda muasır ya da yakın zamanlı vekayiname ve tarihçilerin on üçüncü ve on dördüncü yüzyıl Anadolusu'nun dinî-kültürel ve sosyal manzarasını üzerlerinden yeniden inşa ettikleri birkaç dinî-edebî eser kalmıştır.[5]

Osmanlı fetihlerinin sadece büyük bir stratejiye bağlı olarak gerçekleştiğini kabul etmek, insan unsurunu hesaba katmamak anlamına gelir. Benzer şekilde, askerî faaliyetlerin her zaman padişah ve danışmanları tarafından planlandığını iddia etmek, yerel kuvvetlerin rolünü yadsımak, ayrıca padişaha ve yönetim merkezine imparatorluğun zirve yıllarında bile sahip olmadığı aşırı bir güç isnat ederek Osmanlı padişahlarını "Şark despotu" karikatürüne dönüştürmek demektir. 1300'lerdeki ilk akınları başlatanlar, genişleyen beyliğin uçlarında bulunan akıncı gazilerdi. Sonra gelen serhad beyleri de çoğu zaman İstanbul'un amaçlarına aykırı şekilde gerçekleştirdikleri ve sonuçları itibariyle büyük askerî çatışmalara sebebiyet veren akınlara giriştiler. Habsburglara karşı Macaristan'da gerçekleşen Uzun Savaş (1593–1606), 1578'den beri doğu serhaddinde Safevi İran'la yorucu bir mücadele içinde bulunan ve benzer bir mücadeleye batıda girmeye niyeti olmayan merkeze aldırmaksızın başlatılan sınır çatışmalarının yıkıcı etkisine verilecek tek örnek değildir.

Her ne kadar Osmanlı fetih ve hakimiyetine yüzyıllar boyu yön veren büyük bir stratejinin varlığını kabul etmesem de farklı

5 İlk dönem Osmanlıların tarih ve kaynakları üzerine bknz. C. Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, Berkeley: University of California Press, 1995 [*İki Cihan Âresinde -Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu-* (trc. Ceren Çıkın), Ankara: Birleşik Dağıtım, 2010]; H. W. Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State*, Albany: SUNY Press, 2003 [*Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı* (trc. Kıvanç Tanrıyar), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010]; R. P. Lindner, *Explorations in Ottoman Prehistory*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2007 [*Osmanlı Tarihöncesi* (trc. Ayda Arel), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008].

padişahlara ait fetih, boyun eğdirme ve fethedilmiş halklar üzerinde hakimiyet kurma stratejilerinin izini sürmenin mümkün olduğu kanaatindeyim. Diğer bir ifadeyle, Osmanlılar stratejik düşünceden yoksun değildi ve sahip oldukları stratejilerden bazıları oldukça uzun ömürlüydü. Osmanlı fetih ve hakimiyet yöntemlerinin gücü, Osmanlı karar alıcılarının değişen jeopolitik koşullar karşısında stratejilerini hızlı şekilde yenilemeleri ve yeni şartlara uygun hale getirmelerinde yatmaktadır. Osmanlılara ait belli başlı fetih yöntemlerinin varlığı elli yıldan uzun bir süre önce Halil İnalcık tarafından ortaya konulmuştur. O günden bugüne dek yapılan araştırmalar İnalcık'ın bulgularını kısmen sorgulayan, kısmen de destekleyen yeni deliller ortaya koymaktadır. İnalcık, fethedilen topraklarda Osmanlı hakimiyetinin pekiştirilmesinde iki ayrı safha tespit etmiştir: Osmanlılar birinci aşamada, "komşu ülkeler üzerinde bir tür egemenlik kurmak" için çeşitli yollar aradılar. İkinci aşamada ise, "yerel hanedanları ortadan kaldırarak bu ülkeleri doğrudan hakimiyetleri altına almaya" çalıştılar.[6] Osmanlıların Macaristan'ı fethi ile ilgili, "adım adım" fetih ve "tedricen birleştirme" fikri, 1897 gibi erken bir tarihte bir tez olarak ileri sürüldü ve 1970'lerde ayrıntılı şekilde yeniden ele alındı.[7] Yapılan son bir çalışmada ise coğrafi olarak Asyalı ve Kuzey Afrikalı fakat jeostratejik anlamda Avrupalı bir kara gücü olan Osmanlıların stratejilerini Ümit Burnu'nun keşfi sonrası değişen jeopolitik realiteye uygun hale getiremedikleri iddia edilmiştir.[8]

Yukarıdaki tezlerin sahipleri uzun soluklu bir Osmanlı stratejisiyle ilgilenirken, başka tarihçiler padişahların kişisel stratejilerini

6 H. İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, 2 (1954), s. 104–29. ["Osmanlı Fetih Yöntemleri", (trc. Oktay Özel), *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine İncelemeler*, Oktay Özel ve Mehmet Öz (haz.), Ankara: İmge, 2000, s. 443-472].

7 Bknz. P. Fodor, "Ottoman Policy towards Hungary, 1520–1541", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* (bundan sonra *AOH*) 45/2–3 (1991), s. 271–345 ["Macaristan'a Yönelik Osmanlı Siyaseti, 1520-1541" (trc. Özgür Kolçak), *Tarih Dergisi*, 40 (2004), s. 11-84].

8 J. J. Grygiel, *Great Powers and Geopolitical Change*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2006.

incelemekle meşgul oldular. Yapılan çalışmalarda -her ne kadar varılan sonuçlar birbirine zıt olsa da- I. Süleyman'a özel bir ilgi gösterildi. Bir tarihçi, Süleyman'ı Osmanlı dış politikasını "Atlantik Okyanusu geçildikten sonra" oluşan yeni uluslararası ilişkiler koşullarına uyarlayamamakla itham etti ve tutarlı bir strateji tespit edemediği bu yılları "oryantasyon krizi" şeklinde niteledi.[9] Diğerleri ise, bu görüşe zıt olarak, Süleyman'a oldukça rasyonel bir stratejik düşünce tarzı bahşettiler. Macar askerî tarihçisi Géza Perjés'e göre Süleyman, Macaristan topraklarının Osmanlı ordusunun "faaliyet çapı" dışında kaldığını fark ettiği için Macaristan'ın fethi konusunda isteksizdi. Merkezden oldukça uzakta bulunan bir eyaletin savunması bütçeye ek bir yük getirecekti. Bu kısıtlamaların farkına varan Süleyman, Macaristan'ı fethetmeme kararı aldı. Bunun yerine, Macaristan'ı kendi imparatorluğu ile Habsburglar arasında bir tampon bölge oluşturacak şekilde Osmanlı taraftarı bir tâbiliğe dönüştürmeyi planladı.[10] Süleyman'ın rakiplerine karşı izlediği politikaların ardındaki özel sâikler halen tartışılan bir konudur, ancak Süleyman'ın saltanat döneminde "büyük strateji" denilecek daha geniş bir imparatorluk vizyonu bulmak mümkündür.[11]

Askerî kültür cihetinden bakıldığında Osmanlıların şiddet ve militarist kültüre sahip olduklarını ima eden "mükemmele yakın askerî toplum"[12] şeklindeki tanımlama fayda sağlamayacaktır. Tarihî belgelerin ortaya koyduğu üzere Osmanlıların rakiplerinden

9 S. Labib, "The Era of Suleyman the Magnificent: Crisis of Orientation", *International Journal of Middle East Studies*, 10/4 (1979), s. 435–51.

10 G. Perjés, *The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary: Mohács 1526–Buda 1541*, Boulder: Atlantic, 1989.

11 G. Ágoston, "Information, Ideology and Limits of Imperial Policy: Ottoman Grand Strategy in the Context of Ottoman–Habsburg Rivalry", V. H. Aksan ve D. Goffman (haz.), *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 75-103 ["Enformasyon, İdeoloji ve Emperyal Siyasetin Sınırları: Osmanlı-Habsburg Rekabeti Bağlamında Osmanlı Büyük (Grand) Stratejisi", *Erken Modern Osmanlılar. İmparatorluğun Yeniden Yazımı* (trc. Onur Güneş Ayas), İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 105-142 -Bu makale elinizdeki kitap içinde yeniden basılmıştır-].

12 P. Sugar, "A Near-Perfect Military Society: The Ottoman Empire", L. L. Farrar (haz.), *War: A Historical, Political and Social Study*, Santa Barbara: ABC Clio, 1978, s. 95-104.

daha savaşçı, Osmanlı toplumunun ise Habsburg ya da Romanov toplumlarına kıyasla daha çok askerîleşmiş olmadığı ortadadır.

Dinî inançların ve hurafelerin kültür ve değerler sistemini şekillendirmedeki önemli rolü bilinmektedir, ancak Osmanlı genişlemesinin ardındaki değişmeyen temel iteleyici gücün din olduğunu ileri sürmek, savunulması güç bir iddiadır. Yapılan araştırmalar, Paul Wittek tarafından ortaya konulan, gazanın kâfirlere karşı verilen *kutsal savaş* şeklindeki yorumunu ve erken dönemde Osmanlıların gaza düşüncesi ve değerleri etrafında birleşmiş kutsal savaşçılar olduğu tezini, ayrıca Osmanlı Devleti'nin doğuşu ve çöküşünün en iyi bu ideoloji ile açıklanabileceği iddiasını uzun süredir sorgulamaktadır. Wittek'in gazanın on dördüncü ve on beşinci yüzyıl Anadolusu'nda mevcut birçok biçim ve yorumundan yalnızca birini öne çıkardığı artık açıkça bilinmektedir. Wittek gazayı sadece *kutsal savaş* şeklinde yorumlasa da vakanüvisler ilk dönem Osmanlıların Hıristiyan ve Müslüman komşu ve rakiplerine yönelik her türlü askerî faaliyetini tanımlarken, Arapça bir terim olan "gaza" ile Türkçede dinî bir anlam içermeyen "akın" kelimelerini eş anlamlı kullanmışlardı. Son on-yirmi yıldır yapılan araştırmalarda, on üçüncü sonunda ve on dördüncü yüzyıl başında Bizans-Osmanlı serhaddinde ve genel olarak Anadolu'da Müslüman ve Hıristiyanlar tarafından oluşturulan ittifaklara da değinen daha karmaşık bir resim ortaya konulmaktadır.[13] Bunu ifade ederken dinin stratejide herhangi bir rol oynamadığı yahut sıradan bir asker için motive edici bir güç olmadığını kastetmiyorum, fakat şu da var ki, dinin etkisi her iki bağlamda da aşırı şekilde abartılmıştır. Din, Osmanlı imparatorluk ideolojisi, propaganda ve meşrulaştırma teknik ve

13 P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, Londra: Royal Asiatic Society, 1938 [*Osmanlı Devleti'nin Doğuşu* (trc. Fatmagül Berktay), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985]. Kafadar, Lowry ve Lindner'in bahsedilen eserlerine ilaveten Colin Imber'in ilgili çalışmalarına bknz. *Studies in Ottoman History and Law*, İstanbul: İsis, 1996. Ayrıca, L. Darling, "Contested Territory: Ottoman Holy War in Comparative Context", *Studia Islamica*, 91 (2000), s. 133–63.

araçlarında bariz bir şekilde kullanılmıştır ve bu husus ilgili bölümlerde ele alınacaktır.

SERHAD BEYLİĞİNDEN İMPARATORLUĞA, 1300 CİVARI-1453

Jeopolitik

On ikinci ve on üçüncü yüzyıl Anadolusu'nda güç ilişkilerini yeniden şekillendiren ve aralarında Osmanlıların da bulunduğu birçok bağımsız Türkmen beyliğinin ortaya çıkmasına neden olan siyasi boşluğun oluşumunda etkili üç önemli hadise vardır: Malazgirt Meydan Muharebesi (1071), Kösedağ Muharebesi (1243) ve Dördüncü Haçlı Seferi (1202–4). Malazgirt'te kazanılan zafer Anadolu Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulmasına zemin hazırlamakla kalmamış, aynı zamanda Anadolu'daki etnik-dinî manzarayı değiştirecek ve 1300'lerin başında bu bölgenin büyük ölçüde Türk ve Müslüman olmasını sağlayacak Türkmen göçüne de kapıları açmıştır.[14]

Anadolu Selçukluları'nın daha o yıllarda Batı Anadolu'ya hapsettiği Bizans İmparatorluğu; Fransız, Venedik ve diğer Latin Haçlıların 1204'te Konstantinopolis'te yol açtıkları katliam ve yıkımın etkisinden kendini kurtaramadı. 1261'de VII. Mikail Palaiologos (1261–82), Latinleri şehirden çıkarmayı ve Bizans İmparatorluğu'nu ayağa kaldırmayı başardı, ancak kendisi ve halefleri Anadolu serhaddindeki Türklerle mücadele etmek yerine Balkanlar'ın kontrolünü elde etmeye yönelik politikalarla meşgul oldular.[15] Kösedağ Muharebesi'nde Moğolların Anadolu Selçukluları'nı mağlup etmesi, Selçukluların gerilemesine ve Anadolu'da çok sayıda Türk-

14 S. Vryonis, Jr, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley: University of California Press, 1971; C. Cahen, *The Formation of Turkey: The Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*, (haz. ve trc. P. M. Holt), Londra: Longman, 2001.

15 G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, (İng. trc. Joan Hussey), Oxford: Oxford University Press, 1968, s. 414–492 [*Bizans Devleti Tarihi*, (trc. F. Işıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1981.]

men beyliğinin ortaya çıkmasına yol açtı. Osman Bey, bölgedeki Türkmen liderlerden sadece biriydi. Küçük Osmanlı Beyliği'nin Bizans serhad şehri Bitinya bitişiğindeki toprakları, Osman Bey'in savaşçılarına hem ganimet hem de "kafirler" ile savaşma şerefi ihsan ediyordu. Osman Bey'in 1302'de Bizans ordusunu mağlup etmesi ve Bizans topraklarına düzenlediği kazançlı akınlar çok sayıda Türkmen savaşçının sancağı altında toplanmasını sağladı.

Osmanlıların ilk büyük başarısı, Osman Bey'in oğlu ve halefi Orhan Gazi'nin 1326'da Bizans şehri Prusa'yı (fetihten sonra Bursa) ele geçirmesi oldu. Bu şehri kısa sürede beyliğinin başkenti haline getiren Orhan Gazi'nin Bizans iç savaşı (1341–7) sırasında yaptığı evlilik ve kurduğu siyasi ittifaklar, 1352 yılında Osmanlılara Trakya'daki ilk köprübaşlarını kazandırdı. İki yıl sonra Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa yakın zamanda meydana gelen yıkıcı bir deprem sonrası savunmasını kaybetmiş durumdaki önemli Bizans limanı Çimpe'yi ele geçirdi. Meriç ve Tunca nehirlerinin birleştiği noktada bulunan Edirne'yi fetheden ve bu şehri devletin yeni başkenti yapan I. Murad, böylelikle Trakya ve Bulgaristan'a giden yolu Osmanlı fetihlerine açmış oldu. Bu durum Osmanlıların Avrupa'da kalıcı olduklarının ve kendilerini Avrupa ve Asya'da stratejik ilgileri olan bir güç olarak gördüklerinin işaretiydi.

I. Murad'ın 1389'daki Birinci Kosova Meydan Muharebesi'ndeki ölümü Osmanlıların Rumeli'deki konumlarını güçlendirmelerine engel olmadı. Stefan Lazareviç, aynı savaşta ölen babası Lazar'ın yerine geçti ve Osmanlı Sultanı I. Bayezid'e tâbi oldu. Kosova'daki Osmanlı zaferi, sınırı Osmanlı ile bitişik hale gelen Macaristan için bir uyarıydı. Buna rağmen Macarlar, Osmanlıları durdurmayı başaramadılar ve Macar kralı Sigismund idaresindeki Haçlı ordusu 1396 yılında Tuna üzerindeki Niğbolu'da ağır bir hezimete uğradı. Bizans'ın Osmanlı karşıtı bir Haçlı seferine destek vermesi Konstantinopolis'in uzun süre Osmanlı kuşatması altında kalmasına yol açtı (1394–1402).

Büyüyen tehlike karşısında Avrupa kayıtsız kalmış ve Konstantinopolis, Avrupalı Haçlıların yardımıyla değil, ancak Timur'un

Anadolu'yu istilası sonrasında Osmanlı kuşatmasından kurtulabilmiştir. Timur'un Ankara'daki zaferi, Anadolu ve Rumeli'deki jeopolitiğin önemli ölçüde değişmesine yol açtı. Bayezid'in Doğu ve Orta Anadolu'da ele geçirdiği topraklar Timur tarafından diğer Türkmen beylerine iade edildi. On yıl süren fetret devri ve Bayezid'in oğulları arasındaki iç savaş, Osmanlı Devleti'nin neredeyse çöküşüne neden oluyordu. Neyse ki ordu, tımar sistemi, merkez ve taşra yönetimi gibi devletin temel kurumları kökleşmişti. Ayrıca Osmanlı toplumunun büyük çoğunluğu hanedanın yeniden güç sahibi olmasını menfaatleri açısından kazançlı görüyordu.

Avrupa'daki Osmanlı ilerleyişini durdurmaya yönelik son büyük girişim -Macaristan'ın müttefiki ve tâbisi konumundaki Sırbistan'ın 1439'da II. Murad tarafından ele geçirilmesi ve 1427'den itibaren Osmanlı karşıtı savunma hattının anahtar kalesi konumundaki Belgrad'ın 1440 yılında beş ay süreyle kuşatılması sonrası- Macarlardan geldi. Macar kralı Ladislas (1440–44) ve valisi Yanoş Hunyadi'nin 1443–44'teki "kış seferi" ve Osmanlıların Anadolu'daki en inatçı rakibi Karaman Beyliği'nin yeniden hücuma geçmesi Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdit eder hale geldi ve II. Murad'ı barışa zorladı. 1444'teki Macar-Osmanlı Barış Antlaşması, Sırbistan'ın Kral Brankoviç'e iade edilmesi ve 1439 öncesindeki şartlara dönülmesini sağladı. İmparatorluğunun her iki sınırında da barışı tesis eden II. Murad, tahtını on iki yaşındaki oğlu II. Mehmed'e bıraktı. Ne var ki, Macarların yaptıkları antlaşmayı ihlal etmesi üzerine II. Murad yeniden ordunun başına geçti ve yeni bir Haçlı ordusunu Varna Meydan Savaşı'nda (10 Kasım 1444) yenerek Rumeli'deki Osmanlı hakimiyetini pekiştirdi.

Askerî Güç

İlk dönemlerde Osmanlıların en değerli varlığı, Osman Bey ve haleflerinin sancağı altında toplanmaya devam eden Türk savaşçıları idi. Osmanlı kuvvetleri bu sayede on dördüncü yüzyıl sonunda birçok Anadolu ve Avrupalı rakip karşısında sayısal üstünlük elde edebildiler. 1371'de Sırp beylerinin oluşturduğu ittifakı

mağlup edecek güce ulaşan Osmanlılar, 1389'da Bosnalı askerlerle takviye edilmiş bir Sırp ordusunu Kosova Ovası'nda hezimete uğrattılar. Osmanlıların 1396'daki Niğbolu Savaşı'nda Haçlılardan sayıca üstün oldukları anlaşılmaktadır (Osmanlı askerlerinin sayısı 40.000–45.000 iken Haçlı ordusunun sayısı 30.000–35.000 idi). Buna rağmen Bayezid'in sahip olduğu askerî güç, 1402'deki Ankara Savaşı'nda oldukça açık bir sayısal üstünlüğe sahip Timur'un ordusuna eşit değildi (Bazı araştırmalarda Timur'un ordusundaki asker sayısının 140.000, buna mukabil Osmanlı ordusundaki asker sayısının 85.000 olduğuna işaret edilmiştir).

Osman'ın idaresindeki askerî kuvvet, nizamî savaş ve kuşatmalardan çok, akın ve pusuda yetenekli okçu süvarilerden oluşuyordu. Orhan ve I. Murad dönemlerindeki Osmanlı askerî gücü, hükümdarın akıncı kuvvetleri olmaktan çıkıp düzenli seferlere çıkan ve kuşatmalar yapabilen disiplinli bir orduya dönüştü. On dördüncü yüzyılda gönüllü genç köylüler, yaya ve müsellem birliklere asker yazıldılar. Ulufeleri seferler sırasında padişah tarafından ödenen bu birlikler, sefer sonrasında köylerine dönüyor ve yapmış oldukları askerî hizmet karşılığında bazı vergilerden muaf tutuluyorlardı. I. Murad döneminde müsellemler ulufeli saray süvarileri ile, yayalar ise yeniçeriler ve -köylüler arasından seçilmiş ve yine köylülerce teçhiz edilmiş bekârlardan oluşan bir çeşit köylü milis anlamına gelen- azap askerleriyle yer değiştirdiler. Yaya ve müsellemler, silah ve cephane taşıyan, sefer sırasında yol, köprü inşası ve tamiriyle uğraşan yardımcı birliklere dönüştüler.

Yeniçerilere benzer şekilde teşkilatlandırılan, silah olarak ok ve kılıç kullanan yaya azaplar, Osmanlı savaş tertibatında topların ve yeniçerilerin önünde konuşlandırıldılar. Bu askerler ilk safta çarpışan ve feda edilmesi mümkün olan neferlerdi. Sayıları on beşinci yüzyılda önemli bir seviyeye ulaşan (1453'teki İstanbul fethi sırasında 20.000 ve 1473'te Uzun Hasan'a karşı girişilen seferde 40.000) azapların rolü kademeli olarak yeniçeriler tarafından üstlenildi ve bu neferler garnizon ve donanma görevlerinde kullanılmaya başlandılar.

1370'lerde sultanın şahsi koruması olarak oluşturulan yeniçerilerin sayısı ilk başlarda birkaç yüzden ibaretti. Bu görev için önceleri savaş esirleri kullanıldı, 1380'lerden itibaren ise devşirme sistemiyle asker toplanmaya başlandı. Bu sistemde (zaman zaman başka bölgelerden olsa da genellikle Rumeli'den) yaşları sekiz ila yirmi arasında değişen Hıristiyan çocuklar ve gençler düzenli olarak ve muhtelif sayılarda devşiriliyorlardı. Devşirilenler Müslüman olduktan sonra yedi-sekiz yıl boyunca Anadolu'daki köy çiftliklerinde hizmet görüyorlar, sonrasında acemi birliğine alınıp askerî talime başlıyorlardı. Bu gençler Tersane-i Âmire ya da Tophane-i Âmire'de birkaç yıl hizmet ettikten sonra ya yeniçeri oluyor ya da arabacı, topçu ve cebeci birliklerine katılıyorlardı. Devşirilenlerin sayısının artmasıyla başlangıçta koruma görevi yapan bu askerler, zamanla hükümdarın kapu halkı piyadelerine dönüştüler. Bu askerlerin sayısı Birinci Kosova Meydan Muharebesi'nde (1389) yaklaşık 2000 iken, II. Mehmed'in ikinci saltanatı arefesinde 3000'e ulaşmıştır.

Osmanlı ordusunun yapısındaki değişiklikler ve II. Mehmed'in buna bağlı olarak gerçekleştirdiği mali ve ekonomik politikalar, imparatorluğun hakimiyetini güçlendirmeyi hedefledi. 1451'de tahta çıktığında isyan eden yeniçerileri tasfiye eden II. Mehmed, bu askerlerin yerine padişahın av hizmetinde bulunan sekbanları getirdi ve ocağın toplam sayısını 3000'den 5000'e çıkardı. II. Mehmed'in saltanatının sonrasına denk gelen 1484'te yeniçerilerin sayısı 8000'e yaklaşmıştı. Mevcut hazine defterlerine göre bu sayı on altıncı yüzyılın başında 8000 olup yüzyılın ortasına kadar bu seviyeyi korudu. Söz konusu seçkin askerler, daimî ordudaki uzman birlikler (örneğin topçular ve cebeciler) ve saray süvarileri, imparatorluğa, akıncı beylerin sağladıkları ile kıyaslanamayacak seviyede, güçlü bir profesyonel ordu kazandırdı. II. Mehmed, sancak beylerine dönüştürdüğü akıncı beyleri üzerindeki kontrolünü biraz daha artırdı ve yeniçerileri stratejik önemi haiz serhad kalelerine yerleştirdi. Sultan, sahip olduğu düzenli orduyu finanse etmek için daha fazla gelire ihtiyaç duyuyordu. Bu durum, tekrar

eden devalüasyonlar, vakıf arazilerinin müsaderesi, arazi vergisi gibi toplum tarafından hoş karşılanmayan ve bazıları halefleri tarafından değiştirilen bazı mali tedbirlerin alınmasına yol açtı. Yine de merkezileşmiş bürokrasi ve ordu on altıncı yüzyıl sonuna kadar varlığını sürdürdü.

Osmanlı ordusunun büyük çoğunluğu süvari idi. Akıncı süvarileri on altıncı yüzyılın başına dek askerî önemlerini muhafaza edebildiler. II. Mehmed 1475 yılında 6000 kadar akıncıyı seferber etti, I. Süleyman'ın (1520–66) 1521'deki Macaristan seferine 20.000 akıncı katıldı. Kapıkullarından oluşan altı bölük halkı, on altıncı yüzyıl başlarında 5000 gibi mütevazı bir sayı ve öneme sahip idi, ancak 1567'ye gelindiğinde bu sayı 11.000'i aşarak ikiye katlandı. Daha da önemlisi, Osmanlı tımar sistemi sayesinde büyük sayıda süvari gücü varlığını devam ettirebildi. Osmanlı taşra sipahileri kendilerine tahsis edilen arazilerin gelirlerini toplama hakkı karşılığında silahlarını (kısa kılıç ve oklar), zırhlarını (miğfer ve zırh) ve atlarını tedarik etmek ve bunlara ilaveten padişah çağırdığında cebelüleriyle birlikte askerlik hizmetini yerine getirmek ile mükelleftiler. Osmanlılar, tımarlı sipahilerin sayısı ve yükümlülüklerini takip etmek amacıyla muhtemelen I. Bayezid dönemi gibi erken bir tarihten itibaren defter yöntemini uyguladılar. Yoklama kayıtları seferler sırasında tımar kayıtlarıyla karşılaştırılarak kontrol ediliyor ve tımarlı sipahilerin -yanlarındaki cebelü ve teçhizatlarına da bakılarak- göreve gelip gelmedikleri tespit ediliyordu. Sipahi göreve gelmediği ya da getirmesi gereken sayıda asker getirmediği zaman tımarını kaybediyor ve bu tımar bir başkasına tahsis ediliyordu. 1430 ve 1440'larda sefere katılan tımarlı asker sayısının 10.000–15.000 civarında olduğu hesaplanmıştır. 1528 yılına ait icmal bir hazine gelir-gider defterine -beraberlerinde 23.000 cebelü getiren- 28.000 taşra tımarlı sipahisi kaydedildi. Bu durum, taşra süvari birliklerinin sayısının 50.000'i geçtiğini göstermektedir. II. Mehmed ve halefleri, on altıncı yüzyıl sonuna değin Osmanlıların rakiplerinin çok azının ulaşabileceği bir başarı elde ederek 70.000–80.000 civarında profesyonel askerden oluşan bir kara ordusunu harekete

geçirebildiler. Bu hesaplamalara, garnizon kuvvetleri, akıncılar ve seferlerde ordu için köprü ve yolları tamir eden, top taşıyan ya da farklı mühendislik işleri gerçekleştiren değişik sayıdaki yardımcı kuvvetler dahil edilmemiştir. Ayrıca Osmanlılar, hafif süvari birlikleri, akıncı ve keşif kolu olarak kendileri için özellikle on altıncı ve on yedinci yüzyılda Moskof, Lehistan ve Macaristan'da önemli hizmetler gören Kırım Tatarları'nı kullandılar.[16]

Osmanlı kuvvetleri, Osmanlı esnekliği ve fetih stratejisinin bir göstergesi olarak, padişahın tâbi ülkelere ait Hıristiyan askerleri de içermekteydi. I. Murad'ın Güneydoğu Avrupalı tâbileri, Kosova Savaşı'nda Sırp Prens Lazar'a karşı savaştılar. 5000 kişilik Sırp ağır süvari gücü I. Bayezid'in Niğbolu'daki zaferinde oldukça önemli bir rol oynadı. Sırp tâbinin birlikleri Ankara Savaşı'nda seçkin yeniçerilerle birlikte savaşın sonuna dek padişahın yanında mücadele ederek Osmanlılara karşı sadakatlerini gösterdiler. Ne var ki, tâbiliği henüz kabul etmiş birlikleri istihdam etmek bazı riskleri de beraberinde getiriyordu. Ankara Savaşı'nda, Osmanlı ordusunun sol kanadında bulunan Kara Tatarlar, Timur ile anlaşarak Osmanlıları arkadan vurdular. Bu durum, beyleri Timur'un ordusunda savaşan Anadolu Türkmen süvarilerinin I. Bayezid'i yalnız bırakmalarına yol açtı.

Osmanlılar, II. Mehmed ve II. Bayezid (1481–1512) dönemlerinde kürekli kadırgaları ana gemileri yaparak Akdeniz'in ortak donanma teknolojisini elde etmiş oldular. Akdeniz'deki rakiplerini takip eden Osmanlılar, 1560'lardan itibaren aynı sıradaki tüm kürekçilerin tek bir küreği çektiği "al scaloccio" sistemini benimsediler. Bu düzene geçiş kürekçi sayısında artışa neden oldu. Osmanlı kadırgalarında

16 Osmanlı askerî tarihi üzerine bknz. G. Káldy-Nagy, "The First Centuries of the Ottoman Military Organization", *AOH* 31/2 (1977), s. 147–62; İnalcık ve Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire;* Imber, *The Ottoman Empire*, s. 193–206; R. Murphey, *Ottoman Warfare, 1500–1700*, New Brunswick: Rutgers University Press, 1999 [*Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500-1700*, Tanju Akad (trc.), İstanbul: Homer, 2007]; P. Fodor, "Ottoman Warfare, 1300–1453", K. Fleet (haz.), *Byzantium to Turkey, 1071–1453*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s. 192-226.

genel olarak merkezde bir top ve yanlarda daha küçük kolunburna topları bulunuyordu. Osmanlılar, Hıristiyanların İnebahtı Deniz Savaşı'ndaki galibiyetinde önemli rol oynayan Venedik mahonlarından etkilendiler ve borda ateşi yapabilen bu geniş ve ağır silahlı gemileri taklit etmede hızlı davrandılar. İnebahtı'da imha edilen donanmalarını yeniden oluşturmaya çalışan Osmanlılar, Sinop ve İstanbul'daki tersanelerde dört veya beş mahon inşa ettiler. Osmanlı donanmasının büyüklüğü 1475 yılında Cenevizlilerin idaresi altındaki Kefe'ye doğru 380 gemiyle sefere çıkan II. Mehmed döneminde zaten oldukça etkileyiciydi. 1499–1503 Osmanlı-Venedik Savaşı sırasında II. Bayezid, -sadece 1500 yılında 250'den fazla geminin inşasını emrederek- donanmayı önemli ölçüde kuvvetlendirdi. Bu dönemde Osmanlı donanmasının yeniden şekillenmesi aslında kara temelli olan imparatorluğu görkemli bir deniz gücüne dönüştürdü. Güçlü bir donanma, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ndeki Portekiz yayılmasının durdurulması ve 1516-17'de Memlük Mısırı'nın fethi için gerekliydi.[17]

Osmanlı ordusunun büyük çoğunluğu (piyade azaplar, tımarlı sipahiler ve akıncılar) kılıç ve ok kullanıyordu. Osmanlılar ateşli silahları on dördüncü yüzyılın ikinci yarısında benimsediler ve Avrupalı hasımlarından çok önce, on beşinci yüzyıl başlarında, padişahın daimî ordusunun bir parçası şeklinde ayrı bir topçu sınıfı oluşturdular. Doğrudan askerî çatışmalar, silah kaçakçılığı ve Avrupalı askerî uzmanların istihdamı, güncel teknolojilerin ve askerî uzmanlığın imparatorluk topraklarında yayılmasını sağladı. Başlangıçta ok, yay ve mızrak ile teçhiz edilen yeniçeriler, II. Murad döneminde arkebüz (fitilli tüfek) kullanmaya başladılar. On altıncı yüzyılın ortasında yeniçerilerin büyük çoğunluğu ateşli silah taşıyordu. III. Murad (1574–95) yeniçerileri daha ileri düzeyde fitilli tüfekler ile teçhiz etti. İmparatorlukta on altıncı yüzyıl

17 Imber, *The Ottoman Empire*, s. 295-323; İ. Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, İstanbul: Bilge, 2005; P. J. Brummett, *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, Albany: SUNY Press, 1994 [*Osmanlı Denizgücü. Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*, Nazlı Pişkin (trc.), İstanbul: Timaş Yayınları, 2009].

sonu itibariyle İspanyol miquelet mekanizmasına sahip çakmaklı tüfekler de üretildi. Yine de yeniçeriler, geleneksel silahları olan katışık (kompozit) yayları on yedinci yüzyıla değin korku veren bir silah olarak kullanmaya devam ettiler.

Osmanlılar imparatorluğun çeşitli yerlerinde tophane ve baruthaneler inşa ettiler. Büyük tophaneler; Adriyatik (Avlonya ve Preveze), Macaristan (Budin ve Temeşvar), Rumeli (Rodnik, Semendire, İskenderiye, Novaberda, Pravişte ve Belgrad), Anadolu (Diyarbekir, Erzurum, Birecik, Mardin ve Van), Irak (Bağdat ve Basra) ve Mısır'da (Kahire) faaliyette idi. Top döküm merkezi II. Mehmed'in şehri fethettikten sonra İstanbul'da inşa ettirdiği Tophane-i Âmire oldu. Burası, Avrupalı kralların çoğunun toplarını küçük atölyelerden temin ettiği geç Ortaçağ Avrupası'nda merkezî bir yönetim tarafından kurulan, işletilen ve finanse edilen ilk tophanelerden biridir. Tophane-i Âmire, sefer öncesinde ve sefer sırasında kapasitesini kolaylıkla artırarak birkaç yüz top dökebiliyordu. Osmanlılar, İstanbul ve hemen hemen tüm eyalet merkezlerinde bulunan baruthaneleri faal halde tuttular ve on sekizinci yüzyıl sonuna değin silah ve mühimmat üretiminde yerli üretimle yetindiler.

Literatürdeki iddiaların aksine, Osmanlılar Avrupa silah teknolojisindeki gelişmelere ayak uydurabilmişlerdir. Eyaletlerde bulunan daha küçük ölçekteki tophane, baruthane ve cephaneler ile desteklenen başkentteki askerî sanayi kompleksi, Osmanlıların Balkanlar, Akdeniz ve Ortadoğu'da kalıcı bir askerî üstünlük kurmasını sağlamıştır. Sayısal üstünlük, süvari hücumu, daha iyi bir lojistik ve taktik gibi unsurlar Osmanlıların sırasıyla Safeviler, Memlükler ve Macarlara karşı kazandıkları Çaldıran (1514), Mercidabık (1516), Ridaniye (1517) ve Mohaç (1526) zaferlerinde önemliydi. Diğer taraftan Osmanlı ateşli silah üstünlüğü tüm bu meydan savaşlarında hayati bir role sahip oldu. Bu üstünlük, on sekizinci yüzyıl ortalarına dek kuşatma savaşlarında da Osmanlı askerî gücünün kaynağını oluşturmaya devam etti.[18]

18 G. Ágoston, *Guns for the Sultan: Military, Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005 [*Barut, Top ve Tüfek:*

Genişleme ve Liderlik Stratejileri

Osmanlı stratejisinin on dördüncü ve on beşinci yüzyıllardaki temel hedefi çeşitli araçlar kullanarak ve aynı anda birden fazla cephede savaşmaktan kaçınarak tedrici bir toprak genişlemesi sağlamak ve maddi birikim kazanmaktı. Osmanlı fetih ve hakimiyet metotları bu strateji çerçevesinde şu hususları içeriyordu:

- Hanedan evlilikleri aracılığıyla ittifaklar kurmak
- Osmanlı dönemi öncesinde aktif olan Hıristiyan soylular ve askerî grupları tımarlar vasıtasıyla Osmanlı askerî ve bürokratik sınıfına dahil etmek
- Eyalet yönetiminde ve vergilendirmede İslamî istimâlet politikasına uygun şekilde faydacı ve esnek bir tavra sahip olmak
- Sürgün politikasını devam ettirmek

Hanedanlar arasında kurulan evlilik bağları Osmanlılar için 1450'lere dek komşu Müslüman ve Hıristiyan devletleri kendine tâbi kılma (ve sonrasında topraklarına katma) stratejisinde önemli bir araç idi. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı evlilik stratejisi, Bizans ve Habsburg stratejilerinden farklılık arz eder. Osmanlılar; Bizans, Sırp ve Bulgar kraliyet ailelerine ilaveten Anadolu'daki Müslüman beylikler (Germiyan, İsfendiyar, Aydın, Saruhan, Çandar, Karaman ve Dulkadir) ile kurdukları evlilik ittifakları sayesinde sadece topraklarını genişletmediler, aynı zamanda gelinlerin baba ve kardeşlerini de haraç ödeyen ve asker sağlayan tâbilere dönüştürdüler. Orhan Gazi 1346'da ikinci evliliğini Bizans prensesi Holofira (Nilüfer) ile yaptı ve Bizans tahtını ele geçirmede kayınpederi İoannes Kantakuzenos'a yardım etti. Bu yardım karşılığında Orhan Gazi, Osmanlıların Gelibolu Yarımadası'ndaki ilk köprübaşı olan Çimpe'yi elde etti. Evlilik I. Murad döneminde tâbi kılma aracı haline geldi. Sultan, 1371'den sonraki bir tarihte Tırnova Bulgar Çarı Şişman'ın kız kardeşi ile evlendi, bir süre sonra Çar da Os-

Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Gücü ve Silah Sanayisi, Tanju Akad (trc.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.]

manlı tâbisi oldu. 1370'lerin sonuna doğru oğlu Bayezid'i komşu Germiyanoğulları Beyi Yakup'un kızıyla evlendiren Murad, bu evlilik sayesinde beyliğin başkenti Kütahya'yı da içeren bir bölgeyi elde etti. I. Bayezid 1392 yılında Sırp Stefan Lazareviç'in kız kardeşi ile evlendi ve Stefan'ı Osmanlı'ya tâbi kıldı. İki yıl sonra Atina'nın doğusuna doğru uzanan küçük bir prensliği yöneten Frenk kontesin kızıyla evlenen Bayezid, gelinle birlikte bu prensliğin yarısını aldı. Doğu Anadolu'daki mağlup Kastamonu Beyi İsfendiyaroğlu, 1432'de kız kardeşini II. Murad'a verdi ve Osmanlı tâbiliğini kabul etti. Murad üç yıl sonra Sırp despot Brankoviç'in kızı Mara ile evlendi.[19]

Hanedan evlilikleri sadece rakip Hıristiyan ve Müslüman beylerini hakimiyet altına almak, toprak, müttefik ve tâbi orduları kazanmak için değil, aynı zamanda antlaşmaları neticelendirmek açısından da önemli bir araçtı. Bu sayede çoğu kez aynı anda iki cephede savaş yapmanın önüne geçilmiş oluyordu. 1443–44 krizinde Macarlar Balkanlar'da, Karamanlılar da Anadolu'da Osmanlı'ya karşı hücuma geçtiler. Bunun üzerine II. Murad, Macarlarla barış görüşmelerini başlatabilmek için Sırp eşi ve babası üzerinden aile bağlarını kullandı. Padişah, görünüşte eşi tarafından kayınpederine gönderilen Ortodoks bir keşiş aracılığıyla, 1444 yılının Ocak ayında barış görüşmelerine başladı. Böylece Osmanlılar, Karamanoğulları'nın isyanını bastırmaya yarayacak ve Anadolu'daki birliklerini özgür kılacak Osmanlı-Macar-Sırp Barış Antlaşması'nı (Haziran 1444) imzalamış oldular. Bir süre sonra Macarlar barışı bozduklarında ve 1444 yılı sonbaharında yeni bir Haçlı ordusu Osmanlı sınırını geçtiğinde II. Murad savaşa

19 Osmanlıların evlilik ve evlat sahibi olma politikası için bknz. L. P. Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, New York: Oxford University Press, 1993, s. 28–56 [*Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Ali Berktay (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996]. Bu ve diğer örnekler için bknz. Imber, *The Ottoman Empire*, s. 88–95. Ancak burada yazar, Nilüfer ile ilgili hikayenin "ilk dönem Osmanlılar hakkındaki birçok hikaye gibi yüksek ihtimalle bir kurgu" olduğunu düşünmektedir (s. 89).

hazırdı ve Haçlı kuvvetlerini aynı yılın Kasım ayında Varna'da mağlup edebildi.[20]

Söz konusu evlilikler Osmanlı fetih ve hakimiyet stratejisinin bir parçası olsa da padişahlar daha sonraları eşlerinin ailelerinin Osmanlı toprakları ve egemenliği üzerinde hak iddia etmemesi için bu evliliklerden çocuk sahibi olmama noktasında dikkatli davrandılar. I. Murad ve I. Selim'in anneleri (Nilüfer ve Dulkadir beyinin kızı Ayşe) dışında Osmanlılar soylarını cariyeler üzerinden devam ettirdiler.

Osmanlı esnekliği, faydacılığı ve ilk dönem Osmanlı yönetiminin kapsayıcı mahiyeti, sadece mağlupları kendi tarafına çekmek için değil, aynı zamanda yeni destekçiler, müttefikler, asker ve reaya elde etmek için de önemli vasıtalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Belirli bölgelerin vergilendirilmesini Osmanlı öncesi sisteme uygun şekilde yeniden düzenlemek, fetihten sonra vergileri indirmek ya da etkili bir eyalet yönetimi aracılığıyla reayayı haksız vergilerden koruyup dirlik ve düzeni temin etmek, İslamî istimalet prensibine ve faydacı Osmanlı duruşuna uygun uygulamalardan birkaçıdır. Balkanlar'da ve Trabzon Rum İmparatorluğu'nda mağlup edilen Hıristiyan soylu ailelerine tımar tahsisinde bulunan Osmanlılar, böylelikle, yabancı oldukları bölge ve şartlarda kendilerine askerî ve bürokratik hizmet sağlayacak destekleyiciler ve işbirlikçiler bulmayı başardılar. Balkanlar'daki Hıristiyan beyler de dinlerini, imtiyazlarını ve en azından Osmanlı öncesi sahip oldukları *pronoia* ve baştinalarının bir kısmını koruyabildikleri için Osmanlı fetihlerinden yararlandılar. Bu Hıristiyan tımarlılara ve çocuklarının birçoğuna, Slavca 'savaşan kişi' veya 'asker' anlamına gelen *voynuk* adı verildi ve sonraları bu kişiler bir teşkilat içinde görevlendirildi. 1370'ler yahut 1380'lerde oluşturulan söz konusu teşkilata bağlı voynuklar, Bulgaristan, Sırbistan, Makedonya, Teselya ve

20 H. İnalcık, "1444 Buhranı", İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1954, s. 67-108; P. Engel, "János Hunyadi and the 'Peace of Szeged' (1444)", *AOH* 47 (1994), s. 241–57; C. Imber, *The Crusade of Varna, 1443–45*, Aldershot: Ashgate, 2006 [*Varna Savaşı*, Ayda Arel (trc.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007].

Arnavutluk'ta oldukça önemli bir sayıda bulunmaktaydılar. Ulah (vlach) denilen çok sayıdaki Hıristiyan Balkan göçebeleri de Osmanlı yönetiminde yer aldılar. Osmanlı askerî gücünü artıran bu birlikler, düşman topraklarının bilgisi ve değerli taktiksel zenginliğini de beraberlerinde getirdiler. Osmanlılar, hukuk ve adaleti koruyabilmek ve böylece imparatorluk merkezine düzenli gelir akışı sağlayabilmek için Osmanlı-öncesi yerel toplumsal kurumların varlıklarını sürdürmelerine ve bu kurumların idarecilerinin (*knez* ve *piremikürleri*), fethedilmiş Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan topraklarındaki faaliyetlerine devam etmelerine izin verdiler.[21]

1350'ler gibi erken bir tarihten itibaren uygulamaya konulan bir diğer Osmanlı bütünleştirme stratejisi, devlet tarafından organize edilen iskân veya sürgün metoduydu. Bu strateji ile birçok hedef elde edilmeye çalışılmıştır:

1. Türkmen ve Tatar göçebelerini Anadolu'dan Rumeli'ye nakleden I. Murad ve halefleri, Slavca konuşulan Hıristiyan düşman topraklarında Türkçe konuşan Müslüman reayanın sayısını artırdılar. Kimi zaman büyük bir topluluk oluşturacak şekilde gerçekleşen Hıristiyan nüfusun Rumeli'den Anadolu'ya iskanı da benzer amaçlarla yapıldı. Bu politika, yine devlet tarafından desteklenen Anadolu'dan Rumeli'ye gönüllü Türkmen göçüyle birleştiğinde, Trakya ve Doğu Balkanlar'daki nüfusun hızlı bir şekilde Türkleşmesine imkân tanıdı ve Osmanlıların hakimiyet alanını kale ve şehir merkezlerinden öteye taşıdı.
2. Anadolu'dan Avrupa'ya nakledilen Türkmenlerin yaya piyade gibi ilk Osmanlı askerî oluşumunda yer almaları sayesinde, sürgün metodu yeni fethedilen topraklarda Osmanlı askerî varlığını artırmak için de kullanıldı. Bu kişilere fethedilen topraklarda çiftlikler tahsis edildi. Böylece devlet, fethedilen arazilerin kaynaklarını kullanarak bu birlikleri yerel düzeyde finanse edebildi.

21 İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest" ve "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna: XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri", İnalcık (haz.), *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, İstanbul: Eren, 1993, s. 67-108.

3. Ayrıca sürgün, Anadolu Türkmenleri arasında zaptı güç grupların Rumeli'ye naklini sağlayarak isyancıların geleneksel topraklarından ayrılması ve bunun sonucunda Osmanlı hakimiyetinin Anadolu'da tesis ve pekiştirilmesi noktasında bir araç idi. 1380'lerde, henüz itaat altına alınmış olan Saruhan Beyliği'ndeki Türkmenlerin Üsküp ve Filibe civarına; Karadeniz'de bulunan Canik Beyliği'ndeki Çepni Türkmenleri'nin Arnavutluk'a; ayrıca Amasya-Tokat bölgesindeki Tatarların Meriç vadisine yerleştirilmiş olması bu duruma verilecek örneklerden birkaçıdır.
4. II. Murad ve II. Mehmed dönemlerinde sürgün; Selanik, İstanbul ve Trabzon gibi önemli Bizans şehirlerini şenlendirme projelerinde fevkalade önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı yönetimi, nüfus artırma, yeniden imar ve inşa ve Osmanlılaştırma amacıyla Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi köylü, sanatkâr ve tüccarları Bursa, Edirne, Filibe, Gelibolu gibi şehir merkezlerinden ve Anadolu, Sırbistan, Arnavutluk, Mora, Ege Adaları (Eğriboz, İmroz, Midilli) ve Kırım gibi oldukça değişik bölgelerden buralara nakletmiştir.[22]

İyi bir stratejinin yanı sıra elverişli şartlar da ilk dönem Osmanlı askerî başarısında önemli bir rol oynamıştır. 1302 yılı Mart ayındaki sel felaketi, Sakarya Nehri'nin yatağını genişletmiş ve nehrin akışının bir süreliğine antik nehir yatağı üzerinden devam etmesine yol açmıştı. Bu durum, nehrin yeni yatağı kıyısına inşa edilmiş olan Bizans kalelerini kullanılamaz hale getirdi. Nehrin sol (Bizans) yakasında bulunan bu kaleler, 1281–82 yıllarında Mikail

22 Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11 (1949–50), s. 524–70; 13 (1951–2), s. 56–78; 15 (1953–4), s. 209–37; yeniden basım Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler-Makaleler*, H. Özdeğer (haz.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 2000, cilt 1, s. 509-606; İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", s. 122–9; "The Yörüks: Their Origins, Expansion, and Economic Role", İnalcık (haz.), *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, Bloomington: Indiana University Press, 1993, s. 97-136; H. İnalcık ve D. Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 31–41 [*Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600*, Halil Berktay (trc.), İstanbul: Eren Yayınevi, 2001].

Palaiologos tarafından inşa edilmiş ve yakın bir zamanda tahkim edilmişti. Bu kalelerin düşmanın nehirden geçişini engelleyemeyecek bir şekilde birbirinden uzak olduğu yerlerde, ağaçlardan kalın bariyerler oluşturulmuştu. Fakat sel sonrası bu kale ve bariyerler etkisiz hale gelerek Osman Bey ve beraberinde bulunan az sayıdaki askerin nehirden geçişini kolaylaştırdı. Osman Bey, Bizanslılara karşı ilk önemli zaferini bu olaydan sadece iki hafta sonra, 27 Temmuz 1302'de nehrin Bizans yakasında bulunan İzmit yakınlarındaki Bafeus Ovası'nda elde etti.[23] Sonuç olarak bu zafer, Osman Bey'e bağlı akıncıların nehrin Bizans tarafında bulunan Konstantinopolis'e kadar ilerlemelerini sağlayacak yeni fetihlere kapı açmış oldu.

Başka bir doğal afet Trakya'yı Osmanlı fetihlerine açık hale getirdi. 2 Mart 1354 gecesi meydana gelen deprem (Avrupa'dan Asya'ya geçişi kontrol eden yarımadanın en büyük şehri Gelibolu'yu da içine alan) Bizans Trakyası'nın sahil şeridini yerle bir etti. Felaketi Asya kıyısındaki Biga'da haber alan Osman'ın oğlu Süleyman boğazı geçti ve Bizanslı nüfusun terk ettiği bazı yerleşim bölgelerini ele geçirerek buralara Müslüman Türkleri yerleştirdi. Tamir edilen Gelibolu Kalesi'ne de Osmanlı muhafızları yerleştirildi. Bu kale, kısa bir sürede, önemli bir köprübaşı ve donanma merkezi haline geldi.[24]

İlk dönem Osmanlı hükümdarları ittifak kurma, yeni bağlantılar oluşturma ve farklı etnik, dinî ve kültürel unsurlara sahip on dördüncü yüzyıl Anadolusu'nda taraftar kazanma noktasında özel bir yeteneğe sahiptiler. Son dönemde yapılan sosyolojik bir çalışma Osmanlıların ilk iki hükümdarı Osman ve Orhan Bey'in, Müslüman, Ortodoks Hıristiyan ve din değiştirenlerle kişisel bağlantılar kurma noktasında aracılar kullandıklarını ortaya koymuştur. Osmanlı akıncı kuvvetleri ve garnizon komutanları arasında

23 Lindner, *Explorations in Ottoman Prehistory*, s. 102–16. Ayrıca bknz. E. A. Zachariadou, "Natural Disasters: Moments of Opportunity", Zachariadou (haz.), *Natural Disasters in the Ottoman Empire*, Rethymnon: Crete University Press, 1999, s. 7 [*Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, Gül Çağalı Güven, Saadet Öztürk (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001].

24 Zachariadou, "Natural Disasters", s. 7–11.

çok sayıda Rum ve din değiştirmiş asker bulunuyordu.[25] Osmanlı hanedanındaki ilk on padişahın yetenekli stratejistler ve askerî liderler olduğu genellikle kabul edilir. Bu padişahlar Türk, Rum, Balkan Slavı ve Avrupalılardan oluşan geniş bir insan havuzundan istisnai yeteneklere sahip devlet adamları, idareciler, komutanlar ve askerî mühendisler istihdam etmede başarılı oldular. I. Murad iyi bir komutandı ve sahip olduğu Türk akıncı beyleri, özellikle de Makedonya'da Evrenos ve Bulgaristan'da Mihaloğulları, Osmanlı Devleti'nin sınırlarını daha ileri noktalara taşımada oldukça önemli rol oynadılar. Benzer şekilde, kumandanları Lala Şahin ve Çandarlı Halil Hayreddin Paşa, I. Murad'ın askerî fetihlerine yardımcı oldular. Bu kişilerin I. Murad'ın saltanatının sonuna gelindiğinde daha da karmaşık hale gelen ve merkezî bir yapıya kavuşan Osmanlı Devleti'nin askerî ve idari kurumlarını şekillendirmede yapmış oldukları hizmetler hayati önemi haizdir. 1440'larda, II. Murad'ın sadrazamı ve Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın torunu olan Çandarlı Halil Paşa, dikkatli ve dengeli bir dış politika yürüttü. Bu politikaya göre Osmanlıların iç savaş ve 1402–13'teki Fetret Devri sonrasında henüz toparlanmaya başladığı bir dönemde, ayrıca Macaristan, Venedik, Bizans İmparatorluğu ve Karamanlılar gibi Osmanlıların bilindik rakip ve düşmanlarından oluşan Osmanlı karşıtı ittifaklar zamanında, iki ya da daha fazla cephede aynı anda savaşa girmemesi esas teşkil ediyordu.

İMPARATORLUK: ON BEŞİNCİ YÜZYIL ORTALARINDAN ON YEDİNCİ YÜZYIL SONLARINA

Jeopolitik: İmparatorluk ve Değişen Stratejiler

Günümüz sosyologları, "küresel bir dünya gücü olmanın asgari şartlarını" yerine getirmediği, daha da önemlisi, donanması "okyanus boyu faaliyet" göstermediği için deniz yollarında hakimiyet

25 K. Barkey, *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 45-58 [*Farklılıklar İmparatorluğu (Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar)*, Ebru Kılıç (trc.), İstanbul: Versus Kitap Yayınları, 2011] (Bu kitaptaki bilgiler büyük ölçüde Kafadar ve Lowry'nin yukarıda alıntılanan çalışmalarına dayanmaktadır).

kuramamış olan Osmanlı İmparatorluğu'nu bir dünya gücü olarak kabul etmemektedirler.[26] Ne var ki Osmanlılar, muasır Avrupalılar gözünde o dönemin "en güçlü" imparatorluğunun sahibiydiler.[27] Bu kanaat, imparatorluğun sahip olduğu jeopolitik konum, uçsuz bucaksız arazi, nüfus büyüklüğü ve ekonomik kaynak zenginliğinin yanı sıra Osmanlı padişahları ve yönetici seçkinlerinin dönemin stratejik ihtiyaçlarına göre söz konusu kaynakları harekete geçirebilmelerine imkân tanıyan merkez ve taşra idaresi sayesinde oluşmuştur. Kaynakların etkin kullanımı, o dönemde Avrupalıların en iyi ve etkili askerî yapı olarak kabul ettikleri Osmanlı ordusunun temelini oluşturuyordu. Padişahın imparatorluğu, muasırları ve rakipleri gözünde bir dünya gücü idi ve bu imparatorluğun II. Mehmed tarafından kurulduğu kabul ediliyordu.

II. Mehmed'in İstanbul'u fethi (1453) fevkalade önemli bir olaydır. Osmanlı bakış açısından bu fetih, padişahın Avrupa ve Asya'daki eyaletlerini birbirinden ayıran düşman Bizans engelinin ortadan kalkması demekti. Rumeli ve Anadolu'da doğal bir coğrafi ve stratejik merkezin bulunmuyor olması, sahip olduğu stratejik konum sayesinde İstanbul'u her iki bölge için de ideal bir başkent haline getiriyordu. II. Mehmed İstanbul'u hızlı bir şekilde yeniden inşa ve imar etti. Uygulanan iskan ve şenlendirme politikasıyla şehrin fetih öncesinde yaklaşık 40.000 olan nüfusu 1477'de iki katına çıktı. Bu rakam on altıncı yüzyıl ortalarında 250.000–300.000'e ulaştı. Osmanlıların şehirdeki Bizanslı nüfusa ve Avrupalı (özellikle de Ceneviz ve Venedikli) tüccarlara karşı gösterdikleri hoşgörülü yaklaşım, ayrıca II. Bayezid'in İspanya'dan sürgün edilmiş Sefarad Yahudileri'ne yeni bir vatan sağlamaya yönelik kararı, on beşinci yüzyılın sonlarında Osmanlı İstanbulu'nun nüfusunun

26 G. Modelski ve W. R. Thompson, *Seapower in Global Politics, 1494–1993*, Seattle: University of Washington Press, 1988, s. 44. Ayrıca bknz. P. Brummett, "The Ottomans as a World Power: What We Don't Know about Ottoman Sea-Power", *Oriente Moderno* XX (LXXXI), n. s. 1 (2001) [K. Fleet (haz.), *The Ottomans and the Sea*], s. 1-21.

27 L. Valensi, *The Birth of the Despot: Venice and the Sublime Porte*, Artur Dennel (İng. trc.), (Ithaca: Cornell University Press, 1993), s. 24–5 [*Venedik ve Bâb-ı Âli. Despotun Doğuşu*, A. Turgut Arnas (trc.), İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994.]

yüzde altmış oranda Müslüman ve yüzde kırk oranda Hıristiyan ve Yahudiden oluşmasına imkân tanıdı. Bu çok ırklı ve dinli yapı, Avrupa'daki kralların kendi dinî inançlarını halka dayattığı ya da en azından bu yönde çaba harcadığı on altıncı yüzyılda Osmanlı imparatorluk başkentinin temel özelliği olarak kaldı. II. Mehmed, eski başkent Edirne'den ayrılarak Haliç ve Marmara Denizi arasındaki Sarayburnu üzerine inşa ettirdiği, eşsiz savunma özelliğine ve muhteşem bir manzaraya sahip Yeni Saray'a taşındı.

Şehir stratejik açıdan, Osmanlılara Avrupa-Asya ile Akdeniz-Karadeniz arasındaki ticaret yollarına hakim bir pozisyon sağlıyordu. İstanbul, Asya ve Avrupa'da girişilecek seferlere insani ve mali destek sağlamak için de mükemmel bir lojistik merkezi konumundaydı. Ayrıca, haşmetli imparatorluğun yönetim merkezi, kapukulu ordusunun ana garnizonu, dehşetengiz donanmanın üssü, gemi inşası ve tamiri için kullanılan Tersâne-i Âmire'nin doğal limanı (Haliç), sahip olduğu Baruthâne-i Âmire ve Tophâne-i Âmire ile askerî sanayinin merkezi bu şehir idi. İstanbul'da yaşayan Türk ve Acem esnaf ve demirciler; Ermeni ve Rum askerî mühendisler ve lağımcılar; Bosnalı, Sırp, Türk, İtalyan, Alman ve daha sonraları Fransız, İngiliz ve Felemenk silah imalatçıları ve mühendisler; Venedikli, Dalmaçyalı ve Rum gemiciler ve denizciler Osmanlı başkentini "teknolojik diyalog" için oldukça elverişli bir hale getiriyorlardı. Hiç şüphesiz bu durum, savaş ve denizcilik teknolojisindeki son gelişmeleri takip etmek açısından Osmanlılara önemli bir fayda sağlamıştır. Avrupa devletleri ve imparatorluklarından gelen elçilerin ikamet ettikleri Osmanlı başkenti, uluslararası diplomasinin yanı sıra casusluk ve entrikaların da merkezi idi. Siyasi, askerî, ekonomik ve kültürel ilerleme açısından sınırsız fırsatlar sunan bu şehir, imparatorluğun her köşesinden ve Avrupa'dan becerikli kişileri cezbediyor ve böylece devlet yönetimine ordu, idare ve ekonomi sahalarında istihdam edebileceği yetenekli insan havuzu sağlıyordu.

İmparatorluk şehrinin stratejik konumu II. Mehmed'e Sırbistan (1459), Bosna Hersek (1463), Arnavutluk (1478–9), Mora (1458–60) ve Eğriboz'u (1470) topraklarına katma ve Rumeli'deki Osmanlı

hakimiyetini pekiştirme imkânı tanıdı. 1463–79 Venedik-Osmanlı Savaşı'nda gösterdikleri başarı, Osmanlıların artık Ege'de önemli bir güç olduğunu ispatlamıştı. II. Mehmed, 1475'te Kırım'daki Ceneviz ticaret kolonilerini ortadan kaldırdı ve 1478'de Müslüman Kırım Tatar Hanı'nı tâbisi kıldı. Böylelikle, Karadeniz sahil ve bozkırları üzerinde, zengin tahıl ve köle kaynakları Kuzey Kırım'a kadar uzanan bir bölgede, Osmanlı kontrolü tesis edilmiş oluyordu. Tüm bu gelişmeler, II. Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde önemli derecede kuvvetlenmiş durumdaki Osmanlı donanması olmaksızın gerçekleşemezdi.

Ne var ki, Osmanlıların Doğu Anadolu'daki hakimiyeti tartışmalıydı ve II. Mehmed 1470'lere kadar Karaman Beyliği'ni topraklarına katamadı (1468–74). Padişah, 1473'e kadar doğudaki Müslüman rakibi Akkoyunlu Türkmen Devleti'nin beyi Uzun Hasan'ı (1453–78) da alt etmeyi başaramadı. Doğu Anadolu'dan Batı İran'a dek uzanan geniş bir coğrafyanın hakimi olan Uzun Hasan; Karamanoğulları, Macaristan ve Venedik ile Osmanlı karşıtı ittifaklar kurmaya çalışıyordu. Dinî farklılıklar ve mesafe uzaklığından dolayı yaşanan iletişim zorlukları bu tarz Osmanlı karşıtı ittifaklara kayda değer bir sonuç kazandırmasa da söz konusu durum Akkoyunluların itaat altına alınması gerektiği hususunda Osmanlı liderlerini ikna etmeye yetti. Bu görevi II. Mehmed'in torunu I. Selim (1512–20) yerine getirdi.[28] Ancak bu defa İran'daki Safevi hanedanlığının yeni bir rakip olarak ortaya çıkması, Osmanlıların Doğu Anadolu'daki egemenliği için büyük bir tehlike oluşturmaya başladı.

1501 yılında savaşçı Şii Safeviyye tarikatının şeyhi olan İsmail, Akkoyunluları yenerek kendisini İran Şahı ilan etti ve On İki İmam Şiiliği'ni yeni imparatorluğun resmî ideolojisi haline getirdi. Şah İsmail (1501–24), kendisini geleceği önceden haber verilen

28 J. E. Woods, *The Aqquyunlu: Clan, Confederation, Empire* (gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskı), Salt Lake City: University of Utah Press, 1999; L. Tardy, *Beyond the Ottoman Empire: 14th-16th Century Hungarian Diplomacy in the East*, Szeged: Universitas Szegediensis de Attila József Nominat, 1978. Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010; Vural Genç (haz.), *İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514)*, İstanbul: Bengi Yayınları, 2011.

İslam'ın kurtarıcısı Mehdi olarak tanımladı ve birçok kişi onu uzun zamandır beklenen "gizli imam" olarak gördü. Göçebe aşiret konfederasyonuna benzeyen Safevi idaresi, Doğu Anadolu'nun Türkmen ve Kürtlerine, konargöçer grupların hayat tarzları ve sosyal yapılarını tehlikeye atan merkeziyetçi Osmanlı yönetimine kıyasla daha cazip geliyordu. Temel stratejisi Safevilere karşı mücadele etmek olan Sultan I. Selim, enerjisini ve imparatorluk kaynaklarının çoğunu bu yönde kullandı. Bütünüyle askerî güç kullanmaktan (1514'teki Çaldıran Zaferi), propaganda, ikna ve Şah'ın imparatorluktaki takipçilerine ödün verme politikalarına kadar birçok farklı metot uygulayan I. Selim, Osmanlı hakimiyetini -her ne kadar imparatorluğun sonuna dek istikrarsız bir yapı arz etse de- Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümünde tesis etmeyi başardı. Selim'in fetihlerinin ve Güneydoğu Anadolu'daki Dulkadir Beyliği toprakları üzerindeki iddialarının temel sonuçlarından biri, Osmanlıların Dulkadir Beyliği'nin sembolik hakimi Memlükler ile girdiği mücadeleoldu. Bu savaş 1516-17'de Osmanlıların Toros ve Sina dağları arasında uzanan Bilâd-i Şam ve Mısır'ı fethetmesi sonrasında Memlük Devleti'nin yıkılışı ile sonuçlandı.

Arap topraklarında Osmanlı hakimiyetinin başlamış olması önemli siyasi, ideolojik ve iktisadi sonuçları da beraberinde getirdi. Sultan Selim, İslam'ın beşiği konumundaki Mekke ve Medine ile halifelik merkezleri olan Şam ve Kahire'nin hakimi oldu. Selim ve halefleri, "Hâdimü'l-Haremeyn" unvanını deruhte ettiler ve böylece Osmanlılara İslam dünyasında çok önemli bir saygınlık ve meşruiyet kazandıran hac vazifesinin düzenlenmesi ve hac yollarının korunması görevini üstlenmiş oldular. Selim'in fetihleri Osmanlı topraklarını 1.500.000 km²'ye çıkardı. Suriye ile Mısır'dan toplanan vergiler Osmanlı hazinesinin yıllık gelirinin yaklaşık üçte birini oluşturuyordu. İstanbul ve Mısır arasındaki iletişimi sağlayan deniz yolunun korunması, bu sebeple, oldukça önemli hale geldi ve bu durum Osmanlı donanmasının güçlendirilmesini gerektirdi. Muharip Rodos Şövalyeleri'nin üssü konumundaki Rodos (1522) ve Venedik hakimiyeti altında bulunan Kıbrıs'ın

fethi (1570) stratejik açıdan gerekli görüldü. Tüm bu gelişmeler Osmanlıların Akdeniz'e hakim Hıristiyan deniz kuvvetleri, ayrıca Rodos'un fethi sonrası Malta'da toplanan şövalyeleri ile ve belki de en önemlisi Venedik ve İspanya ile mücadele etmesine sebebiyet verdi. Portekiz'in Kızıldeniz'deki saldırılarına karşın Mekke ve Medine'yi koruma ihtiyacı, Selim'in halefleri döneminde Osmanlıları Portekizlilerle mücadeleye sürükledi. Osmanlı deniz çıkarları açısından çok daha önemli olan hadise, 1519 yılında Batı Akdeniz'de İspanyol ilerlemesi tehlikesiyle karşı karşıya kalan "Cezayir korsanı" Barbaros Hayreddin'in padişahın hizmetine girmesi oldu. Selim, Hayreddin'i Cezayir beylerbeyi tayin etti, ancak Hayreddin'in asıl hizmeti Osmanlı donanmasının başına geçtiği 1533'ten sonra görüldü.

Diğer taraftan, Selim'in Müslümanlara karşı giriştiği savaşlar ve Hıristiyan "kafirlere" karşı büyük seferlere çıkmayışı "meşruiyet eksikliği" sorunu olarak görülmeye başlandı. 1510'larda devam eden savaşlar doğu eyaletlerini tahrip etmiş ve imparatorluk ordusunu oldukça zayıflatmıştı. Mesafe uzaklığı ve çetin iklim şartları (erken gelen kışlar ve yoğun kar yağışı), Şah İsmail'in savaştan kaçınma taktikleri ve savaş yerine mahsulleri yakma yahut su kuyularını zehirleme şeklindeki yakıp yıkma stratejisini kullanarak zarar vermesi, çok iyi düzenlenmiş Osmanlı sefer lojistiği için büyük bir sorun teşkil etmeye ve mevsime bağlı seferleri etkisiz hale getirmeye başladı. Padişah'ın Anadolu birlikleri de Şah'ın Anadolu'daki takipçilerine karşı isteksizce savaşıyor ve her fırsatta savaştan kaçmaya çalışıyorlardı. Böylece ideolojik, sosyo-ekonomik ve askerî sebeplerin birleşimi sonucu yeni padişah I. Süleyman, Osmanlıların Hıristiyan rakipleri üzerine seferler düzenleyerek imparatorluğunun stratejik önceliklerini kökten değiştirdi.

1521'de, Macaristan ve Habsburg Orta Avrupası'nın kilidi konumundaki Belgrad'ı fethetmesi, 1522'de de Rodos'u ele geçirmesi -özellikle II. Mehmed döneminde alınan Osmanlı mağlubiyetleri (Belgrad 1456, Rodos 1480) ışığı altında değerlendirildiğinde- Süleyman'a Avrupa'da dehşetengiz bir hasım imajı kazandırdı.

Belgrad'ın fethi, padişahın Avrupalı rakiplerine hücuma yönelik yeni bir strateji ile tahta çıktığına ya da bu kararı tahta çıktıktan (30 Eylül 1520) kısa bir süre sonra verdiğine işaret etmesi açısından önemlidir. Sefer hazırlıkları -dönemin lojistik kısıtlamalarına bağlı olarak- alışıldığı üzere bir önceki yılın sonbaharında başlamıştı. Bu sebeple, 1521 seferi için seferberlik emirleri 1520 yılının Ekim ya da Kasım ayında gönderilmiş olmalıdır.

I. Süleyman, saltanatının üçte birini seferlerde geçirdi. Toplamda on üç seferde orduya komuta eden padişah, Irak (1534–5, 1546) ve Macaristan'ı (1541) Osmanlı topraklarına kattı. Macar toprakları, takip eden 150 yıl boyunca Osmanlı ve Habsburgların Orta Avrupa üzerindeki hakimiyet mücadelesine sahne oldu. Bu mücadelenin cereyan ettiği bir diğer sahne, Osmanlıların 1541 yılında Tunus ve Cezayir'e kadar uzanan bir sahada kontrol sahibi oldukları Akdeniz idi. Şarlken'in 1535'teki Tunus fethi uzun ömürlü olmadı. 1533'te Barbaros Hayreddin Paşa'nın kumanda etmeye başladığı Osmanlı donanması, 1538 yılında Kuzeybatı Yunanistan'daki Preveze'de İspanya, Venedik, Ceneviz, Papalık, Portekiz ve Rodos Şövalyeleri'nden oluşan Kutsal İttifak karşısında görkemli bir zafer kazandı. Şarlken'in donanmasının Cezayir sahillerinde yok edilmesi (1541), Osmanlıların Trablus'u ele geçirmesi (1551) ve yine Trablus'u ele geçirmeye çalışan başka bir Kutsal İttifak'a karşı Cerbe'de kazanılan zafer (1560) Akdeniz'de Osmanlı kontrolünü pekiştirdi.[29] Yine de Osmanlıların Portekizlilere karşı gösterdikleri başarı sınırlıydı. Hicaz ve Kızıldeniz'i korumada başarılı olan Osmanlıların Süleyman döneminde Portekizlileri Hint Okyanusu'ndan çıkarma girişimlerinden (1538, 1552, 1554) bir sonuç alınamadı. Sokullu Mehmed Paşa'nın küresel stratejisini gösteren Süveyş yakınlarındaki bir kanal aracılığıyla Akdeniz filo-

29 J. F. Guilmartin, *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1974) [*Kalyonlar ve Kadırgalar*, Ali Özdamar (trc.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.]

larından bir kısmını Hint Okyanusu'na geçirme fikrinin de teknik ve ekonomik olarak elverişsiz olduğu ortaya çıktı.[30]

Macaristan ve Akdeniz'deki Osmanlı-Habsburg rekabeti, Avrupa tarihini şekillendiren destansı meydan okumalardan biridir. Süleyman'ın Safevi İran'a karşı giriştiği savaşların (1534–5, 1548–9, 1553) Ortadoğu'da kesin sonuçları oldu. Irak'ta Bağdat'ı da kapsayan Osmanlı fetihleri, 1555 yılında Amasya'da akdedilen Safevi-Osmanlı Antlaşması'nda kabul edildi ve imparatorluğun bu antlaşma ile çizilen doğu sınırı Birinci Dünya Savaşı'na dek büyük ölçüde değişmedi. Osmanlılar ve Safeviler iki yorucu savaşa daha giriştiler (1578–90, 1603–39), ancak Safevilerin Şah I. Abbas (1587–1629) dönemindeki kazanımları (Bağdat'ın geri alınması gibi) uzun süreli olmadı ve 1555 sınırı küçük değişikliklerle 1639'da yeniden kabul edildi. Yapılan bu savaşlar çeşitli yıkımlara sebep oldu ve Macaristan'da Habsburglara karşı girişilen mücadelenin (1593–1606) gösterdiği gibi, Osmanlı askerî becerilerini uzun vadede zayıflattı. Bu mücadeleler sonucunda Osmanlılar sadece mütevazı bir toprak parçası kazanmış oldular. Yorucu kara savaşları, on altıncı yüzyılın sonuna gelindiğinde, Osmanlıların Akdeniz stratejisinin de değiştiğini gösterir. İspanya Habsburgları ve müttefiklerine karşı yürütülen yaklaşık bir asırlık deniz savaşı bu dönemde sona ermişti.

Akdeniz'deki İnebahtı Deniz Savaşı (1571), Müslüman ve Hıristiyanların kürekli donanmaları arasındaki son büyük karşılaşmadır. Osmanlıların Kıbrıs'ı fethinin (1570) ardından harekete geçen İspanya, Venedik, Ceneviz ve diğer müttefiklerinin oluşturduğu yeni Kutsal İttifak filosu, II. Filip'in üvey erkek kardeşi Don Juan komutası altında hemen hemen tüm Osmanlı donanmasını mürettebat ve silahlarıyla birlikte yok ederek büyük bir zafer kazandı.[31]

30 Salih Özbaran, "Expansion in the Southern Seas", S. Özbaran (haz.), *The Ottoman Response to European Expansion: Studies on Ottoman–Portuguese Relations in the Indian Ocean and Ottoman Administration in the Arab Lands during the Sixteenth Century*, İstanbul: İsis, 1994, s. 77–87.

31 N. Capponi, *Victory of the West: The Story of the Battle of Lepanto*, Londra: Pan Macmillan, 2006.

Ancak Osmanlılar, Hıristiyanları şaşırtan şekilde, ağır toplarla donatılmış 150 gemilik yeni bir donanmayı bir sonraki bahara dek inşa ettiler ve Kıbrıs'ı elde tutmayı başardılar. 1573 yılında Venedik, İstanbul ile bir antlaşma imzaladı. İspanya ise Hollanda'nın meydan okumasına cevap verebilmek için kaynaklarını o bölgeye sevk etti ve böylece Kutsal İttifak dağılmış oldu. Osmanlılar 1574'te Akdeniz kadırga savaşlarında görülmedik şekilde cesur bir stratejik atak yaparak lojistik ve zaman kısıtlamalarına (Osmanlı kaynaklarında deniz ya da derya mevsimi olarak bilinen Mart-Ekim sonu arası dönemde) rağmen bir deniz kuvveti oynadılar. İnebahtı'da kendileri ve rakiplerinin sahip olduğu güçten daha büyük bir deniz gücü kullanan Osmanlılar, Tunus'u Habsburg İspanyası'ndan geri aldılar. Osmanlı harekâtının lojistik merkezi olan İstanbul'dan oldukça uzak bir mesafede, İspanya Habsburgları'na ait Sicilya sahillerine yakın bir yerde elde edilen bu zafer, Osmanlı deniz gücünün yeniden canlılığa kavuştuğunu gösterdi ve Osmanlı ordusu her iki dinin mensupları gözünde yeniden itibar yeniden kazandı. Kazandıkları zaferin de etkisiyle Osmanlı yeniçeri ve topçuları 1576 yılında bir zamanlar Osmanlı egemenliğine başkaldıran Fas Sultanı Muhammed el-Mütevekkil'i tahtından indirdiler ve yerine yine Sa'dî ailesinden gelen ve İstanbul'a tâbi olduğunu bildiren Abdü'l-Melik'i getirdiler. Kuzey Afrika'daki Osmanlı ilerlemesini bir tehdit olarak gören Portekizliler, hayatını Haçlı seferlerine adamış olan Kral Don Sebastiyan kumandasındaki bir donanma ile 1578 yılında Fas'a saldırdılar. Bu girişim, Fas Sultanı ve Portekiz kralının ölümüne sebebiyet veren ve Akdeniz'de Müslüman ve Hıristiyan güçler arasındaki son büyük karşılaşma olarak tarihe geçen dramatik Vadiü'l-Mehazin Savaşı (1578) ile sonuçlandı. İhtilaf halindeki iki büyük düşman, İspanya Habsburgları ve Osmanlılar, 1578'den sonra mücadeleyi bırakıp 1580'de barış antlaşması imzaladılar. Her iki imparatorluğun da öncelikli endişeleri vardı: Osmanlılar 1578'den beri Safeviler ile savaş halindeydi, İspanyollar

ise Felemenk isyanı ve artık zayıflamış haldeki Katolik komşusu Portekiz'i topraklarına katmaya çalışıyorlardı (1581).[32]

Egemenlik ve İdeoloji

II. Mehmed'in ikinci saltanatı (1451–81), Osmanlı egemenlik ve stratejisi açısından oldukça farklı bir döneme işaret eder. İstanbul'u fethetmiş olmanın verdiği saygınlığı kullanan padişah, 1446'da kendisini tahttan indiren ve İstanbul'un muhasarasına karşı çıkan Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'yı azl ve idam etti. Halil Paşa, muasır birçok tarihçiye göre, II. Murad döneminde orantısız bir otoriteye sahipti ve sadrazam olarak görevde bulunduğu uzun sürede (1436–53) eski Türk aristokrasisinin gücü ve padişahın otoritesini vezir ve danışmanlarıyla paylaştığı farklı bir yönetim tarzını temsil ediyordu. Buna mukabil, kendisini mutlak egemen olarak gören II. Mehmed, otoritesinin vezirler tarafından kısıtlanmasını istemedi. Padişah, Karamanlı Mehmed Paşa dışındaki tüm vezirlerini bölgesel gücü ve aile bağları bulunmayan ve sadece kendisine bağlı olan kulları arasından seçti. Halil Paşa'nın halefi, devşirme kökenli ve "savaş partisi" üyesi Zağanos Paşa'nın 1444'ten beri savunduğu saldırgan politika, genç padişahın anlayışına daha yakındı. II. Mehmed'in "Fatih", eski Türk geleneğini yansıtan "Kağan" ve İslamî "Sultan" yanı sıra Roma imparatorlarına ait "Kayser" unvanını kullanmış olması, Osmanlı padişahının cihan hakimiyeti iddiasını ve kendisini Roma/Bizans imparatorlarının mirasçısı olarak gördüğü gerçeğini yansıtmaktadır. İmparatorluğun en yüksek yönetim birimi ve savaştaki komuta merkezi olan divan toplantılarına başkanlık etmeme kararı ise Sultan'ın görünmezlik politikası yürüttüğünü ve böylelikle babasının yönetim tarzından ayrıldığını göstermekteydi. II. Mehmed, erkek ve kız çocuklarını Anadolu ve Balkanlar'ın önemsiz hale gelen beylerinin aileleri ile evlendirmenin padişahın haysiyetine halel getirdiği düşüncesiyle

32 A. C. Hess, *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier*, Chicago: University of Chicago Press, 1978 [*Unutulmuş Sınırlar (16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi)*, Özgür Kolçak (trc.), İstanbul: Küre Yayınları, 2010]; Parker, *The Grand Strategy of Philip II*, s. 115-146.

hanedan evlilikleri politikasına son verdi. İmparatorluğun kudretli ordusu bu toprakları artık kolayca fethedebilirdi.

Osmanlı imparatorluk ideolojisi ve propagandasının dönüşümü, Süleyman'ın "büyük stratejisi" şeklinde adlandırdığım cihanşümul imparatorluk mefkûresi unsurlarından sadece biridir. Bu stratejinin diğer ana unsurları şunlardır:

- İmparatorluk içinde ve dışında istihbarat faaliyetleri
- Osmanlı'nın cihanşümul imparatorluk mefkûresini ileri boyutlara taşıyacak bir dış politika ve propaganda örgütü
- İnsani ve mali kaynakları harekete geçirmede etkin araçlar
- İmparatorluk politikalarına hizmet edecek etkili bir askerî güç

Osmanlı propagandası, tahtta bulunduğu uzun sürenin ilk otuz yılında Sultan Süleyman'ı "(Sünni) İslam'ın savunucusu" ve "sahib-kıran" olarak tanımladı.[33] Her ne kadar sahib-kıran unvanı muhtemelen cihan egemenliği iddiasında bulunan ancak erken ölümüyle bunu gerçekleştiremeyen Süleyman'ın babası I. Selim tarafından kullanılmış ise de[34] Süleyman'ın bu iddiası Osmanlı-Habsburg rekabeti bağlamında gelişti ve rakibi Kutsal Roma-Germen İmparatoru Şarlken'e karşı oluşturulan Osmanlı stratejisinde önemli bir ilke haline geldi.

Sadrazam İbrahim Paşa (1523–36) ve Şarlken'in büyük şansölyesi Mercurino Arborio de Gattinara'nın (1518–30) karşılıklı oluşturdukları Osmanlı ve Habsburg imparatorluk ideolojileri ve siyasi propagandaları üzerine yaptığım bir çalışmada, dinin, mi-

33 Bknz. C. Imber, "Ideals and Legitimation in Early Ottoman History" ve C. Woodhead, "Perspectives on Süleyman" M. Kunt ve C. Woodhead (haz.), *Süleyman the Magnificent and his Age: The Ottoman Empire in the Early Modern World*, Londra: Longman, 1995, s. 138-53, 164-90 [*Kanuni ve Çağı. Yeniçağ'da Osmanlı Dünyası*, Sermet Yalçın (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002]; C. Fleischer, "The Lawgiver as Messiah: The Making of the Imperial Image in the Reign of Süleyman", G. Veinstein (haz.), *Soliman le Magnifique et son temps*, Paris, 1992, s. 159-77; B. Flemming, "Sahib-kıran und Mahdi: Türkische Endzeiterwartungen im ersten Jahrzehn der Regierug Süleymans", G. Kara (haz.), *Between the Danube and the Caucasus*, Budapeşte, 1987, s. 43-62.

34 Fleischer, "The Lawgiver as Messiah", s. 162.

lenyumcu anlayışın ve cihanşümul imparatorluk düşüncesinin her iki imparator tarafından da meşruiyetlerini kendi ülkeleri ve diğer Müslüman ve Hıristiyan toplumlar nezdinde kuvvetlendirmede bir araç olarak nasıl kullanıldığını göstermeye çalıştım.[35]

Süleyman'ın stratejistleri, padişahın hakimiyetini meşrulaştırmada dini kullanmaya devam ettiler. Padişah, hac yollarını koruyan, Mekke ve Medine'deki cami ve diğer yapıları tamir eden "Hâdimü'l-Haremeyn eş-Şerîfeyn" idi. Süleyman, Safevi Şahı'nın 1540'lardan itibaren Doğu Anadolu'da yaşayan Osmanlı tebaası üzerinde egemenlik kurmaya çalışması ve Şarlken'in cihan hakimiyeti iddiasını dengelemek amacıyla "Halîfe" unvanını da kullanmaya başladı.[36]

Milenyumcu kehanetler ve kıyamet beklentileri on altıncı yüzyıl başlarında her iki imparatorlukta da mevcut idi. Halkın tavrını etkileyen bu yaklaşımlar padişahın propagandacıları tarafından Süleyman'ın sahib-kıran olarak yeni bir cihan imparatoru olduğu imgesini oluşturma ve yaygınlaştırmada kullanıldı. İbrahim Paşa, Süleyman'ı, kendisinin ve efendisinin gözde tarihî kahramanı, Büyük İskender'in halefi ve yeni cihan fatihi olarak gördü. Anlaşılan o ki İbrahim Paşa, Gattinara'nın yapamadığını başardı: O, efendisinin imparatorluk hedeflerini etkileyebilmişken Şarlken, kıyametin kopacağına yönelik beklentileri ve büyük şansölyesi Gattinara'nın kendisini cihangirlik görevine hazırlamak için tuttuğu hatıratı sağduyulu bir şüphecilikle karşıladı.

Osmanlı İslamı'na (ve Alman Protestanlığı'na) karşı Habsburgların elde ettiği askerî başarılar kadar Osmanlıların Habsburg Katolikliği ve Safevi Şiiliği'ne karşı kazandığı zaferler de Habsburg ve Osmanlı propagandasının ayrılmaz parçalarını oluşturuyordu. Habsburg propagandacıları Şarlken'in "Katolik

35 G. Ágoston, "Ideologie, Propaganda und politischer Pragmatismus: Die Auseinandersetzung der osmanischen und habsburgischen Grosmächte und die mitteleuropäische Konfrontation", M. Fuchs, T. Oborni ve G. Újváry (haz.), *Kaiser Ferdinand I: Ein mitteleuropäischer Herrscher*, Münster, 2005, s. 207-33.

36 C. Imber, "Süleyman as Caliph of the Muslims: Ebu's-Su'ud's Formulation of Ottoman Dynastic Ideology", Veinstein (haz.), *Soliman le Magnifique et son temps*, s. 179–84.

inancının savunucusu" imgesini yaygınlaştırabilmek için Osmanlılara karşı kazanılan en küçük başarıyı bile değerlendirdiler. Şarlken ve propagandacıları 1532'de Süleyman'ın Viyana'ya hücumunun kendi birlikleri tarafından önlendiğini iddia ettiler.[37] Halbuki iki imparator da saygınlıkları ve askerlerini bir meydan muharebesinde riske atmak istememişti. Yenilginin bedeli çok ağır olabilirdi ve her ikisi de kendisinin ve rakibinin gücünün farkındaydı. 1532 seferinin İbrahim Paşa tarafından Şarlken'in Bolonya'daki taht giyme merasimine (1530) cevap olacak şekilde, Avrupa'dakilere benzer bir imparatorluk propaganda dili ve sembollerinin kullanıldığı, koreografisi ustalıkla hazırlanmış bir imparatorluk alayı olduğu da ileri sürülmüştür. Bu sembollerden biri olan ve muasır Avrupalılar tarafından yanlışlıkla padişahın tacı olarak betimlenen Süleyman'ın dört katlı tören miğferi, papanın üç katlı tacına ve Bolonya'daki törende Şarlken'in giydiği taca benzetildi. Verilmek istenen mesaj açıktı: Süleyman hem papanın hem de imparatorun otoritesine meydan okuyordu.[38]

Kanuni'nin Venedik'ten sipariş ettiği ve 1532 seferinde giydiği dört katlı tören miğferi muasırlar tarafından papanın üç katlı tacı ile Şarlken'in tacına benzetildi (Kaynak:Heilbrunn Timeline of Art History. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2000–. http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/42.41.1)

37 Bknz. J. D. Tracy, *Emperor Charles V, Impresario of War: Campaign Strategy, International Finance and Domestic Politics*, Cambridge: Cambridge Univeristy Press, 2002, s. 145–6.

38 G. Necipoğlu, "Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman–Habsburg–Papal Rivalry", H. İnalcık ve C. Kafadar, *Süleyman the Second [i.e. the First] and his Time*, İstanbul: İsis, 1993, s. 163-91.

Osmanlı stratejisi ve siyasi kararlarını oluşturmada ideolojinin genellikle kabul edilenin üzerinde bir önemi vardır, ancak on altıncı yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik birçok meydan okumaya karşı askerî ve dış politikanın gündelik meselelerinde ideolojiden ziyade faydacı yaklaşımın etkili olduğu aşikârdır. Söz konusu meydan okumalar ve rakiplerinin zayıflık ve problemlerinin meydana getirdiği fırsatlar, genel kabulün aksine, Osmanlılar tarafından doğru ve güncel bilgiler ışığı altında değerlendiriliyordu. İstihbarat, düşmanların askerî ve ekonomik güç ve zayıflıkları ile ilgiliydi ve çok katmanlı Osmanlı bilgi toplama sistemi aracılığıyla elde ediliyordu. On altıncı yüzyılda Osmanlı istihbaratının en azından dört katmana sahip olduğunu tespit etmek mümkündür: İstanbul'daki merkezî istihbarat; özellikle de imparatorluğun sınırlarında bulunan taşra beylerbeyleri ve diğer yerel otoritelerin bilgi toplaması; İstanbul'a tâbi devletlerin sağladığı bilgiler ve nihayet, devletin yabancı ülkelerdeki casusları aracılığıyla gerçekleştirilen istihbarat ve karşıt istihbarat faaliyetleri. Osmanlılar, sefer öncesi ve sonrasında askerî istihbarata özel bir önem verdiler. Akıncılar, martoloslar ve voynukların yanı sıra keşif ve izcilikte kullanılan Kırım Tatarları gibi yardımcı kuvvetler ve kılavuzlar istihdam edildi. Serhadlardaki paşalar, adet olduğu üzere, komşu ülkelerin büyük şehirlerinde casuslar barındırdılar ve tutsak edilen askerleri sorguladılar.[39]

Elde edilen istihbarat İstanbul'a "ulak" ve "menzilhane" denilen, planlanması dikkatle yapılmış özel bir ulaşım ve iletişim şebekesi üzerinden ulaştırılıyordu. Osmanlı ulak ve menzilhane sistemi, selefleri Roma ve Bizans'a benzer şekilde ve bu dönemlerden miras kalan karmaşık bir hat üzerine inşa edilmişti. Osmanlı yol sistemi Avrupa ve Anadolu'da -İstanbul merkezli bakışla isimlendirilen- sol, merkez ve sağ adında üç ana kola ayrılıyordu. Her biri birçok tali yola sahip bu altı ana güzergah, Avrupa'da başkentten başlayıp Selanik-Atina, Edirne-Sofya-Belgrad-Budin ile Kırım'a doğru iler-

39 Ágoston, "Information, Ideology, and Limits of Imperial Policy", s. 78–92.

liyordu. Anadolu ve Arap topraklarında ise Erzurum-Kafkaslar, Diyarbakır-Musul-Bağdat-Basra ile Halep-Şam-Kahire/Mekke güzergahını takip ediyordu. Yol hattı üzerinde altı-on iki saatlik at sürüş mesafesinde bulunan menzillerde ulaklara at verilerek emir ve raporların hızlı ve etkin şekilde ulaştırılması sağlanıyordu. Süleyman dönemi gibi erken bir tarihte bile bu sistemi suistimal edenler oldu, fakat yine de bu ağ sadece fermanların değil; istihbarat, haber ve her çeşitten raporun iletilmesi hususunda fevkaladè önemli bir rol oynadı ve haklı olarak imparatorluğun bütünlüğünü sağlayan ana unsurlardan biri kabul edildi.[40]

OSMANLI STRATEJİSİ VE ASKERÎ GÜCÜNÜN SINIRLARI

Osmanlı gücünün oluşumunda sahip olduğu ordu, zengin beşerî ve ekonomik kaynaklar ve lojistiğin bulunduğu hususunda muasırlar hemfikirdir. Yol ağları ve menzilhane sistemi imparatorluk lojistiği açısından oldukça önemliydi. Menziller, ordu birlikleri için bir taraftan temel toplanma noktaları olarak hizmet veriyor, diğer taraftan yiyecek, hayvan yemi ve cephane için depo vazifesi görüyordu.

Osmanlılar akarsu ağlarını da ustalıkla kullandılar. Genel kanaatin aksine, Osmanlı vezirleri ve taşra komutanları, iyi bir coğrafya bilgisine sahipti. Bu kişiler, imparatorluktaki büyük nehirlerin önemini kavradılar ve bu nehirlerle birlikte stratejik önemi haiz tüm kale ve şehirleri sistematik bir şekilde ele geçirdiler. Tuna üzerindeki Belgrad ve Budin ya da Dicle ve Şattülarap üzerindeki Bağdat ve Basra gibi önemli su yolları üzerindeki şehirlerin birçoğu, eyalet merkezi yahut ana askerî üs haline getirildi. Büyük nehirlerin kıyılarına tersaneler kuran Osmanlılar, askerî faaliyetler öncesinde yüzlerce küçük gemi ve kadırganın inşa ve tamir işini yürüttüler. Ağır top ve gülleler, mümkün olan yerlerde, top gemi-

40 Bknz. Colin Heywood'un bu konu üzerine çalışmaları, *Writing Ottoman History: Documents and Interpretations*, Aldershot: Variorum, 2002; Y. Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.

leri, taş gemileri yahut barut naklinde kullanılan örtülü gemiler aracılığıyla taşındı.[41]

Süveyş Kanalı projesi, Don ve Volga nehirlerini bir kanal ile birbirine bağlamaya yönelik plan ve gayretler, I. Süleyman, II. Selim ve her ikisinin de sadrazamı olan Sokullu Mehmed Paşa'nın (1565–79 arası görevde) stratejik düşünce sahibi olduklarını açık bir şekilde göstermektedir. Sokullu Mehmed Paşa, Don-Volga Kanalı ile Moskofları 1555'te ele geçirdikleri Astrahan ve Aşağı Volga bölgesinden çıkarmayı umuyordu. Ayrıca Osmanlıların Karadeniz donanmasını Hazar Denizi'ne nakletmeyi ve kuzeyden Şirvan eyaletini ele geçirerek Safevi İran'a saldırmayı planlıyordu.[42] Aşağı Volga'nın bozkır ve ormanlarının kontrol altına alınması, "bol miktarda tahıl, at ve kereste sağlayarak imparatorluğun ekolojik hazinesi güçlendirecek"[43] ve böylece Osmanlıların sahip oldukları stratejik gücü daha da artıracaktı. 1568 yılında Mısır beylerbeyine yazılan bir fermanda Akdeniz ve Kızıldeniz arasında bir kanal inşasının mümkün olup olmadığının araştırılması isteniyordu. İstanbul, Portekiz yayılmasını engellemek amacıyla ana Akdeniz donanmasını Süveyş Kanalı üzerinden Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na nakletmek istedi. Avrupa'daki benzer projelerde de olduğu üzere mevcut teknik kısıtlamalar ve stratejik ilginin değişmesi sonucunda bu planlar gerçekleşmedi. Ancak yine de bu projeler, Osmanlı karar alıcılarının cesur ve tutkulu stratejik düşüncelerini ortaya koymaktadırlar.[44]

Ne var ki imparatorluk on altıncı yüzyılın yarısına gelindiğinde lojistik kapasitesinin sınırlarında faaliyet gösteriyordu ve -önceden

41 Bknz. G. Ágoston, "Where Environmental and Frontier Studies Meet: Rivers, Forests and Fortifications along the Ottoman–Habsburg Frontier in Hungary", A. C. S. Peacock (haz.), *The Frontiers of the Ottoman World*, Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 57-79 [Türkçesi bu kitapta].

42 A. N. Kurat, "The Turkish Expedition to Astrakhan in 1569 and the Problem of the Don–Volga Canal," *Slavonic and East European Review*, 40 (1961), s. 7–23.

43 J. McNeill, "Ecology and Strategy in the Mediterranean: Points of Intersection", J. B. Hattendorf (haz.), *Naval Strategy and Policy in the Mediterranean: Past, Present, and Future*, Londra: Frank Cass, 2000, s. 378.

44 G. Ágoston,"Where Environmental and Frontier Studies Meet", s. 60-61, kaynaklar ve ilgili araştırmalara bu makalede atıfta bulunulmuştur. Ayrıca bknz. G. Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, Oxford: Oxford University Press, 2010.

de belirtildiği üzere- on altıncı yüzyılın başında Safevilere karşı girişilen mevsime bağlı seferler arazi, iklim ve Şah'ın yakıp yıkma taktiği yüzünden artık eskisi kadar etkili olmuyordu. Aynı yüzyılın sonunda tüm cephelerde dengeli hale gelen güç ilişkileri, savaşları daha uzun ve giderek daha da yorucu hale getirdi. Bunlardan Uzun Macar Savaşı (1593–1606), Macaristan'daki savaşlar (1658–64), yine Macar serhaddinde Kutsal İttifak'a karşı girişilen savaş (1683–99), doğu cephesinde İran Savaşları (1570–92, 1603–11 ve 1623–39) ve Akdeniz'de Venediklilere karşı Girit Savaşı (1645–69), oldukça yüksek sayıda askerle savaşan bir ordu, silah, teçhizat ve finansmanı gerekli kıldı. Yerel kaynaklarıyla savunma yapma imkânı olmayan uzak serhad eyaletlerini elde tutmak başka birtakım mali ve lojistik sorunlara yol açtı.[45] 1579'dan 1611'e kadar Macaristan'da Habsburglarla, Anadolu'da Celali isyancılar ve İran ile devamlı savaş halinde bulunan Osmanlıların 1592'den itibaren hemen hemen her yıl bütçede açık vermiş olması şaşırtıcı değildir. On yedinci yüzyıl tımarlı sipahilerin önemlerini kaybettiği ve bir zamanlar düşmanı dehşete düşüren yeniçerilerin askerî yeteneklerinin yavaş yavaş zayıfladığı bir dönemdir. Yeniçeri toplama metodu olan devşirme sisteminden de bu dönemde vazgeçildi.[46]

On yedinci yüzyıl sonunda Osmanlıların Avrupalı hasımları hayata geçirdikleri yoğun askerî ve ilgili idari ve mali reformlar sayesinde Osmanlılar ile rekabet edecek güç ve büyüklükte daimî ordular kurabildiler. On yedinci yüzyılın ortasında muvazzaf Habsburg kuvvetlerinin sayısı 14.000–53.000 arasında değiştiği halde Viyana, 1680'ler ve 1690'larda, 64.000–86.000 arasında bir askerî gücü seferber edebiliyordu. Bu sayı 1705'te 110.000'i aştı. Viyana merkezî yönetimi 1684–99 yıllarındaki Uzun Savaş sırasında ve sonrasında asker alımı, maliye ve ikmal üzerinde daha büyük bir

45 G. Ágoston, "The Costs of the Ottoman Fortress-System in Hungary in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", P. Fodor ve G. Dávid (haz.), *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Leiden: Brill, 2000, s. 195-228.

46 İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600–1700", *Archivum Ottomanicum*, 6 (1980), s. 283–337.

kontrole sahip olmaya başladı. İlgili Viyana merkezî idare birimlerinin (Saray Savaş Konseyi, Saray Hazinesi, Savaş Komiserliği) kontrolü, -on yedinci yüzyıl sonu ve on sekizinci yüzyıl başı Osmanlı padişahları (ya da sadrazamlarının) hayal bile edemeyeceği şekilde- imparator, generaller ve idarecilerin eline geçti.

On yedinci yüzyıl sonuna gelindiğinde Osmanlılar, hâlâ büyük miktarda bir askerî kuvveti harekete geçirebiliyor ve itibarî rakamlara bakıldığında rakiplerine denk olabiliyorlardı. İmparatorluk hazine kayıtlarına göre İstanbul, 1680'lerin sonu ve 1690'ların başında Kutsal İttifak'a karşı giriştiği savaşta 60.000–80.000 civarında askere ulufe dağıttı. 1694–95'te daimî ordunun gücü, en azından kâğıt üzerinde, 114.000'den fazlaydı ve savaşın diğer yıllarında 100.000'in biraz altında kaldı. Şurası bir gerçek ki, akademik çalışmalarda tekrarlanan bu rakamlar söz konusu birliklerin ancak bir kısmının sefere katılmış olmasından dolayı yanıltıcıdır. Örneğin, yeniçerilerin 1660-61'de sadece yüzde 33'ü (18.013 kişi), 1697'de yaklaşık yüzde 30'u (21.000 kişi), 1701-2'de yüzde 25'i (9975 kişi) ve 1710'da yüzde 17'si (7255 kişi) muhasebe defterlerine seferli olarak kaydedilmiştir. Diğer taraftan, askerlerin eğitimi genel olarak yetersizdi, ayrıca disiplin ve liderlik vasıflarından yoksundular. On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda var olan sadrazamlar, gözüpek stratejistler ve dirayetli taktisyenler artık yetişmiyordu. Osmanlı ordusu ve askerî idaresi 1660'lardan 1736'lara dek Saray Savaş Konseyi başkanlığını yürüten ve saha orduları generali olarak Avusturya Habsburgları'nın askerî işlerine bakan Raimondo Montecuccoli ve Savoy Prensi Eugen gibi komutan ve stratejistlere sahip değildi.[47]

Osmanlı askerî personeli ve taktiklerinin -artık kuşatmalardan çok meydan muharebeleri şeklinde cereyan eden- savaşların değişen koşullarına ayak uydurmada eskisi kadar becerikli olmadıkları

47 M. Genç ve E. Özvar (haz.), *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeler*, 2 cilt, İstanbul: Osmanlı Bankası, 2006, cilt 2, s. 249, 287; G. Ágoston, "Empires and Warfare in East-Central Europe, 1550–1750: The Ottoman–Habsburg Rivalry and Military Transformation", D. Trim ve F. Tallett (haz.), *European Warfare, 1350-1750*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s. 110-34 [Türkçesi bu kitapta].

anlaşıldı. İntibak noktasındaki bu başarısızlık, kısmen yerleşik Osmanlı askerî kültürü ve statükoyu sürdürme noktasında geleneksel askerî birliklerin yaptığı baskıyla, kısmen de Osmanlıların Habsburglarla Macaristan'daki yüz elli yıllık mücadelelerine egemen kuşatma savaşındaki başarıları ve bundan kaynaklanan kendinden emin olma psikolojisiyle ilgilidir. Osmanlılar -Venediklilere karşı Mora Savaşı'nda kazandıkları zaferlerin de gösterdiği gibi- kuşatma savaşında Avrupalılar ile boy ölçüşebiliyorlardı. Ancak, -birliklerin eşit olmayan kalitesi, disiplinsizlik ve diğer boyutlarıyla- Osmanlı ordusunun zayıflığı Mora Savaşı'nda da görüldü ve bu eksiklikler Habsburglar karşısında vahim sonuçlar doğurdu.

SONUÇ

Osmanlı padişahları, stratejilerini değişen jeopolitik meydan okumalar karşısında farklı fetih ve hakimiyet metotları kullanarak yenileyen, faydacı yöneticiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu padişahların on altıncı yüzyıla kadar amaçları, değişen araçlar vasıtasıyla, Osmanlı Devleti'ni genişletmek ve fethedilen topraklardaki Osmanlı hakimiyetini güçlendirmek oldu. On altıncı yüzyıl ortalarından itibaren fetih adımları yavaşladı ve Osmanlı liderliğinin temel endişesi, kale, garnizon ve eyalet güçleri kullanarak kazandıklarını korumak oldu.

İlk dönem Osmanlı sultanları farklı din ve etnik sınırları aşarak kurdukları ittifaklar sayesinde usta taktisyenler olduklarını gösterdiler. Aynı zamanda, müttefiklerinden ve oldukça erken bir tarihten itibaren akıncı beylerinden bağımsız, kendilerine sadık bir askerî güce ihtiyaçları olduğunun farkına varıp seçkin piyade yeniçerileri, altı bölük süvari halkı, topçular, top arabacıları ve cebecilerden oluşan geç Ortaçağ Avrupası'nın ilk daimî ordularından birini kurdular. Kendilerinden önceki diğer büyük İslam imparatorlukları köle asıllı askerler istihdam etmiş iken Osmanlılar, ülkelerindeki Hıristiyan gençleri yeniçeri piyadesi yapmak için devşirerek bu sistemi değiştirdiler.

Hanedan evlilikleri, yeni ittifaklar kurma ve kendilerine tâbi yardımcı kuvvet sayısını artırmada etkili bir yöntem idi. İstimâlet ve sürgün politikaları da fethedilen topraklardaki Osmanlı hakimiyetini pekiştirmede oldukça tesirli oldu. Ele geçirilen bölgelerde kendileriyle işbirliği yapan siyasî ve askerî seçkinlere tımar verilmesi, taşrada süvari gücü ve yönetici sınıfı oluşturmada Osmanlılara yardımcı oldu. Bu metot, Osmanlı-öncesi yönetimlerin Osmanlı'ya sorunsuz şekilde geçişini sağlamada faydalı olmakla kalmadı, ayrıca, fetih sonrası hukuk ve düzeni kurmada etkili bir rol oynayarak Osmanlılara yerel idare ve vergilendirme konusunda oldukça değerli bilgiler sağladı. Farklı yardımcı kuvvetlerin oluşturulması, göçebe yörükler kadar yarı-göçebe ve yerleşik Slavlar ile diğer unsurların (Ulah, voynuk, martolos) askerî sisteme dahil edilmesi noktasında önemliydi. Bu birliklerden biri olan akıncılar ve daha sonraları Kırım Tatarları, keşif ve Osmanlı sınırları ötesindeki halkları korkutmak amacıyla kullanıldılar. Osmanlı-öncesi askerî gücün Osmanlı ordusu ve idaresine ilhakı, bu kişilerin Osmanlılara yeni beceri ve taktikler kazandırması, ayrıca -Avrupa askerî teknolojisindeki gelişmeleri takip etmede aracı olmalarından dolayı- askerî kültür değişimi açısından da önemlidir. Askerî güzergah ve dağ geçitleri etrafındaki köylüler, bir taraftan Osmanlı yol ağının bakımına katkı sağlayan yardımcı kuvvetler olarak fayda sağlarken, diğer taraftan seferdeki ordunun yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılamaktan sorumluydular. Köylüler bu hizmetleri karşılığında bazı vergilerden muaf tutuldular.

Süleyman gibi bazı padişahların dönemlerinde büyük Osmanlı stratejisi denilebilecek bir vizyonun tespiti mümkündür. On altıncı yüzyılda Osmanlılar, ortak düşman Katolik Habsburglara karşı, Fransa ve İngiltere ile ittifak kurdular ve Hıristiyan Avrupa'da büyümekte olan siyasi (Habsburg-Valois) ve dinî (Katolik-Protestan) rekabetten ustalıkla faydalandılar. İncelediğimiz dönem için söylemek gerekirse, aynı anda birden fazla cephede savaşmaktan mümkün oldukça kaçınan Osmanlı yönetiminin kendi sınırlarının farkında olduğu da aşikardır.

2

ENFORMASYON, İDEOLOJİ VE EMPERYAL SİYASETİN SINIRLARI: OSMANLI-HABSBURG REKABETİ BAĞLAMINDA OSMANLI BÜYÜK (GRAND) STRATEJİSİ[1]

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve ABD'nin tek egemen küresel güç olarak ortaya çıkmasıyla birlikte imparatorluklar hakkında yeniden filizlenen literatür, çoğunlukla "modern" imparatorluklara, özellikle de Britanya İmparatorluğu'na ve hakeza uzun bir "emperyal inkarın" ardından "Amerikan İmparatorluğu"na odaklanmıştır. Bu literatür, Osmanlılar da dahil olmak üzere premodern imparatorluklara tek tük göndermeler yapsa da, Osmanlı İmparatorluğu genellikle yakın zamanlardaki çalışmalarda tali konumdadır ve Osmanlı tarihi geniş bir kamuoyu için egzotik nitelikte olmayı sürdürmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sözde muhafazakârlığı, değişmezliği ve geriliğiyle ilgili Oryantalist ve Avrupamerkezci tarihyazımının yarattığı eski mitlerin çoğu hâlâ uzman olmayan tarihçiliğe hâkim durumdadır. 11 Eylül sonrasında siyasetin yönlendirdiği dünyamızda, Oryantalist ve Batılı önyargılar yeniden gelişip serpilmekte ve Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki tarihyazımının (özellikle Osmanlı'nın halefi olan

1 Bu makale Onur Güneş Ayas tarafından çevrilip aşağıdaki kitap içinde yayınlanan makalenin düzeltilmiş halidir: Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman (haz.) *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı* (trc. Onur Güneş Ayas), (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), s. 105-142.

devletlerde) ön plana çıkardığı ve Marksist ve Weberyen sosyal bilimlerin altını çizdiği eski basit genellemeler durmaksızın tekrarlanmaktadır. Bu çalışmalarda Osmanlı İmparatorluğu ve onun Müslüman rakipleri (Safevi İran'ı ve Hint Türk İmparatorluğu) daha on altıncı yüzyılın sonlarında, yükselen "modern" İngiliz, Hollanda ve Fransız deniz imparatorluklarının gerisinde kalarak başarısızlığa uğramış teşebbüsler olarak resmedilmektedir.[2]

Osmanlı İmparatorluğu üzerine çalışanlar "Osmanlı gerilemesi" paradigması hakkında ciddi şüpheler taşımaktadırlar.[3] Osmanlı, Habsburg, Rus ve Moğol imparatorlukları hakkında yapılan karşılaştırmalı incelemelerde, bu emperyal merkezlerin ciddi bir dinamizm taşıdığı görülmüştür. Söz konusu çalışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nu karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelemenin, aynı zamanda hem şimdiye dek pek anlaşılmamış olan premodern imparatorluklar hakkındaki bilgilerimizi ciddi anlamda genişlettiğini, hem de Osmanlı'nın emperyal rakiplerini daha iyi kavramamıza yardımcı olduğunu göstermektedir.[4] Osmanlı İmparatorluğu hak-

2 Örneğin bknz. Arthur Goldschmidt, *A Concise History of the Middle East* (Boulder, CO: Westview, 2002); Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, 2. baskı (Londra: Phoenix, 1994) ve Bernard Lewis, *What Went Wrong? Western Impact and Middle East Response* (New York: Oxford University Press, 2002) [Türkçesi *Hata Neredeydi?: 300 Yıldır Sorulan Soru*, çev. Harun Özgür Turgan/ Serpil Bilbaşar (İstanbul: Oğlak, 2004)]. Lewis'in "İslam dünyası" ve "Batı" hakkındaki koşullara bağlı olarak tanımlanmamış olan genellemeleri, kronolojiyi göz ardı edişi, birbiriyle ilgisiz ve farklı dönemlerden alınmış "kanıtları" aynı torbaya doldurma tekniği çoğu zaman yanıltıcıdır. Onun *Hata Neredeydi?* adlı kitabının keskin bir eleştirisi için Juan Cole'un şu kaynaktaki değerlendirmesine bakılabilir: http://www.juancole.com/essays/revlew.htm. Yakın zamanda yayınlanmış, tarihyazımı açısından genel bir Oryantalizm değerlendirmesi için bknz. Zachary Lockman, *Contending Visions of the Middle East: The History and Politics of Orientalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

3 Cornell Fleischer, "Royal Authority, Dynastic Cyclism, and 'Ibn Khaldunism' in Seventeenth Century Ottoman Letters", *Journal of Asian and African Studies 18* (1983): 198–220; Douglas A. Howard, "Ottoman Historiography and the Literature of 'Decline' of the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Journal of Asian History 22* (1988): 52–77, Douglas A. Howard, "With Gibbon in the Garden: Decline, Death and the Sick Man of Europe", *Fides et Historia 26* (1994): 22–34; Linda Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560–1660* (Leiden: Brill, 1996), s. 1–21 ve Cemal Kafadar, "The Question of Ottoman Decline", *Harvard Middle Eastern and Islamic Review 4* (1997–8): 30–75.

4 Örneğin bknz. Palmira Brummett, *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in*

kında özel alanlara yoğunlaşmış çalışmalar, Osmanlıların taşranın ve sınır bölgelerinin idaresi, mali ve ekonomik politikalar veya savaş ve savaş endüstrisi gibi çeşitli alanlarda ne kadar esnek ve pragmatik olduklarını kanıtlamaktadır.[5]

Osmanlı-Habsburg emperyal rekabeti bağlamında Osmanlı "büyük stratejisi"nin unsurlarını ele alan bu bölüm, Osmanlı İmparatorluğu hakkında yeni ortaya çıkmakta olan bu karşılaştırmalı çalışmalara bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Diğer imparatorlukların tarihçileri bu devletlerin emperyal politikalarının oluşum sürecini ve güçlü ve zayıf yönlerini açıklamak için (devletlerin jeopolitik, askerî, ekonomik ve kültürel olanaklarına ilişkin küresel

---

the Age of Discovery (Albany, NY: State University of New York Press, 1994) [Türkçesi *Osmanlı Denizgücü, Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*, çev. Nazlı Pişkin (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009)]; Virginia Aksan, "Locating the Ottomans among Early Modern Empires", *Journal of Early Modern History 3* (1999): 103–34; Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002) [Türkçesi *Osmanlı Dünyası Ve Avrupa 1300- 1700*, çev. Ülkün Tansel (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004)]; Dominic Lieven, *Empire: The Russian Empire and its Rivals* (New Haven, CT: Yale University Press, 2002); Molly Greene, *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000); Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World around it* (Londra: I. B. Tauris, 2004) [Türkçesi *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, çev. Ayşe Berktay (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007)]; Sanjay Subrahmanyan, "'A Tale of Three Empires,' Mughals, Ottomans, and Habsburgs in a Comparative Context", *Common Knowledge 12* (2006): 66–92.

5 Gábor Ágoston, "A Flexible Empire: Authority and its Limits on the Ottoman Frontiers," *International Journal of Turkish Studies 9* (2003): 15–31; Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000) [Türkçesi *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999)]; Şevket Pamuk, "Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire, 1500–1800", *Journal of Interdisciplinary History 35* (2004): 225–47; Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare, 1500–1700* (Londra: UCL Press, 1999) [Türkçesi *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. Tanju Akad (İstanbul: Homer, 2007)]; Virginia Aksan, "Ottoman War and Warfare, 1453–1812", Jeremy Black (ed.), *War in the Early Modern World* (Londra: UCL Press, 1999) içinde, s. 147–75; Gábor Ágoston, "Ottoman Warfare, 1453–1826", Jeremy Black (ed.), *European Warfare, 1453–1815* (Londra: St. Martin's Press, 1999) içinde, s. 118–44; [Türkçesi Gábor Ágoston, *Avrupa'da Osmanlı Savaşları 1453–1826*, Jeremy Black , *Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağ'da Savaş Sanatı 1453–1815* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003)] içinde, s.128-153. Gábor Ágoston, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005) [Türkçesi *Barut, Top ve Tüfek/Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006)].

bir vizyon anlamında) *büyük strateji* kavramından faydalanmışlardır. Bu kavram geçmiş imparatorlukların karar alıcıları tarafından bilinmiyor olsa da, yakın zamanda yapılan bilimsel çalışmalar geçmişteki emperyal politikalara kaynaklık eden ve bu politikaları hayata geçirmek için gereken ekonomik ve insani kaynakları seferber eden bu tip küresel stratejik vizyonları tespit etmenin ve yeniden gözümüzde canlandırmanın mümkün olduğunu göstermektedir.[6]

Bu bölümün başlıca amacı on altıncı yüzyılda Osmanlı büyük stratejisini veya böyle bir stratejinin olup olmadığını tartışmaya açmaktır. Bu makale, Osmanlı-Habsburg ve Osmanlı-Rus rekabetinin yaşandığı bir dönemde Osmanlı'nın jeopolitiğini, emperyal ideolojisini, ekonomisini ve askerî durumunu ele alan ve halen devam etmekte olan araştırma projemizde varılan ilk sonuçları içermektedir.

Ana tez, Osmanlı büyük stratejisi olarak adlandırabilecek yaklaşımın oluşumuna Kanuni Sultan Süleyman (1520–66) döneminde tanık olunmaya başlandığı şeklindedir. Bu oluşum süreci, emperyal bir ideolojinin ve bir evrensel imparatorluk vizyonunun formülasyonunu; Osmanlıların Avrupa siyasetine ve siyasal kültürüne entegre olmasına yardım eden imparatorluk sınırları içinde ve dışındaki enformasyon toplama faaliyetlerini; bir dereceye kadar Osmanlıların istihbarat toplama kanalları sayesinde elde ettikleri bilgilere dayanan ve Osmanlıların emperyal vizyonunu genişleten bir dış politika ve propagandanın titizlikle geliştirilmesini ve imparatorluğun insani, ekonomik ve askerî gücünün emperyal politikanın hizmetine koşulmasını da kapsamaktadır. Makale, aynı zamanda bu büyük stratejinin uygulamada epey pragmatizm ve esneklik içerdiğini göstermektedir. Osmanlı gücünün meşrulaştırılması konusunda, bilhassa ülke içinde ideoloji ve propaganda önemli

6 E. N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Roman Empire from the First Century to the Third* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University, 1976); Geoffrey Parker, *The Grand Strategy of Philip II* (New Haven, CT: Yale University Press, 1998); John P. LeDonne, *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650–1831* (Oxford: Oxford University Press, 2004).

olmakla birlikte; siyasal kararlar, tıpkı İspanya ve Avusturya'da olduğu gibi, siyasal seçeneklerin ve istihbaratın titiz bir şekilde analiz edilmesinden sonra alınıyordu. Bu bakımdan Osmanlılar ve onların rakibi olan Habsburglar "modern" ve rasyonel İngiliz, Hollanda ve Fransız denizaşırı imparatorluklarından pek farklı değillerdi.

Kanuni Sultan Süleyman'ın benimsediği büyük stratejinin pek çok unsuru daha kendinden önceki padişahlar döneminde de mevcuttu. Ne var ki, on altıncı yüzyılın ilk on yıllık döneminde değişen jeopolitik koşullar, en önemlisi Safevilerin ve Habsburgların Osmanlıların temel rakipleri olarak ortaya çıkmaları, emperyal stratejide yeni düzenlemeler yapılmasını gerektirdi. Bu makale Habsburg-Osmanlı rekabeti bağlamında Osmanlı emperyal ideolojisinin gelişmesi ve enformasyon toplama faaliyetleri üzerinde odaklanmaktadır. Gerçi on altıncı yüzyılın ilk yarısında gerek Habsburglar gerekse Osmanlılar başka birçok siyasal yükümlülükle karşı karşıyaydı (örneğin Habsburglar Alman Protestanlığı ve Fransa'yla meşguldü, benzer şekilde Safevi Şiiliği Osmanlı topraklarını Habsburglar'ın Akdeniz'deki ilerleyişinden daha çok tehdit ediyordu), yine de Habsburg-Osmanlı rekabeti uluslararası politikanın ana gövdelerinden birini oluşturmaya devam etti. Yakın zamanda, Osmanlı ve Habsburg emperyal ideolojilerini ve siyasal propagandalarını -ki en etkili şekliyle Sadrazam İbrahim Paşa (1523-1536) ve V. Şarlken'in şansölyesi Mercurino Arborio de Gattinara (1518-1530) tarafından geliştirilmişlerdir- karşılaştırdığım bir çalışmamda dinin, milenyumculuğun ve birbiriyle rekabet halindeki Habsburg ve Osmanlı evrensel imparatorluk vizyonlarının, iki hükümdarın kendi imparatorlukları içinde ve daha geniş Müslüman ve Hıristiyan toplumlar nezdinde meşruiyetlerini güçlendirmek için nasıl kullanıldığını göstermeye çalıştım. Ayrıca gerek Habsburgların Müslüman Osmanlı'ya (ve Protestan Almanlara), gerekse Osmanlıların Katolik Habsburglara (ve Şii Safevilere) karşı elde ettikleri askerî başarıların Habsburg ve Osmanlı propagandasının

tamamlayıcı bir parçası olduğunu gösterdim.[7] İdeolojinin Osmanlı Devleti'nin stratejik ve politik tercihlerinde sanıldığından daha büyük bir rol oynadığını söylemekle birlikte, imparatorluğun on altıncı yüzyılın ilk yarısında haricî ve askerî ilişkilerinin gündelik işleyişinde karşılaştığı pek çok sorunun çözümünde ideolojiden ziyade pragmatik bir yaklaşıma dayandığını da ileri sürdüm. Bu koşullar altında İstanbul'un rakipleri hakkında sürekli güncellenen enformasyona sahip olması, aynı zamanda Habsburgların evrensel egemenlik iddia ve arzusuna karşı koymaya çalışan uygulanabilir bir Osmanlı dış politikasının da olmazsa olmaz bir koşuluydu.

OSMANLI'DA İSTİHBARAT VE İLETİŞİM

Osmanlı'nın enformasyon toplama ve karar alma süreçleri erken modern Osmanlı tarihinin en az anlaşılmış konularından biridir. Dolayısıyla, Osmanlıların Avrupa hakkındaki sözde bilgisizliği, Avrupa siyasetini güya yeterince kavrayamamış olmaları ve Avrupa meselelerindeki dış politika tercihlerinin hatalı oluşu yönündeki kapsamlı genellemelerin sürekli olarak literatürde yeniden su yüzüne çıkmasına pek de şaşmamak gerekir. Bu hükümler sadece anekdotlara dayalı kanıtlara dayanmakla kalmazlar, aynı zamanda sanki Osmanlı kurumları ve karar alma teknikleri devletin ilk kurulduğu 1300'lerden Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar hiç değişmemiş gibi, statik bir Osmanlı tarihi görüşü sunarlar.[8] Gerek Osmanlı kaynaklarının kendine has özellikleri ve kullanım zorlukları, gerekse Osmanlı istihbarat ve veri toplama faaliyetleri hakkındaki araştırmaların eksikliği sebebiyle, Osmanlı tarihçileri örneğin Venedikliler veya İspanyol Habsburglarının enformasyon toplama ve değerlendirme faaliyetleriyle ilgili sahip olduğumuz incelikli çalışmaları hayal bile edemezler.[9] Ne var ki, eldeki kanıtlar

7 Gábor Ágoston, "Ideologie, Propaganda und politischer Pragmatismus: Die Auseinandersetzung der osmanischen und habsburgischen Grossmächte und die mitteleuropäische Konfrontation", Martina Fuchs, Teréz Oborni ve Gábor Újváry (ed.), *Kaiser Ferdinand I. – Ein mitteleuropäischer Herrscher* (Münster: Aschendorff, 2005) içinde, s. 207–33.

8 Örneğin bknz. Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi* ve Lewis, *Hata Neredeydi?*

9 Venediklilerin enformasyon toplama faaliyetleri konusunda bknz. Paolo Preto, "La

on altıncı yüzyılda Osmanlılar'ın da rakiplerine karşı benzer bir şekilde düzgün bir enformasyon toplama ağına sahip olduğunu göstermektedir. Bu kanıtlara dayanarak, bu ağın ana katmanlarını ortaya çıkarmak o kadar zor değildir.

Ortaçağ Müslüman devletlerinin ve onların halefi olan Selçukluların örneğini takip eden Osmanlılar içerde ve dışarda enformasyon toplamaya büyük önem vermişlerdir. On altıncı yüzyılın Osmanlı bürokrat ve tarihçisi Gelibolulu Mustafa Ali bunu şöyle ifade etmektedir:

İyi bir hükümdar gizli casuslar kullanmazsa, devletin ve halkın koşullarını tetkik etmezse, sadece vezirlerine sorup onların verdiği bilgilere inanmakla yetinirse ve sır ortağı konumunda olan *ağaların* kendisini sadece münferit olarak bilgilendirmesini emrederse; bu ihmalinin bedelini kendi hakkaniyetini, ordusunun kendisine duyduğu saygı ve korkuyu, vezirleri arasındaki birliği ve uyruklarının rahat ve huzurunu kaybederek öder. Çünkü liderlik ve gözetim adeta bir ikiz kardeş haline gelmedikçe ve zulmeden hainler hak ettikleri karşılığı almadıkça ne dünyadaki memleketler gelişip zenginleşir, ne de halkların yaşamı ve rızkları emniyet ve güven içinde olur.[10]

---

guerra segreta: spionaggio, sabotaggio, attendati", Maddalena Redolfi (ed.), *Venezia e la difesa de Levante da Lepanto a Candia, 1570–1670* (Venice: Arsenale, 1986) içinde, s. 79–85 ve Paolo Preto, *I servizi segreti di Venezia* (Milan: Il Saggiatore, 1994). Venedik'in ve diğer İtalyan devletlerinin Osmanlı'yla ilgili daha erken istihbarat toplama faaliyetleri hakkında bknz. Kate Fleet, "Turks, Italians and Intelligence in the Fourteenth and Fifteenth Centuries", Çiğdem Balım-Harding ve Colin Imber (ed.), *The Balance of Truth, Essays in Honour of Professor Geoffrey Lewis* (İstanbul: İsis, 2000), s. 99–112. II. Philip'in enformasyon ve iletişim faaliyetleri ve toplanan enformasyonu nasıl işleyip ondan nasıl faydalandığı konusunda mükemmel bir çalışma için bknz. Parker, *The Grand Strategy of Philip II*, 2. bölüm.

10 Mustafa Ali, Meva'idü'n-Nefa'is fi Kava'idi'l-Mecalis. *Tables of Delicacies Concerning the Rules of Social Gatherings*, Çev. Douglas S. Brookes (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003), s. 25. Mustafa Ali hakkında bknz. Cornell Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali (1541–1600)* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1986) [Türkçesi *Tarihçi Mustafa Âli/ Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı (1541- 1600)*, çev. Ayla Ortaç (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2008)].

Yurtiçi istihbarat, başka yolların yanı sıra, yeniçeriler aracılığıyla toplanıyordu. Padişaha bağlı devamlı piyade birliklerindeki elit askerlerden oluşan yeniçeriler aynı zamanda askerî polis vazifesi de görüyor ve iç güvenlik ve gözetim açısından önemli bir rol üstleniyorlardı. Yeniçeri ustaları (düşük rütbeli subaylar) gözetimindeki ajanlar basit kıyafetler içinde İstanbul ve diğer yerlerdeki çarşı, pazar, kahvehane ve eğlence yerlerine gönderiliyor ve Sadrazam'a günlük raporlar hazırlıyorlardı.[11] Merkez ve taşradaki Osmanlı yetkilileri de benzer bir şekilde çok sayıda muhbir çalıştırıyorlardı. Beylerbeyi ve sancak beyleriyle kadılar arasındaki iş bölümü sadece mahalli Osmanlı yetkililerinin gücünü dengelemekle kalmıyor, aynı zamanda vilayetlerdeki enformasyon toplama sürecinde bir kontrol mekanizması işlevini yerine getiriyordu. Divan'da muhbirler veya mahalli Osmanlı yetkilileri tarafından iletilen konularla ilgili alınan sayısız karara bakıldığında, vilayetlerden gelen bilgilerin zina ve fuhuştan mahalli yetkililerin ve askerlerin yolsuzluk ve suiistimallerine dek çok çeşitli konulara ilişkin olduğu görülmektedir.[12] Mühimme defterlerine kaydedilen Hatt-ı Hümayunlar'da ele alınan konular, ayrıca merkezi hükümet ve onun mahalli ajanları tarafından ciddi bir enformasyon tabanlı gözetimin söz konusu olduğunu göstermektedir. Bu, üzerinde daha derin çalışmalar yapılmaya layık bir konudur.

11 Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siécle* (Paris: A. Maisonneuve, 1962), s. 160–1; Robert Mantran, *XVI–XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat* (İstanbul, 1991), s. 80.

12 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) bulunan Mühimme Defterleri'ne (MD) dayanarak benzer pek çok vaka incelenebilir. Mühimme Defterleri'nin 3, 5, 6, 7, 12, 82, 83, 85, ve 113. ciltleri arşiv çalışanları tarafından yayımlanmıştır. Referanslar orijinal ciltlere ve şayet bunlar yayınlanmışsa tıpkı basımlara yapılmıştır. Örneğin bknz. MD 6, s. 567 (bir fahişeyle evlenen bir sipahiden bahseder); MD 75, s. 227, n. 471 (bir yeniçerinin karısının bir Hıristiyan uyrukla zina yaptığından bahseder); MD 3, s. 304, n. 890 (sahte bir defterdardan bahseder); MD 6, s. 23 (kadı mühürlerinin sahtesinin yapılıp kötü amaçlar için kullanılmasından bahseder); MD 6, s. 82 ve 235 (sahte para yapımından bahseder); ve MD 10, s. 67 (Eski Temeşvar Beylerbeyi'nin yolsuzluklarından bahseder).

Öyle görünüyor ki Osmanlılar, II. Philip'in başlattığı ancak kısmen sonuçlandırabildiği girişime[13] benzer bir şekilde, hükümdarın topraklarının genel "haritasının çıkarılması" işine hiçbir zaman girişmediler. Buna karşın Osmanlı İmparatorluğu'nun Sultan Süleyman zamanında, düzenli ve insana şaşkınlık verecek ölçüde sistematik tahrirler (toprakları ve bu topraklardan elde edilen gelirleri gösteren kayıtlar) aracılığıyla "haritasının çıkarılması", İstanbul hükümetine ve onun mahalli idarecilerine, Osmanlı'nın vilayetlerden küçük idari birimlerinde yaşayan nüfusun büyüklüğü, bileşimi ve ekonomik koşulları hakkında kapsamlı ve düzenli bir veri tabanı sağladı. Osmanlı vergi kayıtları, belki de Osmanlı tarihinin üzerinde en iyi çalışılmış belgeleridir;[14] buna karşın gerek imparatorluğun veri toplama ve işleme olanaklarının değerlendirilmesinde, gerekse erken modern Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu özellikler ve tebaasıyla kurduğu ilişkilerin enformasyon tabanlı gözetim bağlamında ayrıntılı olarak incelenmesinde şimdiye dek bu belgelerden faydalanılmamıştır. Yine de Osmanlı karar alıcılarının elinde çok miktarda ve çeşitli türlerde veri kaynağı olduğu söylenebilir. Toprakları ve buralardan elde edilen gelirleri gösteren ayrıntılı (*mufassal*) ve özet (*icmâl*) defterler; vergilendirme ve vergilerle ilgili belli başlı düzenlemeleri özetleyen ve genellikle birçok Osmanlı öncesi düzenlemeyi de kayda geçiren *liva kanunnameleri*;[15]

13 II. Philip'in kendi imparatorluğunun haritasını çıkarması konusunda bknz. Parker, *The Grand Strategy of Philip II*, s. 59–63.

14 Bu konuda bknz. Gyula Káldy-Nagy, "The Administration of the Sanjaq Registrations in Hungary," *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 21* (1968): 181–223; Heath W. Lowry, "The Ottoman Tahrir Defterleri as a Source for Social and Economic History: Pitfalls and Limitations", H. W. Lowry, *Studies in Defterology: Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* (İstanbul: İsis, 1992) içinde, s. 3-18; Colin Heywood, "Between Historical Myth and Mythohistory: The Limits of Ottoman History", *Byzantine and Modern Greek Studies 12* (1998): 315-45, yeniden baskı: C. Heywood, *Writing Ottoman History: Documents and Interpretations* (Aldershot: Ashgate, 2002); Halil İnalcık ve Donald Quataert (derl.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994) [Türkçesi *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Halil Berktay (I. Cilt), Ayşe Berktay/Serdar Alper (II. Cilt) (İstanbul: Eren, 2004)].

15 Bu konuda bknz. Heath W. Lowry, "The Ottoman Liva Kanunnames contained in the Defter-i Hakani", Lowry, *Studies in Defterology*, içinde s. 19–46; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, 9 cilt. (İstanbul: FEY Vakfı, 1990–6).

verilen tımarları günlük olarak kaydeden defterler;[16] Defterdarlık'ta bulunan çok sayıda mali kayıt;[17] Hatt-ı Hümayunlar[18] ve benzeri belgeler söz konusu veri kaynakları arasındadır. Divan'daki karar alıcılar bu kayıtlara ihtiyaç duyduklarında ya da davacılar veya düşük rütbeli yetkililer tarafından kendilerine sunulan verilerin geçerliliğini kontrol etmek zorunda kaldıklarında, istedikleri zaman ihtiyaçları olan bilgiyi ilgili dairelerden elde edebiliyorlardı. Ordu gittiği yerlere en önemli defterleri de beraberinde götürdüğü için, ordu sefere çıktığında hızlı bir şekilde hareket edilmesine imkân sağlayan verilere savaş zamanında bile ulaşılabiliyordu.[19] Bu tür kayıtlar İstanbul hükümetine "uzun bir kurumsal hafıza" sağlıyordu.[20]

Osmanlı Devleti yurt içindeki veri ve istihbarat toplama faaliyetlerine ek olarak komşu ve düşmanları hakkında da bilgi topluyordu. Bu istihbarat faaliyeti düşmanların özellikle Osmanlı karşısındaki siyasal kararları ve siyasetleriyle ilgili olduğu kadar bu ülkelerin askerî ve ekonomik açıdan sahip olduğu güç ve zaaflarla da ilgiliydi. Bu alanda Osmanlıların enformasyon toplama faaliyetlerinin dört düzeyde gerçekleştiği söylenebilir: (1) İstanbul'daki merkezi

16 *Ruznamçe* denilen ve *Defter-i Hakani/Defterhane*'de tutulan bu kayıtlar, taşradaki idareciler veya merkezi yönetim tarafından tımarlar için çıkarılan tezkerelerin kronolojik kayıtlarının yanı sıra Divan tarafından çıkarılan nihai beratları da içermekteydi. Bknz. D. A. Howard, "The Historical Development of the Ottoman Imperial Registry (Defter-i hakani): Mid-Fifteenth to Mid-Seventeenth Centuries", *Archivum Ottomanicum 11* (1986[1988]): 213–30.

17 Bu konuda bknz. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy*.

18 Literatürdeki en güncel çalışma için bknz. Géza Dávid, "The Mühimme Defteri as a Source for Ottoman–Habsburg Rivalry in the Sixteenth Century," *Archivum Ottomanicum 20* (2002): 167–209.

19 Osmanlı arşivi ve merkezi bürokrasisi hakkında bknz. Josef Matuz, *Das Kanzleiwesen Süleyman des Prächtigen* (Wiesbaden: F. Steiner, 1974); Klaus Röhrborn, *Untersuchungen zur osmanischen Verwaltungsgeschichte* (Berlin: De Gruyter, 1974). "Seyyar Osmanlı Arşivleri" hakkında bknz. Feridun Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri," Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991) içinde, s. 241–68.

20 Çeşitli arazi kayıtlarının Osmanlı İmparatorluğu hakkında çalışanlar açısından önemi hakkında bknz. Halil İnalcık and Şevket Pamuk (*derl.*), *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik* (Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000). "Uzun kurumsal hafıza" tabirini Parker'ın *The Grand Strategy of Philip II* adlı çalışmasından aldım.

istihbarat; (2) Osmanlı'nın mahalli yetkililerinin, bilhassa da sınır bölgelerindeki yetkililerin topladığı enformasyon; (3) İstanbul'a bağlı devletlerin topladığı istihbarat ve (4) Osmanlı casuslarının yabancı ülkelerde yürüttüğü casusluk ve karşı casusluk faaliyetleri.[21]

İstanbul'daki İstihbarat Faaliyetleri

Osmanlı enformasyon toplama faaliyetleri hiçbir zaman Venedik ve İspanyol istihbarat servislerinin karmaşıklık ve çok yönlülük düzeyine ulaşamamış olsa da, Osmanlı yöneticilerine pekâlâ hizmet etmiştir. Çağdaşları çoğu zaman Osmanlıların gerek Avrupa'daki belli başlı siyasal ve askerî olaylar hakkında, gerekse daha az önem taşıyan siyasal kararlar hakkında nasıl olup da bu kadar iyi bilgi sahibi olduklarına şaşmışlardır. Eylül 1569'da Venedik Tersanesi'nde çıkan yangın ve İspanyol Armadası'nın 1588'deki yenilgisiyle ilgili haberler bunun en çarpıcı örneklerinden sadece ikisidir. Osmanlıların 1569 tersane yangınını, Avrupa'da çok sayıda temsilcisi ve geniş bir ticari ilişkiler ağı bulunan nüfuzlu Yahudi ailesi Mendesler'e mensup olan ve İstanbul'a yerleşip çok sayıda sadrazamın sırdaşı konumuna gelen Yasef Nasi'den çabucak öğrenmiş olması manidardır.[22] Bu bakımdan, Sultan Süleyman'ın

21 Osmanlı enformasyon toplama sistemi hakkında bir değerlendirme için bknz. Gábor Ágoston, "Információszerzés kémkedés az Oszmán Birodalomban a 15–17. században" [Osmanlı İmparatorluğu'nda On Beşinci ila On Yedinci Yüzyıllarda Enformasyon Toplama ve Casusluk Faaliyetleri] Tivadar Petercsák ve Mátyás Berecz (*derl.*), *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben* (Eger: Heves Megyei Múzeum, 1999) içinde, s. 129–54; Gábor Ágoston, "Birodalom és információ: Konstantinápoly, mint a koraújkori Európa információs központja," [İmparatorluk ve Enformasyon: Erken Modern Avrupa'da Enformasyon Toplama Merkezi Olarak İstanbul] Gábor Hausner ve László Veszprémy (*derl.*), *Perjés Géza Emlékkönyv* (Budapeşte: Argumentum, 2005) içinde, s. 31–60. Bu çalışmanın genişletilmiş bir İngilizce versiyonu bu konu hakkında yakında çıkacak bir kitapta yayınlanacaktır. Osmanlı enformasyon kaynakları hakkında genel bilgi için bknz. Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World Around It*, s. 179–210.

22 Venedikliler 1571'de Osmanlıların Kıbrıs'ı fethetmesiyle sonuçlanan İnebahtı Savaşı'na yol açan 1570-73 savaşlarının kendilerine karşı "Yahudiler'in çevirdiği dolaplara ve sağladığı istihbarata dayanan Türkler tarafından" yürütüldüğüne inanmaktaydılar. Hatta bazıları İstanbul'un Akdeniz'deki rakibinin donanmasını mahveden yangının bile Nasi'nin ajanları tarafından çıkarıldığından şüphe ediyordu. Bknz. Brian Pullan, *The Jews of Europe and the Inquisition of Venice, 1550–1670*, 2. baskı (New York: I. B. Tauris, 1997), s. 179; Benjamin Arbel, "Venezia, gli ebrei e l'attività di Salomone

Nasi'yi "içinde Hıristiyan dünyasındaki bütün gelişmeleri gördüğü ve bütün ülkeler hakkında bilgi edindiği bir ayna" olarak tarif etmesine şaşmamak gerekir.[23] 1569 Venedik tersane yangınıyla ilgili bilgi sahibi olunmasının ve bu konudaki haberlerin manipüle edilmesinin San Marko Cumhuriyeti'ne karşı girişilen savaşta hayati öneme sahip olduğu anlaşılmıştır. Savaş yanlısı siyasetten yana olanlar yangının Venedik donanmasına verdiği hasarı abartarak rakiplerine karşı başarı kazanmışlardır.

Bu konudaki diğer örneğimiz de bir o kadar çarpıcıdır. 1588'de Osmanlı sadrazamına İngiltere'nin İspanya'nın "yenilmez Armadası" karşısındaki zaferini haber vermeye can atan İngiliz büyükelçisi, Osmanlı hükümetinin savaşın sonuçlarını çoktan Don Alvaro Mendes, namı diğer Salomon Aben Yaeş'ten öğrendiğini görünce çok şaşırmıştı. Kraliçe Elizabeth'in özel doktorunun enişteşi olan Salomon Aben Yaeş 1585'te İstanbul'a yerleşmiş ve Yasef Nasi'nin Osmanlı sarayındaki nüfuz sahibi konumunu devralmıştı. İspanyol Armadası'nın yok edilmesiyle ilgili bilgi çok daha önemliydi, zira İstanbul'daki Dubrovnik temsilcilerinin deniz savaşının İspanyol zaferiyle sona erdiğini iddia etmesi besbelli ki Osmanlı başkentinde ciddi bir endişe yaratmıştı.[24]

Ashkenasi nella Guerra di Cipro", Gaetano Cozzi (ed.), *Gli Ebrei e Venezia secoli XIV–XVIII. Atti del Convegno internazionale organizzato dall'Istituto di storia della societ`a e dello stato veneziano della Fondazione Giorgio Cini*, Venice, Isola di San Giorgio Maggiore, Haziran 5–10, 1983 (Milan: Edizione Comunit`a, 1987), s. 172. Venediklilerin savaştan önce kendilerine karşı bir "Yahudi komplosuna" girişildiği konusundaki inançları ve Nasi'nin bu komplodaki muhtemel rolü hakkında daha incelikli bir değerlendirme için bknz. Benjamin Arbel, *Trading Nations: Jews and Venetians in the Early Modern Eastern Mediterranean* (Leiden: Brill, 1995), s. 55–63. Aile ve bilhassa kurucusu Señora Gracia Mendes (Luna) hakkında bknz. Marianna D. Birnbaum, *The Long Journey of Gracia Mendes* (Budapeşte and New York: Central European University Press, 2003). Bu kaynakta ayrıca önceki çalışmalar da listelenmektedir.

23 Salo Wittmayer Baron, *A Social and Religious History of the Jews. Late Middle Ages and Era of European Expansion 1200–1650, vol. XVIII: The Ottoman Empire, Persia, Ethiopia, India, and China*, 2. baskı (New York: Columbia University Press, 1983), s. 91.

24 *A.e.*, p. 144; Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın 1995), s. 138.

Enformasyon toplama ve Osmanlı karar alma süreçlerine etki etme konusundaki rolleri çoğu zaman abartılan padişahın Yahudi tebaasının yanı sıra, Osmanlı'ya gönderilen Avrupalı elçilerden ve İstanbul'daki Avrupalı elçilik personelinden de istihbarat alınıyordu. Osmanlı idarecilerinin Avrupalı elçilerden bilgi edinme konusundaki başarılarının göstergelerinden biri, Macaristan'ın stratejik bakımdan en önemli garnizonlarını listeleyen, ki meçhul yazara göre bunların fethedilmeleri arzu edilmektedir, Macar kalelerini gösteren bir defterdir. Burada kaleler sahiplerine göre listelenmiştir. Bunlar Macaristan'ın en önde gelen aristokrat ve devlet adamlarıdır. Ayrıca kalelerin mevkii ve yakın tarihleri hakkında kısa değerlendirmeler de bulunmaktadır. Rapordaki bilgiler büyük ihtimalle 1540 sonbaharında Osmanlı'ya gönderilen Macar elçilerinden edinilmiş ve söz konusu liste Sultan Süleyman'ın 1541'deki Macaristan Seferi'nde bir fetih planı vazifesini görmüştür.[25]

Birbiriyle rekabet halindeki Avrupa devletlerinin İstanbul'daki daimî elçileri çoğu zaman rakipleri hakkındaki bilgilerini Osmanlılarla paylaştıklarından Osmanlılar, Avrupa-Osmanlı diplomasisinin tek taraflı tabiatına ve on sekizinci yüzyılın sonuna (hatta fiilen 1830'ların ortasına kadar) Avrupa başkentlerinde sürekli elçilikler bulundurmamalarına karşın,[26] diplomasiden ve diplomatlardan bilgi toplamak amacıyla faydalanmayı başarabilmişlerdir. Örneğin Mart ve Haziran 1527'de İstanbul'daki Venedik elçisi sadece Osmanlı sadrazamını yeni seçilmiş iki Macar kralı János Szapolyai (1526-40) ve Habsburg hanedanından Ferdinand (1526-1564) arasındaki iktidar mücadelesi (bu mücadele Sultan Süleyman'ın 29 Ağustos 1526'da Mohaç Meydan Savaşı'nda kazandığı zaferin ve bu savaş sırasında Macaristan Kralı Jagiello hanedanından Louis'nin öldürülmesinin doğrudan sonucuydu) hakkında düzenli olarak bilgilendirmekle kalmıyor, ayrıca İstanbul hükümetini Szapolyai'yi

25 Pál Fodor, "Ottoman Policy towards Hungary, 1520–1541", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 45/2–3 (1991): 319–20.

26 Osmanlı diplomasisi hakkında Daniel Goffman'ın bu kitapta yazdığı bölüme bakılabilir. Ayrıca bknz. A. Nuri Yurdusev (ed.), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional* (Basingstoke: Macmillan, 2004).

desteklemeye teşvik ediyordu. Venedik Devleti, elçisi aracılığıyla paşalara, şayet Avusturya Arşidükü ve halihazırda Bohemya Kralı olan kardeşi Ferdinand Macar tahtını ele geçirirse (ki 3 Kasım'da nihayet Macar Kralı olmuştur) İmparator V. Şarlken'in gücünün haddinden fazla artacağını hatırlatmaktaydı.[27]

İstanbul'daki Avrupalı elçilerin aynı zamanda casusluk faaliyetleriyle de meşgul olduklarını bilen Osmanlı hükümeti İstanbul ile çeşitli Avrupa başkentleri arasındaki enformasyon akışını kontrol altına almaya çalışıyordu. Bâb-ı Âli, Habsburglar'ın 1573 ila 1578 tarihlerinde İstanbul'daki daimî elçisi David von Ungnad'tan, "İmparator'a göndermek istediği mektupları önceden okumak üzere" kendisine teslim etmesini rica etmişti. Mektupların gönderilmeden önce "Frankfurtlu Ali Bey" denen bir tercümana gösterilmesi ve Türkçeye tercüme edilmesi gerekiyordu. Elçi saraya çağrılarak mektuplar kendisine yüksek sesle Türkçe okutturulmuş, daha sonra hiçbir şey eklenemesin diye "gözlerinin önünde" mühürlenmişti. Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa Habsburg ulaklarının beraberinde gitmek üzere bir Türk sipahisi görevlendirmiş ve ulakların derhal yola çıkmalarını emretmişti. Sadrazam ayrıca Budin Beylerbeyi'ne gönderdiği mektupta, "yanlarında başka bir mektup taşımaları ihtimaline karşı ulakların iç çamaşırlarına kadar soyulmaları" lazım geldiğini de yazıyordu.[28]

---

27 Bárdossy László, *Magyar politika a mohácsi vész után* [Mohaç Savaşı'ndan Sonra Macar Politikası] (Budapeşte: Holnap Kiadó, 1992 [1943]), s. 62–3.

28 Bu anekdot Stephan Gerlach'ın Türk günlüğüne veya 1573-1578 döneminde İstanbul'da elçilik yapan David von Ungnad'ın yaptığı bir yolculuğu anlatan bir İstanbul gezi kitabına dayanmaktadır. Bildiğim kadarıyla 1674'te Frankfurt'ta yayınlanan orijinal Almanca eserin (*Stephan Gerlachs des aeltern Tage-Buch der von zween glorwürdigsten Römischen Käysern Maximiliano und Rudolpho beyderseits ... und durch ... David Ungnad ... glücklichst-vollbrachter Gesandtschafft*, Frankfurt am Main, 1674) hiçbir modern versiyonu bulunmamaktadır. Alıntılar bu eserin (kısmi) Macarca çevirisinden yapılmıştır. *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai* [David von Ungnad'ın İstanbul'a Yolculukları] (Budapeşte: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986), s. 174. Eserden bariz bir şekilde anlaşıldığı kadarıyla Habsburg elçileri Viyana'ya haber iletmenin bir yolunu buluyorlardı. Osmanlı yetkililerinin görmesi amacıyla yazılan mektuplar "içinde hiçbir kusur bulunamayacak" şekilde kaleme alınıyordu. Buna karşılık, Ungnad'ın bütün faaliyetlerini ve tanık olduğu olayları detaylı olarak anlattığı diğer mektuplar limon suyuyla yazılıyor ve mektuplar Türk usulünce kullanılıyordu. Böylece mektuptaki

İstanbul'daki Avrupalı diplomatlar veya yerleşik elçiler Osmanlı Türkçesi bilmediklerinden ve Osmanlı diplomasisinin karmaşık özelliklerine vakıf olmadıklarından tercümanları kullanmak zorundaydılar. Hiç şüphe yok ki dil en büyük engeldi. Habsburgların İstanbul'daki ilk yerleşik elçisi Giovanni Maria Malvezzi, normalde Ferdinand'ın düşmanları tarafından Bâb-ı Âli'ye yazılan mektupları ele geçirip kopya etmekte çok başarılı olmasına karşın, Szapolyai'nin (ve daha sonra dul karısının ve çocuğunun) önde gelen adamlarından Friar Georgious'un kendisini atlattığından yakınıyordu. Zira bu "ihtiyar tilki" mektuplarını Osmanlıca yazdığından Malvezzi bunları ne okuyabiliyor, ne de kopya edebiliyordu.[29]

Avrupa elçilikleri, Venediklilerin *giovani della lingua* modelini takip ederek kendi tercümanlarını yetiştirmeye başlamadan önce, İstanbul'daki Avrupalı yerleşik elçiler genellikle Galata ve Pera'daki Latinlerden ve Ortodoks Rumlardan faydalanıyorlardı. Ne var ki bunlar padişahın tebaası olduklarından hiçbir diplomatik ayrıcalığa sahip değillerdi. Dolayısıyla Bâb-ı Âli onları bilgi vermeye zorlayabilirdi ki zorladı da... Bu durum da haliyle onların patronlarına olan bağlılıklarını tartışmalı kılıyordu.

Avrupalı elçiler sadece padişahın Latin ve Rum tebaasını tercüman olarak tutmakla yetinmiyorlar, Malvezzi de dahil olmak üzere çoğu zaman Bâb-ı Âli'nin kendi tercümanlarına da başvuruyorlardı. Muhteşem Süleyman döneminde Bâb-ı Âli tercümanlarının pek çoğu Avrupalı mühtedilerdi ve bunların da çoğunun Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışında yaşayan Hıristiyan akrabalarıyla bağı vardı. Yunus Bey Osmanlıların yakın zamanda (1500) Venediklilerden aldığı Modon'da doğmuş bir Rum'du. Yunus'un kızkardeşi

---

Ungnad zarfın içine sanki sevgilisine selam yolluyormuş gibi, her çeşit ipekli kumaşı doldururdu. İmparator da Paşa tarafından bilinmesini istemediği şeyleri mektubunda satır aralarına limon suyuyla yazardı. (s. 173–4).

29 Pál Török, *I. Ferdinand konstantinápolyi beketárgyalásai* [I. Ferdinand'ın İstanbul'daki Barış Müzakereleri] (Budapeşte: Magyar Tudományos Akadémia, 1930), s. 89. Malvezzi'nin yazışmaları için bknz. *Austro-Turcica. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prächtigen.* Bearbeitet von Srećko M. Dźaja unter Mitarbeit von Günter Weis. In Verbindung mit Mathias Bernath herausgegeben von Karl Nehring (Munich: R. Oldenbourg, 1995).

Marietta ve yeğeni Nicolò Stefani Venediklilerin kontrolündeki Zante'de yaşıyor, kardeşi Mustafa Ağa (ö.1565) ise Süleyman'ın sarayında *kapucubaşı* görevinde bulunuyordu. İbrahim Bey, namı diğer Strasz/Strozzeni bir Polonya mühtedisiydi. Tercüman Mahmud, Jacob von Pribach adında Viyanalı bir Yahudi tüccarın oğlu Sebold von Pribach olarak doğmuştu ve annesi de dahil olmak üzere akrabaları Viyana'da yaşıyordu. Dragoman Murad, namı diğer Balázs Somlyai, Nagybánya/Szatmárbányalı (Asszonypataka/Rivuli Dominarum, bugün Romanya'daki Baia Mare) bir Macar'dı ve 1526 veya 1529'da esir alınmıştı.[30] İstanbul'un Avrupalı dostlarının ve düşmanlarının çoğu, Bâb-ı Âli dragomanlarının gönlünü kazanmak (veya muhtemel olumsuz davranışlarını engellemek) için yıllık maaş ve hediyeler vererek bu tercümanlara yaranmaya çalışıyorlardı. Peki bu, dragomanların sadakatlerini Avrupalılara satıp padişaha ihanet ettikleri anlamına geliyor muydu? Bâb-ı Âli dragomanları hakkında monografik çalışmalardan yoksun olduğumuz için bu soruyu cevaplamak o kadar kolay değildir. Yine de insanın, bariz bir şekilde çelişkili olsalar da, mevcut kaynaklardan edindiği izlenim dragomanların çoğunun Avrupalı elçilerle Osmanlı amirlerinin bilgisi dahilinde işbirliği yaptıkları şeklindedir. Bunlardan bazısı Avrupalı elçilerin gelen ve giden mektuplarını kopya etmişlerdir. Örneğin Habsburglar hesabına Fransızların ve

30 Avrupalı ülkelerin diplomatik yazışmalarında bu dragomanlardan sıklıkla bahsedilmesine karşın, onlar hakkındaki bilgiler çoğu zaman tutarsız, eksik ve yanlıştır. Buradaki hataların çoğu literatürde de tekrarlanmaktadır. Buna Josef Matuz'un konuya giriş oluşturan öncü çalışması da dahildir: "Die Pfortendolmetscher zur Herrschaftszeit Süleyman des Prächtigen", *Südost-Forschungen 34* (1975): 26–60. Yunus Bey hakkında bknz. Maria Pia Pedani, *In nome del gran signore: inviati ottomani a Venezia dalla caduta di Costantinopoli alla guerra di Candia* (Venice: Deputazione Editrice, 1994), s. 144–53, ve Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005), s. 484–6; İbrahim Bey hakkında bknz. Dariusz Kotodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century). An Annotated Edition of Ahdnames and Other Documents* (Leiden: Brill, 2000); Mahmud ve Murad Beyler hakkında bknz. Ernst Dieter Petritsch, "Der habsburgisch-osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547", *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 38* (1985): 60–6, ve Pál Ács, "Tarjumans Mahmud and Murad: Austrian and Hungarian Renegades as Sultan's Interpreters", Bodo Guthmüller ve Wilhelm Kühlmann (*derl.*), *Europa und die Türken in der Renaissance* (Tübingen: Niemeyer, 2000) içinde, s. 307–16.

Venediklilerin mektuplarını kopya eden Tercüman Mahmud gibi. Bununla birlikte, dragomanların çoğu Babıali'nin mesajını dışarı iletmek, İstanbul'un dost ve düşmanlarını uyarmak veya dezenformasyon amacıyla kasıtlı olarak bilgi sızdırmışlardır.

Bâb-ı Âli dragomanları, bildikleri Avrupa dilleri, Hıristiyan akrabalarıyla bağları ve gerek Avrupa'nın yerleşik ve geçici elçileriyle gerekse hükümdar ve devlet adamlarıyla ilişkileri sayesinde Osmanlı'nın istihbarat ve dezenformasyon faaliyetlerinde ve bilhassa padişahın elçileri olarak Avrupa'ya sık sık gerçekleştirdikleri resmi ziyaretlerde hayati bir rol üstlenecek bir mevkiye yerleştiler.

Bir o kadar önemli olan bir özellikleri de dragomanların Habsburg, Avusturya, Venedik, Macaristan, Erdel ve Polonya hakkında gelen istihbaratı değerlendirmekte ve bu ülkelerin tarihi ve mevcut durumu hakkında temel bilgileri sağlamakta oynadıkları roldü. Bunların çoğunun Avrupa'da yazılmış eserleri satın alıp okuduğunu biliyoruz. Örneğin Tercüman Mahmud 1573'te Viyana'dan Abraham Ortelius'un (1527–98) *Theatrum Orbis Terrarum* (Dünya Sahnesi) adlı eserinden iki adet sipariş etmişti. Gerçek anlamda ilk modern atlas olan bu eser, standart harita sayfaları ve kitap formatında bunları destekleyen metinler ihtiva etmekte ve on altıncı yüzyılın kartografik bilgilerini özetlemekteydi. Dragoman Mahmud en son gelişmelerden şaşırtıcı derecede haberdardı, zira Ortelius'un kitabı ilk kez 1570'te yayınlanmıştı. İmparatorluğun Avrupalı rakiplerinin tarihine yoğun bir ilgisi vardı ve bugün kayıp olan Latince Ortaçağ Macar kroniklerini kullanarak ve belki de Macar mühtedisi meslektaşı dragoman Murad'ın bilgisinden faydalanarak bir Macar tarihi (*Tarih-i Ungurus*) yazmıştı.[31]

31 Österreichische Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Turcica Karton 30. Konv. 1. Fol. 29. (January 22, 1574). Bu referans için meslektaşım ve dostum arşivci István Fazekas'a teşekkür borçluyum. Ayrıca bknz. Sándor Takáts, "A magyar és török íródeákok" [Macar ve Türk katipleri] Sándor Takáts, *Müvélödéstörténeti tanulmányok a 16–17. századból* [On Altıncı ve On Yedinci Yüzyılların Kültürel Tarihi Hakkında Çalışmalar] ed. Kálmán Benda (Budapeşte: Gondolat Kiadó, 1961) içinde, s. 179; György Hazai (ed.), *Nagy Szülejmán udvari emberének magyar krónikája. A Tarih-i Ungurus és kritikája* [Muhteşem Süleyman'ın Nedimi'nin Macar Kroniği.

Eyalet ve Sancaklarda İstihbarat Toplama Faaliyetleri

İstanbul'daki istihbarat toplama faaliyetlerinin dışında, sınır eyaletlerindeki Osmanlı idarecilerinin temel görevlerinden biri imparatorluğun komşuları hakkında bilgi toplamaktı. Bu, İstanbul'un fermanlarda sıklıkla hatırlattığı hayati öneme sahip bir görevdi. Doğu eyaletlerindeki beylerbeyi ve sancakbeyleri Akkoyunlular, Memlükler ve Safeviler hakkındaki olayları bildirirken[32], Macaristan'daki beylerbeyi ve sancakbeyleri Viyana'nın Erdel, Polonya ve Osmanlı Macaristan'ına yönelik politikaları, Habsburglarla Safeviler arasındaki diplomatik ilişkiler, Habsburg birliklerinin konuşlandıkları yerler ve bu birliklerin güçleri ve askerî seferler gibi birçok konuda İstanbul'a bilgi göndermekteydiler.[33] Macaristan'daki Osmanlı idarecileri esir alınan Habsburg Macaristanı askerlerinden değerli bilgiler elde ediyorlardı. Örneğin 1547'de Budin Beylerbeyi, Kuzeybatı Macaristan'daki esas Habsburg askerî birliğinin bulunduğu ve Macaristan Tuna flotillasının merkezi olan Komárom birliğine mensup bir esir askerden Habsburgların askerî hazırlıkları, I. Ferdinand'ın bulunduğu yer ve ağabeyi V. Şarlken'le müzakereleri hakkında önemli detaylar öğrendi. Osmanlı belgelerinde *dil* olarak adlandırılan bu esir asker, aynı zamanda Ferdinand'ın askerî birliklerinin gücü hakkında da gerçekçi değerlendirmeler sunmaktaydı.[34] Bu bilgiler tam zamanında İstanbul'a ulaştırıldı.

Tarih-i Ungurus ve Kritiği] (Budapeşte: Akadémiai Kiadó, 1996); Ayrıca bknz. Ács, "Tarjumans Mahmud and Murad", s. 312.

32 Örneğin bu konuda bknz. J. E. Woods, "Turco-Iranica I: An Ottoman Intelligence Report on late Fifteenth/Ninth Century Iranian Foreign Relations", *Journal of Near Eastern Studies 38* (1979): 1–9. Jean-Louis Bacqué-Grammont, "Études turco-safavides, XV. Cinq lettres de Hüsrev Paşa, beylerbeyi du Diyar Bekir (1552–1532)", *Journal Asiatique 279/3–4* (1991): 239–64.

33 Örneğin bknz. MD 9, s. 107; 10, s. 338, n. 550; 64, s. 121; Halil Sahillioğlu (ed.), Topkapı Sarayı H.951–952 tarihli ve E-12321 numaralı Mühimme Defteri (İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2002), s. 173–4, no. 215; s. 310, no. 428.

34 "Ugnod [Johannes Ungnad] adında bir bey ve 1000 silahlı adam vardır. Kalenin... Tuna'da otuz iki *şaykası* [altı düz yayvan gemi] ve her şaykada otuz adam bulunur. Bu

Beylerbeyi ve sancakbeylerinin esir alınan düşman askerleri ve ajanlarının dışında kendi casusları da vardı. Doğu eyaletlerindeki beylerbeyleri bu işte Türkler, Kürtler ve Araplardan faydalanırken[35], Macaristan'dakiler esas olarak Macarları ve Slavları kullandılar. Osmanlı casusları düzenli olarak Osmanlı Macaristanı ile Habsburg toprakları arasında gidip geliyorlardı. Osmanlı ve Macar belgelerinde *pribek* olarak adlandırılan bu casuslardan biri 1547'nin sonunda Komárom birliğine mensup esir askerden alınan bilgiyi 1548 başında teyit etmekteydi.[36] Bu örnek Osmanlıların aldıkları bilginin doğruluğunu kontrol etmek için birden fazla kaynaktan haber almaya çalıştıklarını göstermektedir. Osmanlıların sınır bölgelerindeki komutanları, belli ki düşman hakkında oldukça çok şey bildiklerinden emindiler. 1561'de Macaristan'daki İstolni Belgrad (Székesfehérvár/Stuhlweissenburg) sancakbeyi Hamza Bey büyük bir Habsburg ordusunun üzerine gönderileceği tehdidini aldığında, Habsburg kralının bu iş için emrinde yeterince asker olmadığını hatırlatmıştı. I. Ferdinand'ın yeterince askeri olsaydı, Hamza mutlaka bundan haberdar edilirdi:

Çünkü altı yıldır Viyana'da yaşayan bir casusum var. Karısı ve çocukları da orada yaşıyor. İsterse kilise ayininde ilahi okuyabilir, bir Yahudi din adamı, bir Alman, bir Macar, bir oyuncu, bir asker ya da topal bir adam olabilir; isterse senin gibi dümdüz yürür, üstelik her dili bilir.[37]

---

da toplam dokuz yüz altmış kişiye tekabül eder." Géza Dávid ve Pál Fodor, "Ottoman Spy Reports from Hungary", Ugo Marazzi (haz.), *Turcica et Islamica: studi in memoria di Aldo Gallotta* (Naples: Universitá degli studi di Napoli L'Orientale, 2003), s. 121–31 içinde, alıntı 124. sayfadandır.

35 Örneğin Diyarbakır Beylerbeyi Hüsrev Paşa (1522–31) Türk ve Kürt casusları Safeviler hakkında casusluk yapmak için Azerbaycan'a göndermiştir. Bacqué-Grammont, "études turco-safavides."

36 Dávid ve Fodor, "Ottoman Spy Reports", s. 126–8.

37 Sándor Takáts, "Kalauzok és kémek a török világban" [Osmanlı Macaristanı'nda Kılavuzlar ve Casuslar] Sándor Takáts, *Rajzok a török világból* [Macaristan'ın Türk Geçmişinden Tablolar] 4 cilt. (Budapeşte: A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1915–32), cilt II içinde, s. 170.

Habsburg sınırındaki Osmanlı idarecileri, casus ve muhbirlerine dayanarak Viyana tarafından beslenen Macar birlikleri hakkında sürekli güncel bilgiler elde ediyorlardı. Bu konuda Budin Beylerbeyi Üveys Paşa'nın (1578–80) başarısından bahsedilebilir. Habsburg askerî yetkilileri Tuna ötesindeki Kanije civarında bulunan kaleleri yenileştirdikten kısa bir süre sonra, Üveys Paşa bölgenin detaylı ve şaşırtıcı derecede doğru bir haritasını çıkarmış ve İstanbul'a göndermişti. Hazırlanan harita bütün kaleleri ve belli başlı nehir geçişlerini göstermekteydi.[38]

İstanbul'un Vasallarının İstihbarat Toplama Faaliyetleri

Bâb-ı Âli'nin bağlı devletleri veya vasallarından da komşu ülkeler hakkında İstanbul'a bilgi sağlamaları bekleniyordu. Osmanlı istihbaratı bilhassa Dubrovnik'e, Erdel'e ve Eflak ve Boğdan'a itimat edebiliyordu. Bir tarafta Dubrovnik İstanbul'a Avusturya ve İspanyol Habsburgları ve aynı zamanda İtalya hakkında enformasyon sağlıyordu. Bu enformasyonu şehirde ikamet eden veya geçip giden İspanyol, Venedik ve Fransız ajanlarının yanı sıra, kendi oluşturduğu karmaşık casus ve muhbirler ağı (ki bunların çoğunun daha sonra ikili veya üçlü oynadıkları ortaya çıkmıştır) ve Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'yla arasındaki yoğun ticari ilişkiler aracılığıyla elde etmekteydi.[39] Diğer tarafta Erdel, Habsburgların yönetimindeki Macar krallığı ve Tuna Habsburg monarşisi hakkındaki haberleri iletiyor, İstanbul'u Viyana'nın Macaristan

38 Üveys Paşa'nın haritası İstanbul'da kopya edildi ve üzerindeki açıklamalar Habsburgların 1578-1581 tarihlerinde İstanbul elçisi olan Joachim von Sinzendorf tarafından İtalyancaya çevrildi. Elçi haritayı Viyana'ya geri gönderdi. Bu örnek, Habsburg elçilerinin de karşı istihbaratta becerikli olduklarını göstermektedir. Haritanın İtalyanca kopyası Viyana arşivlerinde bulunabilir. (Österreichische Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Turcica Karton 43. Konv. 2. Fol. 50) Şu kaynakta haritanın tıpkıbasımı yapılmıştır: Géza Pálffy, *Európa védelmében* (Pápa: Jókai Mór Városi Könyvtár, 2000), tıpkıbasım III.

39 Nicolas H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship. According to the Firmans of Murad III (1575–1595) Extant in the State Archives of Dubrovnik* (The Hague: Mouton, 1968); N. H. Biegman, "Ragusan Spying for the Ottoman Empire. Some 16th-Century Documents from the State Archive at Dubrovnik," *Belleten 27* (1963): 237–55.

ve Erdel hakkındaki siyasetleri, Habsburg birliklerinin planlanan ve gerçekleşen hareketleri ve Macar ve Habsburg garnizonlarının durumları hakkında bilgilendiriyordu.[40] Gerçi bu vassal devletler, özellikle de Dubrovnik, Osmanlılar arasında da casusluk yapıyor ve çıkarları gerektirdiğinde Habsburglara ve Venediklilere Osmanlılar hakkında bilgi veriyorlardı, yine de bu devletler sayesinde toplanan istihbarat Osmanlılar için çok değerliydi.

İstanbul'un Ajanları, Elçileri ve Casusları Tarafından Avrupa'da Toplanan İstihbarat

Osmanlı beylerbeyi ve sancakbeylerinin komşu ülkelere gönderdikleri casusların yanı sıra İstanbul'daki merkezi hükümet de istihbarat toplamak amacıyla Avrupa'da kendi temsilci, ajan ve casuslarını görevlendiriyordu. II. Bayezıd'ın ajanları Fransa ve İtalya'ya giderek, Bayezid'in saltanat iddiasına meydan okuduğu için hayatının son on üç yılını Memlüklerin elindeki Mısır'da, Rodos'ta, Fransa'da ve Roma'da geçiren ve buralarda Avrupa monarkları ve papalık tarafından Osmanlılara karşı girişilen Haçlı planlarında bir piyon olarak kullanılmaya çalışılan padişahın kardeşi Cem hakkında casusluk yapmışlardı.[41]

Sultan Süleyman dönemindeki Osmanlı elçileri de Venedik, Viyana, Macaristan veya Polonya seyahatlerinde istihbarat topluyorlardı. İstanbul görevlendirdiği misyonlarda kendi mühtedi tercümanlarını bulunduruyor ve bu kişiler sadece gönderildikleri ülkenin dilini konuşmakla kalmayıp buralardaki akrabaları ve tanıdıklarını ziyaret edip görüşmeler yapıyorlardı. Rum doğumlu

40 Örneğin bkız. MD 7, s. 230, no. 637; 12, s. 339, no. 689; 67, s. 150; 69, s. 107; 71, s. 97; On the Romanian principalities see MD 3, s. 391, no. 1165; *a.e.*, s. 490, n. 1457.

41 V. L. Ménage, "The Mission of an Ottoman Secret Agent in 1486", *Journal of the Royal Asiatic Society* (1965): 112–32; Nicolas Vatin, "Itinéraires d'agents de la Porte en Italie (1483–1495): réflexions sur l'organisation des missions ottomanes et sur la transcription turque des noms de lieux italiens", *Turcica 19* (1987): 29–50 ve Nicholas Vatin, *Sultan Jem. Un prince ottoman dans l'Europe du XVe siécle d'aprés deux sources contemporaines: Vakiât-i Sultan Cem, Oeuvres de Guillaume Caoursin* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997).

Yunus Bey Venedik'i 1525'te baş tercüman olmadan önce iki kez (1519, 1522), olduktan sonra da en az dört kez (1529, 1532–3, 1537, 1542) ziyaret etmişti. Yunus Bey aynı zamanda Viyana'ya (1533) ve Macaristan'a (1534) da gönderilmişti. Onun baş dragoman mevkiindeki halefi Polonya mühtedisi İbrahim Bey Venedik'i (1553 ve 1566), kendi memleketi Polonya'yı (1564), Viyana ve Fransa'yı (1568) ziyaret etti. Viyana doğumlu dragoman Mahmud 1550'nin başında Viyana'ya gönderildi ve burada annesi ve akrabalarıyla görüştü. Ayrıca resmî görevle Erdel, Polonya, İtalya ve Fransa'ya gitti ve 1575'teki son yolculuğunda Prag'da öldü. 1550'de Viyana'dayken Habsburg hanedanından I. Ferdinand ile Erdel'in önde gelen siyasal figürlerinden Rahip George (Martinuzzi) arasındaki müzakereler hakkında önemli bilgiler elde etti. Mahmud'un bir alt mevkideki meslektaşı (ve belki de Viyana'dan eski okul arkadaşı) olan Macaristan mühtedisi Murad 1551'de Macaristan'a gitti ve burada Gianbattista Castaldo tarafından esir alındı. Otuz ay süren bir esaretin ardından Sadrazam Rüstem Paşa tarafından fidyeyle kurtarıldı ve 1553'te tercüman yapıldı. İstanbul seçilen Macar kralı János Zsigmond'a (Johann Sigismund, 1554-1566) başka bir Macar mühtedisi olan dragoman Ferhad'ı gönderdi.[42]

Bâb-ı Âli bu mühtedilerin yeteneklerini ve Avrupa'daki ilişkilerini kıymetli bulmuş ve onları eski memleketlerine gönderirken onlara güven duymuş olmalıdır. Mühtedilerin çoğu eski hemşehrilerine bilgi sunsa da, onların sadakatlerinin sorgulanması veyahut ihanetle suçlanmaları nadir rastlanan bir durumdu. Bu, Erdel'deki Szeben (Hermannstadt/Sibiu) doğumlu bir Macar/Sakson olan Hidayet Ağa, namı diğer Markus Scherer'in başına gelmişti. Hidayet Ağa birçok Budin Beylerbeyi'nin emri altında Macarca ve Latince tercüman ve kâtip olarak çalışmış, sonra da Bâb-ı

42 29. dipnotta belirtilen literatürün yanı sıra bknz. Anton C. Schaendlinger ve Claudia Römer, *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Karl V., Ferdinand I. und Maximilian II. Transkriptionen und Übersetzungen* (Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1983), s. 27 (Mahmud hakkında); İstanbul, BOA, Mühimme Defterleri 5, p. 443; Nr. 1185 (Murad ve Ferhad hakkında).

Âli dragomanı olmuştu. 1565'te bir barış anlaşmasını tamamlamak için Viyana'ya gönderildi. Ne var ki, tam o sırada savaş partisi İstanbul'da kontrolü yeniden ele geçirdi ve dönüşte Hidayet Ağa Habsburglarla Osmanlılar arasında barış sağlama faaliyetlerinden dolayı yargılandı.[43]

İstanbul, resmi elçilerin dışında yabancı ülkelerde ajan ve casuslar da çalıştırıyordu. İstanbul'daki Venedik konsolosunun veya İstanbul ve Venedik'teki Habsburg ikamet elçilerinin raporlarından anlaşıldığı kadarıyla bunlar bilhassa İspanya, Venedik ve Avusturya Habsburg topraklarında aktifti.[44] Bu casusların bir kısmı ikili ajanlık yapsa da, diğerleri hayatları pahasına dahi olsa padişaha sadık kaldılar. "Kendini Martinengolu rahip Ludovico olarak tanıtan bir Türk casus" Habsburg karşı istihbaratı sayesinde Viyana'da yakalandı. Habsburg ajanının üzüntüyle anlattığına göre "Baştan ölmekten korktuğu için itiraf etmeye başladı, (...) ama sonra muhafızlardan birinin hançerini kaptığı gibi dört defa kendine sapladı ve boğazını kesti. Yeri gelmişken, bu bizim açımızdan hiç de iyi olmadı, çünkü ondan çok şey öğrenebilirdik."[45]

İster yurt içi, ister uluslararası meselelerle ilgili olsunlar, sancak ve eyaletlerden Osmanlı başkentine gelen bilgi ve haberlerle merkezden taşraya iletilen emirler, *ulak* veya *menzilhane* sistemi denilen karmaşık bir kurye ve iletişim ağı aracılığıyla iletiliyordu.

43 Takáts, "A magyar és török íródeákok," s. 182–3.

44 Örneğin 1570-3 Osmanlı-Venedik Savaşı sırasında İstanbul'daki Venedik balyosu Venedik'te faaliyet gösteren birçok Osmanlı casusunu açığa çıkarmıştı. Bknz. Preto, "La guerra segreta", s. 80–1. Mayıs 1581'de Habsburgların İstanbul'daki ikamet elçisi (1578–81) Joachim von Sinzendorf İsviçreli tüccar kılığındaki bir Osmanlı casusunu açığa çıkardı. Bknz. Robert Anhegger, "Ein angeblicher schweizerischer Agent an der Hohen Pforte im Jahre 1581," *Istanbuller Schriften 11* (1943): 9. İspanya'da faaliyet gösteren Osmanlı casusları hakkında bknz. Miguel Ángel de Bunes Ibarra, "Charles V and the Ottoman War from the Spanish Point of View", *Eurasian Studies*, 1 (2002): 168–9.

45 "Çok akıllı bir adamdı ve majestelerini de ziyaret eden, Angulema'nın akrabası olan ve sizin hizmetinize girmek istiyormuş gibi yapan bir casus olduğuna emin olduğum Juan Mida'nın dostuydu." Alıntı için bknz. Ibarra, "Charles V and the Ottoman War", s. 169.

Osmanlı ulak ve menzilhane sistemi, Roma ve Bizans'taki ilk örnekleri gibi karmaşık bir yol ağına dayanmaktaydı. Bu yol ağının kendisi de Roma ve Bizans zamanlarından kalmaydı. Osmanlı yol ağı hem Avrupa'da, hem de Küçük Asya'da üç ana güzergahtan oluşuyordu: Sol, merkez ve sağ kol/kanat. Altı ana yolun her birinin birçok küçük kolu vardı. Başkentten çıkan bu kollar Avrupa'da Selanik/Atina, Edirne/Sofya/Belgrad/Budin ve Kırım'a, Küçük Asya'da ve Arap eyaletlerinde Erzurum/Kafkasya, Diyarbakır/Musul/Bağdat/Basra ve Halep/Şam/Kahire'ye (veya Mekke) ulaşıyordu. Arazinin yapısına göre altı ila on iki saatlik (veya yirmi ila yetmiş kilometrelik) aralıklarla yerleştirilen posta istasyonları ulaklara at sağlıyor ve rapor ve emirlerin hızlı ve etkin bir şekilde iletilmesini sağlıyordu. Sistemdeki ihmaller daha Muhteşem Süleyman zamanında başladı, ama yine de Osmanlı haberleşme ağı her tür istihbarat, haber ve raporun yanı sıra padişah fermanlarının iletilmesinde hayati bir rol oynamaya devam etti ve haklı olarak imparatorluğu bir arada tutan temel araçlardan biri olarak görüldü.[46]

On altıncı yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, enformasyon toplama faaliyetleri ve yol ve haberleşme ağının bir sonucu olarak, Avrupa siyasetinin ve enformasyon akışının ayrılmaz bir parçası olmayı sürdürdü. Sicilya Genel Valisi Juan de Vega, 1557'de Osmanlıların İspanyol ve İtalyan Akdeniz'indeki olaylar hakkında bilgi almakta İspanyol hükümeti kadar hızlı olduğunu ifade etmekteydi.[47] Muhteşem Süleyman döneminde Osmanlıların Habsburglar karşısındaki emperyal ideolojisi, propagandası ve dış politikasına yüzeysel olarak göz atmak bile yukarıdaki yargıyı doğrulamakta ve Divan üyelerinin politikalarına sağlam bir temel oluşturmaya yetecek ölçüde bilgiye sahip olduklarını göstermektedir.

46 Colin Heywood, "Some Turkish Archival Sources for the History of the Menzilhane Network in Rumeli during the Eighteenth Century", "The Ottoman Menzilhane and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth Century" ve "The Via Egnatia in the Ottoman Period: The Menzilhanes of the Sol Kol in the Late 17th/Early 18th Century", hepsi Heywood, *Writing Ottoman History* içinde; Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002).

47 M. J. Rodríguez-Salgado, *The Changing Face of Empire: Charles V, Philip II and Habsburg Authority, 1551–9* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), s. 263.

JEOPOLİTİK VE EMPERYAL İDEOLOJİ VE POLİTİKALARIN ÇATIŞMASI

Osmanlı karar alıcıları on altıncı yüzyılda gerek içeride, gerekse dışarıda çok sayıda siyasal sorunla meşguldüler. Bu sorunlar arasında İstanbul'daki karar mercileri açısından en endişe verici gelişme, on altıncı yüzyılın başında Safevilerin, 1520'lerdeyse Habsburgların iki yeni güçlü rakip olarak ortaya çıkmalarıydı. Safeviler Doğu Anadolu'da ve Azerbaycan'da (bilhassa Türkmenler ve göçebe Kürt kavimleri arasında) Osmanlı hâkimiyetine ve dinsel meşruiyetine meydan okudular. Buna karşılık Akdeniz'de ve Orta Avrupa'da 1250'lerdeki Habsburg ilerleyişi de Osmanlıların yeni ele geçirmiş olduğu topraklardaki hâkimiyetini tehdit etmeye başladı.

1512-1520 tarihleri arasında hüküm süren Yavuz Sultan Selim, enerjisinin ve imparatorluk kaynaklarının büyük bir kısmını Safevi problemiyle uğraşmaya vakfetti. Doğrudan askerî güç kullanımı (Çaldıran, 1514), propaganda, ikna ve (bilhassa Şah İsmail'in Türkmenler ve Kürt göçebeler arasındaki takipçileri karşısında) yatıştırma ve kooptasyon gibi araçlardan faydalanarak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Osmanlı hâkimiyetini tesis etmeyi başardı. Bununla birlikte bu bölgelerdeki Osmanlı hâkimiyeti sallantılı vaziyetini korudu. Osmanlı-Safevi karşıtlığının en önemli sonuçlarından biri Selim'in Mısır ve Suriye'deki Sünni Memlüklere karşı giriştiği zaferle sonuçlanan seferler sayesinde 1516-1517'de *Bilad-ı Şam* denilen Toros Dağları'yla Sina Çölü arasındaki toprakları ve Mısır'ı fethetmesiydi.

Bu mücadele, Osmanlı tarihinde daha önce görülmemiş ölçüde ağır askerî yükümlülükler getirmenin yanı sıra; Osmanlı ideolojisi, meşruiyet anlayışı, propagandası ve kendini temsil etme biçimlerinin yeni duruma uyarlanmasını gerektirdi. Osmanlı propagandası Selim'in seferlerini meşrulaştırmak için Şii düşmanı ve onun Kızılbaş müttefiklerini "zındık" ve hatta "kâfir" olarak sundu. Bunlar Osmanlıların Hıristiyan düşmanlarıyla mücadelesine zarar veriyorlardı. Hâlbuki gazi padişahların esas vazifesi on beşinci ve on altıncı yüzyıl Osmanlı kroniklerine ve nasihatname yazarlarına göre bu kâfirlerle savaşmaktı. Sünni Memlükler "zındık" Safevilerle

işbirliği yaptıklarından onlarla savaşmak da meşruydu. Osmanlı propagandasına göre padişah ancak bu asi Müslümanları hallettikten sonra imparatorluğun Hıristiyan düşmanlarıyla uğraşabilirdi.[48]

Sultan Selim'in 1516-1517'de Suriye, Filistin, Hicaz ve Mısır'ı fethetmesinin ardından Osmanlılar rakipsiz bir İslam İmparatorluğu haline geldiler. İslam'ın kutsal şehirleri Mekke ve Medine'yi, peygamberin göğe yükseldiği Kudüs'ü ve Hz. İbrahim'in gömüldüğü el-Halil'i (Hebron-Hevron) elinde bulundurması Osmanlı sultanlarına İslam dünyasında benzersiz bir meşruiyet sağladı. I. Selim'den itibaren Osmanlı sultanları *Hadimü'l-Harameyn eş-Şerefeyn* (İki kutsal toprağın, yani Mekke ve Medine'nin hizmetkârı) unvanını gururla kullandılar.[49]

Mısır'ın fethedilmesinin de Osmanlı emperyal politikasının şekillenmesinde önemli etkileri oldu. İstanbul ve Mısır arasındaki hayati öneme sahip deniz yollarının savunulması Osmanlı donanmasının güçlendirilmesini gerektiriyordu. Bu, Osmanlı'nın aynı zamanda Akdeniz'in belli başlı Hıristiyan deniz güçleri olan Rodos Şövalyeleri, Venedikliler ve İspanyol Habsburglarıyla da karşı karşıya gelmesine yol açtı. Venedik raporları 1518-1519'da Osmanlıların İstanbul'daki tersanede geniş kapsamlı bir gemi yapım faaliyetine giriştiklerini ve Hıristiyan Avrupa'ya, iddia edildiğine göre Rodos'a karşı kapsamlı bir Osmanlı saldırısının

48 Elke Eberhard, *Osmanische Polemik gegen die Safawiden im 16. Jahrhundert* (Freiburg: Schwarz, 1970); M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Selimnameler," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi 1* (1970): 197–230; Ahmet Uğur, *The Reign of Sultan Selim in the Light of the Selimname Literature* (Berlin: Schwarz, 1985); Ayrıca bknz. Colin Imber, "Ideals and Legitimation in Early Ottoman History," Metin Kunt ve Christine Woodhead (*derl.*), *Süleyman the Magnificent and his Age: The Ottoman Empire in the Early Modern World* (Londra: Longman, 1995) içinde, s. 140–4, 153; Markus Dressler, "Inventing Orthodoxy: Competing Claims for Authority and Legitimacy in the Ottoman-Safavid Conflict", Hakan T. Karateke ve Maurus Reinkowski (*derl.*), *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power* (Leiden: Brill, 2005) içinde, s. 151–73.

49 Halil İnalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300–1600* (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1973; reprinted New York: Aristide D. Caratzas, 1989, 1995) [Türkçesi *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)*, çev. Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları)], s. 57; Halil İnalcık, "Selim I", EI², vol. IX içinde, s. 129.

planlandığını bildiriyorlardı.[50] 1519'da Batı Akdeniz'deki İspanyol ilerlemesi yüzünden tehdit altında olan Osmanlı deniz çıkarları açısından daha önemli olan gelişme, "Cezayir korsanı" Barbaros Hayreddin'in I. Selim'in hizmetine girmesiydi. Selim, Barbaros Hayreddin'i "Cezayir Beylerbeyi" yaparak Osmanlı nüfuzunun Cezayir ve Tunus'a kadar uzanmasını sağladı.[51] Osmanlı ilerlemesi Kutsal Roma İmparatorluğu'nda vaktinde kaydedildi ve Reichstag "Türk tehdidi"yle ilgili çok sayıdaki kararlarından birini kabul etti.[52] Ne var ki, Sultan Selim'in ölümüyle birlikte Akdeniz'deki Osmanlı-Habsburg cepheleşmesi onun halefi olan Sultan Süleyman'a miras kaldı.

Yakın zamanda yapılmış bir çalışmada, Sultan Süleyman devrinin ilk yıllarında Osmanlı politikasının, çoğu zaman padişahın otoritesine içeriden ve dışarıdan yönelen tehditlere karşı bir reaksiyon niteliğinde olduğu vurgulanmaktadır.[53] Osmanlı politikası Sultan Süleyman döneminde çok yönlü olmaya devam etti ve gerçekten de çoğu zaman tepkiseldi, yalnız bu dönemde büyük bir değişiklik

50 Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant* (1204–1571) vol. III (Philadelphia: American Philosophical Society, 1984), s. 193. Osmanlı kronikleri de bu bilgiyi desteklemektedir. Hoca Saadeddin (ö. 1599) ve Gelibolulu Mustafa Ali'nin(d. 1600) (bu konuda bknz. Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim* [Ankara: Milli Eğitim Basimevi, 1969], s. 242–3, dipnot 3) iddialarının yanı sıra, 1516'da Divan mensubu olan ve dolayısıyla olayların çağdaşı konumundaki Celalzade Mustafa (ö. 1567) da Osmanlı donanmasının "kâfirlere" karşı saldırıya hazırlandığını iddia etmektedir. Bu konuda bknz. Celia J. Kerslake, "The Selim-name of Celal-zade Mustafa Çelebi as a Historical Source", *Turcica 9/2–10* (1978): 43.

51 Hayreddin Paşa hakkında bknz. Aldo Gallotta, "Khayr al-Din Pasha, Barbarossa", EI², vol. IV içinde, s. 1155, Svat Soucek, "The Rise of the Barbarossas in North Africa", *Archivum Ottomanicum 3* (1972): 228–50.

52 Árpád Károlyi ve László Bárdossy'ye göre bu, Reichstag'da "Türk tehdidi" ile ilgili olarak kabul edilen bu türden ilk teklifti. Bknz. László Bárdossy, *Magyar politika Mohácsi vész után* (Budapeşte: Egyetemi Nyomda, 1943), s. 17. İstanbul'un düşmesinin ardından Alman imparatorluk meclisinde (*Reichstage*) Türklere karşı çok sayıda konuşma (*Türkenrede* veya *Türkenkriegsrede*) yapılmış ve bunları çeşitli tartışmalar ve silah altına alma kararları takip etmiştir. Bu konuda bknz. Johannes Helmarth, "The German Reichstage and the Crusade", Norman Housley (ed.), *Crusading in the Fifteenth Century. Message and Impact* (Basingstoke: Macmillan, 2004) içinde, s. 53–69.

53 Rhoads Murphey, "Süleyman I and the Conquest of Hungary: Ottoman Manifest Destiny or a Delayed Reaction to Charles V's Universalist Vision", *Journal of Early Modern History 5* (2001): 197–221.

gerçekleşti. Bu değişikliğin temel özelliği imparatorluğun Hıristiyan düşmanlarıyla husumetinin yeniden canlanmasıydı. Her ne kadar bu değişim, ideolojik sebeplerden ziyade sosyo-politik, ekonomik ve askerî sebeplerden kaynaklanıyor olsa da İstanbul'un yeni politikası, hükümdarlığının ilk otuz yılında Süleyman'ı "(Sünni) İslam'ın savunucusu" ve "cihan fatihi" olarak resmeden Osmanlı ideolojisi ve propagandasıyla uyumluydu.[54] Tabii bu unvanların hiçbiri yeni değildi. Sultan Selim *sahib-kıran* veya *cihan fatihi* olarak tanımlanmıştı. On altıncı yüzyıl Osmanlı kaynaklarına göre, Selim fetihlerine devam etseydi (erken ölümü buna engel oldu) "İskender ve Cengiz Han çapında evrensel bir fatih olacaktı."[55] Ne var ki Selim ile Süleyman arasında önemli bir fark vardı. Osmanlı kronik yazarları, belli ki Sultan Selim'in "kâfir" Hıristiyanlara karşı savaşmayı ihmal etmiş olmasını meşrulaştırmak ve bu duruma açıklama getirmek için ciddi çaba sarfetmişlerdi[56] hâlbuki Süleyman'ın imajını oluşturanlar açısından böyle bir problem yoktu. Çünkü Süleyman'ın birçok seferi imparatorluğun Hıristiyan komşularına karşıydı ve onun devrinde Osmanlı'yla Habsburglar ve onların müttefikleri arasında yaşanan cepheleşme (aslında bu en azından belli bir noktaya kadar babasının Akdeniz'deki fetihlerinin bir mirasıydı) Süleyman'ı İslam'ın savunucusu olarak sunmak için bol miktarda malzeme sağlıyordu.

54 Bknz. Imber, "Ideals and Legitimation"; Christine Woodhead, "Perspectives on Süleyman", Kunt ve Woodhead, *Süleyman the Magnificent*, içinde, s. 164–90; Cornell Fleischer, "The Lawgiver as Messiah: The Making of the Imperial Image in the Reign of Süleyman", Gilles Veinstein (ed.), *Soliman le Magnifique et son temps* (Paris: Documentation Française, 1992), s. 159–77; Barbara Flemming, "Sahib-kıran und Mahdi: Türkische Endzeiterwartungen im ersten Jahrzehnt der Regierung Süleymans", György Kara (ed.), *Between the Danube and the Caucasus* (Budapeşte: Akadémiai Kiad'o, 1987), s. 43–62.

55 Fleischer, "The Lawgiver as Messiah", s. 162.

56 Selimname literatürünün bazı yazarlarının Selim'in şehzadeyken Trabzon valisi olarak kâfirlere, yani Gürcülere karşı savaşlarını hatırlatmak ve (bunların önemini abartmak) için ne zahmetler çektiklerini akla getirmek öğreticidir. Bknz. Tekindağ, "Selimnameler", s. 204, 215. 1543'te tamamlanan bir Osmanlı kroniğinde ölüm döşeğindeki Sultan Selim kâfirlere karşı savaşma fırsatı bulamadığından yakınır. Bknz. Barbara Flemming, "Public Opinion under Sultan Süleyman", Halil İnalcık ve Cemal Kafadar (*derl.*), *Süleyman the Second and His Time* (İstanbul: İsis, 1993), s. 54.

Süleyman tahta çıktığında Selim'in Safeviler karşısındaki politikasının artık sürdürülebilir olmadığı açıkça ortaya çıkmıştı. 1511'den bu yana devam eden savaş, imparatorluğun Doğu eyaletlerini büsbütün perişan etmiş ve imparatorluk ordusu stratejik açıdan aşırı uzanım noktasına ulaşmıştı. Uzaklık, soğuk iklim (erken kışlar ve kar) ve Şah İsmail'in "yakıp yıkarak geri çekilme" politikası mevsimsel seferleri etkisiz hale getirerek normalde iyi örgütlenmiş Osmanlı iaşe sistemi açısından ciddi problemler doğurmaktaydı. Padişahın Asyalı birlikleri Şah'ın Anadolu'daki Kızılbaş takipçilerine (Türkmenlere ve göçebe Kürtlere) karşı gönülsüz bir şekilde savaşıyorlar, çoğu zaman orduyu terk ediyor veya düşmana katılıyorlardı.

Mart 1519 tarihli bir Venedik raporuna göre askerler doğuda yeterince savaşmışlardı ve daha zayıf olduğunu düşündükleri Macaristan'a karşı savaşmak istiyorlardı. Aynı şekilde Rumeli birlikleri de İstanbul'a Macar Krallığı'nın zenginliği ve ordusunun zayıflığı hakkında abartılı raporlar göndererek ekonomik olarak fayda sağlamayı umdukları Avrupa seferlerinin yeniden başlaması için ortam oluşturmaya çabalıyorlardı.[57]

Anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlı stratejisinin yeni rotasına işaret eden ilk büyük askerî girişim niteliğindeki Süleyman'ın 1521 Macaristan seferiyle ilgili karar padişahın tahta çıkmasından (30 Eylül 1520) kısa bir süre sonra alınmıştı ve Süleyman'ın elçisine Macar Kralı Jagiello hanedanından II. Layoş'un gösterdiği kötü muamele sadece bir bahaneydi. Seferin hazırlıkları 1520 sonbaharında başlamış ve Memlüklerin tarafına geçen Şam valisi Canberdi Gazali'nin isyanına karşın kış boyunca devam etmiş olmalı. Gerek 1521 Macaristan Seferi ve o dönemde Macarların "Macaristan'ın anahtarı" olarak adlandırdıkları Belgrad'ın fethi,[58] gerekse 1522'de

57 Pál Fodor, "A Bécsbe vezető út. Az oszmán nagyhatalom az 1520-as években" [Viyana'ya Giden Yol: 1520'lerde Osmanlı İmparatorluğu], Pál Fodor, *A szultán és az aranyalma* [Sultan ve Kızıl Elma] (Budapeşte: Balassi, 2001) içinde, s. 370.

58 Bu konuda bknz. Ferenc Szakály, "Nándorfehérvár, 1521: The Beginning of the End of the Medieval Hungarian Kingdom," Géza Dávid ve Pál Fodor (*derl.*), Hungarian-*Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*

Rodos'un alınması, stratejik önemleri bir yana Sultan Süleyman'ın Avrupa'da yenilmez bir düşman, İslam dünyasında da "İslam'ın savunucusu" olan bir gazi padişah olarak kabul edilmesini sağladı.

Hadimü'l-Harameyn eş-Şerefeyn unvanını kullanmaya devam eden Sultan Süleyman'ın padişahlığı döneminde din önemli bir meşruiyet aracı olmaya devam etti. Mekke'ye her yıl yapılan haccı organize eden, hac yollarını koruyan, Mekke ve Medine halklarına her yıl yardım (*surre*) yollayan, Mekke ve Medine'de camiler ve başka kamusal binalar inşa eden veya mevcut olanları tamir eden ve Kâbe'nin bakımını yapan Sultan Süleyman Müslüman dünyasındaki meşruiyetini sağlamlaştırdı.[59] 1540'lardan itibaren padişah ayrıca halife unvanını da kullanmaya başladı. Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin tarif ettiği şekliyle bunun amacı, Safevi Şah Tahmasp'ın Doğu Anadolu ve Azerbaycan'daki Osmanlı uyrukları üzerinde, V. Şarlken'in de dünya Hıristiyanları üzerindeki hâkimiyet iddialarını dengelemekti.[60]

Habsburglar ve Osmanlılar arasındaki karmaşık propaganda savaşının ve emperyal ideolojiler çatışmasının örneklerinden biri hükümdarlar arasındaki unvan rekabetiydi. Sultan Süleyman oldukça uzun resmî lakaplar listesinde[61], kendisini İslam'ın dört kutsal şehrinin hâkimi olarak görüyordu. Bu şehirler arasında Mekke ve Medine'nin yanı sıra El Halil ve Kudüs de vardı. Ne var ki Kudüs üzerindeki egemenlik iddiası V. Şarlken'inkiyle çatışıyor-

(Budapeşte: Loránd Eötvös University/ Hungarian Academy of Sciences, 1994) içinde, s. 47–76.

59 Suraiya Faroqhi, *Pilgrims and Sultans: The Hajj under the Ottomans, 1517–1683* (Londra: Palgrave, 1994) [Türkçesi *Hacılar ve Sultanlar, 1517- 1638*, çev. Gül Güven (Çağalı) (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2008)]; kamusal yapılar inşa etmenin bir meşruiyet aracı olarak kullanılması hakkında ayrıca bknz. Hakan T. Karateke, "Interpreting Monuments: Charitable Buildings, Monuments, and the Construction of Collective Memory in the Ottoman Empire", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 91* (2001): 183–99.

60 Colin Imber, "Süleyman as Caliph of the Muslims: Ebu's-Su'ud's Formulation of Ottoman Dynastic Ideology", Veinstein, *Soliman le Magnifique*, içinde, s. 179–84.

61 Örneğin Süleyman'ın Habsburg hükümdarları Şarlken, I. Ferdinand, I ve II. Maximilian'a gönderdiği mektuplarda kullandığı lakaplar için bknz. Schaendlinger ve Römer, *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen*, mektup 1, 6, 7, 19, 23, 25 ve 32.

du. O imparatorluk lakapları arasına "Kudüs hâkimi"ni almakla kalmıyor, aynı zamanda propaganda sorumluları tarafından Kutsal Topraklar'ı "imansızların" elinden alacak Hıristiyan hükümdar olarak sunuluyordu.

Şarlken hem İspanyolların, hem de Avusturyalı/Germenlerin evrensel bir monark beklentisinin varisiydi. "Son Dünya İmparatoru" olarak görülüyor ve böyle sunuluyordu. Onun hükümdarlığı altında Yahudiler ve Paganlar Hıristiyanlığa döndürülecek, daha sonra İsa Mesih'in bin yıllık krallığı, yani "milenyum" başlayacak ve Son Hüküm Günü gelecekti. Daha 1515'te Bruges ziyareti sırasında müstakbel "İspanya Hükümdarı" Kudüs'ün gelecekteki fatihi olarak resmedilmişti. 1519-1520'ye gelindiğinde Şarlken "Romalıların Kralı, seçilmiş imparator, daimi August", ayrıca "İspanya, Sicilya, Kudüs, Balerik Adaları, Macaristan, Dalmaçya, Hırvatistan ve Hint Adaları Kralı" idi. Büyük Şansölye Gattinara, Şarlken'in Kutsal Roma İmparatoru seçildiği (1519) haberini getiren Alman prenslerinin elçilerine verdiği söylevde Charles'ın seçilmesinin ilahi takdir olduğunu ve "Sacrum Imperium'un (Kutsal İmparatorluk) yeniden kurulması" anlamına geldiğini iddia etmiş ve V. Şarlken'in Kutsal Topraklar'ı kurtaracağını ileri sürmüştü. 1530'da Bologna'daki taç giyme töreni de imparatorun yeni bir haçlı savaşında Türkleri yenilgiye uğratacak olan bir inanç savunucusu şeklindeki imajını desteklemek için başka bir fırsat sunmaktaydı. Danışmanları ve destekçileri tarafından ezilen bu imaj, onların etkili propaganda kampanyası sayesinde çok geçmeden Charles'ın uyrukları arasında da yaygın bir beklenti halini aldı.[62]

Habsburg propagandası, V. Şarlken'in "Katolik inancının savunucusu" imajını yaygınlaştırmak için, öngörü ve kehanetlerden başka Osmanlılara karşı savaşlardan da faydalandı. Gerek

62 Peter Burke, "Presenting and Re-presenting Charles V", Hugo Soly (ed.), *Charles V 1500–1558 and his Time* (Antwerp: Mercatorfonds, 1999) içinde, s. 411–18, 426–33; John M. Headley, "The Habsburg World Empire and the Revival of Ghibellinism", *Medieval Renaissance Studies 7* (1975): 93–127, bilhassa 97–8, yeni baskı J. M. Headley, *Church, Empire and World. The Quest for Universal Order, 1520–1640* (Aldershot: Ashgate, 1997), makale V (orijinal sayfalandırma).

propaganda sorumluları, gerekse imparatorun kendisi padişahın 1532'de Viyana'ya saldırmasına engel olan gücün kendi birlikleri (Ferdinand'a göre 80 bin yaya ve 6 bin atlı)[63] olduğunu ileri sürdü.[64] V. Şarlken'in İslam'a karşı en büyük zaferi olan 1535 Tunus Seferi inancın düşmanlarına karşı zaferle sonuçlanan bir haçlı savaşı olarak sunuldu. Ressamlar, şairler ve resmi kronikçiler zaferi kutladılar. İmparator'un 1535-36'da İtalya'daki zafer yürüyüşü ve Palermo, Messina, Napoli, Roma ve Floransa'ya tıpkı eski Roma Sezarları gibi organize edilen giriş merasimleri, İmparator'un inancı savunan, "Türkleri mahveden" ve "Afrika'yı adam eden" hükümdar imajını yaygınlaştırmak için alışılmadık ölçüde uzun süren bir fırsat sağladı.[65]

Milenyum kehanetleri ve kıyamet (apokaliptik) beklentileri on altıncı yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nda da mevcuttu.[66] Halkı da etkisi altına alan bu beklentiler, padişahın imajını oluşturanlar tarafından, Sultan Süleyman'ın yeni bir evrensel imparatorluğun hükümdarı, bir *sahib-kıran* olarak imajını yeniden tesis etmek ve yaygınlaştırmakta kullanıldı. (Padişahın imajını oluşturanlar arasında en etkilileri Sadrazam İbrahim Paşa ve

63 Ferdinand'ın 2 Ekim 1532 tarihinde kız kardeşine yazdığı mektuba bakın: Franz Bernhard von Bucholtz, *Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten*, 9 cilt. (Vienna: Schaumburg und Compagnie, 1831–8) vol. IV, s. 115, alıntının yapıldığı yer Bárdossy, *Magyar politika*, s. 344.

64 Bknz. James D. Tracy, *Emperor Charles V, Impresario of War: Campaign Strategy, International Finance, and Domestic Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), s. 145–6.

65 İmparatorun kişisel komutası altındaki müttefik Hıristiyan donanması La Goletta ve Tunus'u ele geçirerek Süleyman'ın amirali Barbaros Hayreddin'i bölgeden çekilmeye zorladı. V. Şarlken'in Tunus seferi ve bununla ilgili Habsburg propagandası hakkında bknz. Wilfried Seipel (ed.), *Der Kreiszug Kaiser Karls V. gegen Tunis Kartons und Tapisserien* (Vienna: Kunsthistorisches Museum, 2000); Alfred Kohler, *Karl V 1500–1558. Eine Biographie* (Munich: Beck, 1999), s. 106–8; Wim Blockmans, *Emperor Charles V, 1500–1558* (Londra: Arnold, 2002), s. 173–4; Burke, "Presenting and Re-presenting Charles V", s. 433–4. Tunus 1569'a kadar İspanyolların elinde kalıp 1573-4'de geri alınmış olmasına karşın, Osmanlıların zafer kazandığı 1538 Preveze Savaşının uzun vadede daha önemli olduğu ortaya çıktı. Bknz. J. F. Guilmartin Jr., *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1974, yeniden baskı Londra: Conway Marine, 2003), s. 42–56.

66 Fleischer, "The Lawgiver as Messiah".

onun sırdaşı Lodovico Gritti'ydi. Gritti, İstanbul'a Macaristan ve Habsburg meselelerinde danışmanlık yapan Venedik dukasının gayrimeşru oğluydu.) İbrahim Paşa, genç padişah üzerindeki nüfuzundan ve onunla arasındaki dostluktan faydalanarak Osmanlı emperyal ideolojisi ve politikasının oluşumunda benzersiz bir rol oynadı.[67] Sadrazam, Sultan Süleyman'da kendisinin ve efendisinin en sevdiği tarihsel kahraman olan Büyük İskender'i görüyordu. Öyle görünüyor ki İbrahim Paşa tam da Gattinara'nın başarısız olduğu konuda başarılı olmuştu: İbrahim Paşa'nın mesiha söylemi ve emperyal hedefleri padişahın kulaklarına ulaşmakla kalmayıp onun aklına da hitap ediyordu. Buna karşılık V. Şarlken, kıyamet beklentileri ve Büyük Şansölyesi Gattinara'nın kendisini evrensel hükümdarlık görevine hazırlamak için sunduğu birçok layihayı (*consultas*) ihtiyatlı bir şüphecilikle karşılamaktaydı. İbrahim Paşa bir Venedik elçisine, Süleyman ile birlikte gençliklerinde okudukları bir kehanet kitabında İbrahim adında bir adamın yükseleceğinin ve onun efendisinin Roma İmparatorluğu'nu (*l'imperio di Roma*) ele geçireceğinin söylendiğinden bahsetmişti.[68]

Süleyman'ın Avrupalı çağdaşları da onun emperyal niyetlerinin farkındaydılar. Gattinara 1527'de Kastilya Meclisi'ndeki konuşmasında Osmanlıların Asya ve Avrupa'daki bütün fetihlerini sıralamış ve dinleyicilere Süleyman'ın daha şimdiden Büyük İskender'den ve Roma'nın Sezarlarından çok daha geniş bir imparatorluğa hükmettiğini hatırlatmıştı. Gattinara konuşmasının sonunda Kastilyalı dinleyicileri padişahın bir dünya imparatorluğu (*la monarchia de tudo el mundo*) kurmak niyetinde olduğu konusunda uyardı.[69] Gat-

67 Bknz. Hester Donaldson Jenkins, *Ibrahim Pasha: Grand Vizier of Suleiman the Magnificent* (New York: Columbia University Press, 1911); Ferenc Szakály, *Lodovico Gritti in Hungary 1529–1534: A Historical Insight into the Beginnings of Turco-Habsburgian Rivalry* (Budapeşte: Akademiai Kiadó, 1995).

68 Robert Finlay, "Prophecy and Politics in Istanbul: Charles V, Sultan Süleyman, and the Habsburg Embassy of 1533–1534", *Journal of Early Modern History 2/1* (1998): 22.

69 John M. Headley, "Germany, the Empire and Monarchia in the Thought and Policy of Gattinara", Heinrich Lutz (ed.), *Das römisch-deutsche Reich im politischen System Karls V* (Munich: Oldenbourg, 1982) içinde, s. 22, yeniden basıldığı yer Headley,

tinara, Sultan Süleyman'ın emperyal hedeflerini abartmıyordu. Aralık 1527'de, yani tam da Büyük Şansölye'nin bu konuşmayı yaptığı sıralarda, İkinci Vezir Mustafa Paşa Macaristan Kralı János Szapolyai'nin elçisi Hieronim Łaski'ye Süleyman'ın Allah'tan başka herkesten üstün olduğunu ve gökte nasıl tek bir güneş varsa dünyada da tek bir hükümdar olması gerektiğini, bu hükümdarın da kendi padişahı olduğunu söylemişti.[70]

EVRENSELCİ VİZYONLARIN BAŞARISIZLIĞI VE ORTA AVRUPA'DA OSMANLILARLA HABSBURGLARIN YENİŞEMEMESİ

Orta Avrupa'daki Osmanlı-Habsburg cepheleşmesi Macaristan ve Bohemya Kralı II. Layoş'un öldürüldüğü Mohaç Savaşı'nı takip eden olaylarla yakından ilişkilidir. İki seçilmiş kral János Szapolyai ve Habsburg hanedanından Ferdinand önderliğinde Habsburg yanlısı ve karşıtı cephelerin oluşması, tarafların birbirleri üzerinde tayin edici bir zafer kazanamamaları ve bu yüzden de sırasıyla Osmanlı ve Kutsal Roma İmparatorlukları'nın diplomatik ve askerî desteğine ihtiyaç duymaları Orta Avrupa'da iki imparatorluk arasında kaçınılmaz bir cepheleşmeye yol açtı.

Osmanlı tehdidi ister gerçek, ister sezgisel, isterse abartılmış olsun, on dördüncü yüzyılın sonlarından itibaren Orta Avrupa'da hanedanlar arasında çeşitli koalisyonlar kurulmasına sebep olmuştu. Ferdinand "Türk kartı"nı nasıl oynayacağını çabucak öğrendi ve Szapolyai'ye karşı konumunu güçlendirmek için Ortaçağ'dan miras aldığı Hıristiyanlığın koruyucusu (*antemurale Christianitatis*) görüşünü yeniden canlandırdı. Ne var ki, gerek Habsburgların

Church, Empire and World, Makale VI.

70 "Nonne scis, quia magnus Dominus noster primus est post divinam Potentiam, et uti unus sol per caelum vagatur, sic tutius mundi Imperator noster Dominus est." Łaski'nin misyon hakkındaki raporu yolculuğundan sonra, muhtemelen 1528 yazında kaleme alındı ve Mátyás (Matthias) Bél, *Adparatus ad Historiam Hungariae, sive collectio Miscellanea . . .* (Posonii, 1735), s 159–89 ve Eudoxiu de Hurmuzaki tarafından, *Documente privit 'ore la Istoria Românilor II2, 1451–1575* (Bükreş: C. Göbl, 1891), s. 38–67 yayımlandı. Alıntı 42. sayfadan. Açıklamalı Macarca çeviri için bknz. Gábor Barta in Gábor Barta (ed.), *Két tárgyalás Sztambulban* (Budapeşte: Eur'opa Könyvkiad'o, 1996) s. 105.

yükümlülüklerinin çok oluşu (Kuzey İtalya, Almanya, Hollanda, Akdeniz, Kuzey Afrika, Macaristan), gerekse Avusturya ve İspanyol Habsburglarının farklı önceliklere sahip olmaları Ferdinand ile János Szapolyai arasında bir yenişememelerine yol açtı ve her biri Macaristan'ın sadece belli kısımlarını ellerinde tutabildiler. Üstelik 1532 Seferi V. Şarlken'in de, Sultan Süleyman'ın da büyük bir savaşın riskine girmek istemediklerini göstermişti. Protestan Alman prenslerine karşı yürüttüğü savaşla ve kendi imparatorluğunun topraklarıyla meşgul olan V. Şarlken kardeşine padişahla savaşmaktan kaçınmasını emretti ve "Sadece ikimiz Türklere karşı güçsüzüz" diyerek Ferdinand'ı Sultan Süleyman'la bir barış anlaşması yapmaya zorladı. Ferdinand 1532'de, sona ermek üzere olan mevcut Osmanlı-Habsburg ateşkesini devam ettirmek için elinden gelen her şeyi yaptı. Süleyman'dan bir barış anlaşması koparmak ve Osmanlı ilerleyişini ilan edilen hedef olan Viyana'ya varmadan durdurmak için, Avusturya'daki ata topraklarının savunması açısından stratejik önemi büyük olan bazı önemli kaleler dışında Macaristan'dan vazgeçmeye hazırdı.[71]

Osmanlı'nın aksi yöndeki söylemlerine ve Süleyman'ın Macaristan'a İmparator'un güçleriyle zorlu bir savaşa girişmek üzere gittiğini ilan etmesine karşın,[72] Osmanlı askerî hedeflerinin daha mütevazı düzeyde tutulması mümkündür. Yine de Osmanlı stratejisinin bütünü açısından o kadar da önemsiz değildir. Gülru Necipoğlu'nun konuyla ilgili kaynaklardan anlaşıldığına göre, 1532 Seferi, İbrahim Paşa'nın padişahını cihan fatihi olarak sunmak için organize ettiği, Osmanlı İmparatorluğu'nun azametinin görkemli bir şekilde sergilendiği, kareografisi ustaca kotarılmış bir imparatorluk geçit töreniydi. Bu, aynı zamanda İbrahim Paşa'nın

71 Bárdossy, *Magyar politika*, s. 105–9. Ayrıca Ferdinand'ın Bucholtz'ta Süleyman'a gönderdiği elçilerine verdiği talimat için bknz. *Regierung*, vol. IV, s. 98.

72 Süleyman'ın Ösek'teki (Eszék/Osijek) Osmanlı kampından Ferdinand'a gönderdiği 17 Temmuz 1532 tarihli mektubuna bakın. Yayınlandığı yer István Bariska (ed.), *Kőszeg ostromának emlékezete* [Köszeg/Güns Kuşatmasını Hatırlamak] (Budapeşte: Európa Könyvkiadó, 1982), s. 170.

V. Şarlken'in 1530'da Bologna'daki taç giyme törenine verdiği cevabıydı.

Süleyman'ın Niş ve Belgrad'a girişi Batılı gözlemcilere (ki Ordu-yu Hümayun'un yürüyüşü bunların çoğuna bu şehirlerdeki merkezi camilerin minarelerinden zorla izletilmişti) İmparator V. Şarlken'in taç giyme kutlaması sebebiyle düzenlenen geçit törenini hatırlatmıştı. Süleyman'ın başındaki bu tür zafer yürüyüşlerinde giydiği dört katlı başlık İbrahim Paşa tarafından Venedik'ten sipariş edilmişti. Kabul sırasında mevcut bulunan Avrupalı diplomatların yanlışlıkla hükümdarlık tacı sandıkları bu tören başlığı, üç katlı Papalık tacına ve V. Şarlken'in Bologna'da taç giyme töreninde giydiği taca benzetilmişti. Mesaj gayet açıktı: Süleyman hem papanın, hem de imparatorun otoritesine meydan okuyordu.[73]

1532 Seferi'nin gerçek amacı ne olursa olsun, İbrahim Paşa tarafından düzenlenen geçit törenleri Osmanlı karar alıcılarının sadece V. Şarlken'in emperyal niyetlerinden gayet iyi haberdar olmakla kalmayıp, bu niyetlerin çağdaş Avrupa'da hangi dil ve sembollerle açığa vurulduğuna da aşina olup bunlara meydan okumak için aynı propaganda dilini ve emperyal sembolleri kullanmaya hazır olduklarını göstermektedir.

1540'ların başına gelindiğinde imparatorun da, Sultan Süleyman'ın da evrensel bir hükümdarlık kuramayacağı açıklık kazanmıştı. Akdeniz'de ve Macaristan'daki cephelerde patapat kalındı. Macaristan'daki askerî denge 1540'ta Szapolyai'nin ölümüyle bozulunca, Orta Avrupa'da Habsburglara bağlı yeterli gücün olmayışı Macaristan'ın üçe bölünmesine ve ülkenin ortasında bir Müslüman-Hıristiyan sınırının oluşmasına sebep oldu. Ferdinand 1541'de Macaristan'ın geri kalanını ele geçirmeye çalıştı. Bu adım, Osmanlıların bölgedeki pozisyonunu tehdit etti ve Szapolyai zamanında bölgedeki nüfuzunu himayesindeki kral aracılığıyla sürdürmüş olan Süleyman'ı Macaristan'ın ortasında, Orta Avrupa'ya

73 Gülru Necipoğlu, "Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Habsburg-Papal Rivalry", İnalcık ve Kafadar, *Süleyman the Second* içinde, s. 163–91.

giden Tuna Su Yolu'nu kontrol eden başkent Budin de dahil olmak üzere, stratejik önemi olan yerleri fethetmek zorunda bıraktı. Dolayısıyla 1541'de Orta Macaristan'ın fethedilmesi, emperyal ideolojiden veya dünya hâkimiyeti arzusundan değil, reelpolitikten ve Osmanlı'nın Orta Avrupa'daki konumunu koruma ihtiyacından kaynaklanıyordu.

SONUÇ

Her ne kadar erken modern devletler modern "enformasyon devletleri"yle karşılaştırılamazlarsa da, yurtiçi ve yurtdışından istihbarat toplama, manipülasyon faaliyetleri ve enformasyon tabanlı gözetim gibi genellikle modernlikle ilişkilendirilen unsurlar Osmanlıların düzenli şekilde faydalandığı metotlardı. Osmanlı istihbarat toplama faaliyetlerine ilişkin araştırmalar, Osmanlıların rakipleriyle ilgili bilgi toplamalarına ve bunları değerlendirmelerine imkân sağlayan düzgün ve iyi işleyen bir sisteme sahip olduklarını göstermektedir. Diplomasideki Osmanlı tek taraflılığı, yani yurtdışında daimî Osmanlı elçiliklerinin bulunmayışı Babıali'yi önemli bir istihbarat aracından yoksun bırakmış olsa da (nitekim ikamet elçilerine çoğu zaman "imtiyazlı casus" denirdi), diğer koşullar Osmanlılar lehineydi. İmparatorluğun muhteşem askerî gücü ve başarıları, belli başlı ticaret yolları üzerindeki hâkimiyeti, topraklarının uçsuz bucaksız genişliği ve kıskanılan zenginliği, birçok Avrupalı hükümdarın zoraki sağlanan bir dinsel homojenlik peşinde olduğu bir çağda sahip olduğu nispeten açık ve dinsel olarak hoşgörülü toplum yapısı ve imparatorluk nüfusunun çok kavimli dokusu başkent İstanbul'u sadece birçok Avrupalı için arzu edilen bir durak haline getirmekle kalmıyor, buranın haberlerin, doğru ya da yanlış bilgilerin, fikirlerin ve mitlerin durmaksızın değiş tokuş edildiği ideal bir yer olmasını da sağlıyordu. İstanbul'da yaşayan birçok etnik ve dinsel grup, kültürel, dinsel ve dilsel engelleri aşan ve farklı kültürlere mensup sıradan insanların yanı sıra Osmanlılarla düşmanları, rakipleri ve müttefikleri arasında da aracı vazifesi gören faydalı bir insan havuzu oluşturuyordu.

İmparatorluğun Müslüman siyasi elitinin yanı sıra (ki onların da birçoğu Hıristiyan-devşirme kökenliydi) Avrupa'dan kovulan Yahudiler, Hıristiyan maceracılar ve mühtediler ve daha sonra İstanbul'un Fener Rumları hep birlikte, gerek enformasyonun toplanması ve değerlendirilmesinde, gerekse Osmanlı stratejisi, dış politikası ve propagandasının şekillenmesinde rollerini oynadılar. Osmanlı ve Habsburgların emperyal güçlerinin sınırlarını fark etmek açısından istihbarat hayati öneme sahipti ve İstanbul'un Habsburglar karşısındaki Osmanlı politikasını daha gerçekçi bir şekilde değerlendirmesine yardım etti. Her ne kadar propaganda ve sözde dünya egemenliği iddiası rekabet halindeki iki monarkın meşruiyetlerini pekiştirmede belli bir rol oynamış olsa da, bu cepheleşmede galip gelen reelpolitik ve siyasal pragmatizmdi.

3

ÇEVRE VE SINIR TARİHİ ÇALIŞMALARININ BULUŞTUĞU YER: MACARİSTAN'DAKİ OSMANLI-HABSBURG SINIRI BOYUNCA NEHİRLER, ORMANLAR, BATAKLIKLAR VE KALELER

Osmanlıların Avrupa coğrafyası ve politikaları hakkında bilgi sahibi olmadıkları iddiası genellemeci tarihyazımında son zamanlarda yeniden karşımıza çıkmaktadır. Konu üzerine yaptığım birçok çalışmada, İstanbul'un çok katmanlı istihbarat sistemine sahip olduğunu ve bu sistemin Osmanlı merkez ve eyaletlerine düşmanları hakkında yeterli seviyede bilgi sağladığını göstermeye çalıştım.[1] Elinizdeki bu makalede ilk olarak genel Osmanlı stratejisi ve serhad savaşları bağlamında İstanbul'un coğrafya ve çevre anlayışı üzerine bazı yorumlarda bulunacak, sonrasında Macaristan'daki Habsburg ve Osmanlı savunma sistemlerinin oluşumunda nehirler, bataklıklar ve dağların önemi üzerinde duracağım. Makalenin son bölümünde arazi şartları, hava koşulları ve istihkamlar arasındaki ilişkiye değinerek ormanların yok olması ve bataklıklar üzerine giriş mahiyetinde bazı gözlem ve sonuçları paylaşacağım. Konu

1 Örneğin bknz. Gábor Ágoston, "Information, Ideology, and Limits of Imperial Policy: Ottoman Grand Strategy in the Context of Ottoman-Habsburg Rivalry", Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman (haz.) *The Early Modern Ottoman Empire: Remapping the Empire*, New York: Cambridge University Press, 2007, s. 75-103 [Türkçesi bu kitapta]; aynı yazar, "Birodalom és információ: Konstantinápoly, mint a koraújkori Európa információs központja", *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza Emlékére*, Gábor Hausner (haz.), Budapeşte: Argumentum, 2005, s. 31-60.

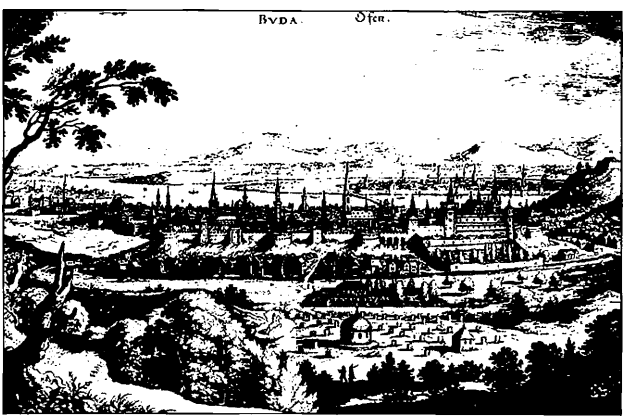
üzerinde yeterli sayıda ihtisas çalışmasının olmayışı dolayısıyla bu makalenin yazımında çeşitli kısıtlamalar ile karşılaştım. Yine de paylaştığım gözlem ve sonuçlar, arazi şartları ve sınırların karşılıklı bağımlılığına ve bu türden araştırmaların Osmanlı tarihi çalışmalarındaki önemine işaret etmesi bakımından kayda değerdir. Yeni askerî tarih ve çevre tarihi çalışmalarının farklı bakış açıları sunan disiplinler olarak Osmanlı tarihçilerinin ilgi alanına ancak son zamanlarda girmiş olması, bu tarz paylaşımların değerini artırmaktadır. Diğer taraftan bu makalede, elimizdeki zengin kaynakların sunduğu verilerin yeni bakış açılarıyla ele alınmasının Osmanlı askerî, ekonomik ve sosyal tarihinin ihmal edilmiş birçok alanını aydınlatabileceği gösterilmeye çalışılmıştır.

OSMANLILARIN COĞRAFYA ANLAYIŞI

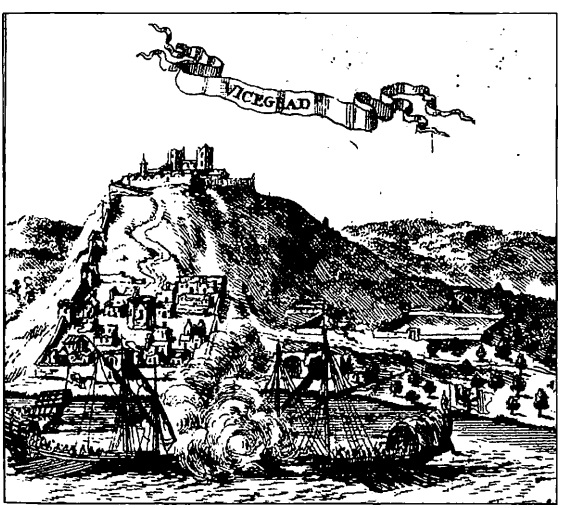
Osmanlıların coğrafya anlayışı üzerine mevcut deliller, Osmanlı karar alıcılarının yeterli seviyede coğrafya bilgisine sahip olduklarını ve bu bilgi üzerinden geniş stratejik hedef ve düşünceler ortaya koyabildiklerini göstermektedir. Osmanlıların Karadeniz sahilleri ve Tuna deltasını 1480'lere değin süren tedrici ve bir sistem dahilindeki fetihleri yanında Tuna, Fırat ve Dicle gibi ana su yolları üzerinde kurulu stratejik açıdan önemli kaleleri ele geçirmeleri ya da bu yollar üzerinde yeni kaleler inşa etmeleri bu duruma örnek teşkil eder. Henüz 14. yüzyıl sonu gibi erken bir tarihte Tuna Nehri'nin önemini fark eden Osmanlılar, takip eden 150 yıl içinde nehir boyundaki stratejik açıdan önemli tüm kale ve şehirleri fethettiler. Bu kalelerin bulunduğu şehirler arasında şunlar vardı: Kilia (Kili, 1484), Silistra (Silistre, 1388), Ruse (Rusçuk, 1388), Nikopol (Niğbolu, 1395), Vidin (1396), Severin (1524), Orşova (1522), Golubac (Güvercinlik, 1427, 1458), Hram (1483), Smederevo (Semendire, 1439, 1459), Belgrad (1521), Petrovaradin (1526), Buda (Budin/Budun, 1541), Pest (Peşte, 1541), Vác (Vaç, 1543), Visegrád (Vişegrad, 1544) ve Esztergom (Estergon, 1543).

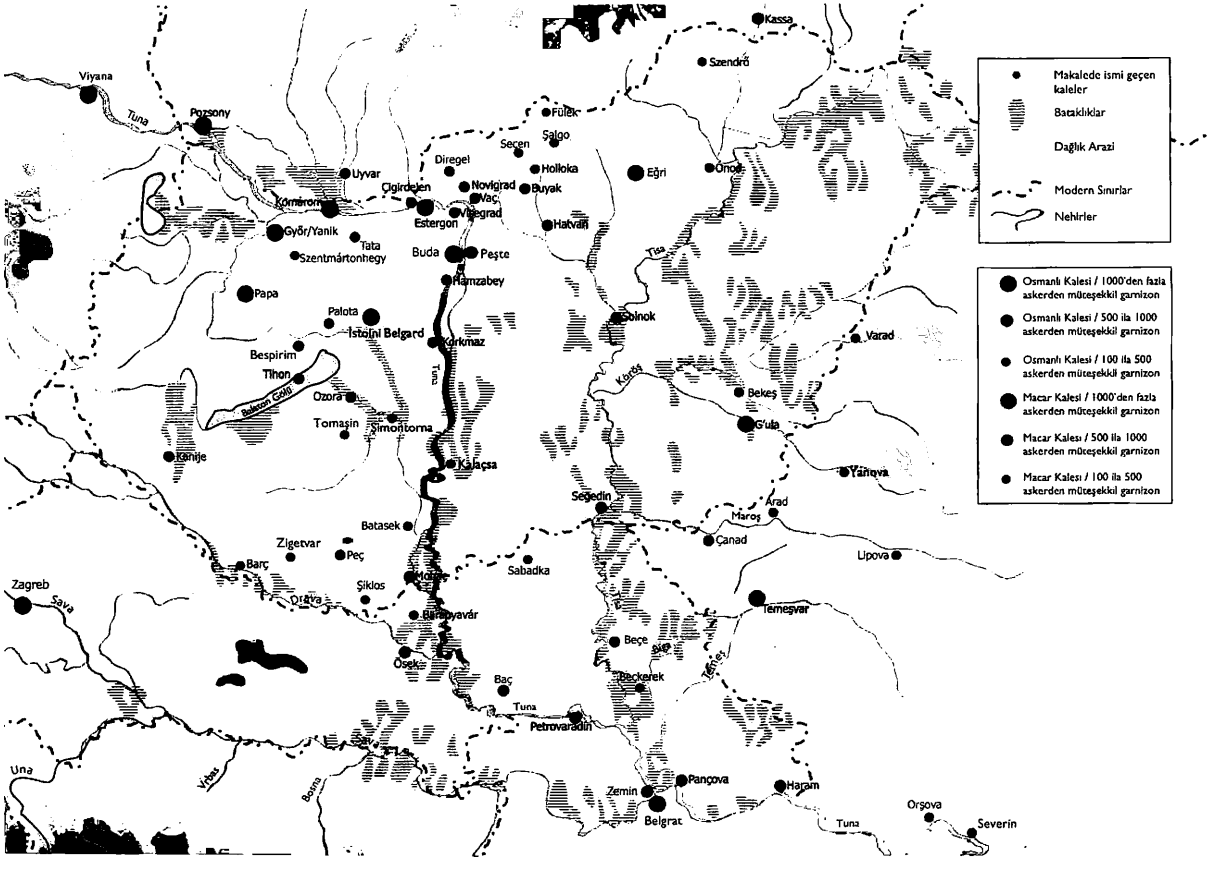
Resim 3.1: 1521'de Belgrad Kalesi ve Macarların naszad dedikleri gemiler (Kaynak: Yazarın özel koleksiyonundan)

Resim 3.2: On yedinci yüzyıl başlarında Budin (Kaynak: Yazarın özel koleksiyonundan)

Resim 3.3: On yedinci yüzyılda Vişegrad Kalesi (Kaynak: Birckenstein, Anthon Ernst Burckhard von, Erzherzogliche Handgriffe, Viyana, 1686)

Kassa
Szendrő
Viyana
Tuna
Pozsony
Füleki
Salgo
Seçen
Diregel
Holloka
Eğri
Önod
Uyvar
Çigirdeken
Novigrad
Vaç
Buyak
Komárom
Estergon
Vişegrad
Hatvan
Győr/Yanık
Tata
Szentmártonhegy
Buda
Peşte
Tisa
Hamzabey
Papa
Palota
İstolni Belgard
Kirkmaz
Solnok
Varad
Bespirim
Tihon
Tuna
Körös
Ozora
Bekeş
Balkon Gölü
Tomasin
Simontorna
G'ula
Kanije
Kalaçsa
Yanova
Seğedin
Maroş
Arad
Batasek
Zigetvar
Peç
Çanad
Barç
Sabadka
Lipova
Zagreb
Şiklos
Drava
Sava
Temeşvar
Baçyavár
Beçe
Osek
Bac
Bekerek
Tuna
Petrovaradin
Una
Vrbas
Bosna
Pançova
Zemin
Haram
Belgrat
Tuna
Orşova
Severin
Makalede ismi geçen kaleler
Bataklıklar
Dağlık Arazi
Modern Sınırlar
Nehirler
Osmanlı Kalesi / 1000'den fazla askerden müteşekkil garnizon
Osmanlı Kalesi / 500 ila 1000 askerden müteşekkil garnizon
Osmanlı Kalesi / 100 ila 500 askerden müteşekkil garnizon
Macar Kalesi / 1000'den fazla askerden müteşekkil garnizon
Macar Kalesi / 500 ila 1000 askerden müteşekkil garnizon
Macar Kalesi / 100 ila 500 askerden müteşekkil garnizon

Bu kale ve şehirlerin fethi, Avrupa'da giriştikleri savaşlarda kullandıkları en önemli akarsu yatağı olan Tuna'yı kontrol altına alabilmeleri noktasında Osmanlılar için oldukça önemliydi. Belgrad ve Budin, fetihleri sonrasında, Osmanlı yönetim merkezleri haline getirildi ve on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Habsburg Macaristanı ile yapılan savaşlarda ana lojistik üsler olarak kullanıldı. Rusçuk, Niğbolu ve Vidin'de ince donanmanın ihtiyacına uygun tersaneler oluşturan Osmanlılar, Güvercinlik, Semendire, Belgrad, İzvornik (Zvornik), Alacahisar (Kruševac), Pojega, Mohaç (Mohács), Budin ve Estergon'da da daha küçük gemi inşa tezgahları kurdular. Semendire ve İzvornik tersanelerinin her biri Sultan Süleyman'ın (1520-66) 1540'lar ve 1560'lardaki Macar seferlerinde kullandığı 200-250 civarında gemi inşa etti. Ayrıca bu kaleler ve etraflarındaki bölgeler, nehirler üzerinde ordunun geçişine uygun köprülerin inşası ve bunun için gerekli malzemenin temininden sorumluydular.[2]

Tuna Nehri Osmanlı sefer lojistiği için hayati öneme sahipti.[3] Savaş gereçleri ve mühimmat, özellikle de ağır taş gülleleri, *top gemisi* ve *taş gemisi* denen özel gemiler aracılığıyla taşınıyordu. Barut da bu amaç için yapılmış örtülü gemilerle naklediyordu. Ne var ki Tuna seyrüsefer için tamamıyla elverişli değildi. Osmanlılar, Macaristan ve Habsburglara karşı girişilen seferlerde Tuna Nehri'ni sadece Rusçuk'tan (ya da Belgrad) Budin'e (ya da Estergon) kadar olan mesafe için kullanabiliyorlardı. Bu yüzden İstanbul'dan yüklenen top, erzak ve mühimmatın Karadeniz üzerinden Varna'ya nakli sonrası Rusçuk'a (ya da Belgrad) arabalarla taşınması ve yeniden gemilere yüklenmesi gerekiyordu.[4] Tuna ve bağlı akarsulardaki

2 Yusuf Gülderen, "Turska brodogradilišta na Dunavu i njegovim pritokama u drugoj polovini XVI veka", [On altıncı yüzyılın ikinci yarısında Tuna ve bağlı akarsularda kurulu Türk tersaneleri] Vasa Čubrilović (haz.), *Plovidba na Dunavu i njegovim pritokama kroz vekove* [Yüzyıllar Boyunca Tuna ve Bağlı Akarsularda Seyrüsefer], Beograd [Belgrad]: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1983, s. 179-191.

3 Avrupa'daki Osmanlı sefer lojistiği için bknz. Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Viyana: VWGÖ, 1988.

4 Gábor Ágoston, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge ve New York: Cambridge University Press, 2005, s.

geçiş noktalarının güvenliğini sağlamak, köprü ve dubalar inşa etmek sefer lojistiği kadar ordunun nehir geçişini emniyet altına almak için de önemliydi. Köprüler, dubalar ve ordu geçişi için gerekli diğer altyapıların hazırlanmasında görülen hata ve kusurlar çok defa askerî zayiat ve isyana sebep olmuştur.[5]

Ana akarsuların ele geçirilmesi ve emniyet altına alınması Osmanlıların stratejik düşünme biçimine verilecek tek örnek değildir. Sultan II. Selim (1566-74) ve Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa (1565-79 arası görevde), 1568-69'da Don (Ten)-Volga (İdil) ve Süveyş kanal projelerini hayata geçirmeye çalıştılar.[6] Don ve Volga nehirlerini birbirlerine en yakın noktada birleştirme fikri ilk olarak 1563 yılında Sultan I. Süleyman tarafından ortaya atılmıştı. Bu planla birlikte Osmanlılar, Aşağı Volga'daki–özellikle de 1555'te Çar IV. İvan (1547-84) tarafından ele geçirilen Astrahan'daki- Moskof askerlerini bölgeden çıkarmayı ve Kuzey Kafkasya'daki Moskof genişlemesini durdurmayı hedefliyorlardı. Ancak bu plan, stratejik ilgisi Akdeniz (Malta ve Kıbrıs) ve Macaristan'a yönelmiş olan padişahtan gerekli desteği görmedi. Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, Sultan Süleyman'ın vefatı sonrasında tahta geçen II. Selim döneminde bu planı yeniden uygulamaya koymak istedi. Sadrazam, açılacak kanal vasıtasıyla kuşatma topları, mühimmat ve erzak yüklü Osmanlı savaş gemilerini Don Nehri'nden Volga Nehri'ne geçirmeyi hedefliyordu. Böylelikle, Volga üzerinden gelecek Rus yardımı engellenmiş olacak ve Astrahan, Osmanlı ve Kırım Tatarlarından oluşan kara ordusunun da yardımıyla fethedilecekti. Don Nehri'nden Azak'a (Azov) doğru ilerleyen Osmanlı gemileri 1569 yılı Temmuz ayında Don'un bir kolu olan İlovlya'nın güneyinde (önceden Çariçin ve Zarizyn diye bilinen, günümüz Volgograd

48-56. [*Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Gücü ve Silah Sanayisi* (trc. Tanju Akad), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006].

5 Palmira Brummett, "The River Crossing: Breaking Points (Metaphorical and "Real") in Ottoman Mutiny", Jane Hathaway (haz.), *Rebellion, Repression, Reinvention: Mutiny in Comparative Perspective*, Westport, Conn., Londra: Praeger, 2001, s. 215-231.

6 Bu konuda bknz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983, 3. cilt, s. 31-39.

şehrinin karşısı) durdular. İki nehrin birbirine en yakın olduğu düşünülen bu noktasında kanal kazısı başladı. Nehirler arasındaki uzaklık bu noktada bile 50 km idi ve arazi engebeliydi. Bazı tarihçilerin ileri sürdüğü Osmanlıların bu uzun mesafenin üçte birini kazdıkları yönündeki iddialar asılsızdır. Osmanlılar, başa çıkılması güç fiziksel engeller yüzünden kısa bir süre sonra bu projeden vazgeçmek zorunda kaldılar ve filoyu, kuşatma silahlarıyla birlikte, Azak Kalesi'ne gönderdiler. Yanlarında sadece hafif sahra topları ve muhtemelen iki kuşatma topu kalan Osmanlı ve Tatar kara orduları, Eylül ayı ortasında Astrahan'a ulaşmayı başardı ancak kaleyi ele geçiremedi. Ordu, on gün süren kuşatma ve yüzlerce askerin açlık ve susuzluktan kırıldığı bir aylık meşakkatli yürüyüş sonrası 23 Ekim'de Azak Kalesi'ne döndü. Azak beylerbeyi ve girişilen seferin serdarı olan Kasım Bey, bir sonraki baharda yeniden saldırıya geçmeyi planladı fakat İstanbul'un tüm birlikleri ve kaynakları seferber ettiği Kıbrıs seferi hazırlıkları bu planın gerçekleşmesine engel oldu. Bu durum, Sokullu Mehmed Paşa'nın Rusları Astrahan ve Aşağı Volga bölgesinden çıkartma ve Osmanlı Karadeniz donanmasını Hazar Denizi'ne geçirdikten sonra Şirvan eyaletini fethederek Safevi İran'a kuzeyden saldırma yönündeki planlarını da suya düşürdü.[7] Bu planlar gerçekleşse idi, Osmanlılar Aşağı Volga'nın bozkır ve ormanlarının sunduğu "bol miktarda tahıl, at ve kereste ile imparatorluğun ekolojik hazinesi zenginleştirecek"[8] ve böylece özellikle bu serhadde olmak üzere genel Osmanlı stratejik kabiliyetini güçlendirmiş olacaklardı.

7 Akdes Nimet Kurat, "The Turkish Expedition to Astrakhan in 1569 and the Problem of the Don-Volga Canal", *Slavonic and East European Review 40* (1961), s. 7-23. Osmanlı, Avrupa ve Rus kaynaklarını kullanarak bu makaleyi kaleme alan yazar literatürdeki bazı hataları düzeltmiştir. Ayrıca bknz. Halil İnalcık, "The Origins of the Ottoman-Russian Rivalry and the Don-Volga Canal", *Annales de l'Université d'Ankara I* (1947), s. 47-110; Michael Khodarkovsky, *Russia's Steppe Frontier. The Making of a Colonial Empire, 1500-1800*, Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2002, s. 115-7.

8 John McNeill, "Ecology and Strategy in the Mediterranean: Points of Intersection", John B. Hattendorf (haz.), *Naval Strategy and Policy in the Mediterranean: Past, Present, and Future*, Londra: Frank Cass, 2000, s. 378.

Akdeniz donanmasını Süveyş Kanalı aracılığıyla Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na geçirmek isteyen İstanbul, bölgedeki Portekiz yayılmasını durdurmayı hedefliyordu. Ne var ki, Sultan Süleyman döneminde ortaya konan Portekizleri Hint Okyanusu'ndan çıkarmak amacına yönelik girişimler başarısızlıkla sonuçlandı. 1538 yılında Mısır Beylerbeyi Süleyman Paşa komutasında başlatılan seferde Aden ve Yemen ele geçirildi fakat Portekiz donanması ile karşı karşıya gelinmedi. 1552'de meşhur Osmanlı korsanı, denizci, *Kitab-ı Bahriye* yazarı ve Yeni Dünya'nın tasvir edildiği ilk Osmanlı haritasını çizen haritacı Piri Reis'in (1470 civarı-1554) komutasında girişilen sefer de hezimetle sonuçlandı ve bu durum Piri Reis'in hayatına mal oldu. 1554'te Seydi Ali Reis'in Basra'dan ayrılarak başlattığı sefer de benzer şekilde hüsranla sonuçlandı.[9] Akdeniz donanmasını Hint Okyanusu'na geçirme fikri 1568'de Sokullu Mehmed Paşa tarafından da uygulanmaya çalışıldı. Sultan II. Selim'in Mısır Beylerbeyi'ne gönderdiği 12 Ocak 1568 (12 Receb 975) tarihli fermanda Akdeniz ve Kızıldeniz arasında bir kanal açmanın mümkün olup olmadığının araştırılması, bu iş için yerli mimar ve mühendislerin görevlendirmesi ve açılacak kanalın uzunluğu ve genişliğinin ne kadar olacağının bildirilmesi emrediliyordu. Önceki teşebbüslerde olduğu gibi bu fermanın yazılış sebebi de kutsal şehirler Mekke ve Medine'yi tehdit eder mahiyetteki Portekiz yayılmasını önlemek ve Hintli hacıların güvenliğini sağlanmak idi.[10] Ne var ki bu plan da uygulamaya konmadı.

Üçüncü iddialı girişim, amacı Karadeniz ve Marmara Denizi'ni Sakarya Nehri ile birbirine bağlamak olan Sakarya-İzmit Kanalı

9 Salih Özbaran, "Expansion in the Southern Seas", Salih Özbaran, *The Ottoman Response to European Expansion: Studies on Ottoman-Portuguese Relations in the Indian Ocean and Ottoman Administration in the Arab Lands during the Sixteenth Century*, İstanbul: İsis, 1994, s. 77-87.

10 İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme Defterleri*, 7, s. 258, nr. 721. Ayrıca bknz. Murat Şener, Nurullah İşler ve Hacı Osman Yıldırım (haz.), *7 Numaralı Mühimme Defteri: Tıpkıbasım*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1997, cilt 1, s. 258 (fermanın tıpkıbasımı bu kitapta verilmiştir). Bu fermanın varlığı uzun zamandır bilinmektedir bknz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, cilt 3, kısım 1, s. 33-34.

projesi oldu. Kızılırmak ve Fırat nehirlerinden sonra Türkiye'nin en uzun nehri olan Sakarya Nehri hem Karadeniz'e hem de 17 km uzunluk ve 6 km genişliğe sahip Sapanca Gölü'ne dökülüyordu. Nehrin 5 km batısına uzanan Sapanca'ya açılacak başka bir kanal ile İzmit Körfezi'ne ulaşmak hedeflendi. Bu proje, İstanbul Tersanesi için Kocaeli sancağından tedarik edilen kerestenin ve başkentin yakacak odun ihtiyacının çok daha masraflı ve zahmetli olan kara yolu taşımacılığı yerine kanallar, nehirler ve göller yoluyla karşılanması anlamına gelmekteydi. Sultan Süleyman, ortaya koyduğu bu fikri uygulaması için Mimar Sinan'ı ve bir Rum mimarı görevlendirdi. Proje başlatıldı ve iddialara göre kanalın 15 kilometrelik bölümü kazıldı. Fakat Süleyman'ın kara seferleri, projeye gösterilen ilginin ve ayrılan kaynakların başka bölgelere yönlendirilmesine neden oldu. İstanbul'un İnebahtı Deniz Savaşı'ndan (1571) sonra görece sakin geçen sürede, yıpranan Osmanlı donanmasını güçlendirmek için geniş bir donanma inşa etmeyi düşündüğü 1591 yılında söz konusu proje yeniden desteklendi. Ne var ki, 1593'te Macaristan'da Habsburglara karşı yeniden başlayan savaş bütün kaynakların bu yönde kullanılmasını gerektirdi ve yapılan plan gerçekleşmedi. İstanbul'un bu planı yeniden hayata geçirme girişimleri 17., 18. ve 19. yüzyıllarda devam etti fakat büyük ölçüde Osmanlı elitinin iç çekişmeleri ve entrikaları sebebiyle bu girişimlerden bir sonuç elde edilemedi.[11]

Gerçekleşmemiş olsalar da bahsedilen bu projeler Osmanlı idaresinin stratejik düşünüşüne işaret etmeleri bakımında önemlidir. Diğer taraftan, bu projelerde (özellikle de Don-Volga Kanalı projesi) görülen aksaklıklar Osmanlıların merkezden uzak bölgelerin topografyası hakkında yeterli seviyede bilgi sahibi olmadıklarını

11 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sakarya nehrinin İzmit körfezine akıtılmasıyla Marmara ve Karadeniz'in birleştirilmesi hakkında", *Belleten* 4.14-15 (1940), s. 149-74, özellikle s. 150-7; Caroline Finkel ve Aykut Barka, "The Sakarya River—Lake Sapanca—İzmit Bay canal project. A reapprisal of the historical record in the light of new morphological evidence", *Istanbuller Mitteiungen 47* (1997), s. 429-42; Pál Fodor, "Between two continental wars: the Ottoman naval preparations in 1590-1592", Pál Fodor, *In Quest of the Golden Apple: Imperial Ideology, Politics, and Military Administration in the Ottoman Empire*, İstanbul: İsis, 2000, s. 189.

göstermektedir. Avrupa'nın başka bölgerindeki benzeri iddialı projelerin de her zaman başarıyla sonuçlanmadığı bilinmelidir. 1697'de Büyük Petro (1682-1725), Don ve Volga nehirlerinin kolları olan Kamişin ve İlovlya arasında açılacak bir kanal ile Karadeniz'e erişmek istedi, fakat daha zengin ve stratejik açıdan daha avantajlı bir imparatorluğa sahip olmasına rağmen karşılaştığı engeller yüzünden bu projeden vazgeçti. Don-Volga kanalı projesi Sovyetler dönemine kadar hayata geçirilemedi ve nihayet 1948'de inşasına başlanan Volgograd'ın güneyindeki Volga-Don Gemi Kanalı dört yıllık bir sürede tamamlandı. Diğer yandan, ilk kez 1626-29'da İspanya Habsburgları, sonrasında ise 1804'te Napolyon tarafından başlatılan iddialı Ren-Main Kanalı projesi de oldukça pahalıya mal olan başarısız bir proje olarak tarih kitaplarında yerini aldı.[12]

Her ne kadar eldeki bilgileri harmanlama, kaydetme ve pratiğe dökme noktasında kullandıkları teknik ve biçimler Avrupa'da kullanılanlarla farklılık arz etse de Osmanlılar, en büyük rakipleri İspanya ve Avusturya Habsburgları gibi, imparatorlukları ve imparatorluk sınırlarını haritalandırmaya çalıştılar. II. Filip 1559'da İtalya'daki toprakları hakkında bilgi sahibi olmak için "Genel Teftişler"in yapılmasını emretti. Ayrıca İber Yarımadası'nın şehir manzaraları ve haritalarının yapılmasını da istedi. Filip'in emri üzerine Felemenkli saray ressamı Anton van den Wyngaerde, şehirlerin topografik görünümlerini bir seri halinde ortaya koyabilmek için 1560'larda İspanya ve Kuzey Afrika'ya birçok seyahat gerçekleştirdi. Bu seriden 62 resim günümüze kadar ulaşmıştır. Filip'in gravürünü yaptırıp bastırmak istediği anlaşılan bu şehir manzaraları, Viyana, Londra ve Oxford'ta dağınık halde bulunmaktaydı ve ancak on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde yeniden keşfedilebildiler. Daha iddialı başka bir projede ise tüm İber yarımadasının haritalandırılması düşünülmüştür. 1570'ler ve 1580'lerde haritacılardan oluşan bir ekip yaklaşık 500.000 km²'lik yarımadanın tamamını incelediler

12 Ren-Main Kanalı projesi hakkında bknz. Jonathan I. Israel, "A Spanish Project to Defeat the Dutch without Fighting: The Rhine-Maas Canal, 1624-9", aynı yazar, *Conflicts of Empires: Spain, the Low Countries and the Struggle for World Supremacy, 1585-1713*, Londra, Rio Grande: The Hambledon Press, 1997, s. 45-62.

ve elde ettikleri sonuçları 1:430.000 ölçeğindeki yirmi bir detaylı ve oldukça dikkatle çizilmiş atlasta ortaya koydular. *Relaciones topográficas*'ın ayrıntılı kayıtlarına dayanılarak hazırlanan İspanya Amerikası haritaları ile Eskoryal "İspanya Atlası" tamamlanmayıp basılmamış olsa da on altıncı yüzyıl Avrupa'sında başka hiçbir devlet bu tür haritalara sahip değildi.[13]

Osmanlılar da imparatorluklarını ve sınırlarını "haritalandırmaya" çalıştılar. Derlenen en değerli bilgiler on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda sistematik şekilde tutulan tahrir defterlerine kaydediliyordu. Bu tahrirler, İstanbul'a ve eyalet yöneticilerine Osmanlı sancak ve eyaletlerinin genişliği, terkibi, nüfusu ve ekonomik durumları hakkında ayrıntılı bilgiler sağlarken serhad eyaletlerinde çoğunlukla sınırların tayini ve sınır problemlerinin çözümü için kullanılıyordu. Habsburg-Osmanlı serhaddi üzerine yapılan tahrirlerin en meşhuru, 1546'da Halil Bey tarafından hazırlanan ve Macarcada *Halil Bég deftere* (Halil Bey'in defteri) diye bilinen Budin eyaletindeki sancakların ilk Osmanlı tahrirleri idi. Halil Bey'in defterine kayıtlı köyler her iki taraf için de Osmanlı yönetimi ve vergilendirmesine tâbi yerleşim bölgeleri olarak kabul edildi. Macar ve Habsburg yetkilileri şiddetle karşı çıkıp ve bu tür teşebbüsleri sınırların haksız şekilde genişletilmesi olarak yorumlasalar da ilerleyen yıllarda Osmanlı tahrir eminleri söz konusu deftere yeni köyler kaydetmeye çalıştılar.[14] Halil Bey'in defteri üzerindeki bu tür tartışmalar Osmanlı "haritalandırma" gayretini sadece kartografik bir teşebbüs olarak düşünmememiz noktasında ikaz edicidir.

Sultan II. Mehmed'in askerî keşif ve istihbarat aracı olarak haritalara gösterdiği büyük ilgi üzerine bazı araştırmalar yapılmıştır.[15] İmparatorluğun idare merkezi Topkapı Sarayı arşivinde Kiev (Sultan II. Bayezid döneminde, 1481-1512), Belgrad (1521?),

13 Geoffrey Parker, *The Grand Strategy of Philip II*, New Haven: Yale University Press, 1998, s. 59-65.

14 Gyula Káldy-Nagy, "The Administration of the Sanjaq Registrations in Hungary", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* (bundan sonra AOH) xxi, 2 (1968), s. 183-4.

15 Franz Babinger, "An Italian Map of the Balkans, Presumably Owned by Mehmed II, the Conqueror (1452-53)", *Imago Mundi* 8 (1951), s. 8-15.

Malta (1556), Sigetvar (1566), Viyana (1683), Van, Adakale (1738), Haçova (1596) ve Prut'a (1711) ait askerî harita, kuşatma ve savaş planlarının bulunuyor olması Osmanlı seferlerinde haritacıların istihdamına işaret etmesinin yanı sıra askerî iletişim sırasında kartografik temsilin kullanıldığını göstermektedir. Fırat ve Dicle nehirleri ve bu nehirler üzerindeki önemli yerleşim bölgelerinin, yolların ve dağların resmedildiği, sekiz adet çift folyo üzerine yapılmış on yedinci yüzyıl ortalarına ait bölgesel harita ile Kuzey Karadeniz bölgesini gösteren haritanın (1768-69), Osmanlıların gerek ticari gerekse askerî amaçlarla yol ve nehirleri haritalandırdığını göstermektedir.[16] Osmanlı korsanları ve gemicileri de limanlar ve liman şehirleri üzerine değerli bilgiler topluyorlardı. *Kitab-ı Bahriye*'deki topografik çizimlerinin çoğu taslak halde olup hatalar içermesine rağmen Piri Reis'in Dubrovnik, Ancona ve Venedik gibi bazı şehirlerin limanları ve liman istihkamlarına yönelik gözlemleri bu çizimlerde dikkatli şekilde yer almıştır. Eski bir korsan olan Piri Reis, bu çizimlerde limanlara özel bir önem göstermiştir. Diğer taraftan, *Kitab-ı Bahriye*'de Venedik'in lagün istihkamlarının ve Venedik cephaneliğinin resmedilmiş olması, bu çalışmanın casuslar ya da din değiştirmiş kişilerin raporlarına dayanılarak hazırlandığını akla getirmektedir.[17]

Matrakçı Nasuh'un (vefatı 1564) eserlerindeki şehir görünümleri üzerine yapılan yeni bir çalışmada Osmanlıların elde ettikleri yeni araziler ile sınırlarının genişlemesini haritalandırmaya yönelik gayretleri üzerinde durulmuştur. Kısa şekliyle *Mecmua-i Menâzil* diye bilinen Matrakçı Nasuh'un *Beyân-ı menâzil-i sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han* başlıklı, Sultan I. Süleyman'ın 1534-35 Şark Seferi'ni tasvir eden eseri ile yine aynı yazara ait olup padişahın 1543'te giriştiği Macar seferlerini tasvirlerle anlatan *Tarih-i Feth-i*

16 Ahmet T. Karamustafa, "Military, Administrative, and Scholarly Maps and Plans", J. B. Harley ve David Woodward (haz.), *The History of Carthography*. Vol. 2, Book 1: *Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*, Chicago ve Londra: The University of Chicago Press, 1992, s. 209-27.

17 J. M. Rogers, "Itineraries and Town Views in Ottoman Histories", *The History of Carthography*. Vol 2, Book 1, s. 231.

Şikloş, Üstürgon ve İstolni Belgrad adlı kitabı, sadece muasır Avrupaî kuş bakışı resimleri hatırlatan muhteşem şehir manzaraları açısından değil, aynı zamanda bir Osmanlı temsil biçimini yansıtması açısından da ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Batı İran'daki Tebriz ve Sultaniye, Orta Irak'taki Bağdat ve Aşağı Mezopotamya'daki Necef, Kerbela ve Hilla gibi şehirlerin *Mecmua-i Menâzil*'de bulunan iki folyo üzerine hazırlanmış planlarının 1535'te fiilen Osmanlı-Safevi sınırı olarak tanımlanan bölgedeki yeni fethedilmiş serhad şehirlerine ait olduğu fark edilmiştir. Bu yaklaşım tarzına Matrakçı Nasuh'un imparatorluğun Macar ve doğu sınırındaki şehirlerini tasvir ettiği diğer eserlerinde de rastlanmaktadır.[18]

Coğrafi farkındalık, küresel ve yerel bağlamda, değişik şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Sefer-i hümayunlar ve daha küçük ölçekteki askerî teşebbüsler esnasında detaylı bir topografya bilgisine sahip olmak, muhtemel nehir geçişlerin tespiti ve içme suyu ihtiyacının karşılanması noktasında fevkalade önemliydi. Sefer ruznamçeleri, vekayinameler ve coğrafi tasvirlerde nehir geçişlerine ve yerel kılavuzlara sıklıkla atıfta bulunuluyor olması şaşırtıcı değildir. İklim ve bitki örtüsünün geçit vermez olduğu bölgelerde kılavuzların istihdamı özellikle gerekliydi. Genel kabulün aksine, Avrasya'nın geniş susuz bozkırlarının batıdaki bir uzantısı olmayan Macaristan, çevre koşulları itibariyle bahsedilen bu bölgelerden biriydi. Birçok alanı bataklıklarla kaplı olan ve günümüze kıyasla çok daha geniş ormanlık arazilere sahip durumdaki Macaristan'ın coğrafyası, bitki örtüsü ve iklim şartları üzerine ileri seviyede bilgi sahibi olmaksızın bir iletişim ağı oluşturmak ve askerî teşebbüslere girişmek imkânsızdı. Osmanlı ordusunun Morava Nehri boyunca uzanan mutat sefer güzergahı Niş-Belgrad arasında 1697 gibi geç bir tarihte bile kılavuz kullanılmış olması, topografya hakkında güncel bilgi sahibi olmanın önemini ve bildik bir coğrafyada bile

18 Kathryn A. Ebel, "Representations of the Frontier in Ottoman Town Views of the Sixteenth Century", *Imago Mundi 60*, 1 (2008), s. 1-22.

geniş bir orduyu harekete geçirmenin içerdiği zorluk ve riskleri göstermesi açısından kayda değerdir.[19]

Müslüman-Hıristiyan ayrımının yaşandığı diğer yerlerde olduğu gibi Macaristan'daki Osmanlı-Habsburg sınırı da kültür ve dil farklılığından dolayı istihbarî çalışma yapmanın zor olduğu bir bölgeydi. Yerel halk arasında iki tarafın da dilini bilen aracılar yetişiyordu. Latince ve Almanca bilen az sayıda Osmanlı görevlisi vardı ve belki de daha az sayıda Habsburg görevlisi Osmanlıca biliyordu. Bu yüzden Macarca, on altıncı yüzyıl başlarına kadar diplomasi ve istihbarat dili olarak kullanılan Slavcanın yerini aldı. Osmanlı beylerbeyleri ve sancakbeylerinin emrinde çalışan Macar tercümanları hayati öneme sahiptiler. Avusturya ve Macar arşivlerinde bulunan Macarca kaleme alınmış yüzlerce mektup, serhaddeki gündelik hayat hakkında çok değerli bilgiler içermektedir.[20] Macaristan'daki beyler ve paşalar sınırın diğer tarafı hakkında bilgi toplamak için casus ve muhbirler istihdam ettiler. Bu idareciler düşmanları hakkında yeterli seviyede bilgiye sahip olduklarını düşünüyorlardı. 1561'de İstolni Belgrad sancakbeyi Hamza Bey, geniş bir Habsburg ordusunun üzerine yürütüleceği tehdidini aldığında, Macar kralı Habsburglu I. Ferdinand'a (1526-64) bu teşebbüs için yeterli sayıda askeri olmadığını hatırlatıyordu. Şayet Ferdinand'ın yeterli sayıda askeri olsaydı Hamza'nın bunun bilmesi gerekirdi: "Çünkü benim casusum 6 yıldır Beç'te oturur. Orada karısı, çocuğu var. Bu adam isterse kilisede ayin eder, isterse papazdır. İsterse Alman, isterse Macar olur ve istediği milletin kılığına girebilir. Mükemmel bir oyuncudur, isterse asker olur, isterse topallar, şehrin içerisinde isterse senin gibi sağlam bacakla gezer ve üstelik her dili de bilir."[21]

19 1697 seferinde 20 kılavuz kullanılmıştır: BOA, Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD) 2731, s. 92.

20 Örneğin bknz. Gustav Bayerle, *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda, 1604-1616*, Budapeşte: Akadémiai Kiadó, 1991.

21 Sándor Takáts, "Kalauzok és kémek a török világban", [Osmanlı Macaristanı'nda Kılavuzlar ve Casuslar], aynı yazar, *Rajzok a török világból* [Macaristan'ın Türk Geçmişinden Çizgiler] 4 cilt, Budapeşte: Magyar Tudományos Akadémia, 1915-32, cilt II, s. 170. [Bu eserin kısaltılmış Türkçe çevirisi için bknz. *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler* (trc. Sadrettin Karatay), İstanbul: MEB Yayınları, 1970].

Osmanlı yetkilileri Habsburg Macaristanı'ndaki kale ve köylerdeki muhbirlerin yardımıyla Habsburg serhaddinde olan biteni yakından takip ediyorlardı. Kanije civarındaki Habsburg kalelerine ait ve şaşırtıcı derecede detaylı ve hatasız harita, bu tür çalışmaların sonuçlarından biriydi. Tuna bölgesi Macaristanı'ndaki Kanije civarında yakın zamanlarda yeniden oluşturulan Habsburg sınırının önemli nehir geçişlerinin ve tüm kalelerinin tanımlandığı bu harita, Buda beylerbeyi Üveys Paşa (1578-80) tarafından yaptırıldı ve İstanbul'a gönderildi.[22]

Eyaletlerden gelen bilgiler, Avrupa coğrafyası hakkında bilgili ve Avrupa'da yapılan atlas ve haritalara erişimi olan, din değiştirmiş vaziyetteki Alman, İtalyan, Rum ya da Macar tercümanlar yardımıyla İstanbul'da değerlendiriliyordu. Avrupa ve Osmanlı kartografyacılığı arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalar henüz emekleme safhasındadır. Ancak elimizdeki az sayıda mevcut deliller İstanbul'un Avrupa kartografyası hakkında önceden düşünüldüğünden daha fazla bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. 1573'te İstanbul'un Müslüman olmuş tercümanlarından Tercüman Mahmud (diğer adıyla Viyanalı Sebold von Pribach), Abraham Ortelius'e (1527-98) ait standart haritalar ve açıklayıcı metinler içeren ilk modern atlas *Theatrum Orbis Terrarum*'u Viyana'dan sipariş etti. Bu kitabın ilk defa 1570'te basıldığı düşünüldüğünde, Tercüman Mahmud'un bu tür çalışmalar hakkında oldukça güncel bilgilere sahip olduğu açık hale gelecektir.[23]

22 Üveys Paşa'nın haritasının bir kopyası çıkartılmış ve içerdiği bilgiler İstanbul'da mukim Habsburg sefiri Joachim von Sinzendorf'a (1578-1581) sunulmak üzere İtalyancaya tercüme edilmiştir. Söz konusu harita ve tercüme Habsburg sefiri tarafından -karşıt istihbarat çalışmalarında Habsburgların da etkin olduğuna işaret eder şekilde- Viyana'ya gönderilmiştir. Bu haritanın İtalyanca kopyası Viyana'daki arşivdedir (Avusturya Devlet Arşivleri (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), *Turcica Karton* 43. Konv. 2. Fol. 50) ve şu eser içinde tıpkıbasımı verilmiştir: Géza Pálffy, *Európa védelmében* [Avrupa'nın Savunması], Pápa: Jókai Mór Városi Könyvtár, 2000, faksimile III.

23 Avusturya Devlet Arşivi, Österreichische Staatsarchiv, (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), *Turcica Karton 30.* Konv I. Fol. 29 (22 Haziran 1574). Bu belgeye dikkatimi çeken meslektaşım István Fazekas'a teşekkür borçluyum. Ayrıca bknz. Sándor Takáts, "Magyar és török íródeákok" [Macar ve Türk Katipler] Kálmán Benda (haz.), *Művelődéstörténeti*

Nehir sistemleri, arazi ve istihkamlar

Dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Osmanlı-Macar/Habsburg serhaddindeki sınır savunma sistemi de çoğunlukla ana su yollarını müteakiben kurulmuştur. Bu sistemin oluşumunda, akarsu yatakları, bataklıklar, dağlar ve coğrafyanın sunduğu diğer doğal savunma imkânlarından en iyi şekilde yararlanılmaya çalışıldı. Tuna Nehri Roma döneminden itibaren imparatorlukların doğal sınırı olma noktasında hayati bir öneme sahipti. Ortaçağ Macar Krallığı (1000-1526), Osmanlı'ya karşı savunma sistemini on dördüncü yüzyıl sonrasında Tuna ve Sava nehirleri üzerinde inşa etti. Bu savunma hattı, 1520'lerdeki çöküşüne kadar yüz elli yıl boyunca Osmanlı ilerleyişini durdurmayı başardı.[24]

Osmanlılar fethetmek istedikleri ülkelerin savunma sistemlerini de incelediler. Macar Krallığı başkenti Budin'in fethiyle sonuçlanan 1541 Macar seferi sırasında ülkedeki stratejik öneme sahip kalelerin listelendiği, bir nevi "fetih planı" hazırlandı. Bu kaleleri elinde tutan Macaristan'ın önde gelen aristokratları ve devlet adamları bahsedilen belgede listelenmiş, kalelerin yerleri gösterildiği gibi tarihleri üzerine de kısa notlar düşülmüştü.[25]

Osmanlılar, 1550'lere gelindiğinde Estergon'a kadar olan bir bölgede Tuna'nın kontrolünü ele geçirdiler. Tuna ve Balaton Gölü arasındaki bölgede bulunan kalelerin çoğu, Budin'in kuzeyindeki Nográd (Osmanlıca Novigrad) dağlarındaki istihkamlar ve Tisa Nehri ile ülkenin doğu kısmındaki bağlantılarını müteakiben inşa edilmiş büyük kaleler artık Osmanlı kontrolü altındaydı. Osmanlı yetkilileri ele geçirdikleri bu kalelerin savunma için kullanışlı olanlarını tamir ederek tahkim ettiler yahut yıkıp yeniden inşa ettiler. Yararsız gördüklerini ise tamamen yıktılar.

---

tanulmányok a 16 -17. századból [On Altıncı ve On Yedinci Yüzyıl Kültür Tarihi Üzerine Araştırmalar], Budapeşte: Gondolat Kiadó, 1961, s. 179.

24 Ferenc Szakály, "The Hungarian-Croatian Border Defense System and its Collapse", János M. Bak ve Béla K. Király (haz.), *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, New York: Brooklyn College, 1982, s. 141-158.

25 Belge şu makalede basılmıştır: Pál Fodor, "Ottoman Policy towards Hungary, 1520-1541", aynı yazar, *In Quest of the Golden Apple*, s. 146-151.

Habsburg tarafının Osmanlıların fetihlerine verdiği cevap, kendilerine ait bir savunma hattı inşa ederek oldu. On altıncı yüzyıl ortalarından itibaren oluşturulan hilal şeklindeki bu yeni savunma hattının uzunluğu takriben bin kilometre idi. Adriyatik denizinden kuzeye ve kuzeydoğu Macaristan'a doğru uzanan bu hat, küçüklü-büyüklü 120-130 kale ve gözetleme kulesinden oluşuyordu. Şaşılmayacak şekilde, bu savunma hattı da Tuna ötesi ve Kuzey Macaristan'daki dağları, diğer bir ifadeyle, Tuna ve Sava nehirleri üzerine kurulu önceki savunma sisteminin yıkılmasından sonra bölge coğrafyasının el verdiği tek doğal savunma hattını müteakiben inşa edildi. Viyana'nın Macaristan'daki en büyük Osmanlı garnizonlarına sadece 180-200 km mesafede yer alıyor oluşu, Habsburg yönetiminin Hırvat ve Macar askerî sınırındaki ana kaleleri, *trace italienne* adıyla bilinen kale inşasındaki en son tekniklere uygun şekilde yeniden inşasını yahut modernleştirmesini gerektirdi. 1570'ler ve 80'lerde yüzde on beşi Alman, İtalyan ve İspanyol paralı askerlerinden ve geri kalanı Macar, Sırp ve Hırvatlardan oluşan 22.000 civarındaki asker bu sınırı korumaktaydı.[26]

On altıncı yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Macaristanı'nı koruyan kaleler ve bu kalelerde görevli asker sayısı Macar/Habsburg savunma hattındakilerle kıyaslanabilecek seviyedeydi. Osmanlılar sadece Budin ve Temeşvar eyaletinde yaklaşık 18.000 kale neferi ve 7000 tımarlı sipahi tarafından korunan 120-130 kale ve palankaya sahiptiler. Osmanlı mevacib kayıtları ve diğer arşiv belgeleri Osmanlıların Macar/Habsburg sınırını yakından takip ettiklerine ve bu bölgede değişen şartlara uygun sayıda asker istihdam ettiklerine işaret etmektedir. Macaristan'daki Osmanlı kalelerinin çoğu Macarlardan alınmıştı. Osmanlılar ayrıca yeni kaleler inşa

26 Gábor Ágoston, "Habsburgs and Ottomans: Defense, Military Change and Shifts in Power", *The Turkish Studies Association Bulletin* 22, 1 (1998), s. 126-141; Géza Pálffy, "The Origins and Development of the Border Defence System against the Ottoman Empire in Hungary (up to the Early Eighteenth Century)", Géza Dávid ve Pál Fodor (haz.), *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Leiden ve Boston: Brill, 2000, s. 3-69; aynı yazar, "Die Türkenabwehr in Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert—ein Forschungsdesiderat", *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse* 137 (2002), s. 99-131.

ettiler ve stratejik açıdan gerekli gördüklerini yenilediler. İzledikleri fetih politikası ve fetih sonrasında ortaya koydukları eyalet ve sancak teşkilatlanmasına bakıldığında, Osmanlıların çevre ve stratejik faktörleri göz önünde bulundurdukları açık şekilde ortaya çıkacaktır. Macaristan'daki ilk Osmanlı eyaleti ve aynı zamanda Osmanlı hakimiyetinin idari ve lojistik merkezi olan Budin'in etrafında kalelerden oluşturulan savunma halkası, bahsedilen stratejik düşünme tarzına işaret etmektedir. Estergon, batıdan gelebilecek Macar ve Habsburg saldırılarına karşı Budin'i koruyan en önemli kale idi. Bu özelliğine ilaveten kara ve su iletim yollarını da kontrol altında tutuyor olmasından dolayı Osmanlı idarecileri Estergon'a özel bir ilgi gösterdiler. Osmanlılar kaleye yeni burçlar dikip bir baruthane ve biri kalenin hemen yanına (Tepedelen, Macarca: Szent Tamás-hegy) diğeri de Tuna'nın diğer yakasına (Ciğerdelen/Párkány) olmak üzere iki yeni palanka inşa ettiler.[27] Hamzabey Sarayı (Érd) ve Adony yakınlarındaki Csepel Adası'nın güney ucundaki Korkmaz/Cankurtalan, şehri güney yönünde korurken Tuna bendinde yer alan Vişegrad ve Vaç, Budin'i kuzey ve kuzeybatı yönünde emniyet altına almaktaydı. Vaç'tan itibaren Budin'i kuzeyden koruyan savunma halkası, bölgedeki kalelerin çoğunun (Diregel, Seçen, Holloka ve Buyak/Drégely, Szécsény, Hollókő ve Buják) 1552'de Osmanlıların eline geçtiği Novigrad (Nógrád) dağlarını müteakiben devam etmekteydi. Osmanlılar Buyak'ın güneyindeki Hatvan'a yeni bir kale inşa ettiler ve Tisa'nın bir kolu olan Zagyva Nehri'ni ve Budin'den gelen imparatorluk yolunu kontrol altına alan bu kaleyi yeni kurulan sancağın merkezi haline getirdiler. 1543'te Tuna'nın batısındaki Şikloş (Siklós), Peç (Pécs) ve İstolni Belgrad'ın (Fehérvár) Osmanlılar tarafından fethi Budin ile Osmanlılar elinde bulunan Sirem (Sırpça: Srem, Hırvatça: Srjem) arasındaki bağlantının kurulmasını sağladı. Tüm bu kaleler müstahkem hale getirildi ve sancak merkezi yapıldı.

27 István Horváth, "Ottoman Military Construction in Esztergom", Ibolya Gerelyes ve Gyöngyi Kovács (haz.), *Archeology of the Ottoman Period in Hungary*, Budapeşte: Hungarian National Museum, 2003, s. 75-87.

1545'te Ozara, Tomaşin (Tamási) ve Şimontorna'nın (Simontornya) fetihleri, Tuna'nın sağ kıyısındaki Osmanlı ulaşımı ve iletişimini emniyet altına aldı.[28]

1551-52 seferlerinde Osmanlılar tarafından ele geçirilen kaleler önemli nehir yolları ve geçitleri kontrol etmekteydi. 1551 Eylül'ünde Rumeli eyaleti beylerbeyi Sokullu Mehmed Paşa, Tisa Nehri üzerindeki Seged'in (Szeged) kuzeyinde yer alan Beçe'yi (Becse) fethetti. Burası Seged'in 1543'teki fethi sonrası Temeşvar (Macarca: Temeşvár, Rumence: Timişoara) bölgesindeki kalelere yapılacak sefer ve akınlarda Osmanlılara aşağı Tisa bölgesindeki ikinci en önemli liman ve geçiş noktası olarak hizmet edecekti. Sokullu, Beçe'den sonra güneydoğu yönünde ilerleyerek Tisa'nın bir kolu olan Bega (Macarca: Béga, Rumence: Bega, Sırpça: Begej) Nehri üzerindeki Beçkerek'i (Becskerek) ele geçirdi. Paşa'nın gerçekleştirdiği diğer fetihler uzun ömürlü olmadı: Köşede burçlara sahip dikdörtgen bir yapı olup Tisa'nın kollarından Maros (Rumence: Mureş) Nehri üzerindeki geçişi koruyan Çanad (Csanád) Kalesi ile Çanad'ın doğusunda yer alan ve dikkatle kurgulanmış bir savunma sistemine sahip olan Lipova (Lippa), Habsburg ve Macar kuvvetleri tarafından bir ay içinde geri alındı. Ne var ki Sokullu, Tuna'nın kolu Temeş (Rumence: Timiş) Nehri üzerinde bulunan ve 1551'deki kuşatmasından hemen önce savunması kuvvetlendirilen Güneydoğu Macaristan'ın en önemli kalesi Temeşvar'ı fethedemedi.

Şaşılmayacak şekilde, 1552'deki seferlerde Güneydoğu Macaristan'ın Tisa ötesi bölgesindeki nehir yollarına egemen olan

28 Macaristan'daki Osmanlı kale sistemi (gelişimi, asker sayısı vb.) konular üzerine mükemmel bir çalışma için bknz. Klára Hegyi, *A török hódoltság várai és várkatonái* [Osmanlı Macaristanı'nda Kaleler ve Garnizonlar], 3 cilt, Budapeşte: História, 2007. Aynı yazarın bu konudaki önceki çalışmaları (İngilizce yayınlananlar) şunlardır: "Balkan Garrison Troops and Soldier-peasants in the Vilayet of Buda", *Archeology of the Ottoman Period in Hungary*, s. 23-40; "The Ottoman Network of Fortresses in Hungary", *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs*, s. 163–193; "The Ottoman Military Force in Hungary", Géza Dávid ve Pál Fodor (haz.), *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, Budapeşte: ELTE, 1994, s. 131–148.

en önemli kalelerden bazılarının ele geçirilmesi hedeflenmişti. Temeşvar, bir aylık kuşatma sonrasında Temmuz'un sonuna gelindiğinde, ikinci vezir Kara Ahmed Paşa tarafından teslim alındı ve Osmanlılar böylece Temeş Nehri'ni emniyet altına alabildiler. Bir zaman sonra her ikisi de Maros Nehri üzerinde yer alan Lippa ve Arad da düştü. Bunları Maros ve Temeş nehirleri üzerindeki diğer kaleler takip etti. Kuzeye yönelen Ahmed Paşa Eylül ayının başında Tisa ve Zagyva nehirlerinin birleştiği bölgeyi ve Tisa üzerindeki kalıcı köprüyü kontrol altında tutan Solnok (Szolnok)'u fethetti.[29]

1551-52'te gerçekleşen fetihler bölge coğrafyası üzerine elde edilmiş bilgiler ve dikkatli bir planlamanın açık bir sonucuydu. Bahsettiğimiz 1541 yılına ait "fetih planı"nda bu tarihlerde fethedilen kaleler önemli hedefler olarak tanımlanmıştı. Osmanlıların 1541'deki temel endişesi imparatorluğun Sirem'deki kuzey sınırını emniyet altına almaktı. Elimizdeki kaynağın ismi bilinmeyen yazarı, "Kale-i Libova [Lippa] ve Dimişkar [Temeşvar] ve Beşkerek [Beçkerek] ve Beçil [Beçe] nâm kaleler alınmayınca Sirem vilayetinin harâmisi eksik olmaz" şeklinde yorumda bulunuyordu.[30]

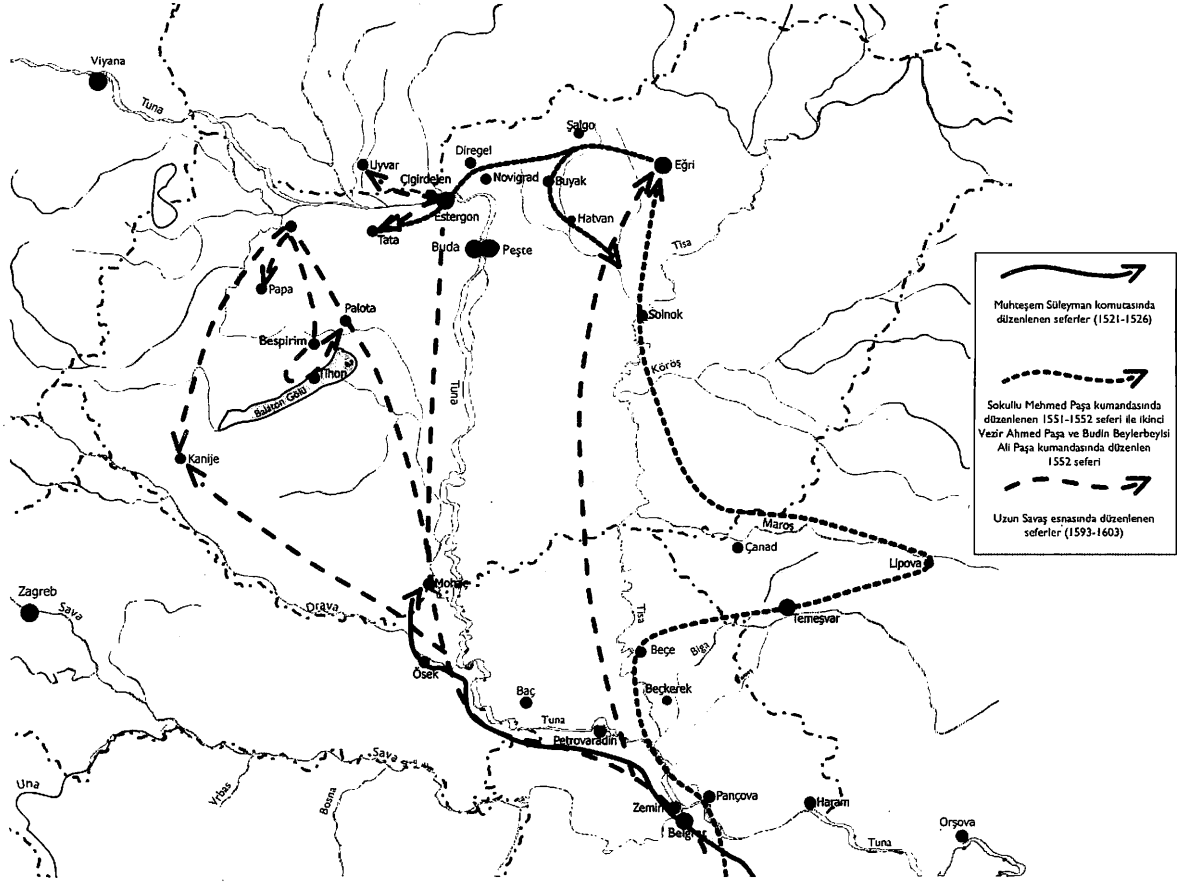
1552'de Temeşvar'ın Macaristan'daki ikinci beylerbeyilik olarak yeni kurulan eyaletin merkezi haline getirilmesi, ele geçirilen kalelerin stratejik açıdan önemli olduğunu göstermektedir. Beçe-Beçkerek, Çanad, Arad ve Lipova, Temeşvar eyaletinin sancakları yapıldı ve ilk tahrirleri 1554'e kadar tamamlandı.[31] Ayrıca Osmanlılar Solnok etrafında yeni bir sancak oluşturdular ve bu sancağı Budin eyaletine bağladılar.

Osmanlılar Macaristan'daki kalelerini hem savunma hem de saldırı amacıyla kullandılar. Yüzyılın başındaki Uzun Habsburg-

29 1551-52 Osmanlı seferleri ayrıntılı birçok çalışmaya konu edilmiştir. Bahsedilen kalelerin tarihi üzerine de burada listeleyemeyeceğimiz sayıda monograf yazılmıştır. Temeşvar eyaletindeki Osmanlı imar faaliyetleri için bknz. Ferenc Csortán, "Ottoman Architecture in the Vilayet of Temeşvár", *Archeology of the Ottoman Period in Hungary*, s. 187-196.

30 Fodor, "Ottoman Policy towards Hungary", s. 150.

31 Gyula Káldy-Nagy, *A csanádi szandszák 1567. és 1579. évi összeírása* [1567 ve 1579 Yıllarına Ait Çanad Sancağı Tahrirleri], Szeged: Csongrád Megyei Levéltár, 2000, s. 7.

Harita 3.2: Kaynak: Peacock. A. C. S. *The Frontiers of the Ottoman World.* Oxford University Press. 2009.

Resim 3.4: Osmanlılar tarafından 1600'de fethedilen Kanije Kalesi

Osmanlı Savaşı (1593–1606) sırasında Viyana'yı ele geçirmeye çalışan Osmanlılar, Veszprém, Palota, Tata, Győr, Szentmárton (Pannonhalma), Pápa ve Tihany'ı fethederek bu amaca oldukça yaklaştılar. Ne var ki, savaşın ikinci safhasında Habsburg ve Macar kuvvetlerinin karşı atağa geçmeleri sonucu Osmanlılar Palota haricinde ele geçirdikleri tüm bu yeni kaleleri kaybettiler. Yine de, Eger (Eğri, 1596) ve Kanizsa (Kanije, 1600) kalelerinin fethi Osmanlıların Macaristan'daki toprak genişlemesine imkân tanıdı. Benzeri ciddi sınır değişiklikleri ancak on yedinci yüzyılın ortasında gerçekleşti. 1660'ta Várad'ın (Osmanlıca: Varad, Rumence: Oradea) ele geçirilmesi ile Sebes-Körös Nehri (Rumence: Crişul Repede) ve dolayısıyla Transilvanya'nın (Erdel) kontrolü Osmanlılara geçti. 1663'te Érsekújvár (Osmanlıca: Uyvar, Slovakça: Nové Zámky)'ın düşmesiyle Viyana etrafında oluşturulan Macar savunma hattında bir gedik açılmış oldu. Habsburgların 1684'teki başarısız Budin

kuşatmasının gösterdiği üzere Uyvar, Osmanlı Budini'nin muhafazasını önemli ölçüde artırmıştı.

Kale garnizonlarının oluşumunda arazi şartları da önemli bir rol oynamıştır. Macaristan'daki sınırın her iki tarafında da ağırlıklı olarak süvari birlikleri bulunuyordu. Bataklıkların yoğun olduğu Kanije ve civar kalelerde ise süvariye kıyasla çok daha kolay hareket edebilen piyade askerleri, askerî gücün büyük çoğunluğunu oluşturmaktaydı. 1650'lerde Osmanlı Kanijesi'ndeki piyade-süvari oranı 60'a 37 idi. Sınırdaki Osmanlı Kanijesi'ne karşı koymakla sorumlu, *Gegen Canischa werts Liegenten Granitzen* adıyla bilinen daha küçük çaptaki on dört Macar/Habsburg kalesi de gerek asker sayısı gerekse asker terkibi açısından Kanije ile kıyaslanabilir nitelikteydi; askerlerin yüzde 59–64'ü piyade iken süvari asker yüzdesi 36–41 idi.[32]

ARAZİ, İKLİM VE SERHAD[33]

Yaşanan orman kayıplarının yanı sıra sazlık ve bataklık arazilerde görülen artışlar on altıncı ve on yedinci yüzyıl Macaristanı'nın doğal yapısını değiştirmiştir. Bu dönüşümlerin sebepleri, kapsamı ve sonuçları üzerine ayrıntılı çalışmalar yapılması gerekmektedir.

32 Gábor Ágoston, "The Costs of the Ottoman Fortress-System in Hungary in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe*, s. 202-3; József Kelenik, "A Kanizsa elleni végvidék katonai erejének változásai 1633-1638" [Kanije Karşısında Kurulu Sınır Savunma Sistemindeki Askerî Yapının Değişmesi], *Zalai Gyűjtemény* 36, 1 (1995), s. 5-51. Bahsedilen on dört Macar kalesi şunlardır: Körmend, Egerszeg, Pölöske, Kapornak, Egervár, Kemend, Lövő, Magyarosd, Tótfalu, Kiskomárom, Zalavár, Szentgrót, Szentgyörgy ve Bér. Kanije (ve Uyvar) üzerine bknz. Mark L. Stein, *Guarding the Frontier: Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe*, Londra, New York: Tauris Academic Studies, 2007 [*Osmanlı Kaleleri: Avrupa'da Hudut Boyları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007] İçeriği başlığını yansıtmayan bu kitap üzerine yazdığım eleştiri için bknz. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 52 (2009), s.159-63.

33 Makalenin bu bölümü önceki çalışmalarıma dayanmaktadır: Gábor Ágoston, *A hódolt Magyarország* [Osmanlı Hakimiyeti Altındaki Macaristan], Budapeşte: Adams, 1992, s. 92-125; Gábor Ágoston ve Teréz Oborni, *A tizenhetedik század története* [On Yedinci Yüzyıl Tarihi], Budapeşte: Pannonica Publishers, 2000, s. 86-104; bu çalışmanın İngilizce yazılmış kısa özeti, Gábor Ágoston, "Ottoman Conquest and the Ottoman Military Frontier in Hungary", Béla Király ve László Veszprémy (haz.), *A Millennium of Hungarian Military History*, Boulder Co.: Atlantic, 2002, s. 103-107'de yer almaktadır.

İki dünya savaşı arası dönemde Macaristan'daki en etkili tarihçi olan ve Macar *Geistesgeschichte* (düşünce tarihi) ekolünün kurucusu Gyula Szekfű tarafından basite indirgeyici ve önyargılı bir bakış açısıyla ortaya atılan "Türk fetihleri"nin ülke manzarası ve nüfusunu olumsuz etkilediği tezini savunmak kolay değildir. Habsburg yanlısı ve Türk fobisi denilecek derecede Türk karşıtı görüşleriyle bilinen Szekfű, Türkleri, Macaristan'ın genel tarihsel evriminden uzaklaşmasının, ekonomik ve sosyal çöküntüye girmesinin, nüfusunun azalmasının, Macar ve Macar olmayan nüfus oranlarının değişmesinin, çevre tahribatının ve nihayet iklimde görülen değişikliklerin ana müsebbibi olarak görür. Szekfű'ye göre, "Büyük Macar Ovası'nın *puszta* [yarı-çöl] özelliği, *puszta*-bitki örtüsü, aşırı sıcak hava dalgasının oldukça soğuk bir havayı izlediği kurak *puszta*-iklimi, su ve ormanın az oluşu tümüyle Türk fetihlerinin sonucunda kurulan Türk hakimiyetinin eseriydi."[34] Szekfű'nün Ortaçağ uzmanı meslektaşı Bálint Hóman ile telif ettiği, birçok ciltten oluşan *Macar Tarihi* (1928-1934) son yirmi yıldır insanı hayrete düşürecek derecede popülerlik kazanmış ve yazarın Habsburg yanlısı görüşleri Macaristan'ın Avrupa Birliği'ne girmesine paralel olarak yeniden entelektüel mahfilleri cezbetmiştir. Lakin yazarın ülkenin topoğrafyasına yönelik ortaya koyduğu tezler 1940 gibi erken bir tarihten bu yana itiraz görmüştür. Pál Teleki ve meslektaşları Büyük Macar Ovası'nın *puszta* özelliğinin Türklerin eseri olmadığını, bilakis on dokuzuncu yüzyılda ortaya konulan büyük tahliye projelerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığına işaret etmişler ve Szekfű'nün görüşlerini çürütmüşlerdir.[35]

34 Bálint Hóman ve Gyula Szekfű, *Magyar történet* [Macar Tarihi] 5 cilt. Gyula Szekfű, *A tizenhetedik század* [On Yedinci Yüzyıl], Budapeşte: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, tarihsiz), s. 7; Ayrıca bknz. Steven Béla Várdy, "The Changing Image of the Turks in Twentieth-Century Hungarian Historiography", aynı yazar, *Clio's Art in Hungary and in Hungarian-America*, Boulder, Co.: Atlantic, 1985, s. 147-170 –yazar burada Szekfű'den alıntı yapmıştır-.

35 Ágnes R. Várkonyi, "Környezet és végvár", [Tabiat ve Sınır Kalesi], Tivadar Petercsák ve Jolán Szabó (haz.), *Végvárak és régiók a XVI-XVII. században* [16. ve 17. Yüzyıllarda Sınır Bölgeleri ve Kaleler], Eger: Heves Megyei Múzeum, 1993, s. 18.

Şunu da belirtmek gerekir ki, orman kaybı meselesi sadece Macaristan'a has bir durum değildi. Bu duruma neden olan şartları Avrupa'nın diğer bölgelerinde de gözlemlemek mümkündür. 1500'lerdeki Avrupa, günümüze kıyasla, çok daha fazla orman ve ağaçlık alana sahipti. Ancak Avrupa'nın nüfusunda bu tarihten itibaren görülen yükseliş ve bundan kaynaklanan zirai faaliyetlerdeki artış, orman arazilerinin tarımsal amaçlar için kullanılmasına yol açtı. Ayrıca, madencilik ve dökümcülük, savaş sanayisi (top dökümü, güherçile ve barut üretimi), kalelerin ve sürekli büyüyen donanmaların inşası gibi etkenlerin hepsi erken dönem "barut/askerî devrimini" beraberinde getirdi ve böylelikle orman arazilerinin yok olmasına sebebiyet verecek şekilde yakacak odun, kömür ve kereste ihtiyacını artırdı.

Coğrafyacılar ve çevre tarihçileri erken modern dönemde ormanların kaybolmasına neden olan birçok etken tespit ettiler. Bunlar arasında (nüfusun artışı nedeniyle) tarım arazilerinin açılması, yakacak odun tüketimi, gemi yapımı, odun, kömür üretimi ve demir dökümü ormanların kaybolmasına sebep olan faaliyetler arasında genellikle en üst sıralarda yer almaktadır.[36] Batı Avrupa'dakilerin aksine devam eden savaşlar ve etkileri sebebiyle[37] Macaristan'da büyük bir nüfus artışı yaşanmadı. Bölgedeki yakıt tüketimi de muhtemelen büyük ölçüde artmadı. Diğer yandan ülkede tarım arazisi elde etme amaçlı yoğun bir orman kaybının yaşanmış olması gerekir. On altıncı yüzyıl, artan Avrupa nüfusunun yüksek oranda et tüketimi ve sınır ticaretinin doğası sonucu Macar büyükbaş hay-

36 Örneğin bknz. Michael Williams, *Deforesting the Earth: From Prehistory to Global Crisis*, Chicago ve Londra: The University of Chicago Press, 2003, s. 168-209. Ayrıca bknz. John McNeill, "Woods and Warfare in World History", *Environmental History*, 9/3 (Temmuz, 2004), s. 388-410.

37 Yapılan son araştırmalarda 1500 civarındaki Macaristan nüfusunun 3,1-3,5 milyon arasında değiştiği, 1720 civarında ise nüfusun 4 milyona ulaştığı ortaya konulmuştur. András Kubinyi, Géza Dávid, Vera Zimányi ve Teréz Oborni'nin şu kitaptaki makalelerine bknz. József Kovacsics (haz.), *Magyarország történeti demográfiája, 896–1995* [Historical Demography of Hungary, 896-1995], Budapeşte, 1997; ayrıca bknz. Géza Dávid, *Studies in Demographic and Administrative History of Ottoman Hungary*, İstanbul: İsis, 1997.

van ticaretinde altın çağın yaşandığı dönemdir. Savaş bölgelerinde yaşayanlar, büyükbaş hayvanlar gibi muhafazası ve taşınması tahıl ve şaraptan daha kolay olan, hareket edebilir nitelikteki metalara yatırım yapmayı tercih ettiler. 1570'lere gelindiğinde, Macaristan'ın yıllık büyükbaş hayvan ihracatı 140.000-150.000 baş hayvana ulaştı. Bu ihracatın üçte ikisi Avusturya ve Yukarı Almanya'ya, kalanı ise Venedik'e yapılmaktaydı. Ayrıca bu dönemde Macar gri sığırı denilen ve 200 kg'lık daha küçük köy sığırına kıyasla 500 kg'a kadar çıkabilen yeni bir cins pazara hakim oldu. Tüm bunlar yeni otlak ihtiyacını karşılamak için ormanların yok edilmesine neden oldu. Dahası, ormanlık arazilerde otlanan on binlerce sığır ve koyun tamiri imkânsız zararlara sebebiyet verdi. Gerçekten de ağaçlı araziler ve ormanlar üzerine var olan kaynaklar, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda geniş ormanlarla kaplı Büyük Macar Ovası'nın takip eden yüzyıllarda ormansızlaşmasının temel nedeni olarak küçük ve büyükbaş hayvan besiciliğini göstermektedir.[38]

On altıncı yüzyılın ortalarına gelindiğinde kale ve palankaların etrafında kereste ve yakacak odun ihtiyacının karşılanabileceği hala çok sayıda ormanlık arazi vardı. Ne var ki, büyük kalelerdeki inşaat çalışmalarının 1550'lerden itibaren hız kazanması sonucunda bu kalelerin etrafındaki ağaçlar giderek azaldı. Kuzey Macaristan'daki Eğri Kalesi'ne ait muhasebe defteri, 1550'lerde var olan kerestenin kaleye 10-15 km'lik mesafede bir alandan getirildiğini, tomruk, lala ve padavranın ise Gömör beldesindeki 29 köyden satın alındığını göstermektedir.[39] Benzer şekilde, 1563 Macar Diyeti'nin aldığı kararlara göre Csallóköz ormanları, Kuzeybatı Macaristan'daki Komárom ve Győr kalelerinin kereste ihtiyacını karşılamak için tayin edildi. Kuzeybatı Macaristan'ı (günümüz Güneybatı Slovakya bölgesi) Tuna ile eskiden Csalló Nehri diye bilinen Küçük

38 Károly Kaán, *Alföldi kérdések. Erdők és vizek az Alföld kérdéseiben* [Büyük Macar Ovası Üzerine Sorular: Ormanlar ve Sular], Budapeşte: Stádium, 1939.

39 István Sugár, "Az egri vár építőanyagainak beszerzési helyei 1548-1564", [1548-64 Yıllarında Eğri Kalesi'nde Kullanılan İnşaat Malzemelerinin Menşei], *Végvár és környezet* [Border Fortress and Environment], Tivadar Petercsák ve Ernő Pető (haz.), Eger: Heves Megyei Múzeum, 1995, s. 178.

Tuna nehirleri arasında mevcut büyük bir ada olan Csallóköz'deki ormanlar bu iki kaleye yakın mesafede bulunduğundan alınan bu karar mantıklı gözükse de bu kararın özellikle 1550'lerden itibaren ciddi şekilde başlayan inşaat çalışmaları sonrasında büyük zarara yol açmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu sebeple, 1600'de toplanan Diyet, Macaristan'ın en kuzey kesiminde, Lehistan sınırında bulunan ve Komárom'a 120-125 km uzaklıktaki Turóc, Liptó ve Árva'daki ormanlardan ağaç kesilmesine izin verdi.

Sınırın her iki tarafında da yoğunluk kazanan savunma ve savaşla ilgili çalışmalar büyük ölçüde ormanların sunduğu kaynaklara dayanılarak gerçekleşti. Yukarı Macaristan Hazinesi'ne ait muhasebe kayıtları, Kuzey Macaristan'ın doğu bölgesinden sorumlu Yukarı Macaristan Genel Kaptanı'na[40] bağlı Macar garnizonunun 1674 kışında 24.542 araba yakacak odun kullandığını göstermektedir. Yukarı Macaristan kalelerine aşağı-yukarı 2800 kadar asker yerleştirildiği düşünüldüğünde,[41] söz konusu tüketim miktarı abartılmış olabilir; zira bu miktar 41.741 m^3 odun veya 14.600 ton civarı çam ve 25.000 ton meşeye[42] denk gelmektedir. Sanayi öncesi

40 İdari ve askerî-idari açıdan Viyana ve Macar yetkililer Kuzey Macaristan'ı Gömör-Kishont (veya Szepes)'in batı sınırından Tisa Nehri'ne doğru uzanan çizgi üzerinde ikiye böldüler. Bu hattın batısında kalan (ve dolayısıyla referans noktasını teşkil eden Viyana'ya daha yakın olan) bölgeler Aşağı Macaristan, doğuda kalan bölge ise Yukarı Macaristan diye adlandırıldı. Yukarı Macaristan Genel Kaptanlığı altında kalan bölgedeki beldeler (batıdan doğuya doğru) şunlardır: Szepes, Gömör-Kishont, Torna, Borsod, Heves, Sáros, Abaúj, Zemplén, Szabolcs, Ung, Bereg, Ugocsa ve Szatmár. Bknz. Pálffy, "The Origins and Development of the Border Defence System", s. 68.

41 Ne yazık ki bu kalelere yerleştirilen askerlerin sayısı hakkında bilgi sahibi değiliz. Bu askerlerin 1670'e ait kağıt üzeri sayıları 2817 idi. Ancak, 1671'deki "tenzilat fermanı"na göre, bu sayının 1000'e düşmesi gerekiyordu. 10 Ekim 1675 tarihli resmi bir rapora göre kral halen 1562 (-ki bunların 1168'i huszár [hafif süvari] ve 394'ü ise hajdú [köylü "haydu"askeri]'dur) askerin maaşını ödemekteydi. Bknz. István Czigány, *Reform vagy kudarc? Kisérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe* [Reform veya Başarısızlık? Macar Askerlerinin Habsburg İmparatorluğu Silahlı Kuvvetleri İle Birleştirme Girişimleri], Budapeşte: Balassi Kiadó, 2004, s. 125-127.

42 Odun naklinde kullanılan yük arabalarına dair en yakın veri Veszprem'e ait 1696 tarihli belgelerdir. Bu belgelerde 1 araba yükü=1,7 m^3'e eşittir. Bknz. István Bogdán, *Magyarországi úr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig* [1874'e Dek Kullanılan Kapasite, Hacim, Ağırlık ve Birimler], Budapeşte: Akadémiai Kiadó, 1991, s. 421. Bu oran mantıklı gözükmektedir. Her bir m^3 kuru çam için 350 kg, meşe için 600

Avrupası'nda kişi başına düşen yıllık yakacak odun tüketimine baktığımızda farklı rakamlarla karşılaşmak mümkün olsa da yine de yukarıda verilen miktar Kuzey Avrupa ve Almanya'da var olan tüketim miktarından iki ilâ on kat daha yüksektir.[43] Bu durumu ancak aşağıdaki muhtemel sebeplerle açıklamak mümkündür: (1) Bu kalelerde yaşayanların sayısı maaş bordrolarında gösterilenden fazladır. (2) Barut üreticiliği, dökümcülük, demir işçiliği, çömlekçilik, fırıncılık gibi yüksek miktarda odun tüketimi gerektiren mesleklere sahip kale sakinleri sıradan köy ve şehir nüfusuna kıyasla oldukça fazla miktarda odun tüketmektedirler. (3) Bu mesleklerin çoğunda yakacak odundan çok odun kömürüne ihtiyaç duyulması –o dönemde 1 kg kömür elde etmek için 5 ilâ 10 kg arasında değişen odun yakılması gerektiğinden- yakacak odun gereksinimini daha da artırmaktadır.[44] (4) 1670'lerin kış ayları alışılagelenden daha soğuk geçmiştir.[45]

Maaşları imparatorluk tarafından ödenen Yukarı Macaristan kalelerindeki birliklerin Habsburgların on yedinci yüzyılda Macar Sınır Savunma Hattı'nda istihdam ettikleri askerlerin sadece yüzde yirmi beşini oluşturduğunu düşündüğümüzde Habsburg kumandası altında bulunan tüm kale askerlerinin toplam yakacak odun ihtiyacının kışlık 166.964 m^3'e çıkmış olabileceğini hesaplamak mümkündür. 1660'larda toplam sayısı Macar/Habsburg asker sayı-

---

kg olduğu hesaplandığında bir arabanın 595 ila 1020 kg arası çekmesi mümkündür ki bu rakam diğer verilerle kıyaslandığında akla yatkın gelmektedir. Çam ve meşenin çeşidine göre bu rakamlar yükseleceği gibi ağaçların nem durumu da yapılan bu hesaplamayı etkileyecektir.

43 Williams'a göre, sanayi öncesi Kuzey Avrupa kişi başına yıllık tüketim ortalama 2 ton civarındaydı. Yazar, Güney Almanya'daki köylü ailelerin on yedinci yüzyılda yıllık 25-50 m^3 odun tükettiğini ifade etmektedir. (Williams, *Deforesting the Earth*, s. 181-183.) Ayrıca bknz. Paul Warde, *Ecology, Economy and State Formation in Early Modern Germany*, Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2006, s. 267. Yıllık kişi başı en yüksek yakacak odun tüketimi 3,9 m^3 şeklinde hesaplamıştır. 1,2 m^3 yakacak sert kütük tüketim miktarı hesabı da mantıklı gözükmektedir.

44 Bknz. J.R. McNeill, *The Mountains of the Mediterranean World. An Environmental History*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s. 137.

45 Lajos Rácz, "Variations of climate in Hungary (1540-1779)", Burkhard Frenzel, Christian Pfister ve Birgit Gläser (haz.), *European climate reconstructed from documentary data: methods and results*, Stuttgart: Gustav Fischer Verlag, 1992, s. 132.

sının yaklaşık iki katı olan Osmanlı garnizonlarının yakacak odun tüketimini de eklediğimizde Macaristan'daki Osmanlı-Habsburg sınırının her iki yakasında gerçekleşen kışlık yakacak odun tüketiminin 500.892 m^3 civarında olduğunu düşünebiliriz. Kullanılan odunun cinsine göre, bu miktar yıllık 7012 km^2'lik çam ve 12.000 km^2'lik meşe arazisine eşittir.[46]

Aşırı miktarlarda yakacak gerektiren demir, güherçile ve barut üretimi sınırdaki ormanlara ilave bir yük getirmekteydi. Osmanlı Macaristanı'nın en önemli iki baruthanesi olan Budin ve Temeşvar'da gerçekleşen yıllık 2000 kantar (yaklaşık 108 ton) civarındaki barut üretimi için 81 ton güherçile, 13.5 ton odun kömürü ve aynı miktarda sülfür gerekliydi (bu rakamlara üretim esnasında yaşanan kayıplar dahil değildir).[47] Bu seviyede güherçile üretimi için baruthanenin 1300 ton civarında odun yakması gerekiyordu.[48] Ayrıca, baruthanelerde kullanılan 12.5 ton miktarındaki odun kömürü ihtiyacının karşılanması için ilaveten 67.5-135 ton arası yakacak odun gerekiyordu. Bütün bu harcamalar hesaplandığında Macaristan'da yıllık 58 km^2'lik ağaçlı arazinin yok olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ormanlık arazilerin kaybına yol açan diğer bir husus ise ormanların ve köylerin kasıtlı şekilde yok edilmesiydi. Habsburg askerî otoriteleri, özellikle de 1577'de Viyana'da toplanan askerî konferansta, Osmanlı kalelerinin etrafındaki bölgelerde "arazi yakma politikası"nın uygulanmasını defaatle önerdiler. Fakat bu öneriler askerî, ekonomik ve siyasi gerekçelerle reddedildi. Ne var ki, 1598 ve 1664 yıllarında bu politika uygulandı ve Habsburg hizmetindeki Macar komutanlar Osmanlı Macaristanı'na büyük zarar verdiler. 1598 yılı Temmuz ayında, Érsekújvár genel kaptanı Miklós Pálffy (1552-1600), Budin'in güneyine doğru 130 km uzanan araziyi ateşe verdi. 1664 Ocak ayında ise Muraköz bölgesinin

46 Gözetleme altındaki ormanlık arazilerden km^2 başına 25 ton üretim gerçekleştiği farz edilmektedir, bknz. Williams, *Deforesting the Earth*, s. 183.

47 Buradaki hesaplamalar Ágoston, *Guns for the Sultan*, s. 135-138, 151-158'e dayanmaktadır.

48 1640'larda Karaman eyaletindeki güherçile üretiminde bir kg güherçile için ortalama 15-16 kg'lık odun yakılıyordu, bknz. MAD 5685, s. 2-6.

(Güney Macaristan'da bulunan Drava ile Mura arasındaki bölge, bugün Kuzey Hırvatistan'daki Međimurje bölgesi) muhafızı Miklós Zrínyi (Nikola Zrinski, 1620-64) Drava boyunca olan tüm bölgeyi yaktı ve Drava ile civarındaki bataklıklar üzerinde ana geçiti oluşturan Sultan Süleyman'ın Ösek'teki (Eszék/Osijek) meşhur ahşap köprüsünü küle çevirdi.[49] Köyler, tahıl alanları ve ormanlık arazilerin yakılması iki tarafın da gerçekleştirdiği daha küçük akınlarda sıklıkla karşılaşan bir durumdu.

Ormanların yok olması bölgenin hidrolik sistemi üzerinde de etkili oldu. Ormansızlaşan dağ ve tepelerden nehirlere akan sular beraberlerinde getirdikleriyle silt yığınları oluşturarak nehir yataklarını tıkadılar. Nehir yataklarının muhafazasına yönelik su akışını düzenleme çalışmaları da savaşlar esnasında aksadı. Böylelikle yukarıdaki durumun oluşması kolaylaştı. Mevcut savaş şartları, koruyucu sazlıklar oluşumunu da içeren su yolları üzerinde belli başlı askerî çalışmaların yapılmasını gerektirdi. Düzlük arazilerde nehir ağızlarına ve nehir yataklarına kale inşa edilerek yahut kanallar aracılığıyla civardaki nehir, akarsu ya da bataklıklardan kale etrafındaki hendeklere sular taşınarak kalerin emniyeti sağlanmaya çalışıldı. Bataklık ve akarsular, Győr, Tokaj, Szolnok, Gyula, Temeşvár, Szigetvár, Kaposvár, Ecsed ve Tata gibi "bataklık kaleleri"nin müdafasına önemli katkı sağlamıştır.

Gerek Osmanlı gerekse Avrupalı muasır gözlemciler için bu kaleler, göl ve bataklıklar üzerinde bulunan adacıklar anlamına gelmekteydi. *Tercüme-i Coğrafya-i Kebir* adlı eserinde Ebu Bekir İbn Behram ed-Dımeşkî (vefatı 1690/91) Macaristan'da bulunan bazı kalelerin bu özelliği üzerinde yorumlarda bulunur. Derin hendeği ve etrafındaki geçilmeyecek derecedeki bataklık nedeniyle Temeşvar bir ada gibi gözükmekteydi. Temeşvar'daki iç kalenin arkasında Temeş Nehri'nin sularından oluşmuş bir göl vardı. Dımeşkî,

49 Géza Pálffy, "Elképzelések a török hódoltság elpusztításáról a XVI-XVII században", [16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Macaristanı'nın Yok Edilmesine Yönelik Planlar] Gyöngyi Kovács (haz.), *Quasi liber et pictura. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára* [Yetmişinci Yaş Gününde András Kubinyi Armağanı], Budapeşte: ELTE, 2004, s. 387-401.

Temeş Nehri'ndeki bir ada üzerine inşa edilmiş, etrafı bataklıklarla kaplı Beçkerek hakkında da benzer yorumlara sahipti.[50] Zakany Nehri Kanije'nin etrafını çeviriyordu ve kalenin her yönünde en azından 3 km'lik bir alanda bu nehirden beslenen geçit vermeyen bataklıklar bulunmaktaydı.[51] Etrafı akarsu ve bataklıklarla kaplı Sigetvar da büyük bir gölün ortasına inşa edilmişti. Sigetvar'ın iki ayrı kalesi (aslında üç taneydi) bir köprü ile birbirine bağlanmıştı.[52] Muasır Osmanlı ve Avrupa topografik çizimlerinde karşılaştığımız Sigetvar ve diğer "bataklık kale" tasvirleri yukarıdaki tanımlamalarla uygunluk içindedir. On yedinci yüzyıl sonu ve on sekizinci yüzyıl başlarında Luigi Ferdinando Marsigli tarafından hazırlanan haritalarda Macaristan ve Habsburg-Osmanlı sınırındaki bataklık araziler açık şekilde gözükmektedir.[53]

Sulak ve bataklık arazilerde toprağın sahip olduğu nem oranı ve buharlaşma oldukça yüksek seviyedeydi. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Macaristan'da savaşan yabancı paralı askerler sağlıklarını tehdit eden aşırı buharlaşmadan ve rutubet oranından şikayet ediyorlardı. Alışık olmadıkları hava durumu karşısında daha iyi koruma sağlaması için kat kat çadırlarda geceleyen bu askerler, uyandıklarında atletlerini sırılsıklam buluyorlardı.

Bu durumun oluşturduğu olumsuz etki aşırı sert geçen mevsimler yüzünden ikiye katlandı: Yazlar sıcakken kışlar çok sert geçmekteydi. Mayıs ayında yüksek olan hava sıcaklığı, Temmuz ve Ağustos ayında dayanılmaz seviyeye ulaşıyordu. Aşırı iklim şartlarının yanı sıra gün içinde değişen hava sıcaklığı da yazın gündüzlerin fazlasıyla sıcak, gecelerin ise aşırı soğuk ve nemli

50 Lajos Fekete, "A hódoltságkori törökség Magyarországra vonatkozó földrajzi ismeretei", [Osmanlı Dönemi Macaristan'ı Üzerine Türklerin Coğrafya Bilgisi], *Hadtörténelmi Közlemények* 31 (1930), s. 15-16.

51 Fekete, 1 mil=1/2 fersah olduğunu iddia etmiştir. Bu uzaklık birimi bir atlının yarım saat içinde kat edeceği mesafedir. 1 fersah Macaritan'da yaklaşık 6230, Arap ülkelerinde ise yaklaşık 5760 metre karşılığıdır (Fekete, "A hódoltságkori törökség", s. 12). Walter Hinz'e göre 1 mil=1/3 fersahtır ve bu yaklaşık 2 km demektedir, bknz. *Islamische Masse und Gewichte umgerechnet ins metrische System*, Leiden: Brill, 1955, s. 63.

52 Fekete, "A hódoltságkori törökség", s. 141-142.

53 Bknz. John Stoye, *Marsigli's Europe, 1680-1730: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso*, New Haven: Yale University Press, 1994.

geçmesine sebebiyet veriyordu. Diğer taraftan, Eylül sonu itibariyle akşamlar oldukça soğuk geçiyordu. İlk kar yağışının Eylül ayında gerçekleştiği bölgeler Kasım-Şubat arasında tamamen kalın kar altında kalmaktaydı. On altıncı yüzyıl ortası ve sonu ile on yedinci yüzyıl ortası ve sonunda aşırı soğuk ve sert kışların yaşandığı özellikle kaydedilmiştir. Tüm bunlar "Küçük Buzul Çağı" denilen dönemin etkileridir. Muasırların gözlemleri iklim tarihçileri tarafından onaylanmışsa da mevsimsel farklılıklar göze çarpmaktadır. 1534-36 ve 1556-59 yıllarında yazlar aşırı derecede sıcak ve kuru iken 1541-44'te daha soğuk geçmişti. 1565-96 ve 1687-98'e tesadüf eden kışlar oldukça sertti. On altıncı yüzyılın son otuz yılında güz haricindeki her mevsimde ortalama hava sıcaklığı 1 dereceden daha fazla azaldı ve yaz ortalarında yoğun yağmur yağışları görüldü.[54]

Kışları sürekli kar yağışının olması ve yazları olağandışı yüksek seviyede yağan yağmur kötü mahsul ve kıtlığa neden oluyordu. Avrupa'nın hemen hemen her yerinde kötü mahsul toplandığı, ayaz geçen 1690'larda söz konusu durum yaşandı. Yağan yağmur miktarında artış görüldü ve on sekizinci yüzyıl sonunda bu artış zirveye çıktı. Şaşırtıcı derecede yüksek seviyede yağmurların yağdığı dönem Uzun Macar Savaşı (1593–1606), 1663-1664 Osmanlı seferleri ve 1683–1699'daki Kutsal İttifak Savaşları'na tesadüf etmiş, savaşın ekonomi ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerini olabildiğince artırmıştı.

Kıtlık ve salgın hastalıklara yol açan, ayrıca toplum ve ekonominin normal işleyişine zarar veren savaşlar birçok kurban almıştır. Yetersiz beslenen zayıf askerler salgın hastalıklara kolayca yakalanıyor ve bu hastalıkları sınır halklarına taşıyorlardı. On altıncı ve on sekizinci yüzyıllar arasında görülen *morbus hungaricus* denilen hastalık Macaristan'a kötü bir şöhret kazandırdı. Tıp tarihi *morbus hungaricus*'u salgın hastalık yahut "pireden yayılan" tifüs şeklinde, bir savaş ve kıtlık hastalığı olarak tanımladı. Bu hastalık Bradenburg'lü Joachim'in 1542'deki Macar seferi esnasında 30.000 civarında Alman ve İtalyan askerinin hayatına mal oldu. Bu döneme

54 Lajos Rácz, "The Climate History of Central Europe in the Modern Age", József Laszlovszky ve Péter Szabó (haz.), *People and Nature in Historical Perspective*, Budapeşte: Central European University Press, 2003, s. 229-245.

dek İtalya, İspanya ve Fransa'da bilinen bu hastalığa yakalanan Alman paralı askerleri, virüsü Avrupa'daki diğer ülkelere taşıyıp Bohemya, Avusturya ve Almanya'da tifüs salgınlarına neden oldular. Macaristan ve Balkanlar'a ait yerel bir hastalık olarak kabul edilen bu tifüse karşı Macarların ve Osmanlıların bir çeşit bağışıklık geliştirmiş olmaları muhtemeldir. Daha sıkı hijyenik tedbirlerin yanı sıra bahsedilen bu göreceli bağışıklık hali söz konusu hastalığın Macarlara ve Türklere Macaristan'da savaşan Alman paralı askerlere verdiği kadar zarar vermediğini göstermektedir. Bağışıklığı olmayan Alman paralı askerleri arasında pireler aracılığıyla yayılan bu yerel hastalık salgın boyutuna ulaştı ve binlerce askerin ölümüne neden oldu.[55]

Uzun Habsburg-Osmanlı Savaşı (1593-1606) sırasında birbirini takip eden farklı salgın ve felaketler yaşandı. Son derece düşük tarım rekoltesi ve savaş şartları ile birleşen 1599 (Pozsony bölgesi, veba), 1600 (Macaristan ve Erdel, her on kişiden birinin hayatına mal olan kıtlık ve veba), 1601 (Yukarı Macaristan'da veba, sığır vebası) ve 1602-03 (Erdel'deki kıtlık ve veba) yıllarındaki felaketler bölgede büyük tahribat yarattı. Veba on yedinci yüzyılda özellikle şehirli nüfus arasında çok sayıda insanın hayatına mal oldu. 1621'de dört ay gibi kısa bir sürede Debrecen'in 12.000 kişilik nüfusunun 2000'i vebadan hayatını kaybetti. 1645 Haziran'ında ise Lőcse'deki veba salgını sırasında 2200 kişi vefat etti. 1655'teki veba Sopron şehri nüfusunun hemen hemen yarısını yok etti ve bu şehir veba öncesindeki 4000'lik nüfusuna yüzyılın sonuna dek ulaşamadı.[56]

SONUÇ

Bu makalede, çevre tarihi ve askerî tarih alanında çalışan uzmanların ortaya koydukları çalışmalarda incelenen, karşılıklı olarak istifade edebilecekleri bazı konular üzerinde durulmuştur. Her ne kadar farklı metotlar takip etseler de Osmanlılar ve rakipleri Habsburgların coğrafyaya karşı özel bir ilgi gösterdikleri, her ikisinin

55 Tibor Győry, *Morbus hungaricus*, Budapeşte, 1901; Hans Zinsser, *Rats, Lice and History*, New York, 1960, s. 162-171 ve 202-205.

56 Ágoston ve Oborni, *A tizenhetedik század*, s. 99-104.

de imparatorluk coğrafyasını ve imparatorluk kaynaklarını haritalandırdıkları ve ülkelerinin sınırları, arazileri ve nehir sistemleri hakkında yeterli seviyede bilgi sahibi oldukları bu çalışmada ifade edilmiştir. Tuna Nehri ve kolları boyunca uzanan onlarca kaleyi ele geçirip tahkim eden Osmanlılar, kullanışsız gördükleri yahut savunmasını güç buldukları kaleleri yıktılar. Makalede Macaristan'ın arazi ve akarsu sistemlerinin Osmanlı-Habsburg askerî sınırının oluşumunda oynadığı önemli rol üzerinde de durulmuştur. Kalelerin inşası, gemi yapımı, top dökümü, güherçile ve barut üretimi gibi savaş ve savunma ile ilgili faaliyetler sırasında ağaçların yok olması kadar sınır boyunca ve sınır ötesinde yaşanan ormansızlaşma serhaddin doğal yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Ormanların yok olması bölgenin su sistemini etkileyerek bataklıkların çoğalmasına ve onlarca "bataklık kale"nin inşasına neden olmuştur. Mikro iklimi de olumsuz yönde etkileyen bu durum *morbus hungaricus* gibi salgın hastalıkların daha hızlı şekilde yayılmasına yol açmıştır.

Şu da var ki, sulak araziler ve bataklıklar on binlerce insana sığınma imkânı sağlamıştır. Seferlerin yanı sıra Osmanlı, Macar ve Habsburg akınları sırasında ve vergi dönemleri öncesinde (Osmanlı Macaristanı'nda 24 Nisan ve 26 Ekim) köylerin tamamı "kaybolmuş" ve başka yerlere taşınmıştır. Dıştan gelen güçler olarak gerek Osmanlılar gerekse Habsburglar ülkenin topografyasını öğrenmeye çalışmış olsalar da bölge halkının bu durumdan kazançlı çıktığı bilinmektedir. Bataklılarda saklanan köylülerin izini sürmek askerler ve diğer görevliler için büyük riskler taşıyordu. Bölgedeki yöneticiler sadakatleri şüpheli yerel kılavuzlara itimat etmek zorundaydılar. Osmanlı ve Habsburg askerleri ve memurlarını bataklık arazilerde mahsur bırakmak için peşlerinden sürükleyen yerel kılavuzların –bazıları yüzyıllar boyunca abartılarak anlatılan– hikayelerini bilmekteyiz. Bu tür hikayelerin detaylarının tarihsel açıdan doğru olup olmadığı bir yana genel olarak coğrafya, özelde ise bataklıkların gerek savaşlarda gerekse serhaddeki gündelik hayatta kabul edilenden daha büyük bir rol oynadığı açıktır.

4
ERKEN MODERN OSMANLI VE AVRUPA BARUT TEKNOLOJİSİ

Hz. Muhammed zamanında kullanılmadığı ve bu sebeple *bid'at* olarak kabul edildiği için İslam devletlerinin ateşli silahlar ve Avrupa askerî teknolojisini kullanmada isteksiz oldukları görüşü, Avrupa askerî tarihi üzerine çalışan uzmanlar tarafından mütemadiyen tekrarlanmıştır. Ne var ki, *bid'at* düşüncesi ve Osmanlı askerî teknolojisi hakkında yapılan çalışmalar bu türden iddiaları uzun süredir reddetmektedir.[1] Gayrimüslimlere ait askerî teknoloji ve silahların Müslüman hükümdarlar tarafından kullanılması, İslam topraklarını genişletmede sağladığı fayda açısından *bid'at-ı hasene* (güzel yenilik) şeklinde yorumlanmıştır. On dördüncü ve on beşinci yüzyıl Osmanlı hükümdarlarının sahip oldukları pragmatik yaklaşım, sınırları genişlemeye devam eden ilk dönem Osmanlı Devleti'nde mevcut değişik sosyal grupların esnek İslam anlayışı ve uygulamaları kadar Osmanlıların İslam hukukunun en müsamahalı mezhebi sayılan Hanefi anlayışına bağlı olmaları, kendileri için gerekli savaş araçlarını ve -lüzum görüldüğü takdirde- bunları meşru

1 Ignác Goldziher, *Muslim Studies*, Londra, 1967, cilt 2, s. 3. Daha yakın tarihli bir çalışma için bknz. Vardit Rispler, "Towards a New Understanding of the Term bid'a" *Der Islam. Zeitschrift für Geschichte und Kultur des islamischen Oriens*, 68/2 (1991), s. 320-328. Batı teknolojisine karşı Osmanlıların takındığı tavır üzerine bknz. Rhoads Murphey, "The Ottoman Attitude towards the Adoption of Western Technology: The Role of the Efrenci Technicians in Civil and Military Applications", Jean-Louis Bacqué-Grammont ve Paul Dumont (haz.), *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman*, Leuven: Edition Peeters, 1983, s. 289-298; aynı yazar, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1999, s. 13-15 [*Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500-1700*, Tanju Akad (trc.), İstanbul: Homer, 2007.]

kılacak ideolojik arka plan bulma meselesini kolaylaştırmıştır. On altıncı yüzyıl ortasında Sultan Süleyman'a (1520–1566) gönderilen imparatorluk elçisi Ogier Ghiselin de Busbecq, Osmanlıların faydalı gördükleri icatları kullanma konusunda oldukça istekli davrandıklarına, ancak toplum ve kültür yapılarına zararlı ya da tehlikeli gördükleri icatlara karşı olumsuz tavır gösterdiklerine dikkat çeker. Busbecq, sıkça iktibas edilen pasajında şöyle demiştir:

> Top, havan ve Hıristiyanlarca icat edilmiş daha birçok şeyi kullanmalarının gösterdiği üzere, dünyada Türklerden başka hiçbir millet yabancıların faydalı icatlarından yararlanma noktasında daha büyük bir gayret göstermemiştir. Ne var ki, matbaayı kullanmaya ya da meydanlarda saatler inşa etmeye ikna edilmeleri henüz mümkün değil, çünkü kutsal kitaplarının -yani Kur'an'ın- matbaada basıldığında kutsal yazı olmaktan çıkacağını; meydan saatleri inşa edildiği takdirde müezzinlerin otoritelerinin sarsılacağı ve geleneklerinin etkisini kaybedeceklerini düşünürler.[2]

Osmanlılar, geleneksel Avrupa merkezli ikincil literatürün[3] iddia ettiğinin aksine, "İslam'ın aşırı muhafazakarlığı"na mahkum olmamışlardır. Batı askerî teknolojisi ve uzmanlığını benimsemede oldukça hızlı ve titiz davranan Osmanlılar için on beşinci ve on altıncı yüzyılda Avrupa askerî teknolojisini kullanmak herhangi bir sorun teşkil etmiyordu. Hatta öyle ki padişahlar birçok Avrupalı askerî uzman istihdam ettiler ve ilk başlarda yalnızca Avrupa silah tekniğini taklit ederken, sonraları bu tekniği geliştirip mükemmel hale getirdiler. On altıncı yüzyılın sonunda Macar cephesinde savaşan Avrupalıların elde taşınır ateşli silahlar kullanmada kendi askerlerinden üstün olduğunu fark eden sadrazam ve ileri görüşlü başka bir gözlemci, ateşli silahların kullanılması gerektiğini savuna-

2 Charles Thornton Forster ve F. H. Blackburne Daniell (haz.), *The Life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, Seigneur of Bousbecque, Knight, Imperial Ambassador*, cilt 1, Londra, 1881, s. 255. [*Türk Mektupları. Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri*, Derin Türkömer (trc.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.]

3 Kenneth Meyer Setton, *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia, PA: American Historical Society, 1991, s. 6, 100, ve 450. Bu çalışmanın eleştirisi için Rhoads Murphey'nin tanıtım yazısına bkız. *Archivum Ottomanicum*, 13 (1993-1994), s. 371-383.

rak Osmanlı ordusunun yeniden yapılandırılması ve uygulanacak savaş taktiklerinde yeterli karşıt önlemlerin alınması üzerinde ısrarla durdular.[4] Müslümanların Batı teknolojisi ve kurumlarına düşman oldukları şeklindeki yaygın genellemelere de dikkatle yaklaşmak gerekmektedir. Bu tür genellemelerin tutarsızlığına bir örnek olarak on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllardaki askerî reformları destekleyen Osmanlı ulemasından bir grubun, düşmanı mağlup etme amacıyla düşmana ait modern silahların kullanılması ve benimsenmesine izin veren misilleme nazariyesi (*mukabele bi'l-misl*) denilebilecek özel bir ideoloji geliştirmiş olmaları son derece önemlidir.[5] Ayrıca, Osmanlı sultanlarının yeni silahlar ve askerî tekniklerin benimsenmesi doğrultusunda aldıkları kararları destekleyecek dinî otoriteler bulma noktasında pek de zorlanmadıkları mevcut örnekler üzerinden kolayca anlaşılmaktadır.

Yeni silah teknolojilerine karşı takınılan muhalif tavrın hemen hemen her toplumda görülen genel bir olgu olduğu hatırda tutulması gereken bir başka husustur. Yeni tekniklerin ve silahların varlığı -çoğu kez beraberinde ciddi sosyal ve ekonomik sonuçlar getiren- silahlı güçlerin yeniden inşası ve yapılandırılması işini mecbur kılar. Bu tarz reformların gerçekleşen veya gerçekleşeceği hissedilen sonuçları, yeniden inşa edilen yapı içerisinde yer almayan ya da ordu içindeki ve daha genel anlamıyla toplumdaki statüleri olumsuz yönde etkilenecek olan çeşitli sosyal grupların direniş ve muhalefetine yol açar. Diğer bir deyişle, gayrimüslimlerin

4 Vernon J. Parry, "La Maniere de combattre", V. J. Parry ve M. E.Yapp (haz.), *War, Technology and Society in the Middle East*, Londra: Oxford University Press, 1975, s. 224; Halil İnalcık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East", *War, Technology and Society*, s. 199; Mehmet İpşirli (haz.), "Hasan Kafi el-Akhisârî ve Devlet Düzenine ait Eseri: *Usûlü'l-hikem fî Nizâmü'l-âlem*", *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11 (1979-1980), s. 268, Karácson Imre, *Az egri török emlékirat a kormányzás módjáról*, Budapeşte, 1909, s. 20. Gábor Ágoston, "Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok", *Történelmi Szemle*, 37/4 (1995), s. 465-485, aynı yazar, "Habsburgs and Ottomans: Defense, Military Change and Shifts in Power", *Turkish Studies Association Bulletin*, 22/1 (1998), s. 126-141.

5 Uriel Heyd, "The Ottoman 'Ulema' and Westernization in the time of Selim III and Mahmud II", Uriel Heyd (haz.), *Islamic History and Civilization*, Jerusalem: Hebrew University, 1961, s. 74.

sahip olduğu teknolojiye (ya da genel anlamda askerî reformlara) karşı Osmanlı'daki muhalefeti, tanımlanması dahi zor bir terim olan, "İslami muhafazakarlık"tan kaynaklanan bir tavır olarak yaftalamak yerine bu değişikliklerin sosyal riskleri ve sonuçlarına karşılaştırmalı bir çerçeveden bakmak gerekmektedir.

ATEŞLİ SİLAHLARIN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA GİRİŞİ MESELESİ

Tarihçiler, genel bir tavır olarak, yeni teknolojilerin kullanımına dair "ilk" referansları verme konusunda saplantılıdırlar; barut ve ateşli silahların hikayesi de bu genellemeye aykırı bir durum teşkil etmez. Ateşli silahların ortaya çıktığı andan itibaren taktiksel olarak önemli sayılacak nitelikte düzenli ve büyük miktarlarda kullanımının onlarca yıl aldığı çok iyi bilinse de[6] ulusal tarihyazımları bu silahların kendi ülkelerinde "ilk" kez kullanılmaya başlandığı tarihlere özel bir anlam yüklemeye gayret ederler. Avrupalı meslektaşlarına benzer şekilde Türk tarihçileri de -kimi zaman kuşkularını ifade etmekle birlikle- ateşli silahlar konusunda "ilk" olana aşırı bir önem atfetmeye meyillidirler. Yapılan çalışmalara ve gösterilen gayrete rağmen ateşli silahların Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez ne zaman ortaya çıktığı meselesi halen tartışmalıdır. Bu konudaki temel zorluk, erken dönem Osmanlı tarihinin diğer meselelerinde de olduğu gibi, kaynakların azlığı ve güvenirliği ile ilgilidir. Ateşli silahların imparatorlukta ilk kez

6 Bu konu hakkında bknz. Carlo M. Cipolla, *Guns, Sails and Empires: Technological Innovation and the Early Phases of European Expansion 1400-1700*, Londra, 1965; ikinci baskı, New York: Barnes and Noble, 1996; John Francis Guilmartin, *Gunpowder and Galleys, Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 1974 [*Kalyonlar ve Kadırgalar*, Ali Özdamar (trc.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010]; William H. McNeill, *The Pursuit of Power. Technology, Armed Force and Society since A.D. 1000*, Chicago: The University of Chicago Press, 1982; Geoffrey Parker, *The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, üçüncü edisyon 1999 [*Askerî Devrim: Batının Yükselişinde Askerî Yenilikler, 1500-1800*, Tuncay Zorlu (trc.), İstanbul: Küre Yayınları, 2006]; Kelly De Vries, *Medieval Military Technology*, Peterborough, Ontario: Broadview, 1992 ve Bert S. Hall, *Weapons and Warfare in Renaissance Europe*, Baltimore and Londra: Johns Hopkins University Press, 1997.

kullanılmaya başlandığı –ya da öyle olduğu kabul edilen– döneme ait bir Osmanlı kaynağı bulmak neredeyse imkânsızdır. Ayrıca, vakanüvislerin yaşadıkları döneme ait terminolojiyi geçmişteki olaylara yansıtmış olabileceklerini düşündüğümüzde bu iddiayı bağımsız kaynaklardan teyit etmeksizin sadece on beşinci sonu ve hatta on altıncı yüzyıl Osmanlı vekayinamelerine dayanarak ispatlamaya çalışmak oldukça risklidir. Eserlerini savaşlarda ateşli silahların düzenli olarak kullanıldığı bir dönemde kaleme alan Osmanlı vakanüvislerinin mekanik topçuluk (örneğin mancınık) ya da kişisel menzilli silahların (örneğin yaylı tüfekler) kullanıldığı on dördüncü yüzyıl kuşatma ve savaşlarını anlatırken ateşli silahlardan yanlışlıkla bahsetmiş olmaları da mümkündür.

İslam askerî teknolojisi üzerine çalışanların karşılaştığı bir diğer önemli sorun ise terminolojidir. Avrupa ve Bizans askerî teknolojisi ile ilgili birçok terimde olduğu gibi[7] Osmanlı bağlamında da eski terimler yeni silahlar için kullanılmakta, dahası bazı terimlere birden fazla anlam yüklendiği görülmektedir. Örneğin on beşinci yüzyıl Osmanlı kaynaklarında geçen Türkçe "top" terimi, hem gülle hem de top (İngilizce *canon*) için kullanılmakta olup bu iki anlamdan hangisinin kastedildiğini anlamak kolay olmamaktadır. Diğer taraftan, kaynaklarda top ve silah gibi terimlerin kullanılmamış olması bu silahların var olmadığı anlamına gelmez (Bu bağlamda bir misal olarak İngilizce *saltpeter* kelimesini verebiliriz: "Güherçile" manasına gelen bu kelime on altıncı yüzyıldan itibaren kaynaklarda yer almasına rağmen on dördüncü yüzyıldan beri bilinip kullanılıyordu).

Türk tarihçilerinin ateşli silahlar üzerine ilk dönem Osmanlı vekayinamelerinde bulunan ve genelde çok da açık olmayan "ilk" referanslara atfettikleri aşırı önem dolayısıyla bu uyarıyı yapmakta

7 İlk başlarda "yaylı tüfekler" kelimesini karşılamak için kullanılan İspanyolca *espingarda*, daha sonraları "bir çeşit el topu" anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bert S. Hall, *Weapons and Warfare*, s. 129. İngilizce silah manasına gelen *gun* kelimesi için bknz. aynı eser, s. 44. Bizans çalışmalarında karşılaşılan benzer terminoloji problemleri için bknz. Mark C. Bartusis, *The Late Byzantine Army: Arms and Society, 1204-1453*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992, s. 336.

fayda var. İmparatorluğunun standart kronolojisine göre Osmanlılar 1364 gibi erken bir tarihten itibaren top dökmeye başladılar ve bu topları, tüfeklerle birlikte, 1386 yılında Karamanoğulları'na karşı kullandılar.[8] Osmanlı ateşli silahları hakkında verilen bu ilk referanslar Carlo M. Cipolla'nın Avrupa ateşli silahları üzerine etkili eseri[9] aracılığıyla Batı'daki akademik çalışmalarda kendisine yer edindi. Ancak, söz konusu tarihlemelere ait kaynağın anlatılan hadiselerden yaklaşık iki yüz yıl sonra vefat eden Şikârî'ye ait 1584 tarihli bir vekayiname olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir. Ayrıca, söz konusu top terimine Şikârî'nin kitabının yukarıda bahsedilen standart Osmanlı kronolojisi yazarı İsmail Hami Danişmend'in özel kütüphanesindeki nüshası haricinde, bilinen nüshalarının hiçbirinde rastlamıyoruz. Bu durum ise söz konusu tarihin kitaba sonradan yapılmış bir ilave olduğu veya kitapta bir tahrif bulunduğu ihtimalini akla getirmektedir.

Geç on beşinci yüzyıl Osmanlı vakanüvisi Neşrî'yi (vefatı 1520'den önce) referans gösteren İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlıların 1389'daki Kosova Savaşı'nda top kullandıklarını iddia etmiştir.[10] Daha geç döneme ait bir kaynak olan Kemalpaşazâde'nin (öl. 1534) on altıncı yüzyıla başlarına ait vekayinamesine dayanılarak yapılan yakın tarihli bir çalışmada ise Osmanlıların 1354'teki Gelibolu kuşatması sırasında top kullandıkları iddiasında bulunulmuştur.[11] Kemalpaşazâde'nin kendinden önceki kaynaklara dayandığını ve görgü tanıkları üzerinden oluşan sözlü geleneği de kullandığını biliyoruz. Fakat yine de bu durum mevcut probleme bir çözüm önerisi sunmamaktadır. Kemalpaşazâde de dönemine ait terminolojiyi geçmişe anakronist bir şekilde yansıtmış olabilir.

8 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, cilt 1, İstanbul, tarihsiz, s. 73.

9 Carlo M. Cipolla, *Gun, Sails and Empires*, s. 90.

10 Diğerlerine ilaveten bknz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları II: Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımcı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1944, ikinci basım 1984, s. 35; Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Ateşli Silahlar", *Belleten* 83/21 (1957), s. 509.

11 Mücteba İlgürel, "Osmanlı Topçuluğun İlk Devri", *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, s. 285-293.

Kaynak kritiği metoduna sahip Osmanlı tarihi uzmanı Avrupalı tarihçilerden bazıları, şaşılmayacak şekilde, Osmanlı vekayinamelerinde ateşli silahlara verilen ilk referanslar hakkındaki kaygılarını dile getirmişlerdir.[12] Bu temkinli yaklaşımlarda her ne kadar haklı olsalar da 1380 ve 1390'larda ateşli silahların bilinmesi ve bu silahların on beşinci yüzyılın ilk yarısında Avrupa ve Asya'da yapılan savaşlarda sıklıkla kullanılmış olması, söz konusu yeni silah teknolojisinin Batılı olmayan toplumlarda hızla yayıldığına işaret etmektedir. Ancak bu durum, "barut efsanesi" üzerine mevcut Batılı tarih anlatılarında genelde görmezden gelinir. Barut teknolojisinin bu genel evrimi göz önüne alındığında ateşli silahlar kullanan düşmanlara karşı mücadele eden Osmanlıların bu tarz silahların bilgisine on beşinci yüzyıldan önce sahip olmuş olmaları mümkün gözükmektedir.[13]

OSMANLI ATEŞLİ SİLAHLARI VE ASKERÎ ÜSTÜNLÜK ÇAĞI

On beşinci yüzyılın ikinci yarısı ile on altıncı yüzyılın ilk yarısı Osmanlıların askerî üstünlüğe sahip oldukları bir dönemdir. II. Mehmed'in (1444-46, 1451–81) askerî bilimlere olan şahsi ilgisi ve hamiliğinin yanı sıra Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de devam eden savaşların yoğunluğu, Osmanlı barut teknolojisinin az da olsa geciken başlangıcının dezavantajlarının birkaç on yıl içinde giderilmesini sağlamıştır.

II. Mehmed'in İstanbul'un fethi sonrası inşa ettirdiği Tophane-i Âmire geç Ortaçağ Avrupası'nda merkezî bir hükümet tarafından yaptırılan, işletilen ve finanse edilen tophanelerin ilki yahut ilklerinden biridir. Bu dönemde Avrupa hükümdarlarının birçoğu ihtiyaç duydukları topları ülkelerinin farklı şehirlerine dağılmış olan ve özel dökümcülerin idaresi altında bulunan küçük atölyelerden temin ediyorlardı. On beşinci yüzyıl sonunda ve on altıncı

12 Vernon J. Parry, "Barud", *Encyclopedia of Islam*, New Edition, Londra ve Leiden: E. J. Brill, 1960, s. 1061.

13 Gábor Ágoston, "Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth to Seventeenth Centuries", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 47 (1994), s. 15-48, özellikle s. 15-26.

yüzyıl başında, Tophane-i Âmire, Cebehane-i Âmire, Baruthane-i Âmire ve Tersane-i Âmire, İstanbul'a, sadece Venedik'in rekabet edebileceği, erken dönem Avrupası'nın belki de en geniş askerî sanayi sitesini kazandırmıştı. Tophane-i Âmire'ye ait aşağıda verilen ilk mali kayıtlar Osmanlıların sahip oldukları üretim kapasitesine işaret etmektedir.

Tablo 4.1. İstanbul'daki Tophane-i Âmire'nin Üretimi, 1513–28[14]

Tarih	Zaman dilimi	Dökülen top miktarı	Kullanılan hammadde (ton)
1513	4 ay	188	27.4
1515–18	32 ay	2 büyük dökme demir	6.3
1517–18	8 ay	24 (22'si dökme demir)	185
1517–19	28 ay	699 (+428 tamir gören)	550
1522–26	38.5 ay	1029	483
1527–28	9 ay	148	65
Toplam	119.5	2090	1316.7

İstanbul'un yanı sıra eyalet merkezleri, maden bölgeleri ve sefer sırasında inşa edilen dökümhanelerde de top dökülmekteydi. Adriyatik'te bulunan ve aynı zamanda önemli deniz üsleri olan Avlonya ve Preveze; Rumeli'de Baç, Semendere, İşkodra, Pravişte ve Belgrad; Macaristan'da Budin ve Temeşvar; Anadolu'da Diyarbakır, Erzurum ve Mardin; Irak'ta Bağdat ve Basra; Mısır'da Kahire önemli dökümhanelerin bulunduğu şehirlerdi. Bu dökümhaneler

14 İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Kamil Kepeci Tasnifi (KK) 4726. Bu belge ilk defa İdris Bostan tarafından "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri", Taşkın Takış ve Sunay Aksoy (haz.), *Halil İnalcık Armağanı -1-*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 2009, s. 249-280'de kullanılmıştır. Verilen tablodaki bilgiler Bostan'a aittir. Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD) 7668'e dayanılarak hazırlanmış olan 1522-28 yıllarına ait bilgi için bknz. Colin Heywood, "The Activities of the State Cannon-Foundry (Tophane-i Âmire) at Istanbul in the Early Sixteenth Century According to an Unpublished Turkish Source", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 30 (1980), s. 209-216, yeniden basım, Colin Heywood, *Writing Ottoman History: Documents and Interpretations*, Aldershot: Ashgate, 2002.

ihtiyaca göre çeşitli dönemlerde faal hale getirildi. Bazı dökümhanelerin gerçekleştirdiği üretim İstanbul dökümhanesinin üretim miktarını kolayca yakalamaktadır. Örneğin, 1499–1503 Osmanlı-Venedik Savaşı'nın devam ettiği bir dönemde, 31 Ekim 1499 ile 26 Ağustos 1500 arasında, Avlonya'daki dökümhanede donanma için 288 adet top döküldü. Bu toplardan 53'ü büyük ve orta boyda idi, kayıklarda kullanmak için ise daha küçük boylarda 29 top döküldü. Geri kalan 206 top *prangi* denilen küçük silahlardı.[15] Bu yoğun üretim faaliyeti dikkat çekicidir. Şunu da belirtmek gerekir ki, William Lewett'ın Sussex'teki dökümhanesinde iki yılda (1543–1545) ancak 120 demir top dökülebiliyordu. 1679 gibi geç bir tarihte on yedinci yüzyıl İspanyası'ndaki belki de en önemli savaş araç-gereçleri fabrikası olan Sevilla dökümhanesinde bile bir yılda dökülen orta kalibreli top sayısı sadece 36 idi.[16]

Zaman zaman yerel tophaneler önem kazanmış olsa da Osmanlı silah sanayisinin merkezi İstanbul idi. Osmanlı silah sanayisinin erken bir dönemde bu şekilde merkezileşmesi askerî teknolojinin ilerlemesinde etkili oldu. Dahası, eyaletlerde bulunan daha küçük ölçekli tophane, baruthane ve cephaneler ile desteklenen başkentteki askerî sanayi sitesi, Osmanlıların Balkanlar, Akdeniz ve Ortadoğu'da uzun süreli ateşli silah üstünlüğü kurmalarını sağladı. Osmanlılar, Çaldıran'da (1514) tahminen 150 topa sahip iken Safevilerin kullanacak topları yoktu. Mohaç'ta (1526) 240 ile 300 arası top kullanan Osmanlılara karşı Macarların 85 topu vardı ve bunlardan sadece 53'ü savaşta kullanılmıştı. Osmanlılar 1521'de Belgrad Kalesi'ni ele geçirdikten sonra buraya (bir kısmı kesinlikle Macar kaynaklı olan) 200 top yerleştirdiler. Rodos'un fethi sonrası hazırlanan bir envanter defterine göre Rodos Kalesi'nde 685 top vardı ve adanın diğer kalelerinde toplam 163 ağır silah bulunmak-

15 BOA, Ali Emiri (AE), Bayezid II. no. 41 ve Bostan'ın bahsedilen çalışması. Genellikle 50 dirhem/150 gramlık atışlar yapan *prangi*, seferlerde ve kalelerde sıklıkla kullanılan en küçük silahlardan biridir. Osmanlı toplarının tasnifini içeren bir çalışma denemesi için bknz. Ágoston, "Ottoman Artillery and European Military Technology".

16 Cipolla, *Guns, Sails and Empires*, s. 39, 155.

taydı.[17] Yine de teknoloji odaklı bu yaklaşım fazla abartılmamalıdır. Ateşli silahların etkinliği ve belirleyiciliğine örnek olarak gösterilen Çaldıran (1514), Mercidabık (1516), Ridaniye (1517) ya da Mohaç (1526) gibi savaşlarda sayısal üstünlük, süvari hücumu, daha iyi bir lojistik ve taktik kadar arazi şartları ve düşmanın hatalarından faydalanma gibi akla gelen ilk faktörler de ateşli silahlar aracılığıyla üstünlük kurmak kadar belirleyici olmuştur.[18]

Avrupa ordularının sayısal genişliği üzerine yapılan son araştırmalar, Osmanlı ordusunun söz konusu dönemde gerek sayısal gerekse lojistik açıdan düşman ordularına kıyasla çok daha üstün bir konumda olduğunu göstermektedir. II. Mehmed, 1473 yılında Uzun Hasan'a karşı giriştiği seferde 64.000'i tımarlı sipahi, 12.000'i yeniçeri, 7500'ü süvari ve 20.000'i de piyade (azap) olmak üzere 100.000 askeri seferber etmişti. 1528 yılı merkezî hazine bütçesinde sayısı 120.000 ila 150.000 arasında değişen düzenli birliklerin kaydını bulmak mümkündür. Bu sayı, eyaletlerdeki 38.000 sipahi ve beraberlerinde sefere getirdikleri 20.000–60.000 civarında cebelü yanı sıra 47.000 ulufeli askeri (24.000'i kapukulu ve 23.000'i kale muhafızı, martolos ve donanma askeri) içermektedir. Aşağıda listelenen çeşitli yardımcı birlikler bu sayıya dahil edilmemiştir: Sefer sırasında ordunun geçeceği yol ve köprüleri tamirle yükümlü müsellemler, topların taşınmasına yardım eden yayalar, yük hayvanlarını seferlere getiren ve madenlerde gülle döken Yörükler, muhtelif askerî mühendislik çalışmalardan sorumlu cerahorlar, akıncılar ve Tatar askerleri.[19] En ihtiyatlı tahminler bile Sultan

17 Bostan, adı geçen çalışma; Jenő Gyalókai, "A mohácsi csata", Imre Lukinich (haz.), *Mohács Emlékkönyv 1526*, Budapeşte, 1926, s.198, 218.

18 Teknolojinin önemi üzerine daha dikkatli bir değerlendirme için bknz. Jeremy Black, *War and the World. Military Power and the Fate of the Continents, 1450-2000*, New Heaven and Londra: Yale University Press, 1998 [*Savaş ve Dünya (Askerî Güç ve Dünyanın Kaderi, 1450-2000)*, Yeliz Özkan (trc.), Ankara: Dost Kitabevi, 2009]. Osmanlılarla ilgili olarak bknz. Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare, 1500-1700*, New Brunswick: Rutgers University Press, 1999 [*Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500-1700*, Tanju Akad (trc.), İstanbul: Homer, 2007.]

19 Halil İnalcık, "The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600", H. İnalcık and D. Quataert (haz.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 88-89 [*Osmanlı İmparatorluğu'nun*

Süleyman'ın Mohaç Meydan Muharebesi'nde en azından 60.000 askere sahip olduğunu önermekte, buna mukabil Macar ordusundaki toplam asker sayısının 26.000 olduğu bilinmektedir.[20]

Sayısal ve lojistik üstünlükle birleşen Osmanlı ateşli silah gücü Avrupa üzerinde sürekli bir baskı unsuru haline geldi. Osmanlı askerî gücüne ulaşabilme gayreti Avrupa'da bir dizi karşıt tedbiri de beraberinde getirmiştir. Bu tedbirler arasında, kale sistemlerinin modernleştirilmesi (*trace italienne* tarzının Orta ve Doğu Avrupa'da kullanılması), orduların süvari-piyade oranının değişmesi, kara ordularının talim ve taktiklerinin iyileştirilmesi, silah sanayisi ürünlerinin üretim ve kalitelerinin artırılması ve bunlarla ilgili olarak devlet yönetimi ve maliye sisteminin modernleştirilmesini sayabiliriz. Elbette bütün bu gelişmeler "Avrupa askerî devrimi" şeklinde adlandırılan ve Avrupa'da devletlerarası şiddetin artmasıyla oluşan daha geniş bir olgunun bir parçasıdır (bu yaklaşıma son yıllarda ağır eleştiriler getirilmiştir).[21] Ateşli silahların tamamlayıcı unsurlarından biri olduğu Osmanlı askerî üstünlüğü, Doğu Avrupa'da başa çıkılması gereken en büyük sorun haline gelmiş ve gerekli karşıt tedbirlerin alınmasını mecbur kılmıştı. Uzun vadede bu durum teknolojik arayışları cesaretlendirirken, Orta ve Doğu Avrupa'da, özellikle de Habsburg İmparatorluğu'nda, endüstriyel silah üretimini artırma noktasında önemli bir etken oldu. Başka bir deyişle Osmanlılar, on altıncı yüzyıl silahlanma yarışı olarak adlandırılabilecek sürecin tamamlayıcı unsurlarından biriydiler.

Toplar ve Osmanlı Teknolojisinin Geri Kalmışlığı Efsanesi

Batılı tarihçiler Avrupalı teknisyenlerin Osmanlı barut teknolojisinin gelişimine yaptıkları katkıyı abartılı şekilde vurgulamışlardır. Bahsettiğimiz dönemde Avrupalı silah imalatçılarının Osmanlı

Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600, Halil Berktay (trc.), İstanbul: Eren Yayınevi, 2001.]

20 Gyula Káldy-Nagy, "Suleimans Angriff auf Europa", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 28, 2 (1974), s. 170-176.

21 Parker, *Military Revolution*; Jeremy Black, *A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550-1800*, Londra: Macmillan, 1991 ve aynı yazar, *European Warfare 1494-1660*, Londra: Routledge, 2002.

döküm teknolojisinin ilerlemesinde kısmi bir rolü olduğu ve daimî bir uyarıcı unsur vazifesi gördükleri kesinlikle doğrudur, ancak Tophane'deki top dökümcülerinin çoğunluğunun Türklerden yahut Padişah'ın diğer tebaasından olduğu unutulmamalıdır. Başlangıçta, Ortaçağ Sırbistanı, Bosnası, Yunanistanı ve Anadolusu'nun maden merkezlerinden gelen bu kişiler, metal ve madenler üzerine çeşitli ve değerli bilgileri İstanbul'a taşıdılar. Bu bilgiler arasında, Sakson madenciliği ve metal teknikleri gibi Sırbistan'ın bazı bölgelerinde bilinen ve Osmanlı'ya da Sırp uzmanlar aracılığı ile geçen belli başlı Avrupaî teknikler de vardı. Osmanlıların edindiği belki de daha önemli başka bir teknik ise dünyaca ünlü Şam kılıçlarını üreten Müslüman Doğu'nun metal işlemeciliği idi. Barındırdığı Türk ve Acem esnaf ve demirciler; Bosnalı, Sırp, Türk, İtalyan, Alman ve daha sonraları Fransız, İngiliz ve Felemenk silah üreticileri ve mühendisler; Venedik, Dalmaçyalı ve Rum tersane işçileri ve denizciler ile on altıncı ve on yedinci yüzyıl İstanbulu "teknolojik diyalog" için oldukça elverişli bir ortam sunuyordu. Avrupalılardan nasıl daha iyi barut, top, havan topu, bomba, arkebüz ve gemi yapılacağını öğrenen Osmanlılar, on beşinci yüzyılın sonunda Batı Avrupa'dan sürgün edilen İspanya Yarımadası Yahudileri yani Sefaradlardan, göreceli hareket kabiliyetine sahip Osmanlı topçuluğunun vazgeçilmezi olan top arabası inşası sanatını öğrendiler.[22]

Diğer taraftan önde gelen bir askerî tarihçinin "uzman taklitçiler, fakat kötü mucitler" şeklinde nitelediği[23] Osmanlıların döküm teknolojisini mükemmelleştirdikleri, ayrıca "yılankavi" denilen yeni bir kilit mekanizmasının Avrupa'da kullanılmasında aracı oldukları bilinmektedir. Osmanlılar, Şam kılıçlarındakine benzer şekilde helezon haline getirilmiş çelik yassı levhalar kullanarak yüksek dereceli patlamalara dayanıklı güçlü tüfek namlusu yapmada uzun süren bir üstünlüğe sahip oldular. Kısa bir süre sonra Babür Hindistanı'nda üretilecek olan Osmanlı tüfek namlularının parçalanma olasılıkları,

22 Parry, "Barut", s. 1062. "Teknolojik diyalog" kavramı için bknz. Arnold Pacey, *Technology in World Civilization*, Oxford: Basil Blackwell, 1990, s. 51.

23 Parker, *The Military Revolution*, s. 127.

kaynağı uzunlamasına yapılan Avrupa namlularına kıyasla daha düşüktü.[24] Ayrıca Osmanlılar, ateşli silahların Türkistan'daki hanlıklar, Kırım Hanlığı, Habeşistan, Hindistan'daki Gucerat bölgesi ve Sumatra'daki Açe Sultanlığı'na girişi ve yaygınlaştırılmasında önemli bir rol oynadılar. Top ve elde tutulan ateşli silahları Babür Hindistanı'na, Memlük Sultanlığı ve Gucerat'a, ayrıca imparatorluk sınırlarına dahil edilmeden önce Habeşistan ve Yemen'e gönderdiler. Osmanlıların doğudaki rakipleri Safeviler de Şehzade Bayezid'in isyanı ve İran'a sığınması sonrasında Osmanlı top ve tüfeklerini elde etmişlerdir. Şu da var ki, tüfek yapımı teknikleri gibi hususlar dikkate alındığında mesela Osmanlı ve Hint arasındaki benzerliklerin teknoloji transferi sonucu mu ortaya çıktığı yahut ortak bir İslami metalürji mirasından mı kaynaklandığı çok net değildir. Osmanlılardan Safevi İran'a ve Babür Hindistanı'na doğru gerçekleşen uzmanlık transferine örnek olarak (Macarca *tábor* kelimesinden gelen ve wagenburg -barikat- yapısının daha ileri ve değiştirilmiş hali olan) *tabur* sisteminden bahsedebiliriz. Fakat bu örneği verirken Orta Asya'da Osmanlı taburunun ortaya çıkmasından yüzlerce yıl önce süvari birliklerine karşı nakliye araçlarının kullanılıyor olduğunu hatırda tutmak gerekir.[25]

Yapılan son araştırmalar on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda ortak askerî uzmanlar, doğrudan askerî çatışmalar ve yasaklanan silah ve mühimmat (*memnu' meta*) ticareti aracılığıyla ortaya çıkan yoğun bir Osmanlı-Avrupa askerî kültürel etkileşiminin varlığına işaret etmektedir. Yabancı uzmanların istihdamı, yeni teknolojiler ve uzmanlığın Avrupa içi ve dışında göreceli bir hızla yaygınlaşmasına imkân tanımış ve bu durum karşısında uzun vadeli tekno-

24 Pacey, *Technology in World Civilization*, s. 80-81.

25 Parry, "Barut", s. 1062. Halil İnalcık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-Arms in the Middle East", *War, Technology and Society*, s. 202-211; Salih Özbaran, "The Ottomans' Role in the Diffusion of Firearms and Military Technology in Asia and Africa in the 16th Century", *Revue Internationale d'Histoire Militaire* 67 (1988), s. 77-83; Gábor Ágoston, "Muslim-Christian Acculturation: Ottomans and Hungarians from the Fifteenth to the Seventeenth Centuries", Bartalomé Bennassar ve Robert Sauzet (haz.), *Chrétiens et Musulmans à la Renaissance*, Paris: Honoré Champion, 1998, s. 291-301.

lojik üstünlük neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Ne yazık ki Batı tarihyazımında ortaya konan son çalışmalar Carlo M. Cipolla'nın yarım asırlık tezini tekrarlayarak Osmanlı topçuluğunun on beşinci yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'daki gelişmeleri takip edemediğini ileri sürmektedir. Bu çalışmalarda Avrupalıların seyyar hafif saha topçuluğuna önem vermiş olmalarına yapılan vurgu artarken, Osmanlı savaş aletleri dev toplar ile karakterize edilmeye devam edilmektedir.[26]

Kültürel etkileşim yalnızca Osmanlıların sözde teknolojik geri kalmışlığını sorgulanır hale getirmemekte, aynı zamanda askerî aletlerdeki yakın benzerliklere de dikkat çekmektedir. Bu tür benzerliklerin askerî terminolojiye yansımış olması önemlidir: Balyemez, bacaluşka, zarbzen, kolunburna ya da prangi gibi sıkça kullanılan Osmanlı toplarının isimleri, bilinen Avrupaî ateşli silahların İtalyan, İspanyol, Katalan ve Portekizce söyleniş biçimlerinden uyarlanmıştır ve Akdeniz materyal kültürünün ortak unsurlarını yansıtmaktadır.[27] Adını *szakállas* (puska) denilen benzeri küçük Macar el toplarından alan şakaloz gibi daha küçük silahlar ise Osmanlı silahlarının Orta Avrupaî bileşenlerini oluşturmaktadır. *Szakállas* (puska), Latince çengelli silahı anlamındaki "(*pixis*) *barbata*"nın Macarca karşılığıdır ve çengeli olan büyük çapta el silahları anlamına gelir.[28] Sağlam şekilde sabitlenmesine imkân tanıyan çengel sayesinde bu silahlar geri tepme esnasında pozisyonlarını

26 Cipolla, *Guns, Sails and Empires*, s. 95-99; Parker, *The Military Revolution*, s. 126 ve daha geç tarihli bir çalışma, Jonathan Grant, "Rethinking the Ottoman 'Decline': Military Technology Diffusion in the Ottoman Empire, Fifteenth to Eighteenth Centuries", *Journal of World History*, 10/1 (1999), s. 191-192. ["Osmanlı 'Gerilemesini' Yeniden Düşünmek: 15-18. Yüzyıllardaki Askerî Teknoloji Yarışında Osmanlı İmparatorluğu'nun Konumu", Mustafa Armağan (haz.), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak. Gerileme Paradigmasının Sonu*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, içinde].

27 Osmanlı top çeşitleri için bknz. Ágoston, "Ottoman Artillery", s. 33-45.

28 Romanyalıların *sacalas*, Güney-Slavların ise *sakalus* dedikleri bu silah, her iki topluluk tarafından da bilinmektedir (ve ismini Macarcadan almıştır). Karşılaştırmak için bknz. Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der Ungarischen Elemente im Rumanische*, Budapeşte: Akadémiai Kiadó, 1966, s. 685; Hadrovics László, *Ungarische Elemente in Serbcroatischen*, Budapeşte: Akadémiai Kiadó, 1985, s. 444. Ayrıca, Lajos Fekete, "Az oszmán-török nyelv hódoltságkori magyar jövevényszavai", *Magyar Nyelv*, 26 (1930), s. 264.

kaybetmiyorlardu. Macar *szakállas*lar ve Macar silahlarından farklı şekilde kundaklara kurulan ve top arabalarıyla taşınan Osmanlı şakalozları, Macaristan ve Osmanlı kalelerindeki silahların önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı.

İstanbul'daki Tophane-i Âmire'nin üretim kayıtları ile Bağdat, Belgrad ve Budin gibi stratejik öneme sahip Osmanlı kalelerine ait envanterler, Osmanlı toplarının büyük çoğunluğunun küçük ve orta büyüklükte toplar olduğunu ve Osmanlıların daha küçük ateşli silahların kullanımında uzun bir geçmişe sahip olduklarını ikna edici şekilde göstermektedir. Örneğin, 1526'daki Mohaç Savaşı öncesindeki dört yılda Tophane-i Âmire'de dökülen 1027 topun yüzde 97'si küçük ve orta büyüklükteki toplardan oluşmaktaydı. 1685/1686 yılında dökülen 300 topun yüzde 72'si, 1.28 kg, 0.64 kg ve 0.32 kg.'lık gülleler atabiliyordu. Osmanlı silahlarının nasıl kullanıldığına tanık olan muasır vakanüvisler, düşük kalibreli topların savaş alanlarında kullanılmasının Osmanlı ordusunda yaygın bir pratik olduğuna işaret etmişlerdir.[29] Mevcut deliller, Osmanlı silahlarının aynı kalibredeki Avrupaî silahların birçoğundan daha ağır olduğunu ancak durumun lojistik açıdan ciddi bir sorun teşkil etmediğini göstermektedir.

Son araştırmalar, yetersiz delillerin sathi değerlendirilmesi sonucu ortaya atılan Osmanlı toplarının sözümona "metalürjik geriliği" iddiasının[30] yeniden ele alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Yapılan kimyasal analizler, II. Mehmed'in emriyle 1464 yılında dökülen bir Osmanlı topunun namlusunun yüzde 10.15 kalay ve yüzde 89.58 bakır karışımdan oluşan mükemmel bir tunçtan yapıldığını göstermiştir. Benzer orandaki bir karışım Vanoccio Biringuccio (1480–1539) tarafından tavsiye edilmiş ve aynı dönemde Avrupa'da kullanılmıştır. Mikail Kritovulos'un İstanbul'un kuşatmasında kullanılan büyük bir topun dökümünü tasvir ederken belirttiği gibi Osmanlıların top döküm teknikleri o dönemde Avrupa'da

29 G. Ágoston, "Ottoman Artillery", s. 43-45.
30 Parker, *The Military Revolution*, s. 128.

uygulanan tekniklerle benzerlik göstermekteydi.[31] Diğer taraftan Osmanlı üretim kayıtları Osmanlı top dökümcülerinin en azından on yedinci yüzyıl sonuna dek yüzde 8.6–11.3 oranında kalay ve 89.5–91 oranında bakır içeren tipik kalay tunç kullandıklarına işaret etmektedir.

Tablo 4.2. Osmanlı Tunç Toplarının Kompozisyonu[32]

Tarih	Bakır	Kalay
1464	%89.58	%10.15
1517–23	%91	%9
1522–26	%90.5	%9.5
1604	%90,8	%9.2
1685/86	%91.4	%8.6
1693/94	%89.5	%10.5
1704/06	%89.6	%10.4
1704/06	%89.5	%10.5
1704/06	%88.7	%11.3
1706/07	%89.5	%10.5

Yukarıda belirtildiği üzere Osmanlılar on altıncı yüzyılın başında, yani İngilizler kadar erken bir tarihte ve on altıncı yüzyıldaki ana rakipleri İspanyollardan bir yüzyıl kadar önce, demirden top dökmeye başladılar. Dahası, 1513–18 arası İstanbul'da dökülen Osmanlı demir topları, 1509–1513 arası İngiltere'de üretilen ilk demir dökümü toplar gibi tek bir parça halinde dökülmediler. Bu

31 Parry, "Barud", s. 1061; Jerzy Piaskowski, "The Technology of Gun Casting in the Army of Muhammad II (Early 15th Century)" *I. International Congress on the History of Turkish-Islamic Science and Technology, 14-18 September 1981. Proceedings*, cilt 3, İstanbul, 1981, s. 163-168.

32 Gábor Ágoston, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)", Güler Eren vd. (haz.), *Osmanlı*, cilt 6: *Teşkilat*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2000, s. 629; Piaskowski, *age*, s. 168 (1464 yılı için); İstanbul, BOA, MAD 7668, Heywood, "The Activities of the State Cannon-Foundry" ve Bostan, *age*, (1517-23 ve 1522-26 yılları için); MAD 2515 (1604 yılı); MAD 4028 ve DBŞM TPH 18597, 18598 (1685/86 yılları); MAD 5432 (1693/94 yılları); MAD 2652 (1704-06 yılları) ve MAD 2679 1706/07 yılları). Hesaplamalarım döküm esnasında kullanılan hammaddeye dayalı olduğundan yaklaşık kabul edilmelidir.

toplar sökülebilir bölümleri olan büyük havan toplarıydı.[33] Takip eden yüzyıllarda Sultan'ın usta dökümcüleri az sayıda da olsa dökme demirden toplar üretmeye devam ettiler. Osmanlılar, birçok Avrupalı devlet gibi, dökülen bu demir topları donanmalarında kullandılar; tunç toplar ise imparatorluktaki egemen silah olmaya devam etti.[34] Ancak bu durum, imparatorlukta bol miktarda bulunan bakıra dayalı bir tercih meselesiydi ve kesinlikle teknolojik bilgi eksikliği ile ilgili bir durum değildi. Çağdaşların çok iyi bildiği gibi tunç toplar -demirden aletlere kıyasla çok daha pahalı olsalar da- daha güvenliydiler ve özellikle güvertelerdeki aşınma ve paslanmaya karşı oldukça dayanıklıydılar.

BARUT ÜRETİMİ

Osmanlı barut üretimi, Avrupa barut üretimi ile önemli benzerlikler göstermektedir. Osmanlı barutu, on yedinci yüzyılın ikinci yarısına kadar, yüzde 69 oranında güherçile, yüzde 15.5 oranında sülfür ve aynı oranda kömür içermekteydi. On yedinci yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı baruthaneleri *be-ayâr-ı cedid* ya da *be ayâr-ı perdâht-ı İngiliz* denilen yeni karışıma uygun şekilde barut ürettiler. Bu yeni barut, yüzde 75 oranında güherçile ile yüzde 12.5 oranında sülfür ve kömür içeriyordu. Bu oran, İngiltere ve Avrupa'daki ülkelerin çoğunda on sekizinci yüzyılın ilk yarısında bile yaygın şekilde kullanılıyordu.[35] Barutlarını on sekizinci yüzyılın ikinci yarısına dek bu formüle göre üreten Osmanlılar, yüzyılın sonuna gelindiğinde (1794/1795), standart Avrupa karışımını (75–15–10) yakından takip ederek 76–14–10 oranında daha kaliteli barut üretebildiler.[36] Fakat barut üretimin dağınık olduğu bir imparatorlukta

33 H. R. Schubert, *History of the British Iron and Steel Industry*, Londra, 1957, s. 249 vd; Cipolla, *Guns, Sails and Empires*, s. 39.

34 KK 4726 s. 18-22, 42-46; MAD 2730 s. 8-10; MAD 4688. Karşılaştırınız, İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 174-77.

35 Gábor Ágoston, "Gunpowder for the Sultan's Army: New Sources on the Supply of Gunpowder to the Ottoman Army in the Hungarian Campaigns of the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Turcica*, 25 (1993), s. 75-96.

36 BOA, DBŞM, BRİ, 18321.

değişmez standartları devam ettirebilmek neredeyse imkânsızdı.[37] On altıncı yüzyılda İstanbul'un yanı sıra Anadolu'da Erzurum, Diyarbakır, Oltu ve Van; Arap eyaletlerinde Kahire, Bağdat, Halep ve Yemen; Avrupa'daki eyaletlerde Budin, Estergon, Peç, Temeşvar ve Belgrad'da barut üretimi yapılıyordu. Osmanlılar on yedinci yüzyılda Selanik, Gelibolu, İzmir ve (Karaman eyaletindeki) Bor'da önemli baruthaneler kurdular. Barut üretiminin farklı bölgelere dağıtılarak yapılması ve bu yüzden karışım ve kalite açısından bir tutarsızlığın yaşanması sadece Osmanlılara has bir durum değildi. Barutlarını benzer şekilde farklı kaynaklardan temin eden tüm Avrupalı devlet ve imparatorluklar benzer problemlerle karşılaştılar. Barut karışımı konusunda Avrupa'da da belli bir standart yoktu. Avrupa'da on altıncı yüzyılın ortasında güherçile oranı yüzde 50 ila 85 arasında değişen yirminin üzerinde barut çeşidi bulmak mümkündü.[38]

Tablo 4.3. Osmanlı İmparatorluğu ve bazı Avrupa ülkelerinde kullanılan barut karışımları, 1560–1795[39]

Tarih	Ülke	Güherçile	Kömür	Kükürt
1560	İsveç	% 66.6	% 16.6	% 16.6
1595	Almanya	% 52.2	% 26.1	% 21.7
1598	Fransa	% 75.0	% 12.5	% 12.5
1608	Danimarka	% 68.3	% 23.2	% 8.5
1649	Almanya	% 69.0	% 16.5	% 14.6
1650	Fransa	% 75.6	% 10.8	% 13.6
1673	Osmanlı İmparatorluğu	% 69.0	% 15.5	% 15.5
1686	Fransa	% 76.0	% 12.0	% 12.0
1696	Fransa	% 75.0	% 12.5	% 12.5
1696/97	Osmanlı İmparatorluğu	% 75.0	% 12.5	% 12.5

37 G. Ágoston, "Gunpowder for the Sultan's Army" ve R. Murphey, *Ottoman Warfare*, s. 14.

38 G. Ágoston, "Gunpowder for the Sultan's Army", s. 78, 87-96.

39 *Agm*, ayrıca, G. Ágoston "Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Endüstrisi", s. 630.

Tarih	Ülke	Güherçile	Kömür	Kükürt
1697	İsveç	% 73.0	% 17.0	% 10.0
1699/1700	Osmanlı İmparatorluğu	% 5.0	% 12.5	% 12.5
1700	İsveç	% 75.0	% 9.0	% 16.0
1742	İngiltere ve Avrupa	% 75.0	% 12.5	% 12.5
1793/94	Osmanlı İmparatorluğu	% 77.1	% 12.5	% 10.4
1794/95	Osmanlı İmparatorluğu	% 75.8	% 13.7	% 10.5

Osmanlılar açısından asıl problem üretimdeki düşüş idi. Osmanlı baruthaneleri on altıncı yüzyılda 18.000-23.000 kantar barut üretebiliyorken, bu rakam on yedinci yüzyılın sonuna gelindiğinde 8000-10.000'e inmişti. 1770`ler ve 1780`lerde Selanik ve Gelibolu'daki baruthanelerin her birinin 2000 kantar barut üretmesi beklenirken her iki baruthane de bu beklentiyi karşılamada ciddi sıkıntılar yaşadı.[40] Sonuç olarak devlet zaman zaman İsveç'ten 1500–1700 kantar barut ithal etmek zorunda kaldı.[41] Yine de on sekizinci yüzyıl sonunda Fransızların yardımıyla modernize edilen Azadlı'daki baruthaneler oldukça iyi kalitede ve yeterli miktarda barut üretimi yapabiliyordu.[42] Bu baruthanelerin 1800 yılında iyi kalitede 10.000 kantar barut ürettiği kabul edilmektedir.[43]

***

40 BOA, Cevdet Askeriye 9594 ve 9595. Standart bir Osmanlı kantarı 56.449 kg ağırlıktadır.

41 BOA, MAD 10398, s. 102 ve MAD 10405, s. 99.

42 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Ottoman Science in the Classical Period and Early Contacts with European Science and Technology", Ekmeleddin İhsanoğlu (haz.), *Transfer of Modern Science and Technology to the Muslim World*, İstanbul: IRCICA, 1992, s. 28-29; Stanford Shaw, *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789-1808*, Cambridge: Cambridge University Press, 1971, s. 143-144 [*Sultan 3. Selim: Eski ve Yeni Arasında Sultan 3. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807)*, Hür Güldü (trc.), İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.]

43 BOA, Cevdet Askeriye, 9756.

Askerî alandaki kültürel etkileşim sayesinde Osmanlıların on yedinci yüzyıla kadar Avrupa askerî teknolojisindeki gelişmelere ayak uydurabildiğini iddia etmek mümkündür. Ne var ki, on yedinci yüzyılın sonuna gelindiğinde -çağdaş birçok gözlemcinin rapor ettiği üzere- Avrupa teknolojik üstünlüğünün artık inkarı zor bir gerçek haline geldiğini belirtmek gerekir. Osmanlı İmparatorluğu'nun hasımları belki de ilk defa bu dönemde, silahlarını intikal ettirme noktasından bakıldığında ancak koalisyon savaşlarında bir başarı gösterebilmiş olmalarına rağmen, Osmanlı ateşli silah gücü ve lojistiği ile rekabet edecek durumdaydılar. Diğer taraftan bu iddia çok ileri götürülmemelidir. On sekizinci yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'nın ekonomik ve askerî açıdan yeniden güçlenmesi ve Osmanlı ordusunun 1711'de Rusya'ya ve 1737-1739'da Avusturya'ya karşı gösterdiği başarılar hatırda tutulmalı ve ayrıntılı bir şekilde araştırılmalıdır.[44] Gerçek dönüm noktasına, Avrupalıların kudretli düşmanlarını sadece askerî silah sanayisi, askerî teknoloji ve uzmanlıkta değil, aynı zamanda üretim kapasitesi, maliye, bürokrasi, bilimsel altyapı ve devlet-hamiliği gibi konularda da geride bıraktığı on sekizinci yüzyılın sonunda ulaşıldığı görülmektedir.[45] Uzun vadede tüm bu gelişmeler Avrupa askerî makinesinin gelişimi ve sonraları sahip olacağı küresel tahakkümü anlamak açısından oldukça önemlidir.

44 Ayrıca bknz. J. Black, *War and the World*, s. 104.

45 Osmanlı bilim ve teknolojisi üzerine bknz. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Büyük Cihaddan Frenk Fodulluğuna*, İstanbul: İletişim, 1996; Aykut Kazancıgil, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, İstanbul: Erkam, 1999.

5

AVRUPA-ASYA ARASINDA TEKNOLOJİK DİYALOG VE OSMANLI İMPARATORLUĞU: BARUT ÇAĞI'NDA ASKERÎ TEKNOLOJİ VE UZMANLIK

Müslüman-Hıristiyan ilişkileri üzerine var olan tarihyazımında birçok çarpıtma karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmalarda hilal ve haç arasındaki fikir ayrılıkları temel anlatıya hakim olmuş iken medeniyet içi çatışmalar (İslam ve Hıristiyanlık içindeki savaşlar) ya da Müslüman ve Hıristiyan devletler arasındaki askerî işbirlikleri ve kültürel etkileşim üzerinde durulmamıştır. İslam tarihi, Müslüman toplumların kendi aralarında ve Hıristiyanlar dışındaki gayrimüslim topluluklarla yaptıkları savaşların, Hıristiyanlığa karşı girişilen savaşlar kadar önemli olduğunu göstermektedir. 1250'lerdeki Moğol istilasının İslam'ın en merkezî bölgelerinde Haçlı seferlerinden daha uzun ve önemli bir etkisinin olduğu unutulmamalıdır. Mevcut retoriğin aksine kutsal savaş –ister cihat, ister Haçlı seferi olsun– Avrupa ve Osmanlılar arasındaki ilişkilerde tarafların birbirlerini tanımlayabilecekleri tek yol değildir. Gerek Osmanlılar gerekse Hıristiyan hasımları girişikleri savaşlara önemli miktarda kaynak aktardılar. Diğer taraftan, Avrupalı devletler arasındaki husumet ve Avrupa güç dengesi fikri, bu devletlerle Osmanlıların -geçici de olsa- birçok ittifak kurmasına imkân tanıdı.

TEKNOLOJİK DİYALOG İÇİN GEREKLİ BAĞLAM

1453'te Kostantinopolis'i fetheden Osmanlılar, henüz şekillenmeye başlamış olan yeni Rönesans diplomasisinin ayrılmaz unsurlarından biri haline geldiler. İstanbul'a ilk Avrupalı mukim elçi

Venedikliler tarafından gönderildi (1454). Bu tarihten sonra birçok Avrupalı devlet rakipleri hakkında Osmanlılara bilgi aktarmak ve Osmanlı Devleti ile barış ve ticaret antlaşmaları imzalamak üzere İstanbul'a elçi gönderdi. Osmanlılar sahip oldukları çok katmanlı istihbarat ağı sayesinde Avrupa'daki husumet ve politikalarla ilgili bilgiye kolaylıkla erişebiliyorlardı. Osmanlı istihbaratı, analitik seviyede Venedik yahut İspanya gibi Avrupalı devletlerin gerisinde kalsa da rakiplerinin gündelik politikaları hakkında İstanbul'u bilgilendirmede oldukça başarılıydı.[1]

Gerek Osmanlılar gerekse Osmanlıların Avrupalı hasımları, birbirlerinin sahip olduğu askerî becerileri yakından takip etmiş ve bu bilgilerden yararlanmışlardır. Karşı tarafın silahlarını taklit eden ve benimseyen bu siyasi yapılar, erken modern dönem silahlanma yarışında eşit şekilde yer aldılar. On altıncı yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu, bilgi ve beceri sahiplerine kapı açan ve yabancı uzmanlar için cazibe merkezi olan bir ülke idi. İmparatorluğun servet ve refahı, çok ırklı ve dinli yapısı, birçok dil konuşabilen nüfusu, göreceli açık görüşlülüğü, siyasi seçkinlerin pragmatik ve esnek tavrı, imparatorluğu -özellikle de İstanbul'u- yabancıların gözünde uzmanlık ve yeteneklerini kullanarak maddi kazanç elde edecekleri, yeni kariyer fırsatları yakalayabilecekleri, güce erişim sağlayacakları ve her şeyden öte bilgi üretecek, aktaracak ve yayacakları bir merkez haline getirdi. Başkente ilaveten imparatorluğun Akdeniz, Rumeli, Macaristan, Doğu Avrupa ve Karadeniz sınırlarının Avrupalı devletler ve Moskof/Rusya ile olan geçişken yapısı, sınırın diğer tarafı hakkında bilgi sahibi insanların yaşayacağı, devşirileceği ve istihdam edileceği alanlar yarattı.

Tüm yasaklamalara rağmen özellikle on altıncı yüzyılın ortasında Fransa'ya, on yedinci yüzyılda da Protestan İngiltere ve Hollanda'ya ait Avrupalı ticaret gemileri, İstanbul ve Osmanlı liman şehirlerine başka *memnu metalar*la birlikte silah ve mühimmat

1 Gábor Ágoston, "Information, Ideology and Limits of Imperial Policy: Ottoman Grand Strategy in the Context of Ottoman-Habsburg Rivalry", Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman (haz.), *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 75–103 [Türkçesi bu kitapta].

taşıyordu. Bu ticaret karşılığında Osmanlılar, tüccarları kendilerine kalay ve kurşun gibi stratejik öneme sahip hammadde ve silah sağlayan Avrupalı devletlere kapitülasyonlar denilen çeşitli ticari, hukuki ve dinî imtiyazlar sağladılar.[2]

BARUT TEKNOLOJİSİ VE OSMANLILAR

İslam devletlerinin ateşli silahları kullanmada sahip oldukları farklı tecrübeleri değişen tarihî, sosyal, ekonomik, coğrafi gelişmeler ve kültürel değerlerle izah etmek mümkündür. Avrupa merkezci ve oryantalist iddiaların aksine dinin söz konusu tecrübelerin başarısı ya da başarısızlığındaki etkisi oldukça azdır. Özellikle Osmanlılar 1380'lerden itibaren –ki bu tarih ateşli silahların Batı Avrupa kuşatmalarında kullanılmaya başlanmasından yaklaşık 60 yıl sonrasına denk düşer- aşina oldukları bu tarz silahları kullanma konusunda oldukça başarılıydılar. Ateşli silah teknolojisi bilgisinin Osmanlılara Orta Asya ve Arap dünyasından geçmiş olma ihtimalini de göz ardı etmemekle birlikte, Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda barut teknolojisinin yayılması açısından en önemli role sahip bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Ateşli silahlara sahip hasımlara karşı girişilen doğrudan askerî harekâtlar, Sırplar ve diğer tâbilerin bu türden silahlara sahip birliklerle Osmanlıların yanında savaşmaları ve elbette ki silah ticareti gibi faktörler barut teknolojisinin Osmanlılara geçişinde etkili olmuştur.

Osmanlıların ateşli silahları erken bir dönemde benimsemiş olmaları dikkat çekici olmakla birlikte sahip oldukları barut teknolojisini kara orduları ve donanmalarına uyumlu kılmada gösterdikleri hız ve başarı çok daha önemlidir. 1390'larda, yani Müslüman ve Hıristiyan rakiplerinden yüzlerce yıl önce, ateşli silahların kullanımı ve üretiminde uzmanlaşmış daimî birlikler kuran Osmanlılar bu konuda gösterdikleri gayretleri on beşinci yüzyılın başında daha da artırdılar: (1) 1390'lardan itibaren ulufeleri tımar aracılığıyla

2 Gábor Ágoston, "Merces Prohibitae: The Anglo-Ottoman Trade in War Materials and the Dependence Theory", *Oriente Moderno* [Kate Fleet (haz.), *The Ottomans and the Sea*], XX (LXXXI), n.s. 1 (2001), s. 177–192.

ödenen topçular istihdam edildi ve Sultan II. Murad (1421–44, 1446–51) döneminde ulufeli topçu istihdamına başlandı. (2) Muhtemelen on beşinci yüzyılın ortalarında Cebeci Ocağı kuruldu. (3) On beşinci yüzyılın ikinci yarısında top arabacıları istihdam edildi. (4) Muhtemelen on beşinci yüzyıl sonlarında humbaracılar kullanılmaya başlandı. (5) 1370'lerde oluşturulan padişahın seçkin askerleri yeniçeriler, Sultan II. Murad döneminden itibaren elde tutulan ateşli silahlarla teçhiz edilmeye başlandılar. Tüm bu gelişmeler Osmanlıların Avrupalı rakiplerinin çoğunun tecrübe ettiği değişikliklerle zıt istikamettedir. Avrupa'da zanaatkarlar ve askerler arasında geçişken bir sosyal kategori oluşturan topçular, devletler tarafından seferlerde silah kullanmak amacıyla geçici bir süre için istihdam edilmekteydiler. Bu kişilerin zanaatkarlıktan profesyonel askere dönüşümleri 1500-1700 arasında gerçekleşen uzun bir süreç ile yakından ilgilidir. Osmanlılar, gerek teşkilat gerekse topçu askeri açısından rakiplerine karşı açık bir üstünlüğe sahipti. Son araştırmaların da gösterdiği üzere imparatorluk -her ne kadar çoğu zaman üreticiden çok takipçi statüsünde olsa ve savaş araç-gereçlerinin standartlaştırılması gibi konularda gelişmiş Avrupa devletlerinin gerisinde kalsa da- silahlarının kalitesi açısından Avrupalı rakiplerine ayak uydurabilmiştir.[3] Okçuluk ve at biniciliği gibi alanlarda Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde yazılmış oldukça zengin kaynaklara sahip olan Osmanlıların Avrupa'da savaş sanatı üzerine gelişen literatürü takip etmede zorluk çektikleri anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, Osmanlıca, Arapça ve Farsça el yazmaları üzerine son yıllarda yapılan katalog çalışmaları, ayrıca Osmanlı astronomi, matematik, coğrafya ve savaş sanatı literatürü üzerine hazırlanan el

3 Gábor Ágoston, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 15–60 [*Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Gücü ve Silah Sanayisi*, Tanju Akad (trc.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006]; Gábor Ágoston, "Behind the Turkish War Machine: Gunpowder Technology and War Industry in the Ottoman Empire, 1450–1700", Brett Steele ve Tamera Dorland (haz.), *The Heirs of Archimedes: Science and the Art of War through the Age of Enlightenment*, Cambridge: MIT Press, 2005, s. 101–133; Salim Aydüz, *XV. ve XVI. Yüzyılda Tophane-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara: TTK, 2006, s. 12–36.

kitapları[4] fevkalade önemli birçok risaleyi gün ışığına çıkarmıştır. Bu çalışmalar sayesinde Osmanlıların Avrupalı bilimler ve savaş sanatı literatürüne ne derece aşina olduklarına dair yeni tespitler ortaya koymak mümkün olacaktır. Aşağıdaki kısa değerlendirmede yalnızca topçuluk ve kuşatma savaşı konularında var olan yazılı eserler üzerinde durulmuştur.

AVRUPA ASKERÎ TEKNOLOJİSİNİN ASKERÎ LAYİHALAR ARACILIĞIYLA OSMANLILARA GEÇİŞİ

Filolojik ve kültürel engeller, Osmanlıların gelişen Avrupa savaş sanatı literatüründen yararlanması noktasında önemli kısıtlamalar getirmiştir. Padişah ve danışmanları, bu engellere rağmen, Avrupa'da yazılan en iyi kitaplardan bir kısmına ulaşabildiler. Basılan ilk askerî teknik kitap olan Roberto Valturio'ya (1413–1484) ait 1472 tarihli *De re militari* adlı eserin el yazma nüshasının Valturio'nun patronu Riminili Sigismundo Malatesta tarafından 1461 yılında Sultan II. Mehmed'e (1444–46 ve 1451–81) gönderildiği bilinmekte, ancak bu nüshanın imparatorluğa ulaşıp ulaşmadığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu kitabın Osmanlılara ne zaman ve nasıl ulaştığı sorularının cevabını Sultan Süleyman'ın (1520–66), 1526'da Macaristan'ın başkenti Budin'e girmesi sonrasında yaşanan olaylarda arayabiliriz. Süleyman, Kral Matyas Korvin'e (1458–90) ait meşhur kütüphanede (*Bibliotheca Corviniana*) bulunan onlarca değerli yazma eseri İstanbul'a getirtti. Bu kitabın söz konusu kütüphanede üç nüshası bulunuyordu ve bunlardan biri –büyük ihtimalle 1526'da- padişahın mülkü oldu.[5] Sultan II. Mehmed çağdaşlarının

4 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi=History of Astronomy Literature during the Ottoman Period*, 2 cilt, İstanbul: IRCICA, 1997; Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen ve Cevad İzgi, *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi=History of Mathematical Literature during the Ottoman Period*, 2 cilt, İstanbul: IRCICA, 1999; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi=History of Geographical Literature during the Ottoman Period*, 2 cilt, İstanbul: IRCICA, 2000; Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar ve Gülcan Gündüz (haz.), *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi=History of Military Art and Science Literature during the Ottoman Period*, 2 cilt, İstanbul: IRCICA, 2004.

5 Bu nüsha 1890 yılında Topkapı Sarayı'nda bulunuyordu. Bknz. Jolán Balogh, *Mátyás király és a művészet.* [Kral Matthias ve Sanat], Budapeşte, 1985, s. 197, 325. Corviniana

yazdığı değerli askerî layihalardan bir kısmını elde etmeyi başardı. On beşinci yüzyılın en etkili askerî kitaplarından biri olan Ser Mariano di Giacomo Vanni'ye ("il Taccola", 1381–1458 civarı) ait *Tractatus*'un bir kopyasının 1453'teki İstanbul kuşatması öncesinde padişaha ulaşmış olması mümkündür. Askerî teknoloji üzerine yazılı diğer Avrupalı eserler Osmanlılara daha geç tarihlerde ulaştılar. 1680 ve 1690'lı yıllarda Habsburg hizmetinde olup Osmanlılara karşı savaşan Bolonyalı askerî mühendis ve bilgin Luigi Ferdinando Marsigli, kaleme aldığı *Stato militare dell'Imperio ottomano* (1732) adlı eserinde Pietro Sardi'ye ait *L'Artiglieria* (Venedik, 1621) adlı kitabın Osmanlıcaya tercüme edildiğini ve bu kitaptaki bilgilerin muasır Osmanlı topçuları tarafından kullanıldığını ifade etmiştir. Söz konusu eser on yedinci yüzyıl Avrupası'nda toplar ve kuşatma savaşları üzerine en ünlü kitaplardan biriydi.[6]

İspanya'dan gelen Müslümanlar da savaş sanatı konusundaki bilgi ve becerilerin Osmanlı'ya geçişinde önemli bir rol oynadılar. Bunlardan birisi Kaptan İbrahim b. Ahmed adıyla bilinen Granadalı Müslüman denizci ve top ustası el-Reîs İbrahim b. Ahmed b. Gânim b. Muhammed b. Zekeriyya el-Endülüsî'dir. Granada'da doğan İbrahim, Sevilla'ya yerleşmiş ve İspanyol donanmasında hizmet etmiştir. Sonraları Tunus'a kaçıp Tunus hakimi Osman Dayı'ya (1594–1610) ait bir gemide kaptan olan bu usta denizci, İspanya'da yakalanışı ve hapse atılışını müteakip Tunus'a dönmüş ve Yusuf Dayı (1610–37) tarafından Halkulvadi (La Goletta) Limanı'na gönderilmiştir. Buradaki topçuların yetersizliklerine şahit olan İbrahim, topçuluk üzerine bir el kitabı yazmaya karar verdi ve "aljamiado" denilen metot ile Arapça harfler kullanıp anadili İspanyolcada kaleme aldığı *Manual de Artilleria* adlı kitabını 1630–32 arasında tamamladı. Kitabın orjinal nüshası kayıp olsa da eser Arapça tercümeleri sayesinde günümüze kadar ulaşabilmiştir. Mütercimi bir zamanlar Fas Sultanı'nın da tercümanlığını yapmış

Kütüphanesi üzerine bknz. Marcus Tanner, *The Raven King: Matthias Corvinus and the Fate of His Lost Library*, New Haven [Conn.]; Londra: Yale University Press, 2008.

6 V. J. Parry, "Barud. IV: The Ottoman Empire", *EI*, cilt 1, s. 1064.

olan bir Faslıdır ve söz konusu kitabı müellifinin yardımıyla 1638 yılında Arapçaya çevirmiştir. Bu çevirinin birkaç nüshasını hazırlayan mütercimin oğlu, nüshalardan birini dönemin Osmanlı padişahı IV. Murad'a (1623–40) ithafen İstanbul'a gönderdi. Kaptan İbrahim eserini kaleme alırken, sahip olduğu tecrübe ile yetinmeyip topçuluk üzerine yazılı muasır birçok Avrupalı esere de müracaat etmiştir. Araştırmacılar, Kaptan İbrahim'in başvurduğu eserler arasında topçuluk hakkında on altıncı yüzyıl sonu ve on yedinci yüzyılın en ünlü Avrupalı eserlerinden Louis Collado'nun *Plática Manual de Artillería* (1592, İtalyanca aslı 1586) ve Cristóval Lechunga'nın *Discurso de la artillería* (1611) adlı kitaplarını tespit edebildiler. Tüm bölümlerini çevirdiği ve sayısı elliyi bulan top, havan, el bombası ve topçuluk aleti gibi çeşitli çizimlerinin çoğunu da aktardığı Collado'nun eserinin Kaptan İbrahim üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.[7]

Avrupa'ya ait kuşatma savaşı bilgisini on yedinci yüzyılda takip etmeye devam eden Osmanlılar, bu alanda uzmanlaşmış Venediklilere karşı giriştikleri Girit Savaşı'nda (1645–69) yeni beceriler edindiler ve bu becerileri sonraki yıllarda daha ileri boyutlara taşıdılar. Macar kaleleri Varad (1660) ve Uyvar'da (1663) edindikleri başarıların gösterdiği üzere Osmanlılar mevcut birikimlerini diğer cephelerde de etkin şekilde kullandılar. Şu da bir gerçek ki, on yedinci yüzyılın sonuna gelindiğinde tecrübeli Osmanlı topçuları, lağımcıları ve humbaracılarının çoğu artık hayatta değildi ve Osmanlıların kuşatma savaşındaki becerilerinin modernizasyonu gerekiyordu.[8] Bu durumun farkına varan yöneticiler ordunun teknik birimlerini yenilemeye çalıştılar. 1735 yılında Humbaracı Ahmed Paşa adıyla bilinen Müslüman olmuş bir Fransız'ın (Clau-

7 David James, "The 'manual de artilleria' of al-Ra'is Ibrahim b. Ahmad al-Andalusi with Particular Reference to its Illustrations and their Sources", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, cilt 41, sayı 2 (1978), s. 237–57; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Büyük Cihaddan Frenk Fodulluğuna*, İstanbul, 1996, s. 118–123. Bu kitaptaki görsellerden bazıları yeniden basılmıştır: Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar ve Gülcan Gündüz (haz.), *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, 2 cilt, İstanbul: IRCICA, 2004.

8 Ágoston, *Guns for the Sultan*, s. 35–38.

de-Alexandre Comte de Bonneval) yardımıyla yeni bir Humbaracı Ocağı kuruldu. Osmanlı humbaracıları ve subayları ilk kez askerî mühendislik, balistik ve matematik alanlarında eğitim gördüler. Bu ocağın öğretmeni, eğitimini askerî mühendislik ve kale inşası alanlarında tamamlamış olan Mühendis Selim adında başka bir Fransız mühtedi idi. Kurucusunun 1747'deki vefatının ardından eski gücünü kaybeden Humbaracı Ocağı, Sultan III. Selim (1789–1807) ve II. Mahmud (1808–39) dönemlerinde yeniden canlandırıldı. Söz konusu ocak, Avrupa ve Osmanlı kültürünün sentezi ve kültürler arası etkileşim için ideal bir ortam oluşturuyordu: Humbaracılara geometri öğreten Osmanlı mühendisi Mehmed Said Efendi, Avrupa teleskopu ve Osmanlı rubu tahtasını birleştirerek arazi ölçümü için yeni bir alet icat etti.[9] Humbara ve havan üzerine bilinen ilk Osmanlı topçuluk layihasının (*Fenn-i Humbara ve Sanayi-i Ateşba*, 1736 tarihli) Humbaracı Ahmed Paşa'nın öğrencilerinden Mustafa b. İbrahim tarafından kaleme alınmış olması şaşırtıcı değildir. Bu layihada havan, bomba ve patlayıcılarla ilgili Avrupa kaynaklı ve Osmanlı bilgileri özetlenmiştir. Müellif ve babası Humbaracı Ocağı'nda katip olarak görev yapmışlardır. Mustafa b. İbrahim söz konusu layihayı yazarken konu üzerine mevcut Avrupalı kaynaklara müracaat ettiği gibi ocakta görev yapan Avrupalı ve Osmanlı humbaracılarının da tecrübelerinden istifade etmiştir.[10]

1664–80 arası Avusturya Habsburg orduları başkumandanlığını yapan Mareşal Raimondo Montecuccoli'nin (1609–1680) en önemli askerî layihası yine aynı dönemde Türkçeye çevrildi. İlk kez 1704'te basılan ve birçok dile tercüme edilen -İspanyolca (Lizbon 1708), Fransızca (Paris, 1712, 1760, Strazburg, 1740, Amsterdam, 1752, 1770), Latince (Viyana, 1718), ve Almanca (Leipzig, 1736)- Montecuccoli'nin *Memoire della Guerra*'sı kısa bir süre içinde Avrupa'daki en etkili askerî layihalardan biri oldu. Layihanın

9 Mustafa Kaçar ve Atilla Bir, "Ottoman Engineer Mehmed Said Efendi and His Works on Geodesical Instrument", Ekmeleddin İhsanoğlu, Kostas Chatzis ve Efthymios Nicolaidis (haz.), *Multicultural Science in the Ottoman Empire*, Turnhout: Brepols, 2003, s. 71–97.

10 E. İhsanoğlu ve diğerleri (haz.), *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, cilt. 1, s. 34.

Türkçe çevirisi *Commentarii bellici* adıyla bilinen Latince çevirisi üzerinden *Fenn-i Harb* başlığıyla yapıldı ve Sultan I. Mahmud (1730–54) döneminde tamamlandı.[11] *Fenn-i Harb*, Montecuccoli'nin kitabına ilave olarak üç zeyil içermektedir. Bu zeyllerden ilk ikisi özellikle önemlidir. Birinci zeyl, Gaspar Schott'ın (1608–1666) *Cursus mathematicus* adlı eserinin askerî mimari, hücum, savunma ve ordu düzeni hakkındaki üç bölümünün tercümesidir. Fizik ve matematik bilgini bir Cizvit olan Alman Schott, Palermo'da eğitim görmüş ve 1661'de ilk kitabını yayımladığı Würzburg'ta matematik dersleri vermişti. Bu eser de farklı dillerde birçok defa basıldı. *Fenn-i Harb*'in içinde çevirilen üç bölümü (*Liber XXII: De Architectura militaris* ve *Liber XXIII: De polemica offensiva ac defensiva* ve modern taktikler üzerine olan *Liber XXIV: De tactica hodierna*) yukarıda bahsedilen konuları içeriyordu. Schott, askerî mimari üzerine olan bölümden açıkça anlaşılacağı üzere Pietro Sardi'nin eserlerinden (bu eserler Osmanlılar tarafından biliniyordu) ve Carlo Theti'nin çalışmalarından haberdardı (Theti'nin Kanije ve Uyvar planları ile Komaron ve Eğri üzerine önerileri, Viyana ve Habsburg topraklarını Osmanlılara karşı koruyan Macar kalelerinin modernizasyonu sürecinde oldukça etkili olmuştur).[12] İkinci zeyl, *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*'ne (OALT) göre, Alain Manson'a ait Fransızca bir kitaptan seçmeler içermekte ve *Fünun-i Harbiye ve Ebniye-i Harbiye Sanayi* başlığını taşımaktadır. Söz konusu yazar, 14. Louis'nin topçu sınıfında komutan yardımcılığı ve tahkimat müfettişliği görevlerinde bulunan ve çoğunlukla Allain Mallet şeklinde bilinen on yedinci yüzyıl Fransız matematikçisi, haritacı ve askerî mühendisi Allain Manesson Mallet (1630-1706) olmalıdır. Mallet, sonraları az da olsa farklılaşan başlıklarla birçok çevirisi yapılan *Les Travaux de Mars*,

11 Yazma üzerine bknz. E. İhsanoğlu ve diğerleri (haz.), *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, cilt 2, s. 760–65.

12 Gaspar Schott, *Cursus Mathematicus, Sive Absoluta Omnium Mathematicarum Disciplinarum Encyclopaedia: In Libros XXVIII. digesta. —Accesserunt in fine Theoreses Mechanicae Novae: Additis Indicibus locupletissimis—* Bambergae; [Frankfurt, Main]: Schönwetterus, 1677, s. 486.

ou la Fortification nouvelle, tant régulière qu'irrégulière, divisée en trois parties (Paris, 1671–72) adlı eserini 1671'de yayımlamıştı.[13]

Ne yazık ki *Fenn-i Harb*'i derleyen ve tercüme edenlerin isimleri kitapta belirtilmemiştir. Bazı araştırmacılar, bu kitabın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Arap harfleriyle basım yapan ilk matbaanın kurucusu Macar asıllı İbrahim Müteferrika ve bilinmeyen bir arkadaşı tarafından derlenip çevrildiğini belirtmişse de bu bilgi teyide muhtaçtır. İbrahim Müteferrika'nın son yıllarda yayımlanan terekesinde -çok da belirgin olmayan bir isimlendirmeyle- *Tertib-i Ceng* adında savaş üzerine yazılmış Latince bir kitap bulunmaktadır. Terekeyi hazırlayanların bu kitap ile Montecuccoli'nin *Commentarii bellici*'ni kastedip etmedikleri açık değildir. Montecuccoli'nin kitabına sahip olup olmadığı belli olmayan İbrahim Müteferrika'nın bu kitabın Osmanlıcaya çevrilmesi işiyle meşgul olduğu da ihtimal dahilindedir. Ancak bu konuda ayrıntılı bir araştırma yapmaksızın bir neticeye ulaşmak imkânsızdır.[14]

Batı'da yazılmış askerî ve teknik kitapların Osmanlıcaya sistematik şekilde tercüme edilmesi ve basılmasına Sultan III. Selim ve II. Mahmud'un askerî reformları döneminde başlandı. 1790'larda basılan ilk eserler, Sébastien le Prestre de Vauban'ın (1633–1707) savaş, kuşatma ve lağımcılık üzerine olan çalışmaları gibi o dönem için artık biraz eskimiş sayılabilecek nitelikte Fransızca askerî layihalar ve ders kitaplarıydı. Vauban'ın lağımcılık (*Fenn-i Lağım, Sanayi-i Lağım)* üzerine çalışması 1793'te, hücum *(Usul-i Harbiyye, Fenn-i Harbiyye,* ya da *Fenn-i Muhasara*) üzerine olan çalışması ise takip eden yılda basıldı. Kuşatma (*Fenn-i Harb, Muhasari-yı Kıla,*

13 Diğer başlıklar ve baskılar: *Les travaux de Mars ou l'Art de la Guerre Divisé en Trois Parties*, Paris, 1684–85; Amsterdam, 1684; Paris, 1691, vb.

14 A. Adnan Adıvar (*Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1982, s. 184) mütercimin İbrahim Müteferrika olduğu konusunda şüphelidir. Son olarak Ekmeleddin İhsanoğlu ve arkadaşları tarafından böyle olduğu varsayılmıştır (*Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, cilt. 1, s. LXII ve cilt 2, s. 760–765). Orlin Sabev'in yeni kaynaklar ve ikincil literatürün dikkatli bir değerlendirmesine dayanan kitabı (*İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746)*, İstanbul: Yeditepe, 2006) İbrahim Müteferrika'nın Montecuccoli'nin kitabını tercüme ettiğinden bahsetmez. İbrahim Müteferrika'nın terekesi aynı eser s. 350-64'te basılmıştır.

Fenn-i Muhasara) üzerine olan eser ise 1792 yılında Vauban'a ve çalışmalarında Vauban'ın kitaplarını kullanan Bernard Forest de Belidor'e (1697?-1761) atfedilerek basılmıştır. Bu üç kitabın hepsi de ünlü Fenerli ailesinden Osmanlı'ya tâbi Eflak (1774–82, 1796–97) ve Boğdan Voyvodası (1786–88) Aleksandros İpsilantis'in oğlu –ve sonraları kendisi de Boğdan Voyvodası (1799–1801) olacak olan– Konstantin İpsilantis (Konstantinos Ypsilantos) tarafından tercüme edildi. Bu kitaplar bir zamanlar İbrahim Müteferrika tarafından işletilen dört matbaadan ikisini miras yoluyla elde eden Raşid Mehmed Efendi tarafından basılmıştır.

1790'lardan itibaren yapılan tercümelerin çoğu yeni kurulan askerî teknik okulların (*Mühendishâne-i Bahr-i Hümâyun, Topçu Mektebi* ve *Mühendishâne-i Berr-i Hümâyun*) öğrencilerine yönelikti. Bu kitaplara ilaveten kara ve deniz okullarında görev yapan Fransız ve diğer yabancı öğretmenlerin ders notları da tercüme edildi ve kimi zaman Fransız Elçiliği'nin İstanbul'daki matbaasında, kimi zaman da yeni kurulan Osmanlı matbaalarının birinde basıldı.[15]

YABANCI UZMANLAR VE "BEYİN KAZANIMI"

Avrupa askerî teknolojisinin Osmanlılara geçişinde askerî layihaların kısmî bir rolü olup Avrupalı askerî uzmanların İstanbul'a aktardıkları bilgiler çok daha önemlidir. On altıncı yüzyılın Avrupalı kaynaklarında Hıristiyanlar, Yahudiler ve din değiştirenlere değinilirken Tophane-i Âmire ve Tersane-i Âmire'de çalışarak Osmanlılara yardım eden askerî uzmanlardan bahsedilmektedir. Bunlar arasında belki de en iyi bilineni 1453'te Osmanlı padişahının hizmetine giren Macar top dökümcüsü Orban'dır. 1460 yılında Bosna'da top dökümcüsü (*Büchsenmeister*) olarak çalışan ve daha sonraları Osmanlılara 20 yıl hizmet eden Nürnbergli Jörg gibi diğer bazı kişiler ise, savaş ve akınlarda ele geçirilmiş ve imparatorluk için çalıştırılmıştır. Fethedilen Balkan kaleleri, şehirleri, madenleri,

15 Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi, 1776–1826*, İstanbul: Eren, 1995; *Fenn-i Harb*'ın yazarı için bknz. aynı eser, s. 182–192.

Osmanlı limanları ve tersanelerinde imparatorluk için çalışmaya zorlanan yüzlerce ve binlerce Hıristiyan lağımcı, nalbant, taş ve duvar ustası, dülger, kalafatçı ve gemi ustası vardı. Onbeşinci yüzyıldan en yedinci yüzyıla dek Osmanlı lağımcılarının çoğu Hıristiyan asıllı idi. II. Mehmed, 1453'teki İstanbul kuşatması sırasında Sırbistan'daki Novo Brdo lağımcılarına lağım kazmalarını emretmiş ve Osmanlı Novoberdası, Kratova, Srebreniçe yahut Zaplana gibi Rumeli'deki diğer maden şehirleriyle birlikte on yedinci yüzyıla dek lağımcı istihdamı için önemli merkezler olma vasfını korumuştur. On yedinci yüzyılda Ermeniler (özellikle Kayseri'den), Rumlar ve Bosnalı Hıristiyanlar da bu göreve dahil edildiler. Gerek Müslüman gerekse Hıristiyan askerî uzmanlar ve yetişmiş zanaatkarlar sürgün sistemi ile İstanbul'a getirildi. Gayrimüslim askerler ve savaşla ilgili becerilere sahip zanaatkarlar on altıncı yüzyıla dek Müslüman emsallerinden ayrı tutulmadılar. Müslüman ve gayrimüslim topçular, top dökümcüleri, gemi ustaları, dülgerler, kalafatçılar ve diğerlerinin isimleri Rumeli ve Macaristan'a ait mevacib ve gelir defterlerinde birlikte yer aldı.[16]

Müslüman ve gayrimüslimlerin isimleri bilinen ilk *ehl-i hıref* defterinde de yan yana yer almıştır. 1526 yılına ait bu defterde kayıtlı 590 zanaatkardan sadece 13'ü gayrimüslim idi, fakat tüfekçiler arasındaki gayrimüslim sayısı oldukça fazlaydı: 10 tüfekçiden sadece ikisi Müslüman iken geri kalanlardan altısı Yahudi ve ikisi de Moskof Hıristiyanı idi.[17] Saray hizmetindeki beceri sahibi zanaatkarların sayısı da önemlidir: 1526'da 590, 1545'te 776, 1558'de 580, 1596'da 1451, 1638'de 708, 1654'te 718, 1656'da 690, 1688'de 312 ve on sekizinci yüzyılda yaklaşık 230. Bu zanaatkarların çoğu sarayın dış kısmında (Birun) bulunan atölyelerde çalışıyorlardı. Hıristiyan ehl-i hırefin sayısı oldukça düşüktü ancak doğuşta Hıristiyan iken akın ve seferler sırasında yakalandıktan sonra Müslüman olmuş onlarca kişi vardı. On altıncı yüzyılın ortasında bu yolla Müslüman

16 Bknz. Ágoston, *Guns*, s. 39–48.

17 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayında Ehli Hıref (Sanatkârlar) Defteri", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 11 15 (1981–86), s. 50.

olmuş 44 Alman, 41 Frenk (Batı Avrupalılar için genel bir terim) ve 34–39 Macar bulunuyordu. Macaristan'ın 1541'deki fethinden sonra Macarların sayısında belirgin bir artış yaşanması (1526'da 5, 1545'te 34 ve 1558'de 39 kişi) Osmanlıların askerî zaferlerini takiben yetenekli Avrupalı zanaatkarları imparatorluğa kazandırmış olduklarına delil teşkil eder.[18] On altıncı yüzyılda Osmanlı başkentinde ayrı bir gayrimüslim zanaatkar grubu oluştu. Tarihte *tâife-i efrenciyan* adıyla bilinen bu grubun Avrupalı (*frenk*) askerî becerilerin Osmanlılara geçişinde oynadıkları rolü anlamak için ayrıntılı araştırmalara ihtiyaç vardır.[19]

Osmanlı'ya hizmet eden Avrupalı teknisyenler, zanaatkarlar ve askerî uzmanların sayısı sarayda çalışan bir avuç dolusu frenk teknisyenden oldukça fazla idi. II. Mehmed, Sırp lağımcılara ilaveten Sırbistan, Bosna, Almanya, Macaristan ve İtalya'dan topçular istihdam etti. On beşinci yüzyılın ikinci yarısı ve on altıncı yüzyılın ilk yarısına ait Osmanlı mevacib defterleri, Osmanlı Balkan kalelerindeki Hıristiyan nalbant, taş ve duvar ustası, kalafatçı ve gemi ustalarını listelemektedir. On altıncı yüzyılda Marrano, Yahudi, Fransız, Venedikli, Cenevizli, İspanyol, Sicilyalı, İngiliz, Alman, Macar ve Slav uzmanlar Osmanlı tophanelerinde çalışıyorlardı. On yedinci yüzyılda ise Fransız ve İngiliz askerî mühendisler Osmanlılara yardım ettiler. İtalyan zanaatkarlar da Osmanlı tersanelerinde çalıştılar. Osmanlı gemilerindeki uzmanların birçoğu İtalyan ve Rum idi.

Avrupalı seyyahlar, bahsi geçen Hıristiyan, Yahudi ve Sefaradları, Osmanlılara savaş araç-gereçleri ve top arabasının nasıl yapılacağı ve kullanılacağını öğretmekle suçladılar. Başka bir çalışmada Avrupalı teknisyenlerin Osmanlı silah sanayisi ve teknolojisine yaptıkları katkıların abartılmaması gerektiği konusunda uyarılarda

18 Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkârları: 18. Yüzyılda Ehl-i Hıref*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s. 20 ve 32.

19 Efrenciyan'ın ateşli silah teknolojisini aktarımı konusu üzerine bilgi ve kaynakların Türkçe bir özeti için bknz. Salim Aydüz, "XIV-XV. Asırlarda Avrupa Ateşli Silahlar Teknolojisinin Osmanlılara Aktarılmasında Rol Oynayan Avrupalı Teknisyenler: Taife-i Efrenciyan", *Belleten* LXII, 235 (1998), s. 779–830.

bulundum ve yabancı askerî teknisyen ve zanaatkar istihdamının sadece Osmanlılara özgü olmadığına işaret ettim. En son teknolojiye sahip olduğu kabul edilen ülkelerden yabancı uzman istihdamı yerleşmiş bir metot idi. Bu metot sayesinde Avusturya ve İspanya Habsburgları'ndan Fransa'ya, İngiltere'den Moskof'a yeni teknoloji transferi gerçekleşiyordu. Osmanlılar da erken modern dönemde yapılan askerî teknoloji transferinin önemli bir unsuruydular. Önceden de belirttiğim gibi çok ırklı ve dilli olan bu imparatorluk teknoloji diyaloğu için ideal bir ortam oluşturuyordu.[20]

On sekizinci yüzyılda yabancı (ilk olarak Fransız, sonraları İngiliz) askerî uzmanların Osmanlı askerî teknolojisine yaptıkları katkıyı tespit etmek için ayrıntılı araştırmalara ihtiyacımız var. Claude-Alexandre Comte de Bonneval, nam-ı diğer Humbaracı Ahmed Paşa'dan ve 1735'te kurduğu Humbaracı Ocağı'ndan yukarıda bahsedildi. On sekizinci yüzyılda Osmanlı hizmetinde olan bir diğer meşhur Avrupalı, 1767'den sonra Fransız konsolosu olarak Kırım Tatar Hanı'na gönderilmiş olan Macaristan doğumlu François de Tott'un durumu ise daha karmaşıktır. Tott bir taraftan Fransa'dan maaş alıyor, diğer taraftan da 1770 ve 1775 arasında Gelibolu kalelerinin yeniden inşasına yardımcı olmak, top dökmek ve topçulara eğitim vermek için Osmanlılarla anlaşıyordu.[21] Söz konusu uzmanların Osmanlı topçuluğu ve ordularını modernleştirmedeki rolleri ayrıntılı araştırmaları beklerken burada bir hususa dikkat çekmekte fayda var. Önceleri Fransa'nın ünlü *hussar* bölüğünde süvari olan Tott, kale inşası, kuşatma savaşı ve top dökümü konularında sadece sınırlı bir bilgiye sahip olmalıdır ve verdiği tavsiyelerin Osmanlı topçuları için ne kadar faydalı olduğu sorguya muhtaçtır. Tott'un Osmanlı topçuluğu üzerine gözlemleri genellikle yanlış ve yüzeyseldir. Ne var ki, Osmanlı hizmetindeki rolünü hiç çekinmeden abartan Tott'un kaleme aldığı *Hatıratı*'nın

20 Ágoston, *Guns*, s. 48.

21 Virginia H. Aksan, "Breaking the Spell of the Baron de Tott: Reframing the Question of Military Reform in the Ottoman Empire, 1760–1830", *International History Review* 24, 2 (2002), s. 253–77.

popülerliği ve kolayca erişilebilir olması yaptığı gözlemlerin sonraki araştırmalar üzerinde orantısız bir etki yaratmasına imkân tanımıştır. Ayrıca Tott, Osmanlı silahları hakkında bazı yanlış bilgilerin tekrarlanmasının da sorumlularından biridir. 1780'lerde Osmanlıların hizmetinde olan 300 Fransız subay ve mühendisin muasır Avrupa askerî teknolojisinin Osmanlılara geçişinde Tott'dan daha önemli bir rol oynadıklarından şüphe edilmemelidir.

BARUT TEKNOLOJİSİNİN ASYA'DA YAYILMASINDA OSMANLILARIN ROLÜ

Avrupa-Osmanlı askerî kültür etkileşiminin göze çarpan bir diğer özelliği ise Ortadoğu ve Asya'da barut teknolojisinin yayılmasında Osmanlıların oynadığı roldür. Söz konusu teknolojinin Türkistan'daki hanlıklara, Kırım Hanlığı'na, Habeşistan'a, Hindistan'daki Gucerat bölgesine ve Sumatra'daki Açe Sultanlığı'na transferinde Osmanlı uzmanları etkili olmuştur. İstanbul, bundan yaklaşık kırk yıl önce Halil İnalcık'ın belirttiği gibi, Memlük Sultanlığı, Gucerat ve (imparatorluğa dahil edilmeden önce) Habeşistan ve Yemen'e toplar ve elde tutulan ateşli silahlar göndermişti. Osmanlı uzmanları (bilebildiklerimiz Ali Kulu, Rumi ve Mustafa'dır) ateşli silah teknolojisi ve *Rumi* savaş metodunun Babür Hindistanı'nda yayılmasında önemli bir rol oynadılar. Osmanlıların doğudaki baş düşmanı Safeviler de Şehzade Bayezid'in isyanı ve İran'a kaçışı sonucunda Osmanlı top ve tüfeklerini edindiler. Şah Tahmasb'ın (1524–76) Safevi ordusunda *Rumlu* yani Osmanlı tüfekçileri vardı. 1531'deki Diu fethi, kısmen de olsa, Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen bir uzman olan Mustafa Bayram'ın kullandığı ateşli silah gücünün Portekizlilere üstünlüğü sonucu gerçekleşmiştir.[22]

22 Halil İnalcık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East", V. J. Parry ve M. E. Yapp (haz.), *War, Technology and Society in the Middle East*, Londra, 1975, s. 195–217; Salih Özbaran, "The Ottomans' Role in the Diffusion of Fire-arms and Military technology in Asia and Africa in the Sixteenth Century", Salih Özbaran, *The Ottoman Response to European Expansion*, İstanbul: İsis, 1994, s. 61–66.

Kısa bir süre için Delhi Sultanlığı'nda hakimiyet sahibi olan Suri hanedanının (1540-56) kurucusu Afgan Şîr Şah, Osmanlı askerî uzmanlarının bilgisinden istifade eden kişilerden biriydi. Ferid Han adıyla da bilinen bu kişi, 1539'da Babür İmparatoru Hümayun'u yenmiş ve kendisini "Hindistan Sultanı" ilan ederek (1540) Afgan hakimiyetini bu topraklarda geçici bir süre için yeniden tesis etmişti. Ferid Han, hanedanı için 1541–43 arasında hafif pirinçten *zarb-zan*lar döken Osmanlı top dökümcüsü Hoca Ahmed Rumi'den Osmanlı işi birkaç top daha dökmesini istedi. Bengal'de ağırlığı 59.79 kg, uzun silindirik namluları 1.346 m ve çapı 3.81 cm olan üç top bulunmaktadır. Bu topların ortalarında veya namlularının beşte ikilik bölümünde muylular vardır.[23] Söz konusu *zarb-zan*lar, 1560'larda yapılan darbzen/zarbzen ya da darbuzan/zarbuzan diye de bilinen en hafif Osmanlı darbzenlerine benzemektedir. Dökülmesi ve taşınması oldukça kolay olan ve bu sebeple yaygın şekilde kullanılan Osmanlı darbzenlerinin namlu uzunluğu 1.32 ila 1.54 metre arasında olup ağırlıkları 54–56 kg. arasında değişmektedir. Bu toplar sadece 150 gram ağırlığında gülleler fırlatabilecek güce sahipti.[24] Bu türden topları yapmak için gerekli bilgiye Balkan eyaletlerinden Mısır'a, Diyarbakır ve Basra'ya kadar on altıncı yüzyılın ortasında darbzenlerin rutin şekilde üretildiği Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde ulaşmak mümkündü.[25] Bu durum, gerekli bilginin Osmanlı topraklarından Hindistan'a geçişini muhtemelen daha da kolaylaştırmıştır. Osmanlı ve Hindistan darbzenleri arasında dikkat çekici bir başka benzerlik ise bu topların her iki imparatorlukta da tunçtan ve işlenmiş demirden üretilmiş olmalarıdır.

SONUÇ

Osmanlı-Avrupa askerî kültürel etkileşimi, Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır ve bu etkile-

23 Iqtidar Alam Khan, *Gunpowder and Firearms: Warfare in Medieval India*, New Delhi: Oxford University Press, 2004, s. 74.

24 Ágoston, *Guns*, s. 83.

25 Aydüz, *Tophane-i* Âmire, s. 389.

şim Avrupa'daki husumet ve askerî çatışmaların neticesini büyük ölçüde değiştirdiği için siyasal-askerî tarih anlatılarında mutlaka ele alınmalıdır. Ateşli silah teknolojisinin Avrupa'dan Osmanlı'ya geçişinde Avrupalı teknisyenlerin ve savaş üzerine yazılı eserlerin oynadıkları rol üzerine yukarıda yapılan kısa değerlendirme Osmanlılar ve Avrupa arasında demirden bir perde olmadığını göstermektedir. Osmanlı reayası tarafından tercüme edilen Avrupa askerî layihalarının yanı sıra Osmanlı ordusunda görev yapan Hıristiyan esirler, mühtediler ve maceracılar, askerî teknoloji ve uzmanlığın transferinde önemli araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlara ilaveten Osmanlılar ve Akdeniz, Rumeli, Macaristan ile Karadeniz kıyılarındaki Hıristiyan hasımları arasındaki doğrudan askerî çatışmalar, silah ve savaş malzemelerinin yasaklanan ticareti, askerî kültürel etkileşimi daha da kolaylaştırmıştır.

Osmanlıların savaş sanatı üzerine en önemli Avrupalı layihalardan -önceleri var olan genel kabulden daha fazla- haberdar olduğu açıktır. Daha da önemlisi, bu kitapların elde edilmesi, tercümesi ve benimsenmesi işinin Osmanlı ordusunun on beşinci ve on altıncı yüzyıldaki zirve yıllarından sonra da devam etmiş oluşudur. Bu kitapların Osmanlı top ustaları üzerinde on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda ne kadar etkili olduğu henüz bilinmemektedir ve bu husus araştırılması gereken bir konudur. Şu da var ki, bu eserlerden bazılarının Avrupalı rakiplerden geri kalındığı hissi sonucu yazıldığı ve tercüme edildiği aşikardır. On sekizinci yüzyılda Osmanlı topçusunun ve Osmanlı savaş aletlerinin Avrupalı muadilleri ile boy ölçüşebilecek durumda olmadığı son zamanlarda yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur. Osmanlılar özellikle savaş araçgereçlerini belli bir standarda kavuşturma noktasında geri kaldılar. Nitelik ve nicelik itibariyle önceki yüzyıllarda Osmanlı ordusu ve donanmasının ihtiyaçlarına cevap veren silah ve mühimmat sanayileri, on sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren çeşitli sorunlar yaşamaya başladı ve sonunda istenilen nitelikte gerekli silah ve

mühimmat üretemez hale geldi.[26] Habsburg ve Fransız modellerini takiben girişilen on sekizinci yüzyıl sonundaki reformlara rağmen standardizasyon ve hareket kabiliyeti Osmanlı harbiyesinin temel problemleri olarak kaldı. Bununla birlikte konu üzerine yapılan son çalışmalar Osmanlı sürat topçuluğunun önceden düşünüldüğünden daha başarılı olduğunu göstermektedir.[27]

26 Ágoston, *Guns*, s. 158–63; s. 190–200.

27 Bknz. Kahraman Şakul, "General Observations on the Ottoman Military Industry, 1774–1839: Problems of Organization and Standardization", Feza Günergun ve Dhruv Raina (haz.), *Science between Europe and Asia. Historical Studies on the Transmission, Adoption and Adaptation of Knowledge*, New York: Springer-Verlag, 2011, s. 41–55.

6

DOĞU-ORTA AVRUPA'DA İMPARATORLUKLAR VE SAVAŞ, 1550–1750: OSMANLI-HABSBURG REKABETİ VE ASKERÎ DÖNÜŞÜM

On altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıl ortalarına kadar olan dönemde Doğu-Orta ve Doğu Avrupa üç büyük kara imparatorluğun yükselişine şahit oldu: Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Habsburg İmparatorluğu ve Romanov Rusyası. Doğu Avrupa üzerinde yoğunlaşan askerî tarihçiler, söz konusu dönemde Batı Avrupa'nın belirli bölgelerinde önemli değişikliklere yol açan ve genel olarak "Avrupa askerî devrimi" şeklinde nitelenen savaş sanatındaki değişimlerle uzun süredir ilgilenmekte ve ortaya koydukları karşılaştırmalı yaklaşımlar ile söz konusu gelişmeleri anlamaya çalışmaktadırlar.[1] Elinizdeki bu makale, Doğu-Orta ve Batı Avru-

1 Askerî devrim tartışması için bknz. Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988; gözden geçirilmiş baskı 1999 [*Askerî Devrim: Batının Yükselişinde Askerî Yenilikler, 1500-1800*, T. Zorlu (trc.), İstanbul: Klasik, 2006]; Jeremy Black, *A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550-1800*, Londra, 1991; Rogers, Clifford J., (haz.), *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of early Modern Europe*, Boulder, Co., 1995. Habsburg-Osmanlı bağlamında bknz. József Kelenik, "The Military revolution in Hungary", Géza Dávid ve Pál Fodor (haz.), *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Leiden: Brill, 2000, s. 117-159; Gábor Ágoston, "Habsburgs and Ottomans: Defense, Military Change and Shifts in Power", *The Turkish Studies Association Bulletin* 22/1 (1998), s. 126-141; aynı yazar, "Disjointed Historiography and Islamic Military Technology: The European Militrtary revolution Debate and the Ottomans", Mustafa Kaçar ve Zeynep Durukal (haz.), *Essays in Honour of Ekmeleddin İhsanoğlu*, İstanbul: IRCICA, 2006, s. 567-582; Günhan Börekçi, "A Contribution to the Military Revolution Debate: The Janissaries

pa'daki askerî gelişmeleri mukayese etmenin ilginç benzerlik ve farklılıklar ortaya koyabileceğini, ancak bunun yanı sıra Osmanlı, Habsburg ve Romanov imparatorluklarındaki askerî gelişmelerin mukayesesinin de bu üç imparatorluğun değişen askerî becerilerini ve buna bağlı olarak askerî talihlerindeki yer değişimlerini daha iyi anlamamıza imkân tanıyacağını ileri sürmektedir. Ne var ki, askerî bir güç olarak ortaya çıkışı ve Osmanlıların ana rakiplerinden biri oluşu geç bir döneme, ancak on sekizinci yüzyılın ortalarında tesadüf eden Rusya, Osmanlılar ve Avusturya Habsburglarının kıyaslandığı bu çalışmaya dahil edilmemiştir.[2]

Bu çalışmanın ana tezi şudur: On altıncı yüzyıldaki Osmanlı genişlemesi ve askerî üstünlüğü Habsburg askerî, mali ve bürokratik modernleşmesinde, diğer bir deyişle, Avusturya Habsburg Monarşisi ya da "Habsburg Orta Avrupası"nın ortaya çıkışında önemli bir rol oynamıştır. On altıncı yüzyıl ortalarından itibaren Habsburglar, Osmanlı askerî gücü ile boy ölçüşebilmek için Macaristan ve Hırvatistan'da yeni bir savunma hattı oluşturdular, sınır kalelerini yenileyip tahkim ettiler ve askerî, mali ve bürokratik sistemlerini modernize edip merkezileştirdiler.

Buna rağmen Habsburg merkezileştirmesi ve askerî reformları tamamlanmamış halde kaldı. Gerçekleştirilen reformların köklü hale gelmesi için uzun bir zaman gerekiyordu. Bu durum kısmen Habsburgların çok yönlü siyasi ve askerî yükümlülükleri (Fransa ile rekabet, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ve Hollanda'daki Protestan ayaklanmaları, Akdeniz'deki Osmanlı-Habsburg mücadelesi), kısmen de askerî kaynakları harekete geçirme ve savaş finansmanı açısından Viyana'nın soylulara bağlı olmasından kay-

---

Use of Volley Fire during the Long Ottoman-Habsburg War of 1593-1606 and the Problem of Origins", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* [bundan sonra *AOH*] 59/4 (2006) [2007], s. 407-438.

2 Virginia Aksan birçok çalışmasında söz konusu problemi ele almıştır. Örneğin bknz. Virginia Aksan, "Locating the Ottomans among Early Modern Empires", *Journal of Early Modern History* 3, 2 (1999), s. 103–134; Aksan, *Ottoman Wars 1700–1870: An Empire Besieged*, Harlow, England; New York: Longman/Pearson, 2007 [*Kuşatılmış Bir İmparatorluk-Osmanlı Harpleri, 1700–1870*, Gül Çağalı Güven (trc.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.]

naklanan sınırlı Habsburg imparatorluk otoritesi ile ilgiliydi. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ve Habsburg topraklarında savaşları finanse etme konusunda soylulara bağlılık -değişen derecelerde- belirgin bir halde iken, Habsburg imparatorluk otoritesinin sınırlı oluşu Osmanlı genişlemesini durdurmak görevini üstlenen ve bu sebeple askerî ve mali açıdan önemli miktarda kaynak ve reforma ihtiyaç duyulan sınırdaki Macaristan'da en açık şekilde ortaya çıkmıştı. Topraklarını Osmanlı'ya karşı savunmada Viyana'ya bağımlı olan Macar soyluları, savaşın finansmanı ve idaresi karşılığında yüzyıllardır süregelen hak ve imtiyazlarından vazgeçmek istemiyorlardı. Viyana'nın yürüttüğü politikaya karşı çıkanlar sadece Habsburg egemenliği altındaki Macar Krallığı topraklarında yaşayan Macar soyluları değildi. Osmanlı yönetimindeki Macaristan topraklarında ikamet edenler kadar Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520–66) Doğu Macaristan'da kurduğu Osmanlı'ya tâbi Erdel Prensliği'ndeki Macar soyluları da bu politikayı kabullenmemişlerdi. Osmanlı Macaristanı ve Erdel Prensliği, Viyana'nın merkezileştirme politikalarına karşı silahlı ayaklanmalar çıkaran Macarlar için sığınacak kapılar haline geldiler. Erdel, Protestan Gábor Betlen (1613–29) ve I. György Rákóczy (1630–48) dönemlerine tesadüf eden Otuz Yıl Savaşları sırasında giriştiği birçok sefer (1619, 1623, 1626 ve 1644'te) ile Habsburglara meydan okudu ve Viyana'ya karşı imtiyazlarını korumaları ve elverişli şartlar oluştuğunda bu imtiyazları genişletmeleri yönünde Macar soylularına askerî ve diplomatik destek sağladı.

Viyana, çok yönlü politikaları ve askerî uğraşları, kısıtlı otoritesi ve henüz tamamlanmamış askerî, bürokratik ve mali reformlara rağmen yine de Osmanlılara karşı askerî becerilerini önemli derecede artırmayı başarabildi. On altıncı yüzyılın sonunda Macaristan'daki Uzun Savaş'ta (1593–1606) yer alan Habsburg kuvvetleri Osmanlılar karşısında geçici de olsa taktik üstünlüğü kurabildiler. On yedinci yüzyılın sonunda Osmanlılar ve Kutsal İttifak ülkeleri arasında 1684–99 yıllarını kapsayan başka bir uzun savaşta her ne kadar Venedik, Lehistan ve Rusya ile ittifak halinde olsalar da Habsburglar sahip oldukları hareketli birlikler ve askerî araç-ge-

reçler açısından Osmanlı askerî yetenekleri ile boy ölçüşebilecek seviyedeydiler. 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması sonucunda Osmanlıların Macaristan'ın büyük bir bölümünü kaybetmesi Habsburgları Orta Avrupa'daki en kuvvetli monarşi haline getirdi. Orta Macaristan'ı, Erdel'i ve 1718'de Güney Macaristan'daki son Osmanlı toprağı olan Temeşvar Eyaleti'ni Habsburg Monarşisi sınırlarına katan Viyana, böylece, ilerleyen yıllarda girişeceği savaşlarda kullanabileceği beşerî ve ekonomik kaynak havuzunu önemli ölçüde genişletmiş oluyordu. Bu kaynakların güvenliği Rumeli ile Macaristan'ın doğal sınırı olan Tuna Nehri üzerinde inşa edilen yeni askerî sınır hattı (*Militargränze*) aracılığıyla sağlandı. Macaristan ve Erdel'i elde eden Viyana, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda otoritesi ve meşruiyetine devamlı meydan okuyan, askerî ve ekonomik kaynaklarını kısıtlayan ve stratejisini tehlikeye atan Macar asillerinin destek merkezlerini de ortadan kaldırmış oldu.

Osmanlılar, on altıncı yüzyıl sonu gibi erken bir tarihte Habsburgların yeni askerî teşkilatının farkına vardılar ve bu gelişmelere cevaben on yedinci yüzyılda birçok askerî düzenlemeye giriştiler. Ne var ki, Osmanlıların yeniden teşkilatlanma stratejileri merkezî nitelikteki askerî yapıyı ortadan kaldırdı. Savaşlar sırasında eyaletlerdeki ayanlara ve eyalet kuvvetlerine bağlılığı artan İstanbul'un ordu ve kaynaklar üzerindeki kontrolü zayıfladı.

Osmanlı askerî becerilerinin Habsburglar karşısındaki gerilemesini anlatmayı hedefleyen bu çalışma, Osmanlı ve Habsburg askerî becerileri ve sınır savunmalarındaki değişimin yanı sıra askerî teknoloji ve silahların rolü üzerinde duracaktır. Habsburglar, tüm eksiklerine rağmen, on yedinci yüzyılın sonunda gerçekleştirdikleri askerî, bürokratik ve mali reformlar sayesinde Osmanlılarla mukayese edildiğinde yalnızca sayı itibariyle değil, aynı zamanda daha iyi eğitilmiş, teçhiz edilmiş ve çok daha etkin bir emir-komuta zinciri olan bir orduya sahip oldular. Savaşla ilgili bilimler ve askerî teknolojilerdeki ilerlemeler Osmanlıların Avrupalı rakiplerine silahların standartlaştığı ve savaşın sanayileştiği on dokuzuncu yüzyıl öncesinde az bir avantaj sağladı. Buna mukabil savaş akademileri ve bakanlıklar çok daha etkin sonuçlar ortaya çıkardı.

OSMANLI FETİHLERİ VE ASKERÎ GÜÇ

On altıncı yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa ve bugün Ortadoğu diye bilinen coğrafyadaki en önemli imparatorluklardan biri idi. Bu imparatorluğu, Roma ve Bizans gibi daha iyi bilinen Akdeniz imparatorlukları, kendisi gibi çok sayıda etnik kimliği içinde barındıran Habsburglar ve Romanovlar yahut diğer büyük İslam imparatorlukları olan Abbasi Halifeliği, Safeviler ve Babür Hindistanı ile kıyaslamak mümkündür. Osmanlıların yeni bir güç olarak tarih sahnesine çıkmalarındaki dönüm noktası 1453 yılında Bizans başkenti Konstantinopolis'in Sultan II. Mehmed (1444–46, 1451–81) tarafından fethedilmesi oldu. Bu şehri başkent yapıp giriştikleri seferlerin lojistik merkezi haline getiren Osmanlılar, Rumeli'deki hakimiyetlerini elli yıl içinde pekiştirdiler. Lehistan-Litvanya Birleşik Krallığı ve Kazakların akınlarına uğrayan kuzey/kuzeybatı sahillerini tam olarak egemenlikleri altına alamamış olsalar da bu imparatorluğun sahipleri Karadeniz'i bir "Osmanlı gölü" haline getirmeyi başardılar.[3] Sultan I. Selim (1512–20), 1516-17'de Mısır ve Suriye'ye hakim Memlük Devleti'ni mağlup etti ve 1512'de yüzölçümü 883.000 km² olan imparatorluk topraklarını hemen hemen iki katına çıkartarak 1.500.000 km²'ye ulaştırdı. Fethedilen toprakların genişliğinden çok getirdiği zenginlik önemliydi: Suriye ve Mısır gelirleri imparatorluk gelirlerinin üçte birini oluşturuyordu. Selim, gerçekleştirdiği fetihlerle İslam'ın beşiği konumundaki Mekke ve Medine'nin, ayrıca halifelik merkezleri olan Şam ve Kahire'nin hakimi oldu. Selim ve halefleri, "Hâdimü'l-Haremeyn" unvanını deruhte ettiler. Böylece Osmanlılar, kendilerine İslam dünyasında çok büyük bir itibar ve meşruiyet kazandıran hac vazifesini tertip etme ve hacıların korunması görevini üstlendiler.

3 Osmanlıların Karadeniz'i kontrol altında tuttuklarına yönelik Halil İnalcık tarafından ortaya konan görüşe son dönemlerde itiraz edilmiştir. Bknz. Victor Ostapchuk, "The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack naval Raids", *Oriente Moderno*, 20 (2001), s. 23–95 ve Dariusz Kolodziejczyk, "Inner lake or Frontier? The Ottoman Black Sea in the Sixteenth and Seventeenth Centuires", Faruk Bilici, Ionel Candea ve Anca Popescu (haz.), *Enjeux politiques, économoques et militaires en Mer Noire (XIVe-XXIe siècles. Études à la mémoire de Mahail Guboglu*, Braïla: Istros, 2007, s. 125–139.

Bu durum İstanbul ve Mısır arasındaki iletişimi sağlayan deniz yolunun korunmasını gerek ideolojik gerekse ekonomik nedenlerden dolayı oldukça önemli hale getirdi. Osmanlı donanmasının daha da güçlü kılınması gerekiyordu ve bu mecburiyet -her ne kadar bazı tarihçiler ve siyaset bilimcileri donanması "okyanus boyu faaliyet" göstermediğinden dolayı Osmanlı İmparatorluğu'nu bir dünya gücü olarak kabul etmese de[4]- aslında kara imparatorluğu olan Osmanlıları bir deniz imparatorluğuna dönüştürdü. Osmanlılar, Doğu Akdeniz'i kontrol altına aldılar, ancak Selim'in fetihleri Akdeniz'e hakim Hıristiyan deniz kuvvetleri Venedik, İspanya ve Rodos Şövalyeleri ile mücadeleyi gerekli kıldı. Kızıldeniz'deki Portekiz saldırılarına karşı Hicaz'ı koruma görevi, Osmanlıları Portekizlilerle mücadeleye sürükledi. Ancak tüm bu meseleler Selim'in halefi I. Süleyman (1520–66) tarafından halledilecekti.

1521'de Macaristan Seferi'ne çıkan Süleyman Belgrad'ı fethetti. Takip eden sene Süleyman'ın donanması Rodos'u ele geçirdi ve buradaki şövalyeleri adadan çıkardı. Saltanatının ilk yıllarındaki bu hızlı fetihler, II. Mehmed dönemindeki başarısız Belgrad (1456) ve Rodos (1480) kuşatmalarıyla kıyaslandığında, Süleyman'a Avrupalıların gözünde dehşetengiz bir hasım imajı kazandırdı. Süleyman, ordusuna serdarlık ettiği on üç seferde Habsburg başkenti Viyana'yı iki defa (1529, 1532) tehdit etti ve Macaristan'ı (1541) ele geçirdi. Doğu Ege'de Rodos'un fethi (1522) ve Kuzeybatı Yunanistan'daki Preveze'de kazanılan zafer (1538) Osmanlıları Doğu Akdeniz'in efendisi konumuna getirdi. Ayrıca, 1534–35 tarihinde Abbasi hilafetinin eski merkezi Bağdat'ı da kapsayan ve Osmanlıların doğudaki ideolojik ve askerî rakibi İran'daki Şii Safevi İmparatorluğu (1501–1722/1736) ile sınırını oluşturan Irak, Süleyman tarafından imparatorluk topraklarına katıldı.[5]

4 Bu konuda bknz. George Modelski ve William R. Thompson, *Seapower in Global Politics*, Londra, 1988, s. 44. Modelski "modern dünya sisteminde, dünya güçleri deniz (yahut okyanus) güçleridir ve denize hükmederler" görüşündedir (s. 16). Yine aynı yazar, "yaptıkları askerî harcamalara hesaplandığında bir dünya gücünün en azından yüzde elli, bir büyük devletin ise en azından yüzde beş oranında dünyanın askerî becerilerine sahip olması gerektiği"ni ileri sürmektedir (s. 42).

5 Osmanlı fetihleri şu kitaplarda ayrıntılarıyla anlatılmıştır: Caroline Finkel, *Osman's*

Tüm bu fetihler, Osmanlı askerî gücünün yanı sıra Osmanlı merkez ve taşra yönetiminin devletin devamlı artan kaynakları etkin şekilde kullanması sonucunda mümkün olabiliyordu. Askerî gücün dışında Osmanlıların oldukça etkin bir şekilde kullandıkları istihbarat elde etme, ideoloji, propaganda ve siyasi faydacılık gibi fevkalade öneme sahip diğer araçları da unutmamalıyız. Osmanlı ideologları ve strateji uzmanları, padişahların Habsburglara karşı giriştikleri mücadelenin meşruiyetini geniş Müslüman kitleler gözünde pekiştirmek için dini, milenyumcu anlayışı ve cihangirane imparatorluk idealini kullandılar. Benzer şekilde, Habsburg Katolikliği ve Safevi Şiiliği'ne karşı elde edilen Osmanlı zaferleri Osmanlı propagandasının tamamlayıcı unsurlarından biri haline geldi.[6] Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında Sadrazam İbrahim Paşa, bilinçli bir şekilde, padişahın Büyük İskender'in takipçisi yeni bir cihangir olduğu yönünde propaganda yaptı. Daha sonraki yıllarda padişah kendisini sahibi olduğu topraklarda adalet ve düzenin hakim olduğu "Kanunî" olarak gördü.[7] Bu propagandalar kadar önemli olan bir diğer şey ise tabii ki Rumeli, Anadolu ve Arap ülkelerinin fethini ve sonrasında kurulan hakimiyeti sağlayan Osmanlı askerî teşkilatı idi.

On altıncı yüzyıl Osmanlı ordusu muasır Avrupalılarca dünyanın en iyi ve en etkili askerî teşkilatı olarak kabul edilmiştir. Osmanlı ordusunun büyük çoğunluğu ulufeleri tımar yoluyla ödenen tımarlı sipahilerden oluşuyordu. Bizans'ın *pronoia* ve Selçukluların *ikta*sına

---

Dream: The Story of the Ottoman Empire, 1300-1923, New York: Basic Books, 2006, s. 1-151 [*Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı: Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü, 1300-1923*, Zülal Kılıç (trc.), İstanbul: Timaş Yayınları, 2010]; Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650: the Structure of Power*, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2002, s. 1-61.

6 Bknz. Gábor Ágoston, "Information, Ideology and Limits of Imperial Policy: Ottoman Grand Strategy in the Context of Ottoman-Habsburg Rivalry", Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman (haz.), *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 75–103.

7 Cornell Fleischer, "The Lawgiver as Messiah: The Making of the Imperial Image in the Reign of Süleyman", Gilles Veinstein (haz.), *Soliman le Magnifique et son temps*, Paris: Documentation Française, 1992, s. 159–77; Barbara Flemming, "Sahib-kiran und Mahdi: Türkische Endzeiterwartungen im ersten Jahrzehn der Regierug Süleymans", György Kara (haz.), *Between the Danube and the Caucasus*, Budapeşte: Akadémiai Kiadó, 1987, s. 43–62.

benzeyen bu sistemde ana hedef askerin ve devlet görevlilerinin maaşlarını ödemek idi. Tımarlı sipahiler, kendilerine tahsis edilen tımar topraklarının ayrıntılı şekilde tanımlanmış gelirlerini toplama hakkı karşılığında silah, zırh ve at temini ile mükelleftiler. Ayrıca sipahiler, padişah tarafından çağrıldıklarında silahlı yükümlüleriyle (cebelü) askerlik hizmetini yerine getirmeye mecburdular. Sipahinin maiyetinde bulundurmak, silahlandırmak ve seferlere getirmekle mükellef olduğu cebelü sayısı tımardan kazandığı gelire uygun şekilde artmaktaydı. Ne kadar fazla gelir elde ediyorsa getirmek zorunda olduğu asker sayısı da o kadar artıyordu. Osmanlılar, tımar sahibi sipahilerin sayısı ve yükümlülüklerini takip etmek amacıyla, belki de ilk kez I. Bayezid dönemi (1389–1402) gibi erken bir tarihten başlayarak, birçok teftiş yöntemi geliştirdiler. Bu askerlerin sayısı seferler sırasında tımar kayıtları esas alınarak kontrol ediliyor ve tımarlı sipahilerin beraberindeki askerler ve teçhizatlarına bakılarak göreve gelip gelmedikleri tespit ediliyordu. Şayet sipahi göreve gelmez ya da getirmesi gereken sayıda askeri yanında bulundurmaz ise tımarını kaybediyor ve bu tımar başkasına veriliyordu. Tımar ve bununla ilgili bürokratik denetleme sistemi, bir taraftan gelir toplama ve askerlerin maaşı ödeme yükünü Osmanlı merkezî bürokrasisinin sırtından alırken, diğer taraftan da geç on altıncı yüzyıl boyunca Osmanlı padişahlarına daimî bir süvari ordusu sağlamıştı.[8] 1527-28 tarihli Osmanlı hazine defterine göre imparatorluğun Avrupa yakasında 10.668, Anadolu, Halep ve Şam'da ise 17.200 tımarlı sipahi vardı. Bu askerler seferlere toplamda en azından 22.000–23.000 cebelü getirebiliyorlardı. Bazıları bu rakamı 61.000'e kadar çıkarmaktadır. Sonuç olarak, düzenli sipahi ordusunun toplam potansiyel gücünü asgari 50.000 (ve belki de 90.000) şeklinde hesaplamak mümkündür.[9]

8 Osmanlı askerî sisteminin yetkin bir tasviri için bknz. Gyula Káldy-Nagy "The First Centuries of the Ottoman Military Organization", *AOH* 31, 2 (1977), s. 147–162; Imber, *Ottoman Empire*, s. 193–206.

9 Káldy-Nagy, "The First Centuries", s. 161–162. Aynı kaynakları kullanan Rhoads Murphey potansiyel cebelü sayısını 61.520, yine potansiyel timarlı sipahi sayısını ise 99.261 olarak hesaplamıştır. Ancak bu rakamların fazlasıyla iyimser olduğunu

Ordunun diğer unsurları padişahın ulufeli daimî askerleri olan kapıkullarından oluşuyordu. Bu grupta yeniçeriler, topçular, top arabacıları, cebeciler ve altı bölük halkı (sipahiler, silahdarlar, sağ ve sol ulufeci ve garipler) bulunuyordu. Bunlar arasında en önemlileri I. Murad zamanında (1362–89) oluşturulan seçkin yeniçeri birliği idi. Hazine tarafından finanse edilen bu birlik doğrudan padişahın komutası altındaydı. Yeniçerilerin askere alınma ve ikmalleri muhtemelen yine I. Murad zamanında uygulamaya konulan devşirme sistemi aracılığıyla sağlandı. Bu sistemde yaşları 8 ile 20 arasında (tercihen 12 ile 14) değişen Hıristiyan çocuklar düzenli olarak toplanıyor ve Osmanlılaştırılıyorlardı. Bu çocuklar ya ulufeli merkezî ordunun bir parçası oluyor ya da devlet hizmeti için eğitiliyorlardı. Kendilerine ait düzenli bir orduya sahip padişahlar yerel güç sahipleriyle pazarlık etmek zorunda kalan Avrupalı muadillerinin aksine, harekât açısından etkili ordulara sahip olmak istediklerinde organize şiddet üzerinde tekel kurabildiler. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, on altıncı yüzyılın ilk yarısında ulufeli askerlerin sayısı (acemiler hariç) 15.000–16.000 arasında idi. Bu rakam Süleyman döneminde yüzde kırk oranında arttı.

6.1. On altıncı yüzyılın ilk yarısında ulufeli asker sayısı[10]

Yıl	1484	1512/ Bayezid	1514	1514 sefer mevcut	1520/ Selim
Yeniçeriler	7841	8164	10065	10065	7780
Acemi oğlanlar	-	3467	-	-	2668

düşünüyorum. Bknz. Murphey, *Ottoman Warfare, 1500–1700*, New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1999, s. 37–39 [*Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500-1700*, Tanju Akad (trc.), İstanbul: Homer, 2007.]

10 Daha önce neşredilmemiş bu veriler İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MAD, 23'ten derlenmiştir. 1514 senesi verileri, 26 Mayıs-21 Ağustos 1514 tarihlerine ait olup Sultan I. Selim'in Çaldıran seferine denk geldiğinden bilhassa kıymetlidir. Çaldıran seferinde Osmanlı savaş gücü şimdiye kadar ancak kroniklere dayanarak tahmin edilebilmekteydi. Bu arşiv kaynağı sefer esnasında mevcut kapukulu askerlerinin sayılarını tabloda gösterildiği üzere vermektedir. Bu defteri yayına hazırlamaktayım; verilerini ise değişik makalelerde özetledim. 1527-28 ve 1567-68 yılları verileri Ö. L. Barkan ve Káldy-Nagy tarafından daha önce verilmişti. Bknz. "The First Centuries," s. 167-169.

Sipahiler	1401	1059	1951	1640	1771
Silahdarlar	1446	1338	2064	1758	1664
Sağ ulufeciler	384	484	695	551	728
Sol ulufeciler	353	479	648	545	620
Sağ garibler	356	259	431	390	456
Sol garibler	366	277	413	378	428
Cebeciler	-	401	451	378	518
Topçular	-	331	353	293	394
Top arabacıları	-	346	378	334	305
Toplam	**12.147**	**16.605**	**17.449**	**16.332**	**17.332**

Yıl	**1520**	**1521 (Haziran-Ağustos**	**1521 (Eylül-Kasım)**	**1522-23**	**1523**
Yeniçeriler	8361	8349	7422	7010	7164
Acemi oğlanlar	3190	3333	3315	3002	4107
Sipahiler	2090	2133	2190	2228	2358
Silahdarlar	1904	1848	1893	1782	1798
Sağ ulufeciler	805	740	767	742	722
Sol ulufeciler	666	596	545	504	492
Sağ garibler	475	449	440	397	384
Sol garibler	440	426	402	369	364
Cebeciler	522	504	496	484	517
Topçular	396	560	539	688	600
Top arabacıları	308	544	550	543	542

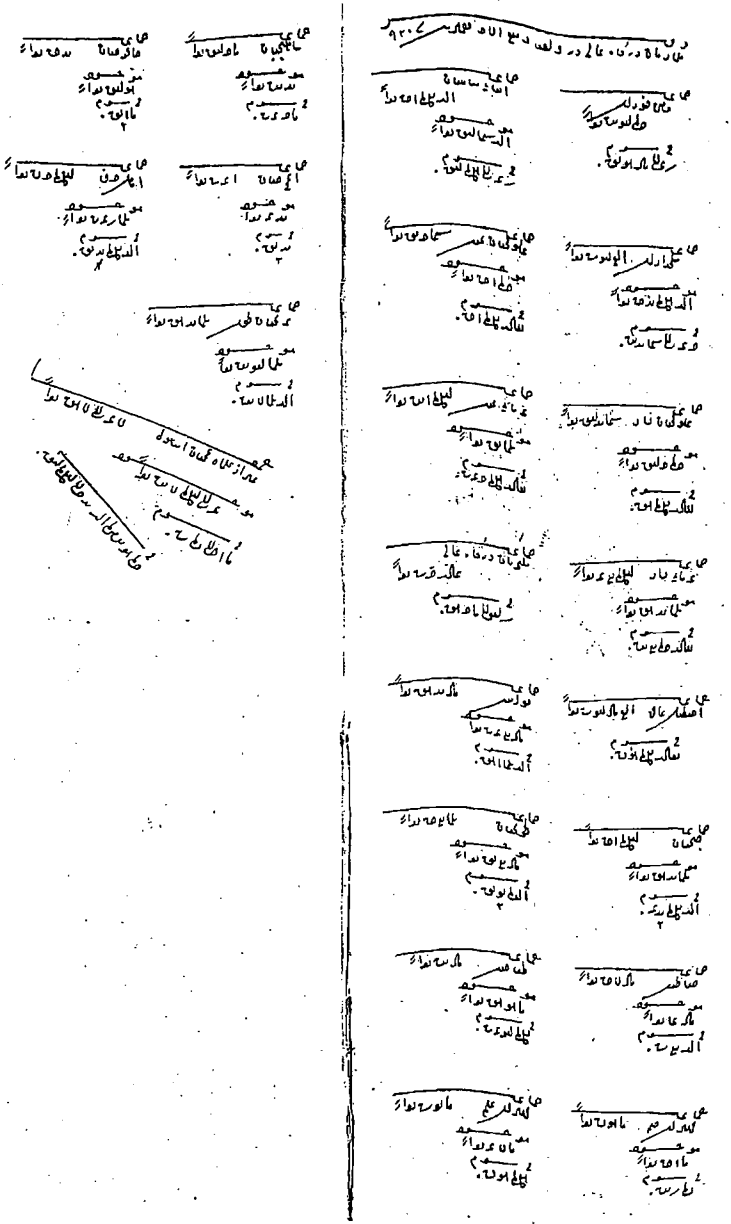
Toplam	**19.157**	**19.482**	**18.559**	**17.749**	**19.048**

Yıl	**1523-24**	**1524-25**	**1527-28**	**1530**	**1567-68**
Yeniçeriler	8641	9390	7886	8407	12.798
Acemi oğlanlar	3514	4961	3553	3640	7745
Sipahiler	2274	2278	1993	1953	3124
Silahdarlar	1734	1779	1593	1582	2785
Sağ ulufeciler	686	701	589	577	1337
Sol ulufeciler	474	504	498	434	1209
Sağ garibler	370	374	211	179	1050
Sol garibler	344	361	204	181	1539
Cebeciler	568	528	524	528	789
Topçular	594	632	695	687	1204
Top arabacıları	543	516	943	1168	678
Toplam	**19.742**	**22.024**	**18.689**	**19.336**	**34.258**

Tımarlı sipahiler ve ulufeli daimî orduya ilaveten seferlerde, kalelerde ve gemilerde yaya askerler olarak hizmet eden ve sayıları on altıncı yüzyıl başlarında on binleri bulan[11] azaplar ve akıncılar adında iki grup daha vardı. Sultan Süleyman, 50.000–60.000'ini çıktığı seferlerde alışılagelmiş şekilde harekete geçirebileceği, itibarî sayısı 90.000–100.000 arasında değişen bir orduya sahipti.

Osmanlılar, Avrupaî silah ve taktikleri benimsemede samimi bir ilgi ve usta bir esneklik gösterdiler. On dördüncü yüzyılın ikinci yarısında henüz silahlı birliklerin gelişmesinin ilk aşamasında ateşli silahları benimsediler ve on beşinci yüzyıl başlarında padişahın düzenli ordusunun bir parçası haline getirdikleri topçu sınıfı saye-

11 Süleyman'ın 1521 Belgrad seferine katılan akıncıların sayısı 20.000'dir. Bknz. Káldy-Nagy, "The First Centuries", s. 170.

Çaldıran Seferi'nde mevcut kapıkulu askerlerinin Recec 920 (26 Mayıs-21 Ağustos) mevaciblerini gösteren belge (Kaynak: BOA, MAD 23).

sinde barut teknolojisini askerî yapıları ile bütünleştirmede başarılı oldular. Buna mukabil Avrupa'daki topçular, asker ve zanaatkar arasında bir geçiş kategorisi olma durumlarını on yedinci yüzyıla kadar sürdürdüler. Osmanlılar İstanbul'da, ayrıca Budin'den Bağdat'a, Kahire'den Basra'ya dek Rumeli ve Anadolu'daki birçok büyük eyalet merkezinde tophaneler ve baruthaneler inşa ettiler ve böylece Doğu Avrupa, Akdeniz ve Ortadoğu'da kalıcı ateşli silah üstünlüğü sağlayacak silah ve barut üretiminde kendi kendine yeter hale geldiler. Doğu sınırında giriştikleri Çaldıran Savaşı'nda (1514) Osmanlı ordusu tahminen 150 topa sahip iken Safevilerin hiç topu yoktu. Mohaç Savaşı'nda (1526) Osmanlı toplarının sayısı 240 ila 300 arasında değişiyordu, Macarların kullandıkları top sayısı ise sadece 53 idi. Ne var ki, teknoloji merkezli bu yaklaşımın fazla abartılmaması gerekir. Osmanlıların Safeviler, Memlükler ve Macarlara karşı kazandığı, sırasıyla, Çaldıran (1514), Mercidabık (1516), Ridaniye (1517) ve Mohaç (1526) gibi savaşlarda ateşli silahların üstünlüğüne devamlı surette işaret edilmektedir. Ancak bu savaşlarda, sayısal üstünlük, süvari hücumu, daha iyi lojistik ve taktik durumu veya düşmanın hatalarından ve araziden faydalanma gibi unsurlar da ateşli silahların üstünlüğü kadar etkili olmuştur. On beşinci yüzyıl ortalarında Osmanlıların sahip oldukları teknoloji ve seri üretim becerisi, üstün lojistik, silah ve mühimmat üretiminde kendi kendine yeterli olma durumu, padişahın ordularını Avrupalı hasımlarına karşı aynı yüzyılın sonuna dek koruyacakları üstün bir konum sağlamıştı.[12]

Süleyman'ın kuvvetlerinin Belgrad'ı (1521) ve etrafındaki kaleleri -Zemun (1521), Orşova, (1522) ve Turnu Severin (1524)-[13] ele geçirmeleri sonrasında yukarı Balkanlar Osmanlı kontrolüne girdi.

12 Osmanlı silah teknolojisi ve savaş sanayisi hakkında bknz. Gábor Ágoston, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005; aynı yazar, "Behind the Turkish War Machine: Gunpowder Technology and War Industry in the Ottoman Empire, 1450-1700", Brett Steele ve Tamera Dorland (haz.), *The Heirs of Archimedes: Science and the Art of War through the Age of Enlightenment*, Cambridge: MIT Press, 2005, s. 101-133; Feridun Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010, s. 123.

13 Bu yer adlarının pek çoğu farklı şekillerde yazılmaktadır.

Böylece Kral Lüksemburglu Sigismund (1387–1437; Kutsal Roma-Germen İmparatoru, 1433–1437) ve halefleri[14] tarafından oluşturulan Ortaçağ Macar savunma sistemi tamamıyla ortadan kalkmış ve ülke zamanlaması iyi yapılan 1526'daki büyük Osmanlı saldırısına açık hale gelmişti. Mohaç Savaşı'nda Süleyman'ın 60.000–70.00'lik ordusu, artık modası geçmiş yöntemlerle idare edilen 26.000 kişilik Macar ordusunu yok etti. Kral II. Lajos (1516–26) bu savaşta öldü.[15] Padişah, Macaristan başkenti Budin üzerine yürüse de ülkeyi işgal edip imparatorluğuna katmadı. Habsburglu I. Ferdinand (1526–64) ve Osmanlı yanlısı János Zápolya'nın (1526–40) rekabet halindeki farklı Macar soyluları tarafından Macar tahtına seçilmesi, bu olayı müteakip ortaya çıkan iç savaş ve Güney Macaristan'daki Sirem Kalesi'ne Osmanlı silahlı kuvvetlerinin konuşlandırılması, bölge üzerinde Osmanlı kontrolünü sağladı. Zápolya'nın 1540'taki ölümü sonrası Ferdinand, rakibinin topraklarına askerî bir harekat düzenledi ve bu girişim mevcut durumu tamamen değiştirdi.

14 Bu konuda bknz. Ágoston, "La strada che conduceva a Nándorfehérvár (Belgrade): L'Ungheria, l'espansione ottomana nei Balcani e la vittoria di Nándorfehérvár", Zsolt Visy (haz.), *La campana di mezzogiorno. Saggi per il Quinto Centenario della bolla papale*, Budapeşte: Edizioni Universitarie Mundus, 2000, s. 203-250; ayrıca bknz. Gyula Rázsó, "Military reforms in the fifteenth century", Béla Király ve László Veszprémy (haz.), *A Millennium of Hungarian Military History*, Boulder Co.: Atlantic, 2002, s. 54-84 ve aynı yazar, "Hungarian strategy against the Ottomans, 1365-1526", *XXII. Kongress der Internationalen Komission für Militärgeschichte. Acta 22*, Vienna, 1997, s. 226–37.

15 Géza Perjés, *The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary: Mohács 1526—Buda 1541*, Boulder, Colo: Atlantic, 1989, ayrıca Feridun Emecen, "Mohaç (1526): Osmanlılara Orta Avrupa'nın Kapılarını Açan Savaş", Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 159–216; János B. Szabó-Ferenc Tóth, *Mohács (1526): Soliman le Magnifique prend pied en Europe centrale*, Paris: Economica, 2010. Mevcut tarihyazımı Macar ordusunun terkibi ve kullandığı taktik ve tekniklerin eski olduğunu iddia etmiştir. Son dönemlerde keşfedilen Mohaç Savaşı üzerine muasır bir İtalyan tasviri, Macar ordusunun paralı askerler, piyade, vagon istihkâmı ve topçuluk gibi birçok son Avrupalı yeniliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ancak yine de Macar kampında bulunan bu modern askerî yenilikler daha iyi organize, daha disiplinli ve tedarikli, ayrıca sayısal üstünlüğe sahip Osmanlı ordusu karşısında yeterli olamamıştır. Bknz. A. Kalous, "Elfeledett források a mohácsi csatáról: Antonio Burgio pápai nuncius jelentései és hadtörténeti jelentőségük", *Hadtörténelmi Közlemények* 120 (2007), s. 603–622. Ayrıca bknz. László Veszprémy, "The state and military affairs in east-central Europe, 1380-c.1520s", Frank Tallett ve D. J. B. Trim (haz.), *European Warfare, 1350–1750*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s. 105–106.

Habsburg yayılmacılığı, Osmanlı başkentinden bakıldığında, Orta Avrupa'daki Habsburg-Osmanlı güç dengesini tehdit etmekteydi. Hamiliğini yaptığı Zápolya hayatta iken Macaristan'daki nüfuzunu sürdüren Sultan Süleyman, Orta Avrupa akarsu ağını kontrol eden başkent Budin'i ve Macaristan'ın stratejik öneme sahip diğer merkezî bölgelerini fethederek bu tehdide ivedilikle cevap verdi. Ülkenin Osmanlılar tarafından fethedilen bölgeleri kısa sürede Budin (1541–1686) ve Temeşvar (1552–1716) adını taşıyan iki eyalete dönüştürüldü. Macaristan'ın stratejik açıdan daha az öneme sahip doğu bölgeleri ise padişah tarafından Zápolya'nın dul eşi ve kundaktaki oğluna bırakıldı. Bu topraklar kısa bir süre sonra Osmanlı'ya bağlı devletlerden biri olacak olan Erdel Prensliği'ni oluşturmaktaydı.[16] 1542'de Ferdinand'ın Osmanlı'yı Budin'den çıkarmak için giriştiği mücadele büyük bir hüsranla sonuçlandı. 1540'lı yıllarda Habsburg kaynaklarının bölgeye yeterli düzeyde sevk edilmemesi sonucu Macaristan üçe bölündü ve ülke dönemin iki büyük imparatorluğu, Osmanlılar ve Habsburglar arasındaki mücadelenin karadaki savaş sahnesini oluşturdu.

Osmanlılar, Macaristan'ın ana kalelerini kısa zamanda ele geçirip tahkim ettiler. Bu kalelerde 1540'lı ve 1550'li yıllarda 15.000 civarında asker bulunuyordu. Bu rakam 1570'lere gelindiğinde 18.000'e ulaştı. Serhad kalelerini bekleyen yaklaşık 7000 tımarlı sipahi de hesaba katıldığında on altıncı yüzyılın ikinci yarısında Macaristan'daki Osmanlı askeri sayısı muhtemelen 25.000'e ulaşmıştır.[17] 1526'dan itibaren Macaristan'ın seçilmiş kralları konumunda

16 Pál Fodor, "Ottoman Policy Towards Hungary, 1520-1541", *AOH* 45, 2-3 (1991), s. 271-345 ["Macaristan'a Yönelik Osmanlı Siyaseti, 1520-1541", Özgür Kolçak (trc.), *Tarih Dergisi*, 40 (2004), s. 11-84]; Teréz Oborni, "Die Herschaft Ferdinands I. in Ungarn", Martina Fuchs ve Alfred Kohler (haz.), *Kaiser Ferdinand I.: Aspekte eines Herrscherlebens*, Münster: Aschendorff, 2003, s. 147-165.

17 Klára Hegyi, *A török hódoltság várai és várkatonái*, 3 cilt, Budapeşte: História, 2007 I. cilt, s. 156–66; aynı yazar, "The Ottoman Network of Fortresses in Hungary", *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs*, s. 163–193. Mark Stein'in *Guarding the Frontier. Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe*, Londra ve New York: Tauris Academic Studies, 2007 adlı çalışmasının ikinci başlığı bu çalışmanın Avrupa'daki Osmanlı kaleleri ve garnizonlarını kapsadığını düşündürse de kitap sadece Kanije ve Uyvar üzerinedir. Çalışma, bu durumda bile, yeterli olmayan kaynaklara dayanması,

olan ve böylelikle Macar tahtındaki seleflerinden Orta Avrupa'daki Osmanlı ilerlemesini durdurma görevini devralan Habsburglar, heybetli Osmanlı ordusu ve Osmanlıların Macaristan'a yerleştirdiği birliklerle birliklerle baş etmek zorundaydılar.

HABSBURGLAR VE MACARİSTAN'DAKİ YENİ ASKERÎ SERHAD

Macar Krallığı'nın sadece batı ve kuzey kısımlarını elinde bulunduran Ferdinand ve Macar taraftarları, Osmanlıların Orta Avrupa içlerine doğru yaptıkları akınları durduracak yeni bir savunma hattı kurma zorunluluğu ile karşı karşıya kaldılar. Bu yeni hat, Ferdinand'ın toprakları ve krallıkları kadar Macaristan'daki yeni Osmanlı eyalet merkezi Budin'den sadece 200 km uzaklıkta olan Habsburg İmparatorluğu'nun başkenti Viyana'yı da koruma amacı taşıyordu.

Tehditkar Osmanlı fetihleriyle yüzleşmek zorunda kalan Macar soyluları ve seçtikleri kral, Ortaçağ savunma hattının oldukça gerisinde kalan sınırlarını koruyacak her türlü yapıdan yararlanmaya çalıştılar. Kaleler, manastırlar ve gözetleme kuleleri sağlam ağaç kütükleriyle örülen duvarlar aracılığıyla tahkim edildiler. Tahkim edilemeyen kale ve istihkamlar ise Osmanlıların eline geçmemesi için ilgili Macar diyetlerinin kararlarına uygun şekilde yıkıldı. Kısacası Orta Macaristan'da bölge topografyasının el verdiği tek doğal savunma hattı olan Tuna ötesindeki bölgede Kuzey Macaristan'ın tepeleri, dağları ve nehir yollarını takiben yeni bir istihkam hattı oluşturuldu.

Yine de bu hızlı tahkim hareketi üstün Osmanlı kuşatma yeteneği karşısında etkisiz kaldı. 1521 ve 1566 arasında sadece on üç kale, Osmanlı ateş gücüne on günden fazla bir süre dayanabildi. Yirmi günden fazla dayanabilen kale sayısı ise yalnızca dokuzdu. Bu dönemde sadece dört kale, Kőszeg (1532), Temeşvár (1551), Eğri (1552) ve Szigetvár (1556), Osmanlı kuşatmaları karşısında ayakta

belli bir bağlamının olmayışı, içerdiği yanlış bilgiler, hadiseleri Osmanlı Macaristanı çerçevesinde değerlendirmemesi ve rakip Habsburg sınır kalelerine ait bilgilerle mukayese etmemesinden dolayı oldukça sorunludur.

kalmayı başarabildi.[18] Osmanlı'nın bu başarısını yakından takip eden Viyana, 1556'da *Wiener Hofkriegsrat* denilen Habsburg askerî işlerinin merkezî idare biriminde Viyana Saray Savaş Konseyi'ni kurarak Macaristan'ın savunması için gerekli finansman ve organizasyon işini üzerine aldı.[19]

Eğri, Szigetvár, Kanizsa, Fülek ve Győr gibi kilit mahiyette kaleleri de kapsayan modernizasyon projesi, bu kalelerin modernizasyonlarına maddi yardımda bulanamayacak durumdaki Macar aristokratları ve/veya ruhban sınıfının elinde olmasından dolayı tamamlanamadı. Bu sebeple Viyana, söz konusu kaleleri kraliyet mülkü altına almayı denedi (ve on altıncı yüzyılın ikinci yarısında bunu başardı), Macar aristokratların elindekilere ise kraliyet askerlerini yerleştirdi.[20]

Stratejik öneme sahip bu kaleleri ele geçiren Viyana, zamanın gereksinimlerine uygun şekilde büyük çaplı bir istihkam projesi başlattı. En önemli kalelerin (Szigetvár, Kanizsa, Győr, Komárom, Újvár, Eğri ve Temeşvár) modernizasyonu, İtalyan askerî mimar ve mühendisler nezaretinde gerçekleşiyordu. Bu mühendislerden Pietro Ferabosco ve Carlo Theti gibi en meşhurları Viyana'yı koruyan kalelerin planlanması ve inşasından sorumluydular. İnşaat projeleri Viyana'dan finanse ediliyor ve denetleniyordu. Habsburglar 1569'da *Obristbaukommissar* adıyla çalışmaları koordine edecek yeni bir kadro oluşturdular.[21] Bu büyük çaplı modernizasyon projesi sonucunda en önemli kaleler tahkim edildi ve son teknolojiye uygun hale getirildi. Győr, Komárom, Újvár Kassa, Varad ve Szatmár

18 Marosi Endre, *XVI. századi váraink (521-1606)*, Budapeşte ve Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, 1991, s. 32. Bu kaleler bir süreliğine başarılı olsalar da kısa bir sürede Osmanlılar tarafından ele geçirilmiştir (1552'de Temeşvar, 1566'da Zigetvar ve 1596'da Eğri).

19 Viyana Saray Savaş Konseyi hakkında bknz., Oskar Regele, *Der österreichische Hofkriegsrat 1556-1848*, Viyana: Druck und Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei, 1949. Savunma sisteminin gelişimi üzerine bknz. G. Pálffy, "The Origins and Development of the Border Defence System" ve makalede belirtilen ilgili çalışmalar.

20 Gyula Szekfű, *Magyar történet. A tizenhatodik század*, Budapeşte: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935, s. 117–22.

21 Ágoston, "Habsburgs and Ottomans", s. 131–133 ve belirtilen ilgili çalışmalar.

gibi stratejik açıdan en önemli kalelerin bulunduğu şehirler de tahkim edildi ve İtalya, Fransa ve Hollanda'da oldukça iyi bilinen bir tarzda "kale şehirler" (*Festungstadt*) oluşturuldu.[22]

On altıncı yüzyılın ortalarında kurulmaya başlanan ve Adriyatik Denizi'nden Kuzey ve Kuzeydoğu Macaristan'a kadar uzanan hilal şeklindeki 1000 km'lik yeni savunma hattı büyüklü-küçüklü 120–130 kale ve gözetleme kulesinden oluşuyordu. Bu sayı, on yedinci yüzyılda 80-90'a inmiştir. Bu rakamlara göre Habsburg egemenliği altındaki Macar Krallığı topraklarında kurulu savunma hattının her 100 km'lik bölümünde 7 kale bulunmaktaydı. Kıyaslamak gerekirse, İspanya Felemenki sınırının her 100 km'lik bölümünde 11.5, Fransa ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nda ise 8 kale vardı. Diğer taraftan, ordu teşkilatı, silah ve taktikler hesaba katılmaksızın bu tür karşılaştırmaları yapmak yanıltıcı olacaktır. Ayrıca, Macaristan ve Batı Avrupa'daki arazi ve akarsu sistemlerindeki farklılıklara da vurgu yapılmalıdır. Macar sınırının stratejik açıdan büyük öneme sahip kısımları daha kuvvetli hale getirildi. 1607'de, Muraköz bölgesi (Güney Macaristan'da bulunan Drava ile Mura arasındaki bölge, bugün Kuzey Hırvatistan'daki Međimurje) ile Murány (bugün Slovakya'nın Muraň bölgesi) arasındaki 400 km uzunluğundaki alan, her 100 km'ye 15 kalenin düştüğü 60 garnizon ile korunuyordu.[23] 1570'ler ve 1580'lere gelindiğinde sınırın tamamındaki asker sayısı 22.000 civarındaydı. Bu askerlerin yüzde 15'i kilit noktalardaki kalelere yerleştirilmiş olan Alman, İtalyan ve İspanyol paralı askerlerden oluşmaktaydı. Geri kalanlar ise Macar, Sırp ve Hırvatlardı.[24] Yukarıda da belirtildiği üzere bu rakamlar

22 Lajos Gecsényi, "Ungarische Städte im Vorfeld der Türkenabwehr Österreichs. Zur Problematik der ungarischen Städteentwicklung", Elisabeth Springer ve Leopold Kammerhofer (haz.), *Archiv und Forschung. Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv in seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas*, Vienna: Verlag für Geschichte und Politik, 1993, s. 57–77.

23 Cigány István, *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1660-1700*, Budapeşte: Balassi, 2004, s. 67-68.

24 G. Pálffy, "The Origins and Development of the Border Defence System", s. 15-69; aynı yazar, "The Border Defense System in Hungary in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", Béla Király ve László Veszprémy (haz.), *A Millennium of Hungarian Military*

büyüklük (ve terkip) açısından İstanbul'un Macaristan'a konuşlandırdığı Osmanlı garnizon birlikleriyle kıyaslanabilir niteliktedir.[25]

HABSBURGLAR VE MACAR SOYLULAR: KARŞILIKLI BAĞIMLILIK VE UZLAŞI

Habsburg askerî idare merkezi, Macaristan ve Bohemya'yı da içine alan monarşi toprakları üzerindeki tek yetki sahibi Saray Savaş Konseyi idi. Asker toplama, birliklerin silahlandırılması ve iaşesi, ayrıca tersane, ambar ve sınır kalelerinin bakımından sorumlu olmasına rağmen Saray Savaş Konseyi'nin sahip olduğu finansal yetki kısıtlı idi. On altıncı yüzyılın ortasında bir savaş mutemedinin (*Kriegszahlmeister*) sadece 150 Ren florinden az tutarları ödeme yetkisi vardı.[26]

Daha da önemlisi, on altıncı yüzyılda Habsburg monarşisi halen "mîrî devlet"ten "vergi-devleti"ne geçişi tecrübe ediyordu. Gelirler iki ana kaynaktan toplanmaktaydı: *camerale* ve *contributionale*. Hükümdarın *camerale*'si yani "olağan gelirleri" azalan mîrî topraklar, madenler, gümrük vergileri ve gıda maddeleri, şarap, bira ve tuzdan alınan dolaylı vergilerden oluşuyordu ve bu gelirin saray harcamalarını karşılayabileceği düşünülüyordu. Diğer taraftan *contributionale*, acil askerî harcamalar için toplanan "arızî" vergilerdi ve bu vergilerin soylular tarafından onaylanması gerekiyordu. "Arızî" vergiler Saray Savaş Konseyi tarafından yönetilirken, "olağan gelirler"in idaresi I. Ferdinand tarafından 1527'de

History, Boulder Co.: Atlantik, 2002, s. 111–135; aynı yazar, "Die Türkenabwehr in Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert-ein Forschungsdesiderat", *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 137 (2002) 1. Halbband, s. 99–131.

25 Ayrıca bknz. Gábor Ágoston, "The Ottoman-Habsburg Frontier in Hungary (1541–1699): a Comparison", Güler Eren, Ercüment Kuran, Nejat Göyünç, İlber Ortaylı ve Kemal Çiçek (haz.), *The Great Ottoman, Turkish Civilization vol. 1: Politics*, Ankara: Yeni Türkiye, 2000, s. 276–287.

26 Regele, *Der österreichische Hofkriegsrat*, çeşitli yerler; Győző Ember, *Az újkori magyar közigazgatás története*, Budapeşte: Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, 1946, s. 48–74, 119–47.

Viyana'da oluşturulan Saray Hazinesi (*Hofkammer*) ve ona bağlı yerel hazinelere aitti.[27]

Viyana'daki Saray Hazinesi, Avusturya Habsburg topraklarına ait mali işlerin yürütüldüğü temel idari yapı idi. Ancak, Bohemya için Prag (1527'den beri), Silezya için Breslau (Wrocław, 1557'den beri), Macaristan için Pozsony (Pressburg/Bratislava, 1528'den beri) ve günümüz Slovakyası'nı oluşturan Nitra Nehri'nin doğusundaki tarihî Kuzey Macaristan bölgesi (Yukarı Macaristan) için Kassa'da (Kaschau/Košice, 1567'den beri) kurulu olan mahalli yahut eyalet hazineleri de kendi bölgelerindeki *camerale* gelirlerini toplayıp yönetme hakkına sahiptiler. İşin bir diğer karmaşık boyutu ise, Uzak Avusturya için Freiburg, Yukarı Avusturya için Innsbruck ve İç Avusturya için Graz'da bulunan hazinelerin 1705 yılına dek Viyana'daki Saray Hazinesi'ne değil de Avusturya Saray Kançılaryası'na bağlı olmasıydı. Yukarıda bahsedilen hazinelerden üçü –ki bunlar, 1528'de Budin'de kurulan ve ardından 1529'da Kral János'un Budin'i ele geçirmesi sonucu kısa bir süre sonra Pozsony'a naklolunan Macar Hazinesi (*Camera Hungarica* ya da *Ungarische Kammer*), 1567'de Kassa'da kurulan Zipser Hazinesi (*Camera Scepusiensis* ya da *Zipserische Kammer*) ve 1527'de Viyana'da kurulan Aşağı Avusturya Hazinesi (*Niederösterreichische Kammer*)'dir- Macaristan'dan toplanan gelirlerin idaresinde ve Macaristan ile Hırvatistan'daki garnizonların maaşlarının ödenmesinde önemli bir rol oynadılar.[28]

27 Winfried Schulze, "The Emergence and Consolidation of the Tax State. I. The Sixteenth Century", Richard Bonney (haz.), *Economic Systems and State Finance*, Oxford: Clarendon Press, 1995, s. 261–279; Richard Bonney, "Revenue", Bonney (haz.), *Economic Systems and State Finance*, s. 423–505, "mîrî devlet" çeşitleri üzerine bknz. s. 447–463; Avusturya Habsburglarla ilgili olarak bknz. Thomas Winkelbauer, "Nervus rerum Austriacarum. Zur Finanzgeschichte der Habsburgermonarchie um 1700", Petr Mat'a ve Thomas Winkelbauer (haz.), *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740: Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*, Stuttgart: Steiner, 2006, s. 179–215, özellikle s. 184–187.

28 István Kenyeres, "Die Finanzen des Königreichs Ungarn in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts", Friedrich Edelmayer, Maximilian Lanzinner ve Peter Rauscher (haz.), *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*, München, Wien, 2003, s. 84-122, ve aynı yazar, "Die Einkünfte und Reformen der Finanzverwaltung Ferdinands I. in Ungarn", Martina Fuchs, Teréz Oborni ve Gábor Újváry (haz.),

Habsburgların Macaristan'daki vergi geliri ilk başlarda oldukça düşüktü. 1530 yılında Ferdinand, Mohaç öncesi Macaristan'da mevcut 72 idari bölgenin ancak 7-8'inden vergi toplayabiliyordu. 1539'a gelindiğinde bu rakam 28'e çıktı. 1551-55 tarihleri arasında Erdel'in geçici hakimi olan Ferdinand, 60 civarındaki idari bölgeyi ve Erdel'in bir kısmını kontrolü altına aldı. 1557-58'e gelindiğinde Ferdinand'ın hakimiyetindeki bölge sayısı 32-33'e düştü ve bu sayı hükümdarlığının sonuna dek önemli ölçüde değişmedi. Bütün bunlar genel olarak Ferdinand'ın mali sisteminin, özelde ise Macaristan'daki gelirlerinin değişken yapısına işaret etmektedir.[29] Macar Hazinesi'nin gelirleri, 1540'ların başında önemsenmeyecek bir miktarda iken (4.000-5.000 Macar florini), bu rakam 1550'lerin başında 150.000-180.000 florini buldu. 1570 ve 1580'lerde kısmî toprak kayıpları yaşansa da daha etkin bir mali idare ile bu seviye korunmuştur. Ancak soylular 1586, 1589 ve 1591'de *subsidium, contributio, dica, Anschnitt* gibi farklı adlar altında istisnaî savaş vergilerini ödemeyi reddettiklerinde Habsburglar, 1586'da olduğu gibi, zaman zaman yüzde 40'a varan ciddi bir gelir kaybına uğradılar.[30]

Yaşanan tüm bu zorluklara rağmen Macar toprakları Habsburglara önemli miktarda gelir sağladı. Sahip olduğu Macar Krallığı'ndan -mali sıkıntıların yaşanmadığı yıllarda- Ferdinand'ın elde ettiği gelir 640.000 Macar florini idi (mali sıkıntı yaşandığı yıllarda bile bu rakam 400.000 Macar florininden aşağı düşmüyordu). Ferdinand'ın krallıklarından topladığı toplam gelirin yaklaşık 1.600.000 Macar florini (2.000.000 Ren florini) olduğu tahmin edilmektedir. Dolayısıyla Macar gelirleri bu rakamın yüzde 25-30'luk dilimini oluşturmaktadır. Haleflerinden I. Maksimilyan (1564–76), 642.000 Macar florini gelir elde etmiş iken I. Rudolf (1576–1608,

Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropäischer Herrscher, Münster: Aschendorff, 2005, s. 111-146; Michael Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergence: War, State and Society in the Habsburg Monarchy, 1683-1797*, Harlow: Longman, 2003, s. 32-33.

29 Kenyeres, "Die Einkünfte und Reformen der Finanzverwaltung". Ferdinand'ın Erdel'deki gelirleri için bknz. Teréz Oborni, *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt*, Budapeşte: Fontes, 2002.

30 Kenyeres, "Die Finanzen des Königreichs Ungarn", s. 97–101.

İmparator II. Rudolf olarak 1576–1612) yaklaşık 550.000 Macar florini toplayabilmişti.[31]

Söz konusu gelir, her ne kadar önemli gözükse de, Ferdinand'ın hakimiyetinin son yıllarına gelindiğinde toplamda yaklaşık 800.000 Macar florinine (1.000.000 Ren florini) ulaşan Macar-Hırvat serhad kalelerindeki asker maaşını ödemeye yetmiyordu. Tüm Macar gelirleri askerlerin maaşlarını ödemek için harcansa bile 1570'lerdeki toplam gelir maaşların ancak yüzde 48-66'sını ve 1580'lerde ancak yüzde 48'ini karşılayabilmekteydi. Macaristan gelirlerinin sadece yüzde 50-60'ı askerî harcamaları karşılamak için kullanılıyor, geri kalan miktar ise idari harcamalar ve borçlar için ayrılıyordu.[32] Diğer taraftan, her ne kadar en yüksek kalemi oluşturuyor olsa da askerlerin maaşı savunma ile ilgili harcamaların sadece biriydi. Kalelerin yeniden inşası, Tuna filolarının Komáron ve Győr kalelerinde tutulması, askerî idare, istihbarat ve haberleşme kalemlerinden oluşan harcamaların yıllık 400.000–500.000 Macar florini civarında olduğu hesaplanmıştır. Macar-Hırvat askerî sınırı için yapılan yıllık harcama, Ferdinand'ın eyaletleri ve krallıklarından toplanan yıllık gelire eşit olan 1.700.000–2.100.000 Macar florini idi.[33]

31 Kenyeres, "Die Einkünfte und Reformen der Finanzverwaltung Ferdinands I. in Ungarn", s. 145–146. İki Macar Hazinesi krallık gelirlerinin yaklaşık yüzde 60-80'ini topluyordu. Buna mukabil Aşağı Avusturya Hazinesi, madenler, darphane ve hepsinden öte kazanç getiren büyük baş hayvan ticaretinin vergisinin toplandığı gümrük vergileri (*tricesima* veya *Dreissiger*) gibi en kazançlı ve istikrarlı gelirleri idare etti.

32 Kenyeres, "Die Finanzen des Königreichs Ungarn", s. 116. Askerlere ödenen maaşlarla ilgili veriler Géza Pálffy'nin birçok çalışmasında mevcuttur. Farklı gelirleri hesaplayan Pálffy, 1556'daki gelirlerin asker maaşlarının yüzde 40'ını karşıladığı, ancak bu rakamın 1572'de yüzde 31,5'e ve 1570'lerin ortalarından 1593 yılına dek ise yüzde 22 ile 28 arasında değiştiğini ortaya koymuştur. Bknz. Pálffy, "Die Türkenabwehr in Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert-ein Forschungsdesiderat", *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 137 (2002) 1. Halbband, s. 114 ve aynı yazar, "Türkenabwehr, Grenzsoldatentum und die Militarisierung der Gesellschaft in Ungarn in der Frühen Neuzeit", *Historisches Jahrbuch* 123 (2003), s. 127.

33 Pálffy, "Der Preis für die Verteidigung der Habsburgermonarchie. Die Kosten der Türkenabwehr in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts", *Finanzen und Herrschaft*, s. 32–33.

Bu bilgilerden çıkarabileceğimiz sonuç Habsburgların Macar olmayan krallıkları ile Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'ndaki soylulaların Macar Krallığı'nın savunmasına katkıda bulunmaları gerektiğiydi. Ancak şu da var ki, imparatorluğun bir parçası olmadığından dolayı Macaristan'a bu yardımın yapılması mecburi değildi. Soylular komşu ülkenin savunmasını, imparatorluk topraklarına veya Şarlken'in tahttan çekilmesi (1556) ve Ferdinand'ın imparator olarak seçilmesi (1558) sonrasında imparatorluk başkenti (*Reichshaupstadt*) olan Viyana'ya karşı bir Osmanlı tehditi görüldüğünde finanse etmek zorundaydılar. Macar serhaddi, İmparatorluk Diyeti'nin toplandığı Speyer, Regensburg ya da Augsburg'dan uzak olsa da "Türk Meselesi" (*Türkenfrage*) ve "Türk Yardımı" (*Türkenhilfe*) diyet toplantılarının sürekli gündem maddesini oluşturuyordu. 1576–81 arasında imparatorluk soyluları yaklaşık 7.700.000 Ren florinine denk gelen 60 "Römermonat" miktarında bir yardımı onayladılar. 1576 ve 1606 arasında *Türkenhilfe*'den toplanan gelir 18.700.000 Ren florinini buldu. 1613'te toplanan Saray Savaş Konseyi'nin "her eyalet Macaristan'daki sınırını korumakla mükelleftir" açıklamasıyla geleneksel uygulama formüle edilmiş oldu. Sınırın Hırvat kısmının bakım ve finansmanı Kranjska ve Karintiya soylularına, Slovenya kısmı ise Styria soylularına bırakıldı. On altıncı yüzyılda İç Avusturya toprakları Hırvat ve Slovenya'daki kaleler için 18.000.000 Ren florininden fazla harcama yaptı. Kanizsa sınır bölgesi (ve Kanizsa'nın 1600'de Osmanlılar tarafından fethi sonrası Osmanlı Kanijesi'nin karşısındaki oluşturulan Habsburg sınır kaleleri) Styria, Macar ve İmparatorluk soyluları; Győr kısmı Aşağı Avusturya soyluları ve İmparatorluk; maden şehirleri (Aşağı Macar sınır bölgesi) Bohemya ve Moravyalı soyluları; Yukarı Macaristan bölümü ise Macar, Silezya ve İmparatorluk soyluları tarafından finanse edildi.[34]

Macar soyluları, Macar Krallığı gelirlerinin ülkenin savunması için yeterli olmadığını ve bu yüzden Ferdinand ve imparator-kral halefleri aracılığıyla elde edilmesi mümkün olan Habsburg hanedan

34 Pálffy, "Der Preis für die Verteidigung der Habsburgermonarchie", s. 34–39, 43; Czigány, *Reform vagy kudarc*, s. 63.

topraklarından ve imparatorluktan gelecek mali yardıma muhtaç olduklarını anladılar. Bu soylular, imparatorluk soylularına muhtaç olmaları, ayrıca Macaristan'ın en önemli kalelerine maaşları Viyana tarafından ödenen askerlerin konuşlandırılmış olması sonucunda artık tamamı Viyana'da alınan askerî ve mali işlerle ilgili kararlar ile ilgili söz söyleme hakkını kaybettiler. Diğer taraftan, Macaristan gelirleri Macar soyluların kontrolündeki iki Macar Hazinesi'nin idaresinde olması sebebiyle savunma politikası üzerinde az da olsa söz sahibiydiler. Önemli bir başka husus ise sınır kalelerinin modernizasyonu ve tahkimi için gereken işgücünün büyük kısmının Macar asilleri tarafından sağlanıyor olmasıydı. Ferdinand'ın koyduğu yeni bir arızi vergi olan bedelsiz çalışma (*gratuitus labor*) aslında köylülerin maaşsız çalışmaları anlamına gelmekteydi ve bu durum soylular tarafından oylanıyor ve kontrol ediliyordu. Benzer şekilde, kale askerlerinin iaşesi Macar aristokrasisinin elinde kalan büyük çiftlikler (*allodia*) sayesinde temin edilebiliyordu. Bu çiftliklerin askerlere maaş ödemedeki katkısı, özellikle de Kraliyet Hazinesi'nin on yedinci yüzyıldaki Otuz Yıl Savaşları döneminde *askerlere aylar*ca ödeme yapamadığı zamanlarda oldukça önemliydi.

Viyana ve Macar asillerinin birbirlerine olan karşılıklı bağlılığı savunma sisteminin idaresinde ikili bir yapının oluşmasına yol açtı. Biri Saray Savaş Konseyi, diğeri ise Macar asilleri tarafından kontrol edilen iki çeşit kaptanlık vardı. Sınır savunması esas olarak *Grenzobrist/Grenzoberst* veya *supremus capitaneus confiniorum* denilen sınır kaptanlıklarının idaresi altındaydı. Ülke sınır bölgelerine (*Grenzgebiet*) bölündü. Bu bölgelerde mukim olan kaptanlar, inşası, modernizasyonu ve bakımları merkezî idare tarafından yapılan ana kaleleri kontrol ediyorlardı. Aynı zamanda ve aynı topraklarda bölge kaptanlıkları (*Kreisobrist/Kresoberst* veya *supremus capitaneus partium regni Hungariae*) faaliyetlerini yürütüyordu. Bunlar ikincil öneme sahip kalelerden ve maaşları Habsburg yöneticileri tarafından ödenen birkaç yüz süvari ve piyade ile soylu, kontluk ve şehir birliklerinden oluşan fakat etkisi olmayan kuvvetlerden sorumluydular. *Grenzgebiet* kaptanlık kadroları, Saray Savaş Konseyi tarafından kabul edilmesi mümkün komşu Habsburg toprakların-

daki aristokratların veya Macar soylularının temsilcilerinin elinde bulunsa da daha az öneme sahip bölge kaptanlarının hemen hemen hepsi sadece yerel Macar soylular arasından seçilmişti.[35]

MACARİSTAN'DA YÜKSELEN HABSBURG ASKERÎ GÜCÜ: SOYLULARIN YENİLGİSİ

Askerî sınırın kurulması ve bu sınıra askerlerin yerleştirilmesi Macar toplumunun askerileşmesine sebebiyet verdi. 1570'lerde soyluların kontrol ettiği serhad kalelerinde Macar askerlerden oluşan daimî ordu benzeri bir yapı ortaya çıktı. Bu yeni toplumsal grup içinde çoğunluğu oluşturan en alt tabaka köylü kökenliydi. Yaptıkları askerî hizmetlerin karşılığında bu gruptakiler angaryadan (*corvée*) muaf tutuldular. Ayrıca grup üyeleri asiller tarafından vergilendirilmeme ve yargılanmama noktalarında imtiyaz sahibi oldular ve 1606'dan itibaren dinî işlerinde de özgürlük kazandılar. Orta ve Doğu Avrupa'daki benzer imtiyazlı askerî sosyal gruplar gibi sınır kalelerinin askerleri de merkezî idarenin kendi imtiyazlarını ortadan kaldıracak ya da sınırlandıracak her türlü girişimine karşı büyük tepki gösterdiler. Maaşlarının bir kısmı kraliyet gelirlerinden ödeniyor olmasına karşın bu askerler, kendileriyle özdeşleştirdikleri alt ve orta sınıf Macar asillerinin nüfuz ve komutaları altındaydılar.

1582 ve 1607'de Macaristan'daki dört kaptanlıkta hizmet eden Macar askerlerinin sayısı sırasıyla 11.313 ve 11.947 idi. Bu rakam on yedinci yüzyılın ortası için 14.000-15.000 olarak hesaplanmaktadır.[36] On yedinci yüzyılda stratejik açıdan çok önemli Győr Kalesi hariç askerî sınırın kaptanlarının hepsi Macaristan'ın en etkili toprak sahibi aristokratlarından oluşuyordu. Soylular kraliyet kalelerine yerleştirilmiş Macar askerleri üzerinde kontrol imkânı elde ettiler. Ayrıca bu kişiler kale ve topraklarını savunacak ordulara da sahiptiler. Kaynakların dağınık olmasından dolayı söz konusu orduların toplam sayısal gücü hakkında yapılan hesaplamalar 10.000–20.000

35 Pálffy, "The Origins and Development of the Border Defence System", s. 39–49.
36 Czigány, *Reform vagy kudarc*, s. 102–103.

arasında değişmektedir. Bu rakama asgari 8000–15.000, azami 20.000–25.000 *hajdú* (haydut) askerini de eklemek gerekir. Bunların çoğu kraliyet kalelerinde veya imparatorluk alaylarında hizmet eden nizamî askerlerdi, geri kalanlar ise çoğunlukla Erdel prensleri yahut Macar aristokratları tarafından istihdam edilen yarı-nizami yedek güçler olarak kabul edilmektedir.[37]

Osmanlı hakimiyetinde bulunan topraklardaki gelirlerinin büyük çoğunluğunu kaybeden daha alt sınıftan asiller ise etraftaki büyük toprak sahibi aristokratların hizmetine girdiler ve onların özel ordularında ya da (genellikle büyük arazi sahiplerinin komutası altındaki) sınır kalelerinde subay olarak görev yaptılar. Bunlardan bir kısmı aristokratlara ait topraklarda idareci oldu. Sınır kalelerindeki askerlerin, *hajdú*ların ve aristokratların (*dominus*) hizmetine girmiş küçük asillerin (*servitor*) nihai noktada aristokratlara olan bağımlılığı, geniş toprak sahiplerine Habsburgların merkezileştirme politikalarına karşı imtiyazlarını korumak için kullanabilecekleri etkin bir askerî güç ve askerî-idari personel sağlamış oldu. Doğu Macaristan'daki *hajdú*'ların yanı sıra bu bölgede mevcut sınır kalelerindeki Macar askerleri, 1604-06'daki Habsburg karşıtı ayaklanmalar sırasında István Bocskai'nin ordusunun büyük çoğunluğunu oluşturuyordu. Macaristan ve o dönem Erdel'in seçilmiş prensi olan Bocskai, 1605 yılında yaklaşık 10.000 *hajdú* askerini yaptıkları askerî hizmetler karşılığında angaryadan muaf kılmakla kalmadı, ayrıca bu askerleri soylu ilan ederek Doğu Macaristan'daki topraklara yerleştirdi.[38] Soyluların *özel* orduları, Macar kalelerindeki garnizon askerleri ve *hajdú*'lar, Macaristan üzerinde Viyana'nın meşruiyetini sorgulayan on yedinci yüzyıl Habsburg karşıtı ayaklanmalarda oldukça önemli bir role sahipti.

Krallık Macaristanı'nda bulunan soyluların sahip olduğu konum, muasırların "iki Macar anavatanı" şeklinde adlandırdıkları

37 László Nagy, "*Megint fölszánt magyar világ van...*" *Társadalom és hadsereg a XVII század első felének Habsburg-ellenes küzdelmeiben*, Budapeşte: Zrínyi, 1985, s. 81–96.

38 István Rácz, *Hajdúk a XVII. században*, Debrecen, 1969; László Nagy, *Hajdúvitézek Hajdúvitézek 1591–1699*, Budapeşte: Kossuth Kiadó, 1986.

Osmanlı kontrolündeki Macaristan ve Erdel Prensliği'nin mevcudiyeti sayesinde daha da kuvvetlendi. Habsburg egemenliği altında kalan bölgeler ile aralarında güçlü kişisel, ekonomik ve kültürel bağlar bulunan eski Macar krallığının bu toprakları sadece Macar soylulara sığınacak bir yer sağlamakla kalmamış, aynı zamanda savaş meydanlarında ve uluslararası diplomaside soyluların siyasi taleplerini etkin şekilde desteklemiştir. Soyluların Habsburg karşıtı ayaklanmalarının acımasızca bastırıldığı Bohemya'nın aksine Viyana, 1618-20 yılında baş düşmanı Osmanlılara daha fazla toprak kaptırmamak için Macaristan'da daha dikkatli davranmak zorunda kalmıştı. Viyana'nın sert mutlakiyetçi politikası, sınır kalelerini, Erdel'i ve hatta Osmanlı topraklarındaki Macar askerlerini, Habsburg karşıtı isyanlarını destekleme noktasında harekete geçirebilirdi (ve geçirdi de). Bu durum her halükarda Osmanlılara ya da Osmanlı tâbisi Erdel Prensliği'ne toprak kazandırabilirdi. Gerçekten de Erdel prensleri Gábor Bethlen ve I. György Rákóczy'nin Otuz Yıl Savaşları dönemine denk gelen yıllarda Habsburglara karşı Osmanlıların desteği sayesinde ve yine Osmanlılarla yaptıkları antlaşmalar sonrasında giriştikleri birçok başarılı sefer (1619–20, 1623, 1626 ve 1644) öncesinde ve sonrasında ortaya çıkan durum bundan ibarettir. Bethlen, Bohemya'daki Protestan dindaşlarını desteklemek için İmparator II. Ferdinand'a (1619–37) karşı 1619'da sefere çıktı ve Habsburg askerî sınırının iki önemli kalesi ve kaptanlık merkezi konumundaki Kassa ve Újvár'ı ele geçirdi. Macar asiller Besztercebánya (Almanca Neusohl/Slovakça Banská Bystrica) Diyeti'nde toplanıp Ferdinand'ı tahttan indirerek Bethlen'i kral olarak seçmeleri sonrasında (1620), Macaristan'daki Habsburg meşruiyeti sorgulanır hale geldi. İhtilaf, Nikolsburg Barış Antlaşması (1622) ile çözüldü: Bethlen, meşruiyetin sembolü konumundaki Macarların ilk kralı Aziz Stefan'a ait tacı Ferdinand'a teslim etti. Ferdinand ise Yukarı Macaristan'da Erdel'e komşu yedi kontluk bölgesini (Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Bereg, Zemplén, Borsod, Abaúj) Bethlen'e devretti ve kaleleri maddi olarak desteklemeye devam etme garantisi verdi. Antlaşma şartları Bethlen'in 1623 ve

1626 seferleri sonrasında uzatıldı (1624, Viyana; 1626, Pozsony/Bratislava) ve I. György Rákóczy'nin seferini müteakiben Linz'de yenilendi (1645).[39]

Bethlen ve Rákóczy'nin ordularındaki askerî güç üzerine yapılan tahminler farklılık arz etmektedir. Bethlen 1619-20'de 8000, 1623'te 10.000 ve 1626'da muhtemelen 20.000 askere kumanda ederken, 1644-45'te Rákóczy'nin ordusunda 15.000 asker bulunuyordu. Bu askerlerin yüzde 80–90 gibi ezici bir çoğunluğu *hajdú*'lardan oluşmaktaydı.[40]

Her ne kadar imparator ve Macar soyluları arasında devam eden bir anlaşmazlık ve çeşitli maddi sıkıntılar olsa da karşılarındaki Osmanlı tehlikesi Viyana ve Macar soylularının birbirlerine bağımlılıkları noktasında bir uzlaşma sağladı. Bağımsız kaleler, yapılan masraflı modernizasyona rağmen Osmanlı topçusu karşısında mukavemet gösteremese de,[41] bir savunma sistemi olarak askerî sınır Habsburg ülkelerini ve Macar Krallığı'nın kalan kısımlarını korumayı başardı. On yedinci yüzyıl sonunda Habsburglar Macaristan ve Erdel'i ele geçirip Hırvatistan ve Güney Macaristan'da Viyana'ya bağlı yeni bir askerî sınır oluşturdular. Bu durum karşısında Macar soyluları, Habsburg karşıtı ayaklanmalar döneminde kazanmış oldukları askerî ve diplomatik desteği kaybetmekle kalmayıp ülkelerinden Osmanlıları kovan hanedana minnettarlıklarının belirtisi olarak krallarını özgürce seçme ve hanedana direnme noktasında yüzlerce yıllık haklarından (*ius resistendi et contradicendi*) feragat ederek Habsburgların miras yoluyla geçen egemenliklerini kabul ettiler. İlk bakışta II. Ferenc Rákóczy'nin Habsburg karşıtı savaşı (1703–11) Bocskai, Bethlen ve I. György Rákóczy'nin yaptığı gibi başka bir Habsburg karşıtı ayaklanma

39 1648'de, I. György Rákóczy'nin ölümünü takiben Habsburglar, Linz Antlaşması'yla Rákóczy ve mirasçılarına verilen Szabolcs ve Szatmár haricinde, bu kontlukların hakimiyetini yeniden ele geçirdiler.

40 Nagy, *"Megint fölszánt magyar világ van..."*, s. 91. Yazar, daha yüksek rakamlar vermektedir.

41 En modern kaleler bile Osmanlılar tarafından ele geçirildi: Yanık (1594, 1598'de geri alındı), Eğri (1596), Kanije (1600), Varad (1660) ve Uyvar (1663).

şeklinde kabul edilmesi mümkündü, ancak bu ayaklanma tamamen değişmiş şartlar altında ve daha büyük umutlarla gerçekleşti. Artık soyluların askerî destek alabilecekleri ve sığınabilecekleri Habsburglardan bağımsız iki "anavatan" (Erdel ve Osmanlı kontrolündeki Macaristan) kalmamıştı. Ferenc Rákóczy'nin ayaklanmasındaki en önemli sebep Macaristan'ın Osmanlı sonrası yeni idare sistemi ve bu idarede soyluların sahip oldukları pozisyon idi. Ayaklanmanın başarısızlıkla sonuçlanması ve buna müteakip varılan uzlaşma, imparatorun Macar soylulara karşı iktidarını kuvvetlendirmekle kalmayıp yeni elde edilen ülke ve kaynaklar üzerindeki kontrolünü de önemli derecede artırdı.

OSMANLI KARŞISINDA HABSBURG ASKERÎ GÜCÜ

Habsburglar on altıncı yüzyıl sonu gibi erken bir tarihten itibaren Osmanlılara karşı giriştikleri savaşlarda en ileri Avrupa askerî teknolojisi ve taktikleri ile mücadele eden birliklere sahip oldular. Osmanlıların ateşli silahlardaki üstünlüğü kısmen de olsa Habsburg savunma sisteminin modernizasyonuna ve kara ordusunda yeniliklerin yapılmasına imkân tanıdı. 1565 ve 1568 arasında Yukarı Macaristan'ın kaptanlığını yapan ve aynı zamanda Osmanlı ordusu üzerine dönemin en iyi uzmanlarından biri olan Lazarus Freiherr von Schwendi, yeniçerilerin Habsburg ordusundaki askerlerin kullandıkları arkebüzlerden daha uzun arkebüzlere sahip olmalarına rağmen bu silahları ustaca kullanabildiklerine dikkat çekmiş ve böylelikle bu silahların önemine vurgu yapmıştır. Schwendi, Habsburg imparatoruna İspanyol ve İtalyan arkebüzcülerin yanı sıra arkebüz kullanabilen atlı askerler istihdam etmesini tavsiye etti.[42] Diğerleri de bu görüşü desteklediler. 1577 yılında Viyana'da düzenlenen bir konferansta askerî uzmanların çoğu "ateşli el silahları şu an majesteleri ordusunun düşmana (Osmanlılara) karşı en büyük avantajıdır," görüşüne sahipti.[43] 1570'lerden itibaren Avusturya Habsburgları, Flandr'da savaşan ve tarihçiler tarafından dönemin

42 Parry, "La manière de combattre", s. 225.

43 Karşılaştırınız István Geőcze, "Hadi tanácskozások az 1577-ik évben", *HK* 7 (1894), s. 658.

savaş sanatına liderlik ettiği kabul edilen İspanyol ordularının da tecrübesinden yararlanarak Osmanlılara karşı Macaristan'da konuşlandırdıkları birlikleri modernize ettiler. 1593–1606 Uzun Macar Savaşı'nda Osmanlı askerine karşı savaşan Habsburg ordusundaki ateşli silah sahibi piyade asker sayısının Flandr ordusundakiler kadar yüksek olduğu ifade edilmiştir.[44] Bu gözlemlerin dayandırıldığı kaynakları (*Bestallungen*; orduya alınacak askerî birliklerin terkibi ve kullanacakları silahları belirten sözleşmeler) oldukça dikkatli kullanmak gerekir. Yine de bu kaynaklar Habsburg ateş gücünün konuşlandırılması metodunda önemli bir değişimin varlığına işaret etmektedir. Osmanlılar Habsburgların gelişmiş askerî kabiliyetlerini kısa bir süre içinde fark ettiler. Fakat bu duruma verdikleri karşılık sadece önceki avantajlı konumlarını yitirmelerine sebep olmadı, aynı zamanda özellikle de arka arkaya gelen sosyal ve ekonomik krizlerle birleştiğinde uzun vadede oldukça yıkıcı oldu.

Habsburglar, Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra ordularının bir kısmını ellerinde tutabildiler ve böylece daimî ordu kurma yoluna girmiş oldular. Tekrar hatırlatmak gerekirse Habsburg daimî ordusunun değişik yıllardaki büyüklüğüyle ilgili tahminler oldukça farklıdır. Aşağıda verilen tablo okuyucunun Habsburg ordu gücü hakkında bir fikir edinmesine yardımcı olabilir.

Tablo 6.2. Habsburg daimî ordusunun aktif ve itibarî (barış dönemi) gücü[45]

Tarih	aktif	itibarî
1649	37.000	
1650	24.500	20.000
1655	13.732	
1656	41.400	
1661	53.000	

44 József Kelenik, "The Military revolution in Hungary", Géza Dávid ve Pál Fodor (haz.), *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Leiden: Brill, 2000, s. 154. Ne var ki, yazarın kaynaklarına aşırı itimat ediyor oluşu problemlidir.

45 Rakamlar şu kaynaktan alınmıştır: Hochedlinger, *Austria's Wars*, s. 104.

1668	29.633	
1673	59.700	
1675	60.187	
1677	77.621	
1681	37.000	
1683 yaz	55.700	
1687	63.800	
1697	77.736	88.795
1699	86.388	59.626
1700/01	55.000	
1703	76.000	125.000
1704	76.195	134.376
1705	113.000	135.075

Fransız ordusunun gücüyle kıyaslandığında oldukça mütevazı sayılabilecek bu rakamlar, Habsburg askerî ve bürokratik becerileri açısından oldukça önemli bir değişimin varlığına işaret etmektedir. Osmanlılara karşı uzun mücadeleleri boyunca Habsburglar ilk kez rakipleriyle mukayese edilecek seviyede askere alma, maaş ödeme ve asker konuşlandırma kabiliyetine sahip oldular. Devlet maliyesi ve bürokrasisi uzun vadede bu kadar büyük bir sayıda askerin masrafını karşılayacak güçte olmayıp savaş sonrasında asker sayısında azalma eğilimi görüldü, ancak yine de bu durum oldukça önemli bir değişime işaret ediyordu. İleride belirtileceği üzere aynı durum Osmanlı İmparatorluğu için de geçerliydi. Üstelik taraflar Habsburg birliklerinin daha eğitimli ve donanımlı olduğunun artık farkındaydılar.

Daimî ordu yeni askere alma metotlarını gerekli kılmıştı. 1680'lerdeki savaş döneminde asker sayısının önemli derecede artmasına imkân tanıyan *Landrekrutenstellung* (eyalet temelli askere alma) sistemi hâlâ soylulara dayanmaktaydı. Değişen şey eyaletlerin asker göndermek yerine bedel ödeme pratiğinden vazgeçmeleri oldu. Yükümlülüklerini asker temini şeklinde yerine

getirdiklerinden dolayı yeni sistem daha etkin ve masrafsızdı. On yedinci yüzyılın ortalarından itibaren, özellikle de 1684–99 Uzun Savaşı'nda ve sonrasında, merkezî hükümet asker alımı, finansmanı ve iaşesi konularında giderek daha büyük bir kontrole sahip hale geldi. Avrupalı rakiplerine kıyasla Viyana, 1740'lara dek savaşın idaresi konusunda daha az merkezî bir sisteme sahipti. Yine de Osmanlılarla kıyaslandığında Viyana'daki merkezî yönetimin ilgili birimleri (Saray Savaş Konseyi, Saray Hazinesi, Savaş Komiserliği) savaşlarda imparator, generaller ve idarecilere on yedinci sonu ve on sekizinci yüzyıl başı padişahlarının (ve sadrazamlarının) sahip olduğundan daha fazla yönetim hakkı tanıyordu.

OSMANLI ASKERÎ DÖNÜŞÜMÜ

Klasik Osmanlı askerî, mali ve idari sistemi on altıncı yüzyıl sonlarından itibaren büyük krizler ve dönüşümler geçirdi. Osmanlıların tecrübe ettikleri bu dönüşümlerde 1593–1606 arasında Habsburglara karşı giriştikleri Uzun Macar Savaşı sırasında ilk defa yüzleştikleri Avrupa savaş sanatının değişen doğası ve taktiklerin de kısmî bir payı vardı.[46] 1596'daki Uzun Savaş'ın tek büyük meydan muharebesi olan Haçova'daki mücadeleye şahit olan Hasan Kâfi el-Akhisârî (vefatı 1616) savaştan hemen sonra kaleme aldığı risalesinde Habsburg kuvvetlerinin en son teknolojiye sahip arkebüz ve toplar kullandıklarından ve bu sayede Osmanlılar üzerinde apaçık bir üstünlük kurduklarından şikayetçidir.[47] Diğer muasır Osmanlı gözlemcileri de benzer mütalaalarda bulundular. Osmanlı vakanüvisi Selânikî Mustafa Efendi, Osmanlıların "Erdelli tüfekçiler karşısında varlık gösteremediklerin"den bahseder. 1602'de Macaristan serhaddinde bulunan sadrazam, padişaha "ve mel'unlarun askerleri ekser piyade ve tüfeng-endaz olmağla asakir-i İslamın ekseri atlu olup piyadesi az olduğundan gayri

46 Halil İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire", *Archivum Ottomanicum* 6 (1980), s. 283–337.

47 Mehmet İpşirli, "Hasan Kâfî el-Akhisarî ve Devlet Düzenine ait Eseri Usûlü'l-hikem fi Nizâmi'l-âlem", *TED* 10–11 (1979–1980), s. 268. Parry tarafından yapılmış daha eski bir Almanca çevirisinden de alıntılanmıştır: "La manière de combattre", s. 228.

tüfenge mu'tad üstadları nadir olmağla hin-i mukabelede ve kal'a muhasarasında azim ızdırab çekilür" şeklinde rapor gönderiyordu.[48] Şu da var ki, imparatorluk ordularının geçici taktik üstünlüğü uzun vadeli stratejik avantaja hemen dönüşmedi. 1606'daki savaşı bitiren Zsitvatorok (Zitvatorok) Barış Antlaşması sonrasında Eğri ve Kanizsa Osmanlılarda kaldı ve bu bölgelerde iki yeni Osmanlı eyaleti, Eğri (1596–1687) ve Kanije (1600–90) oluşturuldu.

Artan Habsburg ateş gücü ve askerî etkinliğini dengelemek amacıyla başlatılan Osmanlı askerî dönüşümünün uzun vadeli etkileri yıkıcı sonuçlar verdi. Osmanlı hükümeti, Habsburg ateş gücü üstünlüğünü yeniçeri sayısını artırarak ve kaynaklarda *levend* tabir edilen yersiz yurtsuz reayadan yeni silahlı piyade birlikleri oluşturarak dengelemek istiyordu.[49] On altıncı yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen karmaşık ve halen tam olarak anlaşılamayan ekonomik ve sosyal değişiklikler sonucunda binlerce köylü ev ve yurdunu terk etti ve birçoğu devletin silah kullanmayı kısıtlaması, hatta yasaklamasına rağmen silahlı eşkıya oldu. Yönetim, uzun süren İran ve Macar savaşları sırasında (1578–90 ve 1593–1606), ateşli silahların nasıl kullanılacağını bilen, bir ya da iki sefer sonrasında terhis edebileceği askerler istihdam etti. Fakat istihdam edilen sekbanlar seferlerden sonra köylerine dönmediler. Bunun yerine eşkıya gruplarına katıldılar veya Anadolu'daki isyanları desteklediler. Osmanlı tarihi uzmanları Celali İsyanları ile Macaristan'daki Uzun Savaş arasında bir bağlantı kurmakta ve savaşı isyanın ana sebebi saymaktadırlar. Ancak bilindiği üzere Anadolu isyanları, Macaristan savaşlarından önce başlamıştır. Savaşa iştirak eden sekbanların büyük çoğunluğu Anadolu'dan değil, Bosna ve Arnavutluk'tan toplanmış ve bu yüzden Anadolu'daki isyanlara karışmamışlardır.[50] Yine de savaşın Osmanlı ordusu üzerinde dolaylı

48 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Aid Belgeler: Telhisler (1597–1607)*, İstanbul, 1970, s. 70–71; Parry tarafından da alıntılanmıştır: Parry, "La manière de combattre", s. 228. İnalcık tarafından ise İngilizce iktibas edilmiştir: "The Socio-Political Effects", s. 199.

49 Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606*, Vienna: VWGÖ, 1988, s. 37–48.

50 İnalcık, "Military and Fiscal Transformation", s. 283–337; Finkel, *Administration*, s.

öneme sahip bir etkisi oldu. Habsburg ateş gücünün üstünlüğü, ateşli silahlara ve onları kullanabilecek askerlere olan ihtiyacı artırdı. Sonuçları itibariyle alınan önlemler ordunun zayıflamasına yol açtı. İsyanları bastırmak için yeniçerileri kullanan devlet bu politikasıyla imparatorluk ordusunun iki temel unsurunu karşı karşıya getirmiş oldu.

Yeniçeri sayısındaki artış istenmeyen sonuçları da beraberinde getirdi. Mevcut mevacib kayıtlarından yeniçeri sayısı ile ilgili güvenilir rakamlar elde etmek mümkündür. 1567-68'de yeniçeri sayısı 12.789 iken bu sayı 1582'de 16.900'e, 1592'de 23.300'e, 1597'de ise 35.000'e ulaştı. 1650'lerde 51.000-55.000 arasında değişen rakamlar, 1660'larda biraz azaldı, ancak 1694-95'te Kutsal İttifak'a karşı yapılan uzun savaş esnasında yaklaşık 79.000'e ulaşarak zirveye çıktı. Yüzyılın geri kalanında yüksek bir seviyede kalmaya devam eden asker sayısı (67.700 ve 69.600) ancak Karlofça ve İstanbul barış antlaşmalarından sonra tekrar düşüşe geçti. On sekizinci yüzyılın ilk on yılında 36.000–40.000 civarında olan bu sayı, 1720'lerde daha da azaldı ve İran'la savaşın devam ettiği 1729–30 yıllarında aniden tekrar yükseldi. Asker sayısı 1768-74'teki yorucu Rus-Osmanlı Savaşı'nı bitiren Küçük Kaynarca Barış Antlaşması sonrasında hâlâ 61.000'den fazla idi. 1781 ile 1785 arasında 45.000–47.000 olan yeniçeri sayısı, 1786 yılında 38.000'e düştü. Ancak Rusya ve Avusturya'ya karşı yürütülen 1787–92 savaşı esnasında İstanbul yeniçerilerin sayısını önemli miktarda artırdı: 1787 ile 1788 senesinde 50.000–52.000, 1789'da 63.000, 1790 ve 1791 tarihlerinde 66.000–67.000 yeniçeriye mevacib verildi. Savaşı müteakiben 1794 ile 1798 yıllarında hazineden ulufe alan yeniçeri sayısı 60.000–66.000 arasındaydı.

39–46; William J. Griswold, *The Great Anatolian Rebellion, 1000–1020/1591–1611*, Berlin: Klaus Schwarz, 1983 [*Anadolu'da Büyük İsyan, 1591-1611*, Ülkü Tansel (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2000]; Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats. The Ottoman Route to State Centralization*, Ithaca ve Londra: Cornell University Press, 1994 [*Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Zeynep Altok (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.]

Tablo 6.3. Yeniçeri sayısı, 1567–1798[51]

Tarih	Yeniçeri
1567–68	12.798
1574	13.599
1582	16.905
1592	23.323
1597	35.000
1609	37.627
1632-33	43.000
1652	55.151
1654	51.047
1660–61	54.222
1666	49.556
1666–67	47.233
1669-70	53.849
1670	49.868
1694–95	78.798
1696–97	69.620
1698–99	67.729
1700–01	42.119
1701–02	39.925
1702–03	40.139
1703–04	53.200
1704–05	52.642
1710–11	43.562
1712	36.383
1723–24	24.403
1727–28	24.733

51 Buradaki veriler, maaşları hazineden ödenen birliklerin sayısını gösteren Osmanlı hazine bilançolarından derlenmiştir. Bknz. Erol Özvar "Osmanlı Devletinin bütçe harcamaları (1509–1788)", Mehmet Genç ve Erol Özvar (haz.), *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeler*, 2 cilt, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, cilt 1, s. 197–238; veri s. 237-38'den alınmıştır. 1582 ve 1592 senesine ait veriler MAD 893, s. 15-16 ve MAD 7477, s. 686'da bulunmaktadır ve Pál Fodor tarafından da kullanılmıştır. Bknz. Pál Fodor, *Vállalkozásra kényszerítve: Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16–17. század fordulóján*, Budapeşte: MTA Történettudományi Intézete, 2006, s. 45. 1775 tarihinden sonraki rakamlar TSMA. D.747.0002 ile 747.0023'ten olup, defterin BOA'da bulunan dijital kopyaları kullanılmıştır. Rakamlar aynı senenin değişik mevacib kayıtlarında ufak tefek farklılıklar göstermektedir. Aynı senelere ait olup bu farklı rakamlar TSMA 722 ile 2554 no'lu defterlerde de mevcuttur.

Tarih	Yeniçeri
1728–29	24.803
1729–30	98.726
1775–76	61.239
1781	46.659
1782	47.035
1783	46.054
1783-84	46.391
1784-85	49.683
1785-86	45.007
1786	38.350
1787	50.419
1788	51.932
1789	63.631
1790	65.989
1791	67.303
1792	65.084
1794	63.691
1795	59.953
1796-97	65.035
1798	66.301
1798-99	66.347

Verilen sayıların yanıltıcı olabileceği de dikkate alınmalıdır. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda sayıları önemli ölçüde artan yeniçerilerin ancak bir kısmı sefer için harekete geçiriliyordu. Serhadlardaki kalelere yerleştirilen yeniçerilerin sayısı, kalelerin stratejik önemine göre, 1000 ilâ 4000 arasında değişmekteydi. Örneğin, 1697-98'de Bağdat, Temeşvar, Kamaniçe, Kandiye ve Hanya'da sırasıyla 3352, 2051, 1748, 1732 ve 1151 yeniçeri görev yaptı.[52] 1650'ler ve 1710'larda genel olarak yeniçerilerin yüzde 30-60'ı serhad görevindeydi. 1691-92'de Kutsal İttifak'a karşı girişilen Uzun Savaş'ta bile serhad kalelerindeki yeniçeri oranı yüzde 42'den az değildi. Cepheye yakın kalelerde görev yapanlar sefer için harekete geçirilirken yeniçerilerin büyük çoğunluğuna imparatorluk sınırlarını koruma görevi verilmişti.

52 MAD 2732, s. 5–19.

Tablo 6.4. İstanbul ve kalelerdeki yeniçeri sayısı[53]

	İstanbul	Seferli	Kale neferleri	Toplam
1654	33.463		17.584	51.047
1660-61	14.781	18.013	21.428	54.222
1665	20.468		29.088	49.556
1670	39.470		14.379	53.849
1691-92	20.712		15.127	35.839
1701-02	8742	9975	21.208	39.925
1710	11.643	7255	24.664	43.562

İstanbul'daki yeniçerilerin tamamı sefere katılmıyordu. Bunların çoğu mütekaid ya da korucu idi. 1660-61'de yeniçerilerin sadece yüzde 33'ü (18.013), 1697'de yüzde 30 civarı (21.000), 1701'de yüzde 25'i (9975) ve 1710'da ise yüzde 17'si (7255) sefere katıldı.

Padişahın daimî ordusuna bir bütün olarak bakıldığında seferber edilen birliklerin toplam askere oranı da benzer nitelikteydi Örneğin, 1710'daki Rus-Osmanlı Savaşı'nda toplam 52.337 daimî piyadenin (yeniçeriler, topçular, arabacılar, cebeciler ve bu grubun mütekaidleri) sadece 10.378'i yani yüzde 20'den daha azı seferde görev aldı.[54] Osmanlı vakanüvisleri Osmanlı ordusunun gücü hakkında çoğu zaman abartılı sayılar vermişlerdir. Padişahın seferber ettiği daimî ordunun gücü üzerine yapılacak değerlendirmelerde yukarıda verilen bilgiler ışığı altında oldukça ihtiyatlı olmak gerekir.

53 Veriler hazine bilançolarından alınmıştır. 1654, 1691, 1701–02 ve 1710 yılları için bknz. Genç ve Özvar, *Osmanlı Maliyesi*, cilt 2, s. 112–113, 224, 249, 287; (1691'de İstanbul'da bulunan yeniçerileri gösteren veriler Belgrad, Niş ve Vidin'dekileri de içermektedir); 1660: Ömer Lütfi Barkan, "1070–1071 (1660–1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese Örneği" aynı yazar, *Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Tetkikler-Makaleler*, Hüseyin Özdeğer (haz.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 2000, cilt 2, s. 844 (İstanbul'dakilerin sayısı kaynaklarda yanlışlıkla 13.831 olarak verilmiştir); 1665: Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar"; Barkan, *Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, cilt. 2, s. 750; 1670: Barkan, "H. 1079–1080 (1669–70) Mali Yılına ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri"; Barkan, *Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, cilt. 2, s. 796–797. (Rakamlar bir yıl içinde bile artıp azalmaktadır. 1670'teki farklılaşan rakamlar için bknz. Barkan, *aynı eser*, cilt 2, s. 750).

54 Genç ve Özvar, *Osmanlı Maliyesi*, s. 289 ile yukarıda atıfta bulunulan diğer sayfalar.

On sekizinci yüzyıl başlarında Osmanlı daimî ordusu Habsburg Avusturyası'nın sahip olduğu ordu ile nicelik yönünden rekabet edecek konumda değildi.

Seferlere katılan askerlerin performansında da düşüş görülmekteydi. Asker sayısındaki artış askere alma havuzunu genişletti. Daha önceleri padişahın has ordusuna girmeleri yasak olan Türkler ve diğer Müslüman unsurlar orduya alınmaya başlandı. Bu durum askerî becerilerde düşüşe neden oldu ve 1590'lardan itibaren bütçe açığı vermeye başlayan hazineye ek bir yük getirdi. 1592'den sonra artık neredeyse sürekli açık veren bütçeyi rahatlatmak için on yedinci yüzyılda yeniçeri ulufeleri tımar gelirlerinden ödenmeye başlandı, ayrıca yeniçerilerin ticaret ve zanaatkarlıkla uğraşmalarına izin verildi. On yedinci yüzyıl sonlarından itibaren yeniçeri hizmetinde köklü bir değişim yaşandı ve birçok yeniçeri, sayesinde ulufelerini almaya devam ettikleri sözde askerlik hizmeti karşılığında mükafat olarak verilen vergi muafiyeti imtiyazını kullandılar ve zanaatkar olup dükkan açtılar.

Yeniçeri sayısındaki artış tımar sistemi ve eyalet sipahisindeki bozulmayla yakından ilgilidir. Yeni araştırmalar "klasik" eyalet idare sistemi ve gelir yönetiminin 1610'larda sona erdiğini belirtmektedir. Tahrirlerin ortadan kalkması ve taşra sipahisinin ulufesini ödeyen tımar sisteminin devlet kontrolündeki dönüşümü sonucunda merkezî hükümetin gelirleri dağıtmadaki rolü ciddi ölçüde azaldı. Gelirler eyaletlerde yavaş yavaş büyümekte olan seçkin zümre tarafından idare ediliyor ve hiçbir şekilde hazineye ulaşmıyordu. Hazine, on altıncı yüzyılda gelirlerin yüzde 58'ini yönetirken takip eden yüzyılda bu oran yüzde 25'e geriledi.[55] Bu durum eyalet ayanlarının ekonomik ve askerî özgürlük kazanmalarına sebebiyet verdi. Taşra ayanlarının kaynaklardan daha çok pay alma yolundaki teşebbüsleri, vergi ödeyenlerin yükü-

55 Ahmet Tabakoğlu, "XVII ve XVIII Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası* 41, 1–4 (1985), s. 401; s. 157–61, 305; P. Fodor, *Vállalkozásra kényszerítve*, s. 306.

nü ağırlaştırdığı gibi, köylülerin ayaklanması ve isyanına sebep olan ekonomik ve sosyal sıkıntıları daha da artırdı. Yeni seçkin zümrenin önemli bir kısmının yeniçeri sınıfından gelmesi ve bu grubun taşra sipahisine tımar olarak dağıtılan yerel kaynaklar üzerinde kontrol sahibi olması, yeniçeriler ve sipahiler arasında yerel seviyede hizipçilik ve rekabetin doğmasına sebebiyet verdi. Piyadelerin artan şekilde ateşli silah kullanmaları, sipahilerin askerî değerlerinin de azalmasına yol açtı. Sonuç olarak yeniçeri-sipahi rekabetinde kaybeden taraf sipahiler oldu. On yedinci yüzyılda taşra süvarilerinin gücüne işaret eden itibarî sayılarda şaşırtıcı bir artış görülse de tımar sahiplerinin sadece küçük bir kısmı seferber edilebilir durumda idi. Eyalet idarecileri ve yerel nüfuz sahipleri tarafından oluşturulan ve iaşesi sağlanan eyalet kuvvetleri sipahilerin yerini aldı. Bu kuvvetlerin büyük çoğunluğu yukarıda bahsi geçen başıboş leventlerden oluşuyordu. Söz konusu eyalet kuvvetlerinin Prut Seferi sırasındaki sayısının 65.000-70.000 olduğu tahmin edilmektedir.[56]

SONUÇ

Belirtildiği üzere on altıncı yüzyıldaki Osmanlı tehdidi ve askerî üstünlüğü Habsburg askerî, bürokratik ve mali reformlarının gerçekleşmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. Habsburglar Osmanlı tehlikesi karşısında ele geçirdikleri Macar Krallığı'nın savunma yükünü üstlendiler ve Osmanlılara karşı çağın en üst standartlarına göre modernize edilmiş bir savunma hattı oluşturdular. Ne var ki Viyana, on yedinci yüzyılın ikinci yarısına dek oluşturulan bu savunma hattının finansmanı, asker konuşlandırılması ve tedariki noktalarında Habsburg Hanedanlık Toprakları, Bohemya ve Macaristan'daki soylulara bağımlı kaldı. 1649'da daimî kara ordusunu oluşturan ve devam eden askerî, mali ve bürokratik reformlar aracılığıyla askerî kaynaklar ve beceriler üzerinde

56 Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Sefere: Prut Seferinde Lojistik ve Organizasyon*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006, s. 133.

tedricen daha geniş bir kontrol sahibi olan Viyana, askerî gücünü 1740'tan itibaren gerçek anlamda merkezileştirebildi.

Osmanlılar ise tam tersi bir yol izlediler. Araştırdığımız dönemin başında Osmanlı padişahları kaynaklar ve ordu üzerinde Habsburglara kıyasla çok daha etkin bir kontrole sahiptiler. Bu değerlendirme Osmanlı merkezî idaresinin eyalet ayanı ile uzlaşmak ve müzakere etmek zorunda kaldığı ve Osmanlı otoritesinin -daha önceki tarih-yazımının bizi inanmaya zorladığının aksine- mutlak olmadığını biliyor olmamıza rağmen doğrudur.[57] Ne var ki eyalet ayanları on sekizinci yüzyıl başlarından itibaren imparatorluk kaynaklarından kendi ordularını kurup iaşe etmeye yetecek seviyelerde pay almaya başladılar. Padişahlar, tımar sistemi ve eyalet idaresinin bozulması sebebiyle imparatorluklarını idare etme, hukuk ve düzeni sağlama ve dahası seferler için asker bulma noktasında yerel seçkinler ve onların askerlerine artan bir şekilde bağımlı hale geldiler.[58]

Benzer bir adem-i merkeziyetçilik üretim seviyesi düşen silah ve mühimmat sanayisinde de görüldü. Güherçilenin düzensiz tedariki, üretim seviyesini önemli miktarda düşürdü ve 1770'lerdeki genel hammadde kıtlığı baruthanelerin üretimini birçok kez sekteye uğrattı. On yedinci yüzyıl Osmanlı baruthaneleri yılda 761-1037 ton barut üretirken, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında bu sayı 169 tona düştü. Barut üretiminde kendi kendine yeterli olma durumu on sekizinci yüzyıl ortalarında artık mümkün değildi. Barut kıtlığı ve kalite sorunu Osmanlı ordusunun 1768–74 Rus-Osmanlı Savaşı ve 1787–92 seferlerindeki harekât kabiliyetini önemli ölçüde etkiledi. Söz konusu durum imparatorlukta yeni reformlara yol açtı, ancak bu reformlardan 1800'lere kadar önemli bir sonuç elde edilemedi. Silah üretiminin geçirdiği merhaleler ise çok daha karmaşıktır. Osmanlı yönetimi birçok eyalet merkezi ve

57 Örneğin bknz. Gábor Ágoston, "A Flexible Empire: Authority and its Limits on the Ottoman Frontiers", *International Journal of Turkish Studies*, 9, 1–2 (2003), s. 15–31; yeniden baskısı için Kemal Karpat ve Robert W. Zens (haz.), *Ottoman Borderlands: Issues, Personalities and Political Changes*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 2003.

58 Aksan, *Ottoman Wars*, s. 54-59.

maden bölgesinde yerel top dökümhanelerine sahipti, ancak yine de Osmanlı toplarının ana imalatçısı İstanbul'daki Tophane-i Âmire idi. Osmanlıların silah ve mühimmat stoku 1680'ler gibi geç bir tarihte bile Macar ve Habsburg hasımlarının silah ve mühimmat tedarikinden oldukça fazlaydı. 1768–74 Rus-Osmanlı Savaşı'nda İstanbul dökümhanesi, imparatorluktaki baruthanelerinin aksine -muasırlarca kalitesinin düşük olduğuna dikkat çekilse de- önemli miktarda top dökerek tam kapasite çalışıyordu.[59]

On beşinci yüzyıldan on yedinci yüzyıla kadar Osmanlılar, Avrupa silahlarını çeşitli top kalıpları kullanarak yahut yetenekli silah üreticisi demircilerin uzmanlığından yararlanarak taklit ve hatta geliştirme noktasında oldukça başarılıydılar. Buna rağmen Rönesans Avrupası'nın bilimsel devrimini de beraberinde getiren ilmi ve bürokratik yenilikleri takip edemediler. Söz konusu gelişmelerin savaş üzerindeki geniş kapsamlı etkisi on sekizinci yüzyıl sonu itibariyle oldukça önemli hale geldi, bahsedilen tesirler bu tarihten önce daha az belirgin idi. Her şeyden evvel on sekizinci yüzyıl ortalarından önceki dönemde, yani topların standart olmadığı bir çağda, Galileo'nun atış cetvellerinin pratikteki değeri az idi. Askerî mühendislikte matematiğin faydasının en belirgin olduğu kale tasarımı ve istihkam mimarisinde bile yalnızca "asgari geometri ve azami mühendislik sağduyusu" gerekiyordu.[60] Sébastien le Prestre de Vauban (1633–1707) gibi en başarılı mühendisler bile sadece bu becerilere sahipti. Yeni silah ve istihkamlar ile düşmanın askerî gücü ve zayıf yönlerini sistemli bir şekilde araştırarak elde edilen yeni bilgi, ancak uzun vadede hayati bir öneme sahip oldu.

Lazarus Freiherr von Schwendi (1565-68 arasında İmparator II. Maximilian'ın Macaristan'daki ordularının kumandanı), Giorgio Basta (1596-1606'da İmparator II. Rudolf'un Macaristan ve Erdel'de-

59 Ágoston, *Guns for the Sultan*, s. 128-189.

60 John B. Wolf, "Commentary", Monte D. Wright ve Lawrence J. Paszek (haz.), *Science, Technology and Warfare; Proceedings. The Proceedings of the Third Military History Symposium, United States Air Force Academy, 8-9 May 1969*, Washington, D.C., Office of Air Force History, 1971, s. 33.

ki kumandanı), Raimondo Montecuccoli (Mareşal ve 1664-80'de Habsburg ordularının başkumandanı) veya Miklós Zrínyi (Nikola Zrinski, Macar/Hırvat devlet adamı ve askerî lider, 1620–64) tarafından kaleme alınan layihalarda Osmanlı askeriyesinin güçlü ve zayıf yönleriyle ilgili çok çarpıcı gözlemlere rastlanmakta ve Avrupalılara Osmanlıları nasıl mağlup edecekleri hakkında faydalı tavsiyeler verilmektedir. 1680'ler ve 1690'larda Habsburg hizmetine girip Osmanlılara karşı savaşan Bolonyalı askerî mühendis ve çok yönlü bilim adamı Luigi Ferdinando Marsigli, dönemin Osmanlı ordusunu en iyi şekilde tasvir eden *Stato militare dell'Imperio ottomano* (1732) adlı eserini kaleme aldı.[61] Yine aynı dönemde askerlik sanatı ve Osmanlıların askerî gücü hakkında mevcut bilgilerin büyük bir kısmı sistematik hale getirildi ve bu bilgiler sayıları devamlı artan askerî mühendisler ve yeni kurulan askerî akademilerde eğitim gören subaylara aktarıldı.

Schwendi, Montecuccoli veya Marsigli'nin Osmanlı ordusu üzerine yazdığı layihaların benzerleri Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunmuyordu. Osmanlılar hasımlarının kaynaklarını, güçlü ve zayıf yönlerini sistemli bir şekilde tasvir eden çalışmalardan yoksundular. Daha da önemlisi, Osmanlılarda savaş ve bahriye akademileri ile bu alanlarda çalışma yapan nezaretler kurulmamıştı. Fransız Savaş ve Deniz Bakanlığı, Richelieu (1585–1642) döneminden başlayarak on yedinci yüzyıl ortalarına dek savaşın planlanması ve yürütülmesinden sorumlu tek merkezî bürokratik yapı olarak kaldı. Diğer Avrupalı devletler de bu örneği takip ettiler. Avusturya Habsburgları, geleneksel olarak İtalya, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ve Fransa'dan gelen yabancı mühendislerin egemen olduğu askerî mimari alanında Habsburg tebaasını eğitmek üzere 1718 yılında Viyana'da Mühendislik Akademisi'ni açtılar. Wiener Neustadt'daki

61 Söz konusu eserler üzerine yapılmış araştırma Vernon J. Parry'a aittir, bknz. "La manière de combattre", V. J. Parry ve M. E. Yapp (haz.) içinde, *War, Technology and Society in the Middle East*, Londra: Oxford University Press, 1975, s. 218–256.

Askerî Akademi ise 1752'de eğitime başladı. Bu kurum 1769 yılına gelindiğinde 400 kişilik bir kadroya sahipti.[62]

İdareciler, sekreterler, askerler, mühendisler ve haritacılardan oluşan kadrolarıyla söz konusu bakanlıklar silah geliştirmekten üniforma dikimine, asker eğitimden yiyecek ve yem tedarikine kadar oldukça geniş bir alanda sorumluluk sahibiydiler. Silah teknolojisi, tertip ve lojistikteki ilerlemeler bu bakanlıkların ortaya koydukları çalışmalara çok şey borçludur.[63] Bu kurumlar sayesinde Avrupa kaynak seferberliği, istihdam pratikleri, ayrıca silah ve mühimmat sanayilerinin etkinlik alanları genişlemiş ve geliştirilmiştir. Savaş hakkında söz konusu Avrupa bürokratik merkezlerinde oluşturulan, öğretilen ve sistematik hale getirilen yeni tarz bilgilerin aktarımı kolay olmuyordu. Bu akademilerde, Osmanlı subaylarının genel olarak sahip olmadığı, askerlikle ilgili bilgi ve becerilerdeki en son gelişmelerden haberdar olan yeni subaylar yerleştirildiler. Dahası muasır Osmanlı gözlemcilerinin de fark ettiği gibi resmî görevi olmayanlar da dahil olmak üzere subayların sayısı ve subayların erlere oranı Habsburg ordularında (ve genel olarak Avrupa ordularında) Osmanlılara kıyasla oldukça yüksekti. Sonuç olarak Habsburg kumandanları Osmanlı ordusu ile mukayese edildiğinde daha küçük ve çevik birimlere ayrılmış ordularını kontrol etmede daha başarılı hale geldiler.

Önemli bir başka nokta ise on yedinci yüzyıl sonunda Osmanlıların artık kuşatmadan çok meydan muharebesi şeklinde cereyan eden savaşın değişen doğasına askerî personel ve taktiklerini uyarlamada daha az becerikli olduklarıdır. Bu başarısızlık Osmanlı askerî kültürü ve mevcut durumu devam ettirme konusunda geleneksel askerî birliklerin yaptığı baskı kadar Osmanlıların Macar topraklarında Habsburglar ile yüz elli yıl süren mücadelelerine egemen olan kuşatma savaşlarında elde ettikleri başarılarından da

62 Hochendlinger, *Austria's War*, s. 124, 306.

63 Avrupa'daki bürokrasi ve savaş bakanlıklarının önemi John B. Wolf tarafından dile getirilmiştir. Bknz. "Commentary", Wright ve Paszek (haz.), *Science, Technology and Warfare*, özellikle s. 41–43.

kaynaklanmaktadır. Böyle bir atmosferde, Habsburgların istihdam ve tedarikle sorumlu ilgili bürokratik ve mali kurumlara sahip olmaları, ayrıca daimî bir ordu kurmalarını da sağlayan on altıncı ve on yedinci yüzyıl askerî, mali ve bürokratik reformları önemliydi. Habsburgların meydan muharebelerinde edindikleri fiilî tecrübeler, askerî güç dengesinin Habsburg tarafına kaymasına yol açmıştır.

Avrupa ordularının gücü ve Osmanlıların askerî zayıflığı Osmanlı gözlemcileri tarafından da fark edildi. Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap harflerle basım yapan ilk matbaanın kurucusu Macar asıllı İbrahim Müteferrika (1674–1754), 1732 gibi erken bir tarihte Avrupa ordularının gücünü artıran hususları inceledi ve Osmanlı askerî becerilerini zayıflatan unsurların bunların eksikliği olduğunu ileri sürdü. Hıristiyan orduların yapısını, piyade, süvari, ağır süvari birlikleri ve bu gruplar arasındaki mükemmel işbirliğini öven Müteferrika'nın Avrupa ordularında methettiği diğer hususiyetler ise şunlardır: Askerlerin eğitim ve talimlerindeki üstün metotlar, disiplin, yüksek subay oranı (en az yüzde 25), başkumandanın yeterliliği, kampların düzeni ve savunması, askerî istihbarat ve karşıt-istihbarat, "geometrik şekilli" birlik oluşumu ve kesintisiz ateş gücü sağlayacak yaylım ateşi metodu.[64] Müteferrika'nın değerlendirmeleri, Luigi Ferdinando Marsigli ya da Maréchal de Saxe gibi muasır Avrupalı gözlemcilerin vardığı birçok noktayı tekrarlamaktadır. Maréchal de Saxe, 1732 yılında yazdığı eserinde Osmanlılarda eksik olanın "cesaret, asker sayısı ya da zenginlik değil; düzen, disiplin ve teknik" olduğunu ifade ediyordu.[65]

64 Adil Şen, *İbrahim Müteferrika ve Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Ümem*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, özellikle s. 162–191.

65 Parker'dan alıntı, *The Military Revolution*, s. 128.

7
OSMANLI İMPARATORLUĞU VE RUSYA'DA ASKERÎ DÖNÜŞÜM, 1500–1800

Osmanlı İmparatorluğu, on altıncı yüzyılın başlarında, Güneydoğu Avrupa ve Ortadoğu'da önemli bir askerî güç idi. Niccolò Machiavelli'den İvan Peresvetov'a kadar muasır birçok Avrupalı, Osmanlılara karşı hem korku hem de hayranlık besliyordu. Peresvetov, Sultan II. Mehmed'in (1444–46, 1451–81) imparatorluğunu, kendi hükümdarı Moskova Büyük Dukası IV. İvan (1547–84) tarafından taklit edilmesi gereken bir model olarak gördü. Gerçekten de, Osmanlı (ve İslamî, Moğol) kaynak seferberliği ve savaş usulleri, III. İvan (1462–1505) ve IV. İvan dönemlerinde Moskof'ta yapılan askerî reformlar sırasında dikkate alınmıştı. Ne var ki Osmanlılar 1783'e gelindiğinde Kuzey Karadeniz kıyılarının yanı sıra nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Kırım'ı da Ruslara bırakmak zorunda kaldılar. İmparatorlukta Arap harfleriyle basım yapan ilk matbaanın kurucusu ve Osmanlı reformlarının ateşli bir savunucusu olan İbrahim Müteferrika, Sultan I. Mahmud (1730–54) için kaleme aldığı eserinde Büyük Petro'nun (1682–1725) askerî reformlarından taklit edilmeye değer örnekler olarak bahsediyordu. İvan Peresvetov'un ve İbrahim Müteferrika'nın sahip olduğu karşıt fikirler, Osmanlı ve Rus askerî tarihinde halen izah edilmeyi bekleyen büyük bir yer değişiminin varlığına işaret etmektedir.

Doğu ve Orta Avrupa askerî tarihçileri, Batı Avrupa'nın belirli bölgelerinde gözlemlenen Avrupa "askerî devrimi" meselesi üzerine uzun ve aşırı bir mesai harcamaktadırlar. Bu tarihçiler,

araştırmalarını yoğunlaştırdıkları bölgelerdeki askerî gelişmeleri de Batı Avrupa'da vuku bulan hadiselerle mukayese etmeye çalışmışlardır.[1] Elinizdeki makale Osmanlı, Avusturya Habsburg, Lehistan-Litvanya Birleşik Krallığı ve Moskof/Rus imparatorluklarının askerî kazanım performansları ve dönüşümlerindeki benzerlik ve farklılıklar üzerine yapılacak araştırmaların, söz konusu devletlerin Avrupa askerî devrimine öncülük eden devletlerle mukayesesi kadar yararlı olabileceğini ileri sürmektedir.[2] Bürokratik-mali gelişmelerin mukayesesinin yanı sıra istihdam ve kaynak seferberliği stratejilerinin karşılaştırılması, bu imparatorlukların takip ettikleri farklı metotların ve dolayısıyla imparatorluk mahiyetlerinin daha iyi anlaşılması açısından bizlere yardımcı olacaktır. Ayrıca bu türden kıyaslamalar bir taraftan askerî devrim yaklaşımını değerlendirmemize, diğer taraftan da son dönemlerde kültürel iddialar üzerinden bu yaklaşıma yapılan eleştirileri daha iyi anlamamıza imkân tanıyacaktır. Siyasi ve sosyal değişimler için savaşın oynadığı hızlandırıcı rol hakkında Weberyan varsayımlara dayanan askerî devrim yaklaşımına göre savaş, güç kullanımını en üst düzeye çıkaran ve böylece daha büyük askerî tesirlere yol açan "teknolojik gelişmelerin ve örgütsel yeniliklerin iç dinamikleri ile hareket eden bir güç"tür. Diğer taraftan kültürel iddia sahipleri savaşa nihai noktada "kültürel açıdan karar verildiği" ve bu tür çatışmaların aslında belli toplumların kültürel şartlarının ürünü olduğu teziyle bu yaklaşıma karşılık vermektedirler. Bu iddiaya göre, "teknolojik

1 St. Petersburg'taki konferansa beni davet eden Catherine Evtuhov'e teşekkür etmek isterim. Ayrıca, Andrzej Kaminski, bu makalenin ilk halini okuyup eleştiride bulunan ismi meçhul iki okuyucu ve *Kritika* dergisinin editörlerine yorumları, eleştirileri ve sabırları için teşekkür ederim. "Askerî devrim" üzerine temel metinleri içeren bir çalışma için bknz. Clifford J. Rogers, *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*, Boulder, CO: Westview, 1995.

2 Osmanlı ve Habsburg askerî gelişmeleri üzerine bknz. Gábor Ágoston, "Empires and Warfare in East-Central Europe, 1550–1750: The Ottoman–Habsburg Rivalry and Military Transformation", Frank Tallett ve D. J. B. Trim (haz.), *European Warfare, 1350–1750*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s. 110–34.

ve örgütsel yeniliklerin kabul edilip geliştirilmesinin derecesi, kültürel bağlam ile ilgilidir."[3]

Elinizdeki bu makale, 1500'lerden 1800'e kadar uzanan bir zaman dilimi içinde Osmanlı ve Rus askerî becerilerini mukayese etmeye çalışan ilk denemedir. Makaledeki ana odak askerî, mali ve bürokratik-kurumsal dönüşümler, ayrıca merkezî idarenin savaşlardaki değişen rolü üzerine olacaktır. Üzerinde özellikle durulacak olan sorular şunlardır: Askere alma stratejileri ve kaynakları harekete geçirme metotları nasıl bir değişim geçirmiştir? Bu değişiklikler planlanan reformların bir sonucu muydu, yoksa içten ve/veya dıştan gelen meydan okuyuşlara karşı bir cevap mıydı? Silahlı kuvvetlerin terkip ve tesirindeki değişiklikler ile hükümdar ve seçkin sınıf arasındaki ilişkinin değişiminde sebep-sonuç açısından bir bağlantı var mıydı? Sorulan bu sorulara detaylı cevaplar verebilmek için bir ya da iki monograf yazmak gerekir. Bu çalışmada ise yukarıdaki sorulara giriş mahiyetinde cevaplar verilecektir.

Makalede, Moskof muadilleriyle kıyaslandığında on altıncı yüzyılın patrimonyal Osmanlı İmparatorluğu'nda padişah ve merkezî hükümetinin kaynaklar ve savaş araçları üzerinde daha etkin bir kontrole sahip olduğu, ancak on sekizinci yüzyıla gelindiğinde İstanbul'un bu konuda St. Petersburg'a karşı olan üstünlüğünü kaybettiği tezi işlenmektedir. 1711'deki Prut Seferi'nde yaşadığı yenilgiye rağmen Rusya on sekizinci yüzyıl başlarında-bazıları Osmanlı ve Tatar tehlikesine karşı geliştirilen veya Osmanlı askerî-bürokratik uygulamalarının taklidi sonucunda hayata geçirilen- bir dizi otokratik askerî, idari ve mali politikalar ile Osmanlılara karşı askerî becerilerini önemli derecede artırabildi. Bu süreçte Romanov Rusyası tarihçiler tarafından "sıkı nizamlı polis devleti" ve "mali-askerî" devlet şeklinde tanımlanan otokratik merkezî bir imparatorluğa dönüştü.[4] Böylelikle Rus merkezî devlet aygıtı,

3 David Parrott, "Cultures of Combat in the Ancien Régime: Linear Warfare, Noble Values and Entrepreneurship", *International History Review* 27, 3 (2005), s. 518–33, alıntılar s. 519–20.

4 Marc Raeff, *The Well-Ordered Police State: Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia, 1600–1800*, New Haven: Yale University Press, 1983;

kaynak elde etme yetisine kavuştu ve İstanbul ile kıyaslandığında askerî gücünü yerel güç sahiplerinden bağımsız şekilde kullanır hale geldi. Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu tam tersi bir istikamet izleyerek kaynaklar ve organize şiddet araçları üzerindeki hükümet kontrolünün yerel güç sahiplerince kısıtlandığı, merkezî olmayan bir yapıya dönüştü. 1617–1730 arasında on padişahtan yedisinin tahttan indirilmesine şahit olunan bu sınırlı monarşi,[5] sadece rakipleri değil, on altıncı yüzyıl Osmanlısı ile mukayese edildiğinde de gücünü önemli ölçüde yitirmişti.

Tarihyazımı ve jeopolitik arkaplan üzerine yapılacak kısa bir girişten sonra makalenin ilk bölümünde on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Osmanlı ve Moskof'ta uygulanan asker toplama stratejileri, ordu terkipleri ve askerî kuvvetler mukayese edilmeye çalışılacaktır. Bu bölüm, her iki devlette de tımar ve *pomestye* adıyla bilinen askerî hizmete bağlı arazi tahsislerinin, -Osmanlı'da hükümdarların ve Türkmen akıncı beylerin, Moskof'ta ise hizmetli prenslerin maiyetlerinden oluşan- erken dönem askerî birliklerinin hükümdarın komutası altındaki sadık, bütünleşik, yarı-daimî ordulara dönüşümünde oynadığı role dikkat çekmektedir. Ayrıca bu bölümde yeniçeriler ile Rus tüfekçilerinin (*streltsy*) Padişah ve Çar'ın konumunu sağlamlaştırmadaki önemlerine değinilecektir. Bu tür benzeri askerî gelişmeler, Osmanlı askerî-mali modelinin Macaristan'dan Moskof'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada tetikleyici olduğunu da göstermekte ve böylece kültürün savaşlar için harekete geçirici olduğu önermesini sorgulanır hale getirmektedir.

Söz konusu imparatorlukların on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda farklı istikametlere ilerlemelerine sebep olan gelişmelerin ele alındığı ikinci bölümde ise Moskof'taki askerî dönüşümün on

---

Janet Hartley, "Russia as a Fiscal–Military State, 1689–1825", Christopher Storrs (haz.). *The Fiscal–Military State in Eighteenth-Century Europe: Essays in Honour of P. G. M. Dickson*, Farnham, UK: Ashgate, 2009, s. 125–66.

5 Osmanlı İmparatorluğu'nun meşruti monarşi olduğu tezi için bknz. Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

yedinci yüzyıldan itibaren batı ve kuzey komşularından önemli derecede etkilendiği gösterilmeye çalışılmıştır. Rusya'nın İsveç (1590–95) ve Lehistan-Litvanya Birleşik Krallığı'na (1609–19) karşı giriştiği savaşlar, pomestye süvarisi (*pomeşçik*) birliklerine dayalı geleneksel sistemin yetersizliğini belirgin hale getirmişti. Yönetim, yabancı subaylar ve paralı askerlerin yardımıyla yeni-düzen piyade (*soldatıy*), yeni-düzen süvari (*reitarskiy polk*) ve piştovlu ağır süvari/dragon (*draguniy*) birliklerini oluşturdu. Eski pomestye süvarisi yavaş yavaş ortadan kalktı ve binlercesi yeni-düzen süvari bölüklerine dahil edildi. Aynı zamanda tüfekçiler ve oğulları yeni-düzen piyade birliklerinde istihdam edilmeye başlandılar. Bu birliklerin ana birimleri askere yazılma yoluyla orduya alınmış köylülerden oluşuyordu. 1658'den sonra Rusya'nın toplu şekilde ulusal asker alımına başladığını söyleyebiliriz. Bu gelişmelerdeki dönüm noktası, Lehistan-Litvanya Birleşik Krallığı'na karşı girişilen On Üç Yıl Savaşları (1654–67) sırasında birliklerin çoğunluğunun yeni-düzen alaylarda hizmet etmesi idi.[6] Zaman zaman harekete geçirilen yarı-daimî nitelikteki bu ordu, I. Petro ve II. Katerina dönemlerinde kurulan ve güçlendirilen daimî ordu için sağlam bir zemin oluşturdu. Bu süreç, daimî bir ordunun oluşturulacağına işaret eden mali, örgütsel ve bürokratik gelişmelerle de desteklendi.

On altıncı yüzyıl Osmanlı ordusu, tüfekli piyade sayısı yönünden Batı Avrupa'nın en iyi orduları ile kıyaslanabilir durumda bulunan Habsburglarla Macaristan'da giriştiği Uzun Savaş'ta (1593–1606) modern Avrupa ordularının taarruz ve taktikleri ilk kez yüzleşti.[7] Moskof'a benzer şekilde İstanbul da Batı Avrupalı paralı askerlere ordu saflarında yer açtı. Ne var ki, bu birliklerin pek de

6 V. Chernov, *Vooruzhennye sily russkogo gosudarstva v XV–XVII vv. s obrazovaniia tsentralizovannogo gosudarstva do reform pri Petre I*, Moscow: Voennoe izdatel'stvo Ministerstva oborony Soiuza SSR, 1954, s. 133–98; Richard Hellie, *Enserfment and Military Change in Muscovy*, Chicago: University of Chicago Press, 1971, s. 198–201; Carol Belkin Stevens, *Russia's Wars of Emergence, 1460–1730*, Harlow, UK: Pearson Longman, 2007, s. 160–68.

7 Bu konu hakkında bknz. József Kelenik, "The Military Revolution in Hungary", Géza Dávid ve Pál Fodor (haz.), *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Leiden: Brill, 2000, s. 117–59.

mühim olmayan istihdamları Osmanlı ordusunun kompozisyon ve taktikleri üzerinde büyük bir etki yaratmadı.[8] Batı Avrupa'ya özgü savaş taktiklerinin meydan okuyuşuna verilen cevap, geleneksel Osmanlı askerî kültürü sınırları içerisinde kaldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun on altıncı yüzyılın ikinci yarısında, kısmen artan nüfus, kısmen de para ekonomisine bağlı olarak yaşadığı ekonomik ve sosyal dönüşümün sonucunda önemli sayıda başıboş piyadenin ortaya çıkışı, verilen cevabı etkileyen unsurlardan biridir. Osmanlılar ateşli silah kullanımında Habsburgların sahip olduğu üstünlüğü dengelemek amacıyla yeniçerilerin sayısını artırdı ve silah taşıyan reaya arasından levend, sekban, sarıca ve tüfenkendâz diye adlandırılan piyadeleri askere aldı. Ancak bu metotlardan hiçbirisi istenilen neticeyi sağlamadı. Aksine, alınan bu tedbirler devletin askere alma ve ikmal becerilerini zayıflattığı gibi İstanbul'u savaşın finansmanı ve birliklerin harekete geçirilmesi gibi konularda yerel güç sahipleri ve ayanlara bağımlı hale getirdi.

TARİHYAZIMI ÜZERİNE BİR NOT

İki imparatorluğun mukayeseli tarzda ele alınması oldukça yeni bir gelişmedir. Genel çalışmalardaki ilgili ifadeler fayda sağlasa da ihtisas çalışmaları ile ortaya konacak ayrıntılı kıyaslamalar fevkalade önemli bir bakış açısı ve kavrayış sağlayacaktır.[9] Bu durum özellikle geçmişte "garnizon devlet" şeklinde tanımlanan Rusya İmparatorluğu ve "mükemmele yakın askerî devlet" şeklinde nitelenen Osmanlı İmparatorluğu gibi devlet inşa süreçlerinde savaşın önemli rol oynadığı imparatorlukların askerî tarihleri için

8 Caroline Finkel, "French Mercenaries in the Habsburg–Ottoman War of 1593–1606", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 55, 3 (1992), s. 451–71; Péter Sahin-Tóth, "À propos d'un article de C. F. Finkel: Quelques notations supplémentaires concernant les mercenaires de Pápa", *Turcica* 26 (1994), s. 249–60.

9 Bu konuda faydalı genel çalışmalar için bknz. D. C. B. Lieven, *Empire: The Russian Empire and Its Rivals,* New Haven: Yale University Press, 2001; Karen Barkey, *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective,* Cambridge: Cambridge University Press, 2008 [*Farklılıklar İmparatorluğu (Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar),* Ebru Kılıç (trc.), İstanbul: Versus Kitap Yayınları, 2011]; Virginia H. Aksan, "Locating the Ottomans among Early Modern Empires", Aksan (haz.), *Ottomans and Europeans: Contacts and Conflicts,* İstanbul: İsis, 2004, s. 81–110.

geçerlidir. Ancak çok sayıda yeni çalışma ile bu tanımlamalara ciddi itirazların yükseldiği ve gerek Rus gerekse Osmanlı askerî tarih çalışmalarında yeni yaklaşımlar ortaya konulduğu bilinmelidir.[10] Rusya, Lehistan-Litvanya Birleşik Krallığı, Karadeniz ve Osmanlı savaş tarihi üzerine çalışan uzmanlar, bu alanda henüz oluşmaya başlayan akademik çalışmalara değerli yorumlarıyla katkı sağlamışlardır.[11] Ne var ki, gerekli dil ve tarihyazımı bilgisine oldukça az sayıda araştırmacının sahip olması, ayrıca çarpıcı şekilde farklılaşan yaklaşım ve metotlardan dolayı söz konusu mukayeseli çalışmaların gerçekleşmesi çok da kolay olmamaktadır. Dahası nicelik ve muhteva açısından değerlendirildiğinde Osmanlı ve Rus askerî tarih çalışmalarında büyük bir eşitsizliğin varlığı ortadadır. Rus ordusu, ilgili bürokratik ve mali kurumlar üzerine zengin Rusça kaynaklar bir yana İngilizce yazılmış çok sayıda ve mükemmel nitelikte monograf ve ihtisas çalışması mevcut iken Osmanlı askerî tarihi, göreceli olarak yeni bir alandır.[12] Osmanlı tarihi uzmanlarının elinde Rus tarihçilerinin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya koydukları oldukça önemli sayıdaki basılmış birinci

10 "Garnizon devlet" ifadesi ve eleştirisi için bknz. Janet M. Hartley, *Russia, 1762–1825: Military Power, the State, and the People*, Westport, CT: Praeger, 2008, s. 209. Osmanlı İmparatorluğu'nun "mükemmele yakın askerî devlet" olduğu düşüncesi için bknz. Peter Sugar, "A Near-Perfect Military Society: The Ottoman Empire", L. L. Farrar (haz.), *War: A Historical, Political, and Social Study*, Santa Barbara, CA: ABC-Clio, 1978, s. 95–104. Osmanlı askerî becerilerinin daha ayrıntılı bir tasviri için bknz. Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare, 1500–1700*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1999 [*Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500-1700*, Tanju Akad (trc.), İstanbul: Homer, 2007]; Gábor Ágoston, *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005 [*Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Gücü ve Silah Sanayisi*, Tanju Akad (trc.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006] ve Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars 1700–1870: An Empire Besieged*, Harlow, UK: Pearson Longman, 2007 [*Kuşatılmış Bir İmparatorluk-Osmanlı Harpleri, 1700–1870*, Gül Çağalı Güven (trc.), (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.]

11 Robert I. Frost, *The Northern Wars: War, State and Society in Northeastern Europe, 1558–1721*, Harlow, UK: Longman, 2000; Brian L. Davies, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe: 1500–1700*, Londra: Routledge, 2007; Stevens, *Russia's Wars of Emergence*; Aksan, *Ottoman Wars*.

12 Bknz. Virginia Aksan, "Ottoman Military Matters", *Journal of Early Modern History* 6, 1 (2002), s. 52–62; Kahraman Şakul, "Osmanlı Askerî Tarihi Üzerine Bir Literatür Değerlendirilmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1, 2 (2003), s. 529–71.

el kaynaklar gibi çalışmalar yoktur ve uzmanların başvurabileceği genel tarihler Solov'ev'in anıtsal eseri *Istoriia Rossii* gibi eserlerin yanında sönük kalır.[13] En önemli hükümdarları, devlet adamları, generalleri, bürokratları üzerine onlarca ciltlik eserlere sahip Rus tarihçileri, on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar olan dönemde yaşamış asker-bürokratik seçkinler hakkında yapılması elzem modern prosopografik çalışmalar şöyle dursun, Osmanlı sadrazamları üzerine neredeyse hiç[14] monografi yazılmamış olmasını ve en ünlü Osmanlı padişahları hakkında bile ancak çoğu eskimiş tek tük monografinin mevcut olmasını[15] şaşkınlıkla karşılamaktadırlar. Şu da bir gerçek ki, Rus-Osmanlı savaşlarının daha fazla sayıda mukayeseli tarihine ihtiyaç duymaktayız. Osmanlı arşiv ve

13 Sergei Mikhailovich Solov'ev, *Istoriia Rossii s drevneishikh vremen*, 29 cilt, St. Petersburg: Obshchestvennaia pol'za, 1894–95 ve yeni baskıları; İngilizce çevirisi, *History of Russia*, Gulf Breeze, FL: Academic International Press, 1976–.

14 Yapılan genellemeye istisna oluşturan eserlerden bazıları: Radovan Samardžić, *Mehmed Sokolović*, Belgrade: Srpska književna zadruga, 1971 [*Sokullu Mehmed Paşa: Dünyayı Avuçlarında Tutan Adam*, Meral Gaspıralı (trc.), İstanbul: Nokta Yayınları, 2004]; Cornell H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli (1541–1600)*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1986 [*Tarihçi Mustafa Ali (Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı, 1541-1600)*, Ayla Ortaç (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2008]; Virginia H. Aksan, *An Ottoman Statesman in War and Peace: Ahmed Resmi Efendi, 1700–1783*, Leiden: Brill, 1995 [*Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)*, Özden Arıkan (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1997] ve Jane Hathaway, *Beshir Agha: Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem*, Londra: Oneworld Publications, 2005.

15 Burada en iyi bilinen Osmanlı padişahları, yani Bizans Konstantinopolisi'nin fatihi II. Mehmed ve Muhteşem veya Kanuni Süleyman (1520–66) üzerine yazılmış eserlerden çarpıcı iki örnek vermek gerekir. Bunlardan biri dipnot verilmeden ve intihali de içeren çok ciddi problemlerden muzdarip Franz Babinger'in *Mehmed der Eroberer und seine Zeit: Weltenstürmer einer Zeitenwende*, Münich: F. Bruckmann, 1953 adlı eseridir. (Bu eserin eleştirisi için bknz. Colin Heywood, "Mehmed II and the Historians: The Reception of Babinger's *Mehmed der Eroberer* during Half a Century", *Turcica* 40 (2008), s. 295–344.) Eserin İngilizce çevirisi,—*Mehmed the Conqueror and His Time*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1978 [*Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, Dost Körpe (trc.), İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2003]- William C. Hickman'ın editörlüğünde önemli değişiklikler yapılarak ve notlar eklenerek basıldı. İkincisi ise André Clot'un *Soliman le Magnifique*, Paris: Fayard, 1983 (İngilizce baskı, *Suleiman the Magnificent: The Man, His Life, His Epoch*, Matthew J. Reiss (trc.), Londra: Saqi Books, 1992 [*Muhteşem Süleyman*, Turhan Ilgaz (trc.), İstanbul: Epsilon, 2005] adlı çalışmasıdır ki padişahı ve imparatorluğu Batılı bakış açısıyla sunar ve bu dönemi, akabinde "Üç Yüzyıllık Gerileme ve Çöküşü"n (kitabın son bölümünün başlığı bu şekildedir) yaşandığı bir "Altın Çağ" olarak betimler.

yazma eser kaynaklarının erişimine yönelik göze çarpan iyileştirmeler, son zamanlarda yaygınlaşan kaynak basımı faaliyetleri ve Osmanlı askerî tarihi üzerine çalışan 'eleştirel bir kitle'nin Türkiye ve Türkiye dışında oluşmaya başlaması daha detaylı ve mukayeseli çalışmalar için gerekli olgunluğa erişildiğini göstermektedir.

Muasır Osmanlı düşünürleri ve daha sonra gelen tarihçiler Osmanlı askerî becerilerinin zayıflamasını ve komşu iki hasım Habsburg Avusturyası ve Romanov Rusyası karşısında alınan yenilgileri sözde "Altın Çağ"a (yaklaşık 1450–1550) ait "klasik" Osmanlı kurumlarındaki bozulma ile açıklamaya çalıştılar. Böylelikle "Osmanlı çöküşü" tezi üretilmiş oldu. Buna ilaveten, Avrupa merkezli ve oryantalist akademik çalışmalar bu hususta İslam'ı "kültürel ve teknolojik bağnazlık" ve "Batı tekniklerini ödünç almaya ve buluş yapmaya engel askerî despotizm" ile suçladılar.[16] Bu düşünüş tarzı Bernard Lewis tarafından 11 Eylül öncesinde hazırlanmış, ancak daha sonra basılmış bir kitapta kendini belli eder. Lewis'e göre, "İslam savaş departmanları"nın (bununla kastedilen şey her ne ise) "Batı" ile boy ölçüşmede gösterdiği başarısızlık büyük ölçüde İslam'ın doğasında olan tutuculuk sebebiyledir.[17]

İktisadi ve askerî tarih çalışmaları, serhad araştırmaları, edebiyat eleştirisi ve sosyoloji gibi değişik disiplinlerden etkilenerek ortaya konan son dönem Osmanlı tarihi analizleri, "kuruluş-altınçağ-gerileme-modernleşme" dönemlendirmesini de içeren gerileme ekolünün temel iddialarının hemen hepsini sorgulamış ve gerileme tezinin bir mit olduğunu ilan etmiştir.[18] Bu yeni araştırmalar,

16 Paul M. Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, New York: Random House, 1987, s. 12 *[Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askerî Çatışmalar)*, Birtane Karanakçı (trc.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010]; E. L. Jones, *The European Miracle: Environments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987, s. 181.

17 Bernard Lewis, *What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response*, Oxford: Oxford University Press, 2002 [*Hata Neredeydi? 300 Yıldır Sorulan Soru*, Harun Özgür Turgan (trc.), İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2004.]

18 Douglas A. Howard, "Ottoman Historiography and the Literature of 'Decline' of the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Journal of Asian History* 22, 1 (1988), s. 52–77; Howard, "Genre and Myth in the Ottoman Advice for Kings Literature",

kurumlar söz konusu olduğunda gerileme yerine "dönüşüm"ü vurgulamakta, ayrıca on yedinci ve on sekizinci yüzyıllar için canlı ve esnek bir sosyal ve ekonomik yapının varlığından bahsetmektedirler. Osmanlı İmparatorluğu'nun on yedinci yüzyılda yeniden yükselişe geçtiğine işaret eden iktisadi ve askerî tarih uzmanları, on sekizinci yüzyılın sonuna gelinceye kadar ekonomi ve savaş endüstrisinin önemli derecede gerilemediğini iddia ettiler.[19] Arap ve Anadolu eyaletleri üzerine çalışan tarihçiler, ekonomi tarihçisi Mehmet Genç'in malikâne sistemi ile ilgili araştırmalarına dayanarak, devlet tarafından kullanılan bu mali aracın diğer tekniklerle beraber taşra ayanını merkezî hükümete bağlı kılma noktasında gösterdiği katkıya değindiler.[20] Başka tarihçiler ise isyancıları ve yerel güç

Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman (haz.), *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007 [*Erken Modern Osmanlılar. İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Onur Güneş Ayas (trc.), İstanbul: Timaş Yayınları, 2011], s. 137–66; Cemal Kafadar, "The Question of Ottoman Decline", *Harvard Middle Eastern and Islamic Review* 4, 1–2 (1997–98), s. 30–75; Jane Hathaway, "Problems of Periodization in Ottoman History: The Fifteenth through the Eighteenth Centuries", *Turkish Studies Association Bulletin* 20, 2 (1996), s. 25–31; Linda Darling, "Another Look at Periodization in Ottoman History", *Turkish Studies Association Bulletin* 26, 2 (2002), s. 19–28 [Osmanlı gerilemesi ve Osmanlı tarihyazımındaki yeni dönemlendirmeye işaret eden bu makaleler Mustafa Armağan'ın editörlüğünde Türkçeye kazandırılmıştır: *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak. Gerileme Paradigmasının Sonu*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011]; Suraiya Faroqhi, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999 [*Osmanlı* Tarihi Nasıl İncelenir?, Zeynep Altok (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2009], s. 149–56.

19 Linda T. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560–1660*, Leiden: Brill, 1996; Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000; ayrıca Mehmet Genç'in 1975–1988 yıllarında kaleme aldığı birçok ufuk açıcı makaleyi içeren şu kitaba bknz. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken, 2000; Murphey, *Ottoman Warfare*; Jonathan Grant, "Rethinking the Ottoman 'Decline': Military Technology Diffusion in the Ottoman Empire, Fifteenth to Eighteenth Centuries", *Journal of World History* 10, 1 (1999), s. 179–201; Ágoston, *Guns for the Sultan*; Aksan, *Ottoman Wars*.

20 Dina Rizk Khoury, *State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540–1834*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997 [*Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul, 1540-1834*, Ülkün Tansel (trc.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008]; Jane Hathaway, *The Politics of Households in Ottoman Egypt: The Rise of the Qazdağlis*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997 [*Osmanlı Mısırı'nda Hane Politikaları: Kazdağlıların Yükselişi*, Nalan Özsoy (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2002]; Ariel Salzmann, *Tocqueville in the Ottoman*

sahiplerini yönetici sınıfına dahil eden Osmanlı hükümetinin on yedinci yüzyılda zayıflamadığını, bilakis daha da kuvvetlendiğini ve bu durumun devlet inşasında alternatif bir yöntem olduğunu belirttiler.[21] Son yapılan çalışmalardan birinde 1580–1826 yılları arası dönem "sınırlı hükümet" şeklinde tanımlanan bir sosyo-ekonomik ve siyasi sistem inşası denemesi olarak görülmekte ve "altın çağ-gerileme-modernleşme" şeklinde yapılan eski anlatıya yeni bir alternatif önerilmektedir.[22] Ancak bu revizyonist çalışmalardan hiçbirisi İstanbul'un iki büyük rakibi, Habsburg Avusturyası ve Rusya karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun on sekizinci yüzyıldaki askerî gerilemesini tatmin edici bir şekilde izah edememiştir. Bu makale, on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıl sonlarına dek yaşanan süreçte Osmanlı ve Rus ordularındaki gelişmeleri mukayese ederek bu eksikliği gidermeyi hedeflemektedir.

JEOPOLİTİK ARKA PLAN

Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasındaki mücadele Osmanlıların 1453'te İstanbul'u fethetmeleri ve 1480'lerde Tuna deltasını ele geçirmelerini müteakiben bir "Osmanlı gölü"ne dönüşen Karadeniz bölgesinde gerçekleşti. 1475 yılında Cenevizlilere ait Kefe ile Don Nehri ağzındaki Azak şehrinin fethi, ayrıca 1478'de Kırım Hanlığı'nın İstanbul'un tâbiiyetine girmesi, 1768–74 Rus-Osmanlı Savaşı sonuna ve Rusların 1783'te Kırım'ı ilhakına kadar uzanan süreçte Osmanlıların Karadeniz ve Doğu/Orta Avrupa stratejilerinde fevkalade önemli bir rol oynamıştır.[23] Ne var ki, Osmanlılar

Empire: Rival Paths to the Modern State, Leiden: Brill, 2004 [*Osmanlı Ancien Regime'i (Modern Devleti Yeniden Düşünmek)*, Ayşe Özdemir (trc.), İstanbul: İletişim, 2011.]

21 Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1994 [*Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Zeynep Altok (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999]; Barkey, *Empire of Difference*.

22 Tezcan, *The Second Ottoman Empire*.

23 Halil İnalcık, "The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans", *Arxeion Pontou* 33 (1979), s. 74–110; Dariusz Kolodziejczyk, "Inner Lake or Frontier? The Ottoman Black Sea in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", F. Bilici, I. Candea ve A. Popescu (haz.), *Enjeux politiques, économiques et militaires en Mer Noire (XIVe–XXIe siècles): Études à la mémoire de Mihail Guboglu*, Braïla: Musée de Braïla, 2007, s. 125–39.

ve Moskoflar 1560'lara dek doğrudan askerî mücadeleye girişmediler. Bu dönem Kırım Tatarları ve Don Kazakları'nın vekaleten sürdürdükleri bir mücadele dönemi olarak adlandırılmaktadır.

İkinci dönem Moskova'nın Kazan (1552) ve Astrahan'ı (1554–56) fethi ile başlar ve 1670'lere kadar devam eder. Osmanlıların 1550'lerdeki Moskof yayılmasına verdiği cevap 1569'daki başarısız Astrahan Seferi ve Don–Volga Kanalı projesi ile oldu. Bu proje ile Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, Rusları Astrahan ve Aşağı Volga'dan çıkarmayı ve -Osmanlı Karadeniz donanmasını Hazar Denizi'ne naklettikten sonra- kuzeyden Safevi İran'a saldırarak Şirvan eyaletini ele geçirmeyi istemişti.[24]

Ayrıca bu dönem Zaporojye ve Don Kazakları'nın Kırım'daki Osmanlı şehirlerine, Karadeniz'in Rumeli sahillerine (1606–16) ve Anadolu kıyılarına yaptıkları deniz akınlarına şahit oldu. Bu durum Osmanlılar ile bu akınları engellemesi gereken Lehistan-Litvanya Birleşik Krallığı ve Rusya arasındaki ilişkileri daha da karmaşık hale getirdi. Boğaz'a kadar inen Kazaklar imparatorluk başkenti İstanbul'un dış mahallelerini talan ettiler. Dinyester Nehri'nin ağzındaki Akkerman 1574–1634 arasında en az on dört akına maruz kaldı. Kırım'daki Osmanlı hakimiyetinin merkezi olan Kefe 1616'da yağmalandı. 1614'te Sinop ve 1610'larda Trabzon birçok defa yağma edildi. 1620'lerde Trabzon'a yönelik çok daha ciddi akınlar gerçekleşti. Osmanlılar, Kazakların 1637'de ele geçirdiği Azak'ı ancak beş yıl sonra geri alabildiler.[25]

24 Davies, *Warfare, State, and Society*, özellikle 1–3. bölümler; Halil İnalcık, "The Origins of the Ottoman–Russian Rivalry and the Don–Volga Canal", *Annales de l'Université d'Ankara* 1 (1947), s. 47–110; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu; 1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI–XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966.

25 Victor Ostapchuk, "The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids", *The Ottomans and the Sea*, Kate Fleet (haz.), *Oriente Moderno* 29 (81), 1 (2001), s. 44–50; Ostapchuk ve Svitlana Bilyayeva, "The Ottoman Northern Black Sea Frontier at Akkerman Fortress: The View from a Historical and Archeological Project", A. C. S. Peacock (haz.), *The Frontiers of the Ottoman World*, Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 151.

Bu akınlara karşı liman ve ticaret gemilerini korumak isteyen Osmanlılar Karadeniz sınırının kuzey çemberi üzerindeki kaleleri tahkim ettiler. Ruslar da Tatar akınlarına karşı savunmalarını kuvvetlendirdiler. IV. İvan 1550 ve 1560'larda Tula merkezli eski savunma sistemi *çertay*ı kuvvetlendirdi ve Putivl'in güneyinde ikinci bir savunma hattı inşa ettirdi. Yine de yoğun Tatar akınları ancak on yedinci yüzyılın ortasında yeni Belgorod savunma hattı sayesinde önemli ölçüde azaldı. Belgorod, 1636'ya gelindiğinde 17.000 askeri barındırabilmekteydi ve 1635–53 arasında inşa ve tahkim edilmişti.[26]

Üçüncü devre, Çehrin'in kontrolü için girişilen 1677–81 Rus-Osmanlı Savaşı ile başlamış ve iki imparatorluk ordularının birçok kez karşılaşmasına şahit olmuştur (1686–1700, 1710–11, 1735–39, 1768–74, 1787–91). Bunlar arasında güç ilişkilerini temelden değiştiren ve Rusların büyük zaferiyle sonuçlanan 1768–74 Osmanlı-Rus Savaşı bir dönüm noktası teşkil eder. Çoğunlukla Osmanlı topraklarında savaşan Ruslar, Eflak ve Boğdan beylikleriyle beraber Kırım Hanlığı'nı da ele geçirdiler. Rusya'nın Baltık filosu 1770'te Osmanlı donanmasını Çeşme'de yok etti. Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'nı imzalayan Osmanlılar, Karadeniz'de sahip oldukları toprakların bir bölümü ile Karadeniz ve Azak Denizi arasındaki kanalı koruyan Kerç'i Ruslara bıraktılar. 1783'te Rusya tarafından ilhak edilecek olan Kırım, aynı antlaşma sonucunda Osmanlılardan bağımsızlığını kazandı.[27]

PARALEL ÇİZGİLER: ON BEŞİNCİ VE ON ALTINCI YÜZYILLAR

Hizmet Şartına Bağlı Arazi/Gelir Tahsisleri ve Eyalet Süvarileri

Osmanlı ordusu, on beşinci ve on yedinci yüzyıllar arasında o zamanın en iyi örgütlü, en yüksek maaş alan ve en iyi şekilde ikmal edilen ordularından biriydi. Ordunun çoğunluğunu hizmetlerinin bedeli İstanbul tarafından tahsis edilmiş tımarlar aracılığı ile ödenen eyaletlerdeki süvari birlikleri (tımarlı sipahiler)

26 Hellie, *Enserfment*, 174–79; Davies, *Warfare, State and Society*, 59–95; Stevens, *Russia's Wars of Emergence*, s. 133–38.

27 Bu savaşlar için bknz. Aksan, *Ottoman Wars*.

oluşturuyordu. Bu askerler kendilerine tahsis edilen topraklardan gelir toplama hakkı karşılığında silah (kısa kılıç ve oklar), zırh (miğfer ve zincir zırh) ve at edinmek, ayrıca padişahın çağrısı üzerine beraberlerindeki cebelüler ile askerî hizmette bulunmak zorundaydılar. Tımarlı sipahinin sefere getirmesi gereken cebelü sayısı tımardan aldığı gelir oranında artıyordu. Osmanlılar tımarlı sipahilerin sayısını ve yükümlülüklerini takip etmek amacıyla muhtemelen I. Bayezid dönemi (1389–1402) gibi erken bir devirden itibaren farklı denetim yöntemleri uyguladılar. Tımarlı sipahilerin sefere katılıp katılmadığını ve gerekli sayıda asker ve teçhizat getirip getirmediklerini tespit etmek için mevcut tımar kayıtları diğer defterler ile karşılaştırılıyordu. Sipahi sefere katılmadığı ya da gereken sayıda asker getirmediğinde kendisine tahsis edilen tımarı kaybediyor ve boşalan bu tımar bir başkasına veriliyordu. Tımar ve buna bağlı bürokratik denetim sistemi on beşinci yüzyıl sonu ve on altıncı yüzyılda Osmanlı padişahlarına 50.000 kişilik taşra süvari gücü sağlarken, gelir toplama ve asker maaşı ödeme yükünü merkezî bürokrasinin sırtından almış oluyordu.[28] Barış zamanlarında beylerbeyi ve sancakbeyinin idaresindeki tımarlı sipahiler eyaletlerdeki asayiş ve düzenin sağlanmasında hayati bir rol oynadılar. Eyalet ve ordunun yönetim ve denetiminden sorumlu olan bu idarecilerin -en azından on altıncı yüzyılda- her üç yılda bir yerleri değiştiriliyordu. Bu ve daha birçok açıdan beylerbeyi ve sancakbeyleri Moskof'taki *namestniki*'ye benzemektedirler. Fakat namestniki (tekil: *namestnik*) idari ve askerî sorumluluklarının yanı sıra en yüksek hukuk otoritesini de ellerinde bulunduruyorlardı.

Moskof Knezliği'ndeki pomestye denilen hizmet şartına bağlı arazi tahsisi fikrinin Osmanlı tımar sisteminden ödünç alındığı ileri sürülmüştür. Bazı araştırmacılar bu fikrin ilk defa Osmanlı kaynak seferberliği yöntemlerini tatbik etmeyi öneren Peresvetov'un

28 Gyula Káldy-Nagy'e göre, 1527 yılına ait hazine kayıtlarında 23.000 civarında cebelü askeri sefere getirebilecek 27.868 tımarlı sipahi listelenmiştir: "The First Centuries of the Ottoman Military Organization", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 31 (1977), s. 161–62. Aynı kaynağı kullanan Murphey, tımarlı sipahi sayısının 99.261 ve seferber edilebilir kuvvet sayısının 50.000–80.000 olduğunu belirtmiştir (*Ottoman Warfare*, s. 36–43).

1547 tarihli risalesinde dile getirildiğine işaret ederler. George Vernadsky, pomestye ve timarın kökenlerinin Bizans'taki *pronoia* denilen şartlı toprak tahsisi sistemi olduğunu iddia etmiştir, ancak bu iddia bazı araştırmacılar tarafından itiraz görmüştür.[29] Donald Ostrowski, pomestyenin İslam dünyasında oldukça iyi bilinen *ikta* sistemi üzerine kurulup bu sistemin Moskof'a Kıpçak bozkırlarındaki Tatarlar aracılığıyla ulaştığını belirtmektedir. Bilindiği gibi ikta sisteminde komutanlar, tahsis edilen topraklarda kendileri ve birliklerinin ihtiyaçlarını karşılamak için vergi toplayabiliyorlardı. Ostrowski, "taktik, strateji, tertip, silahlar ve askerî malzemeyi de içeren şekliyle Moskof'un sahip olduğu ordu ve süvari sisteminin doğrudan Moğol sistemine dayandığı"nı ileri sürmüştür.[30] Ancak "Moğol İranı'nda neredeyse hiç varolmayan bir kurum" olan iktadan "Altın Ordu ile ilgili kaynaklarda söz edilmemiş" olması sebebiyle Ostrowski'nin tezi sorunlu gözükmektedir.[31]

Janet Martin bilinen ilk pomestye tahsisinin 1482 tarihinde gerçekleştiğini, ancak hizmet yükümlülüğünün 1523 gibi daha geç bir tarihte ortaya çıktığını iddia etmiştir.[32] 1556 tarihli Hizmet Kanunu, pomestye sahibinin her yüz nüfusluk *çetverti* (4,1 dönüme denk düşen çeyrek manasında eski Rus ölçü birimi) arazisi karşılığın-

29 George Vernadsky, "On Some Parallel Trends in Russian and Turkish History", *Transactions of the Connecticut Academy of Arts and Sciences* 26 (1945), s. 33–34; Sergei Nefedov, "Reformy Ivana III i Ivana IV: Osmanskoe vliianie", *Voprosy istorii*, no. 11 (2002), s. 31; Vincent E. Hammond, *State Service in Sixteenth-Century Novgorod: The First Century of the Pomestie System*, Lanham, MD: University Press of America, 2009, s. 2–3. Pronoia ve timar arasındaki benzerlikler üzerine yakın tarihli bir çalışma için bknz. Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300–1650: The Structure of Power*, 2. baskı, New York: Palgrave, 2009, s. 182–83.

30 Donald Ostrowski, "The Mongol Origins of Muscovite Political Institutions", *Slavic Review* 49, 4 (1990), s. 525–42, alıntı 535. Ayrıca bknz. *Muscovy and the Mongols: Cross-Cultural Influences on the Steppe Frontier, 1304–1589*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, özellikle s. 48–50; Brian Davies, "Foundations of Muscovite Military Power, 1453–1613", Frederick W. Kagan ve Robin D. S. Higham (haz.), *The Military History of Tsarist Russia*, New York: Palgrave, 2002 ve Nefedov, "Reformy."

31 Reuven Amitai'nin Ostrowski'nin kitabı üzerine yazdığı tanıtım yazısı, *Speculum* 77, 2 (2002), s. 615–18 ve Amitai, "Turco-Mongolian Nomads and the Iqta System in the Islamic Middle East", Anatoly M. Khazanov ve André Wink (haz.), *Nomads in the Sedentary World*, Richmond, UK: Curzon, 2001, s. 152–71, özellikle, s. 157.

32 Stevens, *Russia's Wars of Emergence*, s. 62, not 23.

da tam teçhizatlı bir süvari hazır etmesini mecbur kılmaktaydı.[33] Moskof büyük prensinin sadakatle yapılan hizmetler karşılığında bahşettiği pomestye, ancak pomeşçik vefat ederse bir varisinin askerî hizmete devam etmesi şartıyla miras kalabiliyordu. Pomeşçik bu şartı yerine getiremediği takdirde tahsis edilen arazi -Osmanlı tımarında olduğu gibi- hükümdara intikal ediyor ve kusursuz hizmet eden bir başkasını ödüllendirmek için kullanılıyordu. Miras yoluyla intikal eden *çiftliklerden* (*votçina*) farklı şekilde, pomestye satılamıyor yahut rehin bırakılamıyordu. Nasıl ki tımar padişahın Osmanlı Beyliği'nin ilk yıllarında süvarilerin çoğunu sağlayan Türk aristokrasisine olan bağımlılığını azaltmışsa, pomestye de doğrudan hükümdara bağlı ve ona karşı sorumlu askerî hizmetkarlar oluşturmak ve böylece hükümdarın hizmet soylularının (Ortaçağ Rusyası'nın geleneksel süvari güçleri) şahsi birliklerine bağımlılığını tedricen ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Tam manasıyla daimî bir ordu anlamına gelmeyen bu yapı, hükümdara, gerektiğinde göreceli olarak hızlı harekete geçirebileceği, hazırda bekleyen bir kuvvet sağlamıştı.[34]

IV. İvan'ın 1556 Hizmet Kanunu ve ilgili Osmanlı kanunnameleri üzerine yapılacak mukayeseler kadar (zaman ve mekana bağlı değişiklikleri de hesaba katarak) pomestye, tımar ve bu ikisindeki süvari yükümlülüklerini gösteren çeşitli kayıtlar hakkında yapılacak detaylı çalışmalar da Moskof ve Osmanlı sistemleri arasındaki benzerlik ve farklılıklara ışık tutacaktır. Tımarın pomestye için bir ilham kaynağı ya da model olup olmadığı sorusu bir kenara, her ikisinin de askerî sonuçları benzerlikler arz etmekteydi: Bu sistemler hükümdara sadık ve onun tarafından finanse edilen yarı-daimî kuvvetler oluşturuyorlardı.

33 Hellie, *Enserfment*, s. 37–38.

34 Donald Ostrowski, "The Growth of Muscovy (1462–1553)", Maureen Perrie (haz.), *The Cambridge History of Russia*, 1: *From Early Rus to 1689*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, s. 230–31 ve referans gösterilen diğer kaynaklar. *Pomeşçiki*'nin yükümlülüklerindeki bölgesel farklılıklar üzerine bknz. Janet Martin, "Peculiarities of the Pomest'e System: A Comparison of Novgorod and Tver' in the Mid-Sixteenth Century", Gyula Szvák (haz.), *Muscovy: Peculiarities of Its Development*, Budapeşte: Magyar Ruszisztikai Intézet, 2003, s. 76–87. Ayrıca bknz. Hammond, *State Service*.

Tarihçiler pomestye arazi tahsisatı aracılığıyla desteklenen süvari kuvvetlerinin sayısal büyüklüğüne dair farklı rakamlar önermektedirler. Hellie, pomeşçik orta kademe hizmet sınıfının sayısının 1550 ve 1650 arasında 25.000 olduğunu belirtmiştir ki bu rakamlar tımarlı sipahilerin 1520'lerdeki sayısına (23.000) yakındır.[35] Ancak hizmetle yükümlü olanlar hesaba katıldığında bu rakamlar değişecektir. Nefedov, IV. İvan'ın 100.000 kişilik bir süvari gücünü elinde tutabildiğini iddia etmektedir.[36] Diğerleri ise pomestye süvari ordusunun (*pomestnaya konnitsa*) sayısını 75.000 (S. M. Seredonin), 50.000 (A. V. Chernov) veya 35.000 (E. A. Razin) olarak tespit ettiler. A. N. Lobin yaptığı son araştırmada 1510'lar ve 1530'lar arasındaki seferlerin çoğuna 10.000-12.000'den fazla süvarinin katılmadığını belirtmiş ve en büyük seferlerde bile ancak 20.000 askerin hizmet gördüğüne işaret etmiştir.[37] Diğerleri ise IV. İvan'ın kontrolü altındaki süvari birliklerinin sayısını 17.500 olarak tahmin etmekte ve Çar'ın 1563'te sadece 18.000, 1579'da ise 10.500 (padişahın tımarlı sipahileri ile kıyaslandığında oldukça az sayıda) pomeşçikiyi sefere çıkarabildiğini iddia ettiler.[38] Bu durum Moskof sadece bölgesel bir güçken, Osmanlıların İspanya, Avusturya Habsburgları ve Safevilerle karşılıklı aşık atan büyük bir imparatorluk olduğu gerçeği karşısında hiç de şaşırtıcı değildir.

Piyade, Ateşli Silahlar ve Kuşatma Sanatı

Osmanlı padişahları, dirlikleri tımarlar aracılığıyla sağlanan eyalet süvarilerine ilaveten -Avrupalı ve Asyalı rakiplerinden çok önce- daimî ordu birlikleri kurdular. Sultan I. Murad (1362–89) zamanında oluşturulan ve devşirme sistemi aracılığıyla asker ihtiyacı

35 Hellie, *Enserfment*, s. 24.

36 Nefedov, "Reformy", s. 31.

37 A. N. Lobin, "K voprosu o chislennosti vooruzhennykh sil rossiiskogo gosudarstva v 16 v.", *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, no. 1–2 (5/6), (2009), s. 45–75 -bu çalışmasında yazar, yukarıda bahsedilen akademik çalışmalara da referans vermiştir (s. 46–47). Ayrıca, yine aynı kitap içinde yapılan tartışma önemlidir (s. 76–149). Bu makalenin bir kopyasını gönderdiği için Dr. Lobin'e müteşekkirim.

38 Hellie, *Enserfment*, s. 267; Davies, "Foundations", s. 27–28.

karşılanan yeniçeri ordusunun sayısı on beşinci yüzyıl ortalarında 5000 civarında idi, ancak bu sayı II. Mehmed'in saltanatı sonunda 8000'e ulaştı. Yeniçerilerin sayısı on altıncı yüzyılın sonuna dek 10.000-12.000 civarında kaldı.

Piyade okçu gücünü oluşturan azaplar da on dördüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli bir güç olarak ortaya çıktılar. Reaya arasından toplanan savaşa yatkın bekar gençlerden oluşan bu birlikler bir çeşit köylü milis grubuydular ve teçhizatları yine reaya tarafından sağlanıyordu. Sayıları on beşinci yüzyılda oldukça artan (1453'teki İstanbul fethi sırasında 20.000 ve Akkoyunlu Uzun Hasan'a karşı girişilen 1473 Otlukbeli Savaşı'nda 40.000) bu birlikler, donanma ve kalelerde görev almaya başlayarak ordudaki rollerini yavaş yavaş seçkin yeniçeri sınıfına bıraktılar.[39]

Osmanlı ordusundaki askerlerin çoğu kılıç ve ok kullanıyordu. Osmanlılar on dördüncü yüzyılın ikinci yarısında -muhtemelen 1380'ler veya daha öncesinde- ateşli silahlar kullanmaya başladılar (-ki bu konudaki ilk referanslar halen tartışmalıdır). 1390'lardan itibaren Osmanlı idaresi, maaşları tımarla ödenen, top üreten ve kullanan daimî topçu birlikleri istihdam etmeye başladı. Osmanlılar II. Murad (1421–44, 1446–51) dönemi başında ulufeli topçular, muhtemelen on beşinci yüzyılın ortalarından itibaren cebeciler, on beşinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren top arabacıları, nihayet aynı yüzyılın sonlarına doğru humbaracılar istihdam ettiler. Topçular, cebeciler ve top arabacıları padişahın daimî ordusunun temel ocaklarını oluşturuyordu. Bu ocakları hazine kayıtlarında görmek mümkündür. 1514'te 348 olan topçu ocağındaki nefer sayısı, 1527'de 695'e ulaştı ve yüzyılın kalanında düzenli bir artış gösterdi: 1567'de 1204 ve 1598'de 2827.[40] 1598'teki sayı, genelde Macaristan'daki kuşatmalarla geçen 1593–1606 Habsburg-Osmanlı Savaşı'nda topçu sınıfına duyulan ihtiyaca işaret etmektedir.

39 Káldy-Nagy, "First Centuries", s. 163–67; Murphey, *Ottoman Warfare*, s. 43–44.
40 Ágoston, *Guns for the Sultan*, s. 28–30.

Yeniçeriler ilk dönemlerde ok, tatar yayı ve mızrak ile teçhiz edildiler. Osmanlıların ilk kez tüfek kullanmalarına yönelik atıflar (1394, 1402, 1421, 1430, 1440, 1442) tartışmalı olsa da yeniçerilerin on beşinci yüzyılın ilk yarısında fitilli tüfek kullanmaya başladıkları bilinmektedir. Tarihçilerin çoğu Osmanlıların Macarlarla yaptığı 1443–44 Savaşı ve İkinci Kosova Savaşı'nda (1448) küçük top anlamına gelen *tüfek* kullandıkları konusunda görüş birliğindedirler.[41] On beşinci yüzyılın ortalarına ait kale defterlerinde tüfeklerin topların yanında listelenmiş olması, tüfeklerin bu dönemde arkebüz tipi elde taşınan ateşli silahlara dönüştüğüne işaret eder.[42] III. Murad (1574–95) yeniçerileri gelişmiş fitilli tüfeklerle teçhiz etti. Osmanlıların kuşatma savaşlarındaki uzmanlıkları da biliniyordu. Osmanlı topçuları Macaristan'ın modernize edilmiş kalelerini bile oldukça etkin bir şekilde kuşatma altına aldılar.

Moskof'taki ateşli silahlara dair bilinen ilk referans Moskova müdafilerinin Toktamış'ın kuvvetlerine küçük toplar (*tiufiak*) fırlattığı 1382 tarihine aittir. *Tiufiak* kelimesi Türkçe ateşli silah anlamındaki tüfekten (tüfenk, tüfeng) gelmektedir ve bu durum Doğu Avrupa'da barut teknolojisinin yayılmasında Osmanlılar ve Tatarların oynadıkları role işaret eder. Diğer taraftan, ateşli silahların büyük kısmının Moskova'ya Livonya yoluyla ve Litvanya üzerinden ulaşmış olması ihtimal dahilindedir.[43] Osmanlıların 1453'te İstanbul'u fethi esnasında kritik bir role sahip olan ateşli silahlar, on beşinci yüzyılın ortasında süvari ağırlıklı Rus ordusunda hâlâ önemsizdi. Ancak III. İvan döneminde bu silahlar ve yeni istihkamlar -kısmen Çar'ın Osmanlı muasırı II. Mehmed'i takip etmesi sonucu gelişen askerî teknolojiye yönelik kişisel ilgisi sayesinde- önemli hale geldi. III. İvan Moskova'da bir tophane

41 Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 34.

42 Örneğin, 1455'te Novoberda Kalesi'nde 55 tüfek varken Üsküp'te 148 tüfek ve 4000 mermi bulunuyordu. Bknz. *age*, s. 35–36.

43 Davies, "Foundations", s. 17; ayrıca, Moskof'ta ateşli silahların ilk defa kullanılması üzerine Rus tarihçiler arasındaki tartışma için bknz. Thomas Esper, "Military Self-Sufficiency and Weapons Technology in Muscovite Russia", *Slavic Review* 28, 2 (1969), s. 187–88.

kurulmasını emretti ve Moskoflar 1520'lerde, yani Osmanlılardan yaklaşık üç nesil sonra, ilk bağımsız topçu birliğine sahip oldular. 1560'larda şahit olunan ağır kuşatma toplarının dökümünün kısmen de olsa Osmanlı etkisine atfolunması mümkündür. Hemen hemen aynı dönemde (1520'ler) atların çektiği top arabalarının kullanımı, Çar'ın daha küçük topları savaş meydanlarına getirmesine ve kullanmasına imkân tanıdı. Rusya'nın 1576 yılında yaklaşık 2000 topa sahip olduğu ve yüzyılın sonuna gelindiğinde bu sayının 3500'e ulaştığı tahmin edilmektedir.[44] Diğer taraftan bu sayı, Tophâne-i Âmire'de 1510'lar ve 1520'lerde yıllık ortalama 200'den fazla top döken Osmanlılarla kıyas edildiğinde, oldukça mütevazıdır. Osmanlılar eyaletlerde faal durumda olan 15–20 kadar dökümhane sayesinde on altıncı yüzyılda yılda 400–500 top dökebiliyorlardı.[45]

Moskof da 1480'ler ve on altıncı yüzyıl başlarında arkebüzcüler (*pişçalniki*) istihdam etti. *Pişçal*'in düşük kalibreli toplardan omuz tüfeklerine dönüşümü, Batı Avrupa arkebüzleri ve Osmanlı tüfeğinin dönüşümü ile paralellik arz eder.[46] Ne var ki, Moskof arkebüzlerinin sayısı ve taktiksel önemi, on altıncı yüzyıl başlarında Safevilere (1514), Memlüklere (1516–17) ve Macarlara (1526) karşı kazanılan zaferlerin gösterdiği üzere, yeniçerilerin sahip olduğu tüfeklerle mukayese edilecek seviyede değildi. Bu noktada Moskof'un zayıflığını fark eden Peresvetov, ateşli silahlarla donatılmış ve yeniçeriler gibi onluk düzen halinde tertip edilmiş 20.000 piyadeden oluşacak bir saray muhafız birliğinin teşkilini önerdi. IV. İvan, 1550 yazında seçkin tüfekçiler (*vibornye streltsy*) adıyla 3000 kişilik piyade saray muhafız birliğini oluşturdu. Maaşları hazineden ödenen bu birliğe mensup askerler yılda 4 ruble,[47] yani yeniçeri muadillerinin kazançlarının sadece yüzde 30-40'ı kadar

44 Hellie, *Enserfment*, s. 152–57.

45 Hesaplamalarım şu eserdeki verilere dayanmaktadır: Ágoston, *Guns for the Sultan*, s. 180–82

46 *Pişçalniki* ve *pişçal*'in evrimi üzerine bknz. Hellie, *Enserfment*, s. 153, 160. Ayrıca Esper, "Military Self-Sufficiency."

47 Nefedov, "Reformy", s. 42.

gelir elde ediyorlardı. Diğer şehirlerde de streltsi birlikleri oluşturuldu. Bu birliklerin toplam sayısı ancak 1560'larda yeniçerilerle kıyas edilecek seviyeye ulaşabildi. Çar, 1563 yılında bu askerlerden 12.000'ini sefer için harekete geçirdi. Aynı yüzyılın sonuna gelindiğinde, Moskova'da (yaklaşık 2000'i atlı olmak üzere) 7000–10.000 arasında streltsi vardı. Aynı tarihlerde bu askerlerin eyaletler bazında ülkenin geneline dağılmış sayısı 20.000–25.000'i buluyordu.[48] Yeniçerilere benzer şekilde (ancak Batı Avrupa'daki tüfekçilerden farklı olarak) kendilerini savunmak için mızrak kullanmayan bu askerler, uyguladıkları taktikler açısından da yeniçerileri andırıyorlardı. Yeniçeriler on altıncı yüzyıl başlarında itibaren silahlarını saf düzeneğinde ateşledikleri halde 1590'lara gelindiğinde her iki asker birliğinin de Batı Avrupa tipi yaylım ateşine başladığı anlaşılmaktadır.[49] Katıldığı savaşlarda Macar tarzı *Wagenburg*'a ya da "seyyar kale" anlamına gelen önceden hazırlanmış *gulyay gorod*'a dayalı hareket eden streltsi, meydan savaşlarında nadiren yer almaktaydı. Osmanlılar ise 1440'ların ortalarından itibaren Macar *Wagenburg*'undan uyarladıkları taburu kullanmaya başladılar.[50]

Donanmalar

1374 gibi erken bir tarihte küçük bir donanmaya sahip olan Osmanlılar, II. Mehmed ve II. Bayezid (1481–1512) döneminde kürekli kadırgaları başlıca gemileri olarak benimseyerek Akdeniz'in genel donanma teknolojisini edinmiş oldular.[51] Osmanlı donanmasının büyüklüğü II. Mehmed zamanında oldukça etkileyici idi. Osmanlılar, 1453'te İstanbul'u ablukaya almak için değişik tiplerde 145

48 Hellie, *Enserfment*, s. 162; Stevens, *Russia's Wars of Emergence*, s. 88.

49 Ágoston, *Guns for the Sultan*, s. 24; Günhan Börekçi, "A Contribution to the Military Revolution Debate: The Janissaries, Use of Volley Fire during the Long Ottoman–Habsburg War of 1593–1606 and the Problem of Origins", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 59, 4 (2006), s. 407–38.

50 Ágoston, *Guns for the Sultan*, s. 18–19.

51 Kate Fleet, "Early Turkish Naval Activities", *The Ottomans and the Sea*, s. 133; Colin Imber, "The Navy of Süleyman the Magnificent", *Studies in Ottoman History and Law*, İstanbul: İsis, 1996, s. 1–69; Imber, *Ottoman Empire*, s. 295–323.

gemi kullandılar. 1475'te ise Cenevizlilerin yönetiminde bulunan Kırım'ın liman kenti Kefe'ye karşı giriştikleri deniz seferinde 380 kadırgayı seferber ettiler. 1499–1503 Osmanlı-Venedik Savaşı sırasında II. Bayezid, sadece 1500 yılında 250'den fazla geminin inşasını emrederek donanmayı önemli ölçüde kuvvetlendirdi. Her ne kadar uzun vadede Hint Okyanusu'ndaki Portekizlilerle boy ölçüşemese de Osmanlı donanmasının bu dönemde yeniden şekillenmesi aslında kara gücü olan imparatorluğu heybetli bir deniz gücüne dönüştürdü.[52] Kazak şalopeleri özellikle 1610'lar ve 1620'lerde bazı Osmanlı liman kentlerini ciddi şekilde tehdit ettikleri halde Osmanlılar donanmaları sayesinde Doğu Akdeniz ve Karadeniz'deki deniz iletişim ağlarını kontrol edebildiler.

Moskof'un Kazan (1552) ve Astrahan'ı (1556) fethi, Volga Nehri ve Hazar Denizi'ndeki ticaretin artmasını sağladı ve bu durum ülke içlerine sefere çıkacak ve açık denizlerde seyredebilecek gemilerin inşasını gerektirdi. Nijniy Novgorod ve Astrahan arasındaki Volga Nehri üzerinden yılda iki kez streltsi ve toplarla korunan 500 civarında gemi geçiyordu.[53] Karadeniz sahillerinde Rus donanmasının önemli hale gelişi ancak Büyük Petro döneminde gerçekleşecekti.

KAYNAKLAR VE ASKERÎ GÜÇ

Sovyet dönemi tarihçilerinden bazıları Moskof'un on altıncı yüzyılın başında 150.000–200.000, aynı yüzyılın sonunda ise muhtemelen 300.000 kişilik bir askerî gücü harekete geçirebildiğini

52 John Francis Guilmartin, *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 1974, s. 11–15 [*Kalyonlar ve Kadırgalar*, Ali Özdamar(trc.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010]; Salih Özbaran, *The Ottoman Response to European Expansion: Studies on Ottoman–Portuguese Relations in the Indian Ocean and Ottoman Administration in the Arab Lands during the Sixteenth Century*, İstanbul: İsis, 1994; İsmail Hakkı Göksoy, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2004; Giancarlo Casale, *The Ottoman Age of Exploration*, Oxford: Oxford University Press, 2010.

53 Edward J. Phillips, *The Founding of Russia's Navy: Peter the Great and the Azov Fleet, 1688–1714*, Westport, CT: Greenwood, 1995, s. 7–8.

Resim 7.1: Mohaç Savaşı'nda yeniçerilerin tüfeklerini saf düzeneğinde ateşlediklerini gösteren minyatür (TSMK H. 1517 f. 220a)

iddia etmiştir.[54] Ancak yakın tarihli bir araştırmada, Moskof'un on beşinci yüzyılın ortasında 35.000 ve on altıncı yüzyılın ilk yarısında 100.000 civarında bir askerî kuvveti seferber edebildiği ortaya konulmuştur.[55] 1563, 1577 ve 1578 seferlerinde Moskof idaresi sırasıyla 30.991, 32.325 ve 36.625 askeri cepheye sürdü.[56] Osmanlı ordusunun potensiyel gücü 100.000'i aşarken padişahların başında bulunduğu büyük seferlerde genellikle 60.000–70.000 civarında asker seferber ediliyordu. Her halükarda bu sayı Moskof'un seferber ettiği asker sayısının iki katıdır.[57]

Her iki imparatorluk da on altıncı yüzyılda topraklarını genişletti. Osmanlılar 2.500.000 km²'lik bir alanı kontrol ediyor iken Moskof'un toprak genişliğine dair tahminler çelişkilidir. Bu tahminlere göre Moskof 1462'de 37.000-430.000 km²; 1533'de 110.000-2.800.000 km² ve on altıncı yüzyılın sonunda 195.000-5.400.000 km² arası bir alana hakimdi. Geç on yedinci yüzyıl Rusyası'nın 15.280.000 km²'lik bir alana sahip olduğuna dair hesaplamalar abartılı gözükmekte ve iskân olmayan geniş arazileri de kapsamaktadır.[58] Vergi veren nüfus açısından bakıldığında Osmanlılar yine avantajlı bir konumdaydılar. 1520'lerde Osmanlı İmparatorluğu, 12.000.000–13.000.000'luk bir nüfusu barındırabiliyordu ve bu sayı aynı yüzyılın sonunda asgari 22.000.000'a ulaştı (bazı araştırmacılar

54 Bir örnek muasırların hesaplamalarının 150.000–350.000 arasında değiştiğini belirten ve "Rus hükümetinin 200.000'e yakın süvari ve piyade askerini toplayabileceğini" iddia eden Chernov'un eseridir. *Vooruzhennye sily*, s. 33. Ayrıca bknz. M. M. Krom, "O chislennosti russkogo voiska v pervoi polovine XVI v.", A. P. Pavlov ve A. G. Man'kov (haz.) *Rossiiskoe gosudarstvo v XIV–XVII vv.: Sbornik statei, posviashchennyi 75-letiiu so dnia rozhdeniia Iu. G. Alekseeva*, St. Petersburg: Dmitrii Bulanin, 2002, s. 67.

55 Davies, "Foundations", s. 17; Krom, "O chislennosti", s. 79. Ayrıca Lobin'in makalesi ve akabinde *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* no. 1–2 (5–6), (2009), s. 45–150'da yapılan tartışmaya bakınız.

56 Dianne L. Smith, "Muscovite Logistics, 1462–1598", *Slavonic and East European Review* 71, 1 (1993), s. 38–39.

57 Káldy-Nagy, "First Centuries", çeşitli sayfalarda; Murphey, *Ottoman Warfare*, s. 35–49.

58 Bknz. Hellie, *Enserfment*, s. 21, 281; Donald Edgar Pitcher, *An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century*, Leiden: Brill, 1973, s. 134 [*Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Bahar Tırnakçı (trc.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.]

bu sayıyı 35.000.000'a kadar çıkarmaktadırlar).[59] Moskof'un on yedinci yüzyıl sonundaki nüfusu hakkında yapılan tahminler ise 6.500.000 ve 16.000.000 arasında değişmektedir. Yakın tarihli araştırmalarda bu rakam on altıncı yüzyılın sonu için 5.000.000–7.000.000, on yedinci yüzyılın sonu için ise 7.000.000–10.500.000 arasındadır.[60] Eğer 1718–19'da yapılan ilk nüfus sayımı olan *reviziya*'ya dayanarak nüfusun 1719 yılında 15.500.000–15.600.000 olduğunu kabul edersek on yedinci yüzyıl sonunda on milyonluk bir nüfus makul gözükmektedir.[61]

Moskof'a kıyasla on beşinci yüzyılda daha kuvvetli olan Osmanlı İmparatorluğu, daha merkezî ve disiplinli bir orduya, daha iyi lojistik imkânlara ve istikrarlı bir ekonomiye sahipti. Buna mukabil Moskof, kısmen rakibi Osmanlıları taklit ederek, kısmen de Batı tarzı ordularla savaşmak zorunda kaldığı için Batı silah ve

59 Halil İnalcık ve Donald Quataert (haz.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 29 [*Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600*, Halil Berktay (trc.), İstanbul: Eren Yayınevi, 2001.]

60 Ia. E. Vodarskii, *Naselenie Rossii v kontse XVII–nachale XVIII veka*, Moscow: Nauka, 1977, s. 19 (daha erken döneme ait hesaplamalar) ve s. 192 (1678 yılı için). On altıncı yüzyıl sonu için 7 milyon ve on yedinci yüzyıl sonu için 10,5 milyon rakamları Vodarskii ve Hellie tarafından verilmiş, ayrıca Brian Davies tarafından *Cambridge History of Russia*, 1, s. 486'da alıntılanmıştır. 1613 yılı için 5 milyonluk tahmini ve 1689 yılı için 9–10 milyon rakamı Richard Hellie tarafından aynı eserde (s. 546) belirtilmiştir. David Moon 1678 yılında 9 milyonluk bir nüfus olduğunu hesaplamıştır. (Vodarskii'nin 1977 tarihli kitabından alıntıyla). Diğer taraftan William C. Fuller, nüfusun on yedinci yüzyıl sonuna doğru "7 milyondan daha az" olduğunu ifade etmektedir. Bknz. Dominic Lieven (haz.), *The Cambridge History of Russia*, 2: *Imperial Russia, 1689–1917*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, s. 374, 530.

61 Yapılan tahminlerin çoğu, V. M. Kabuzan, *Narodonaselenie Rossii v XVIII–pervoi polovine XIX v. (po materialam revizii)*, Moscow: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1963, s. 164'e dayanmaktadır (yazar bu çalışmada 7.789.000 erkek ve 15.578.000 toplam nüfus hesaplamıştır.); ayrıca bknz. Arcadius Kahan ve Richard Hellie, *The Plow, the Hammer and the Knout: An Economic History of Eighteenth-Century Russia*, Chicago: University of Chicago Press, 1985, s. 8 (yazar, 7.791.063 erkek nüfus sayısı vermektedir ki cinsiyetler arasında eşit bir dağılım var olduğunu kabul edersek toplam nüfus 15.582.126 olacaktır).

taktiklerini benimsedi ve on altıncı yüzyılın ortalarından itibaren askerî becerilerini artırmayı başardı.

YOL AYRIMI: ON YEDİNCİ VE ON SEKİZİNCİ YÜZYILLAR

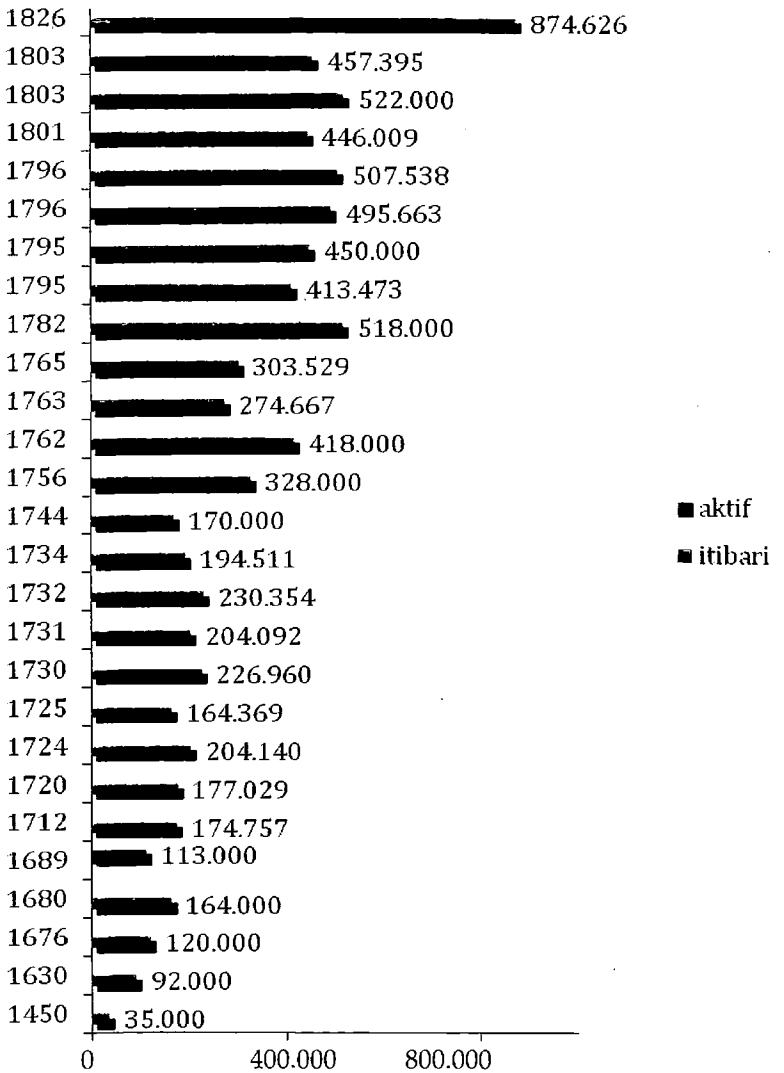
Ordunun Büyümesi ve Rusya'daki Askerî-Mali Reformlar

Rus silahlı kuvvetleri on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda istikrarlı bir şekilde büyüyerek tertip, taktik ve silah açısından Batı savaş usullerini yavaşça benimseyip kendi sistemine uyarladı. 1630'da 92.000 olan asker sayısı 1680'de 164.000'e ulaştı. Ayrıca 50.000 kadar Ukraynalı Kazak asker de Rus ordusunda bulunuyordu.[62] On sekizinci yüzyılda bu sayı daha da arttı ve yüzyılın sonunda en azından kağıt üzerinde 500.000'e ulaştı (Şekil 7.1).

Bu rakamların genelde abartılı, itibarî rakamlar olduğu unutulmamalıdır; gerçek rakamlar daha mütevazıdır. Ayrıca -her ne kadar silahlı kuvvetlerin sayısındaki doğal dalgalanmalarla açıklanabilse de- 1762 ve 1765 gibi yakın yıllara ait rakamlar arasındaki tutarsızlık, kaynaklar ve hesaplamalardaki bazı sorunlara işaret eder. Kağıt üzerindeki bu rakamlar, firarilerin sayısını içermemekte ve gerçekte olandan daha fazla sayıda askeri var gösterme eğilimini yansıtmaktadır. Tüm bunlara rağmen on sekizinci yüzyılın ortasındaki Rus ordusunun mevcudu Osmanlı İmparatorluğu'ndaki asker sayısından fazla idi. Ekseriyetle bu durum askere alma metotlarındaki farklılıktan kaynaklanıyordu.

62 Paul Bushkovitch, "The Romanov Transformation, 1613–1725", *Military History of Tsarist Russia*, s. 34–35.

Şekil 7.1. Rus ordusunun itibarî gücü[63]

63 Kahan ve Hellie, *Plow*, s. 369; L. G. Beskrovnyi, *Russkaia armiia i flot v XVIII veke: Ocherki,* Moscow: Voennoe izdatel'stvo, 1958, s. 58, 330; Walter M. Pintner, "The Burden of Defense in Imperial Russia, 1725–1914", *Russian Review* 43, 3 (1984), s. 253; Bushkovich, "Romanov Transformation", s. 34–33; John L. H. Keep, *Soldiers of the Tsar: Army and Society in Russia, 1462–1874,* Oxford: Clarendon, 1985, s. 136–38 (1711, 1720, 1724, rakamlara garnizon birlikleri de dahildir); Davies, "The

Fransa'nın toplam gelirlerinin beşte birine denk seviyede harcama yaparak Avrupa'nın en büyük daimî ordusuna sahip olan Rusya, serf ve soylu sınıfını mecburi askerlik hizmetine tâbi tuttu. Teorik olarak tüm Rus erkekleri askerlik hizmetiyle mükelleftiler. Petro, 1705'te bir düzen ve sıraya bağlı olmayan askere alma metodu yerine yeni bir sistem getirdi ve getirdiği bu sistem bazı değişikliklerle 1874'e kadar yürürlükte kaldı. Yeni sistemde her yirmi köy hanesinin 20 yaşına ulaşmış bir asker vermesi gerekiyordu. 1793'e kadar askere alınanların hizmet süresi ömür boyu idi, ancak sonrasında bu hizmet 25 yıl ile sınırlandırıldı. Ne var ki bu değişimin nüfus üzerindeki etkisi ehemmiyetsiz idi. Çünkü 25 yıllık hizmetten sonra askerlerin sadece küçük bir kısmı hayatta kalabiliyor veya sağlıklı bir bünye ile terhis olabiliyordu.[64] Yüzyıl boyunca (1701–99), yıllık ortalama 23.850 kişiye karşılık gelen 2.361.000 kişi askere alındı. Ancak yıllık ortalamalar başa geçen Çarlara göre önemli ölçüde değişiyordu: İsveç ile yapılan savaşı da kapsayan I. Petro döneminde (1701–24) bu sayı 15.219 iken Osmanlılara karşı mücadelenin gerçekleştiği Çariçe Anna döneminde (1735–39) 27.987 oldu. Sayı, Yedi Yıl Savaşı'na rastlayan Çariçe Elizaveta döneminde 20.535; Osmanlılara karşı iki uzun savaşa (1768–74 ve 1787–91) tesadüf eden II. Katerina döneminde 32.025 ve nihayet I. Pavel zamanında 54.639 (1797–98) idi. Bu rakamlara yüzyıl sonunda sayısı yaklaşık 1.500.000'ı bulan zayiatı da ekleyen Kahan, askerlik çağındaki erkek nüfus ile silah altındakileri karşılaştırdı ve yıllık askere alınma yüzdeliklerini Çar I. Petro ve Çariçe Elizaveta dönemlerinde 0,54, Çariçe Anna döneminde 0,91 ve Çariçe II. Katerina döneminde 0,67 olduğunu tespit etti. Askerlik külfetinin ağırlığı yüzünden askere alınanların birçoğu görevden

State of the Russian Army under Münnich (1730–1740): A Reassessment", *42nd Annual Convention of the Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies*, 18–21 November 2010, Los Angeles, California (1730, 1732, rakamlara garnizon birlikleri de dâhildir); Hartley, *Russia, 1762–1825*, s. 8. 1756 için rakam 43.000 kişilik düzensiz askerleri de içermektedir; bknz. Fuller, *Strategy*, s. 96.

64 Fuller, *Strategy*, s. 45–46.

kaçmanın yollarını arıyordu. Kendini sakatlama, celpten kaçma ve gizlenme oldukça yaygındı.[65] Ayrıca, ölüm, açlık ve kıtlıktan dolayı zayiatın fazla olduğu bilinmektedir. Yapılan bir tahmine göre, Petro'nun ordusundaki 380.000 askerden 250.000'inin ismi, 1700–1725 arasını kapsayan 25 yıllık dönem sonrasında ölüm ya da firar nedeniyle kayıtlardan düşürülmüştü.[66]

Ordunun büyümesine ilave olarak Rus silahlı kuvvetlerinin tertibinde özellikle on yedinci yüzyılda yaşanan değişiklik oldukça önemlidir. Bahsedildiği üzere, Lehistan-Litvanya Birleşik Krallığı ve İsveç'e karşı girişilen savaşlar, pomestye süvarisine dayalı geleneksel askerî sistemin zayıflıklarını ortaya çıkardı. Lehistan ile yapılan Smolensk Savaşı (1632–34) hazırlıkları esnasında (1630) 27.000 pomeşçik arasından sadece 15.850'si sefere uygun bulundu. Moskof hükümdarlar bu sebeple yabancı subay ve paralı askerler istihdam ettiler ve onların yardımı ve kumandası altında yeni-tertip piyade, süvari ve ağır teçhizatlı askerî birlikler oluşturdular. Smolensk'e gönderilen 34.000 kişilik Moskof kuvvetinin yaklaşık yarısı bu yeni-tertip birliklerdendi. Bu askerlerin hazır kıta bulundurulması masraflı olduğundan yönetim, savaş sonrasında birlikleri terhis etti ve paralı askerleri ülkelerine geri gönderdi. Girişilen reformlara, Otuz Yıl Savaşları (1618–48) sonrasında Batı ve Orta Avrupa'da işsiz kalan yabancı paralı asker sayısının oldukça yüksek olduğu bir döneme rastlayan, Lehistan'a karşı mücadelenin yeniden başladığı On Üç Yıl Savaşları (1654–67) sırasında da devam edildi. İçinde bulunulan şartlar 1630'lardakilerle benzerlik gösteriyordu, ancak bu defa yapılan reformların etkisi kalıcı oldu. Yönetim pomestye süvarilerini tedricen kaldırmayı ve bu askerleri yeni-tertip süvari birliklerine dahil etmeyi denedi. On Üç Yıl Savaşları'ndaki çarpışmalar orta kademe hizmet sınıfı süvari birliklerini yok etmişti. *Razriyad* listesine göre devlet, planlanması kötü yapılan 1687'deki

65 Kahan ve Hellie, *Plow*, s. 10–12; Pintner, "Burden of Defense", s. 251. 1705–1801 arasında askere alınan 2.271.571 kişi de hesaba katılmalıdır (Keep, *Soldiers*, 145 n. 5).

66 Fuller, *Strategy*, s. 46.

Kırım Seferi'nde bile 112.902 kişilik bir orduyu harekete geçirebildi. Bu orduya daha sonraları Hetman Samoyloviç yönetimindeki 50.000 Ukraynalı Kazak katıldı. Rus düzenli birliklerinin yüzde 66,9'u yeni-tertip piyade ve süvariden oluşuyordu, tüfekçilerin ve soylu sınıfından gelen süvarilerin oranı ise sırasıyla yüzde 10 ve yüzde 7,7 idi. Piyadenin süvariye oranı birincisinin artan önemine işaret eden şekilde yüzde 53,7'ye 46,3'tü. 1689'daki İkinci Kırım Seferi'nde yeni-tertip piyade yaklaşık 350 topun desteğiyle Tatar süvarisine geçit vermedi ve süvarileri korumayı başardı. Streltsi ise taktik açısından artık pek geçerli olmayan *gulyay gorod* metodunu kullanıyordu.[67]

1632'de 33.775 olan streltsi sayısı, 1681'de 50.000'i aştı. Bununla birlikte askerî önemleri büyük ölçüde azaldı. Moskof tüfekçilerinin sadece yüzde 5–10'u seferlere iştirak ediyordu ve yönetim bu birlikleri çoğunlukla dirlik ve düzenin sağlanması gibi görevlerde kullanmaya başladı: Bu askerler eyalet yöneticilerine köylüleri sindirmede veya askerlik hizmetine almada yardımcı oldular, Volga'daki ticareti Tatar, Kalmuk ve Kazak akınlarına karşı korudular, hapishanelerde gardiyanlık yapıp itfaiyeci olarak hizmet ettiler. Diğer taraftan, askerî ve sosyal önemlerini kaybettiklerinin farkına varan streltsi, yönetim karşıtı ayaklanmalara katıldı. Yönetim, Razin İsyanı (1666–71) sonrası bu birliklerin sayısını azalttı. Bazıları yeni-tertip birliklere, özellikle de seçkin saray gardiyanlarına dahil edildi. Geri kalan tüfekçiler son büyük isyanları sonrasında Büyük Petro tarafından 1698'de tasfiye edildiler.[68]

67 Hellie, *Enserfment*, s. 167–74, 198–201; Richard Hellie, "Warfare, Changing Military Technology and the Evolution of Muscovite Society", John A. Lynn (haz.), *Tools of War: Instruments, Ideas and Institutions of Warfare, 1445–1871*, Urbana: University of Illinois Press, 1990, s. 85–94; Bushkovitch, "Romanov Transformation", s. 34–35; E. A. Razin, *A hadművészet története*, s. 3: *A háború kézműipari korszakának hadművészete (XVI–XVII. század)*, Budapeşte: Zrínyi Katonai Kiadó, 1964, s. 239–50; Stevens, *Russia's Wars of Emergence*, s. 125–32, 151–68; Davies, *Warfare, State and Society*, s. 179–81.

68 Hellie, *Enserfement*, s. 202–7. Eyalet streltsi sayısı önceki seviyesi olan 30.000'de kalmaya devam etti (*age*).

İhtisaslaşmanın olmayışı ve alayların dönüşümü bu birliklerin temel özelliği olarak kaldı. 1699–1725 arasında 272 kadar yeni-düzen piyade alayı oluşturuldu, ancak 1720'lerde ordu bu alaylardan ancak 90'ına sahipti. Diğer taraftan, Osmanlı ve Tatar tehdidi 1711'de garnizon birliklerinin oluşumuna yol açtı ve 1713'te birinci, 1723-24'te ise ikinci *landmilitsii* kuruldu. Hareket kabiliyeti yüksek olan hafif süvari dragonlar, Doğu Avrupa'nın seyrek nüfuslu arazilerindeki savaşlar için oldukça elverişli idi. Bu tarz birliklere olan ihtiyaç sosyal karışımı ve Petro'nun süvarilerinin sosyal açıdan yeniden şekillenmesini gerektiren askere alma havuzunun genişlemesini sağladı. Bahsedilen bu durum, Rus askerî gelişmelerinin hükümdarı da derinden etkileyen Batı Avrupa askerî dönüşümünden gittikçe uzaklaştığını göstermektedir. Alayların dönüşümleri askerî uyumu kuvvetlendirmiş, ancak sosyal farklılıkları belirsiz hale getirmişti. Ordunun bir parçası haline gelen süvariler önceki sosyal statülerini kaybettiler ve bu sebeple süvari olmak, statü bilincine sahip soylular için cezbedici olmaktan çıktı. Bunun yerine soylular, konum ihtiraslarıyla -kendine özgü yaşam tarzları ve uzmanlaşma kültürleriyle yüksek sosyal statü kaynağı haline dönüşüp süvari hizmetinin yerini alan- subaylık mesleğine meylettiler.[69]

Monarşik niyetlerin, askerî ihtiyaçların ve soyluların siyasi manevralarının bir sonucu olarak ortaya konulan "Rütbe ve Terfi Cetveli" (*Tabel' o rangakh*) (1722) hükümdara yapılacak hizmetleri ve hizmet ile ilgili sosyal statüyü düzenledi. Bu cetvel, saray, sivil idare ve orduda en düşükten (14) en yükseğe (1) rütbeler tayin ederek bu rütbe sahiplerinin hangi sosyal zümreye ait olacaklarını tespite yarıyordu. Kıdem derecesine bakılmaksızın ordudaki subayların hepsinin soylu sınıfından kabul edilmesi, buna mukabil sarayda ve bürokraside görev yapanların bu sınıfa girebilmek için

69 Carol B. Stevens, "Evaluating Peter's Army: The Impact of Internal Organization", Eric Lohr ve Marshall Poe (haz.), *The Military and Society in Russia, 1450–1917*, Leiden: Brill, 2002, s. 147–71.

sekizinci kıdem derecesine çıkma zorunluluğu ordunun önem ve prestijine işaret etmektedir. Yukarıya doğru sosyal hareketliliği Çar'ın hamiliğini, ordu ve bürokratik hizmetle ilişkilendiren bu cetvel, soyluları hükümdara bağlamış ve onun hizmetçisi haline getirmişti.[70]

Sayıları devamlı olarak artan askerlerin maaşını ödemek ve on sekizinci yüzyılın uzun süreli savaşlarını finanse etmek için vergi tabanının genişletilmesi gerekiyordu. Pek çok sayıda geçici vergi (1600'de yaklaşık 280 civarında)[71] ve 1678'den sonra uygulanan köylü hanelerine (*dvor*) dayanan eski vergi sistemi, artan askerî harcamaları karşılamaya yetmedi. Toprak sahipleri köylülerini gizlerlerken, köylüler de vergi yükünü hafifletmek için hanelerini birleştiriyorlardı. 1710'da yapılan bir sayımda, 1678 tarihli son sayımdakinden yüzde 20 oranda daha az hane sayısı kaydedilmişti. Kelle vergisi getirerek durumu düzeltmeye çalışan Petro, ülkesindeki tüm erkekleri vergiye bağladı. 1719-24'teki ilk sayımda (*reviziya*) 7.800.000 erkek vergi mükellefi tespit edildi. Devlet, her erkek başına 74 *kopek* düşecek şekilde ilk kelle vergisini 1724'te yürürlüğe koydu. Bu hesaba göre, 47 köylünün vergisiyle bir piyadeyi bir yıl boyunca beslemek mümkün oluyordu. 57 köylüden alınacak yıllık vergi geliri ise bir süvari ve atının masrafını karşılayacak seviyedeydi.[72] Kelle vergisine tâbi erkeklerin sayısı elde edilen fetihler sonucunda on sekizinci yüzyılda düzenli şekilde arttı: 1744'te 9.100.000, 1762'de 11.580.000, 1782'de 14.200.000 ve nihayet 1795'te 18.600.000.[73] Bu durum Rusya'ya, çağdaşı Osmanlı İmparatorluğu'nda var olandan daha istikrarlı (ve geniş) bir vergi tabanı sağladı.

70 Stevens, *Russia's Wars of Emergence*, s. 278–82; aynı zamanda bknz. E. V. Anisimov, *The Reforms of Peter the Great: Progress through Coercion in Russia*, Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1993.

71 Hartley, "Russia as a Fiscal–Military State", s.129.

72 Lindsey Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great*, New Haven: Yale University Press, 1998, s. 138, sadece 5,5 milyon erkeğe işaret eder. 7,8 milyon rakamını Kahan ve Hellie vermiştir, *Plow*, s. 8.

73 Kahan ve Hellie, *Plow*, s. 8.

Osmanlı Tarzı: Adem-i Merkezi Bir Orduya Doğru

Rusya'ya kıyasla Osmanlı İmparatorluğu zıt bir eğilimi tecrübe ederek şahsi ordulara ve nüfuz merkezlerine sahip ayanların neredeyse bağımsız güçler olarak ortaya çıktığı bir yapıya dönüştü. Geleneksel askerî birlikler de bu süreçte önemli dönüşümler geçirdi. Ruslar gibi Osmanlılar da, gelişmiş Habsburg sahra ateş gücü ve taktiklerine kısmen cevap verme niyetiyle ordularının terkibini değiştirdiler. Ancak bu değişiklikler (özellikle de yeniçerilerin sayısının artması ve omuzda tüfek taşıyan daimî olmayan levend-piyadelerinin askere alınması) ordu, devlet maliyesi ve genel olarak toplum üzerinde birçok olumsuz etki yarattı. Osmanlıların yeni şartlara alışma stratejileri askerî anlamda bir adem-i merkeziyetçiliğe sebep oldu ve bu durum savaşla ilgili faaliyetlerde taşra seçkinleri ve taşra askerî güçlerine bağımlılığını artırırken İstanbul'un ordu ve kaynaklar üzerindeki kontrolünü zayıflattı.[74]

Osmanlı daimî ordusu ve ulufeli kale askerlerinin kağıt üzerindeki toplam gücü, Tablo 7.1'de gösterildiği üzere, 1690'lar ve 1700'lerin başında 130.000 ile 160.000 arasında değişmekteydi. Bu sayıya, hizmetlerinin bedeli ocaklık sistemi ile ödenen kale askerlerinin mevcudunu da eklemek gerekir. 1747'de, ulufeleri ocaklıktan ödenen yerli nefer sayısı 55.943 idi.[75] Asker sayısındaki bu artışa rağmen ordunun 1760'lardaki gücü hesaplandığında Osmanlılar Rusların gerisinde kalıyordu. 1761-62 tarihinde 141.126 asker İmparatorluğun kalelerinde görev yapıyordu. Bunlardan 55.731 kişi Osmanlı merkezi birliklerine bağlı yeniçeri, cebeci, topçu ve top arabacı idi. Geri kalan 85.395 asker ise yerli piyadeler ve kalelerdeki süvari birliklerindendi. Kalan 85.395 asker ise yerli piyadeler

74 Örneğin bkız. Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler* (İstanbul: Çelikcilt Matbaası, 1965); Halil İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600–1700", *Archivum Ottomanicum* 6 (1980), s. 283–337.

75 Mehmet Genç ve Erol Özvar (haz.), *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeler*, 2 cilt, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, cilt 2, s. 338.

ve kalelerdeki süvari birliklerindendi (*neferat-i yerlüyan-i piyâde ve süvâri-i kila ve palangahâ*).[76]

Tablo 7.1: Osmanlı merkezinde ve kalelerde görevli birliklerin itibarî gücü[77]

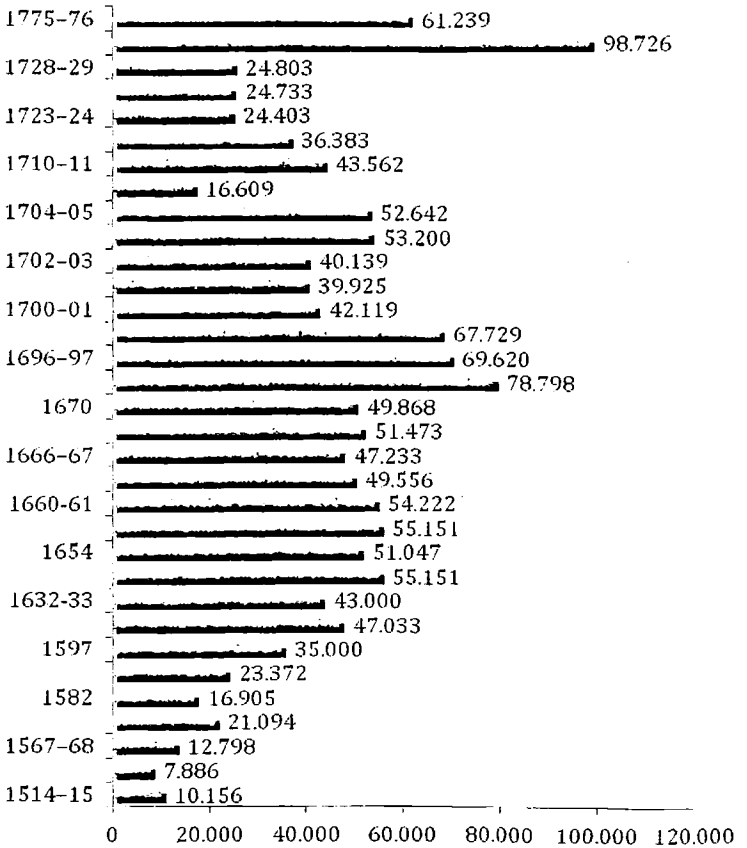
	Merkezi ordu	Kale neferatı	Toplam
1652-53			82.876
1654			77.796
1661-62			75.967
1666-67	66.693		
1669-70	61.554	14.379	75.933
1670-71	49.455		
1687-88	52.491	48.130	100.621
1690-01	69.249		
1691-92	54.955	59.988	114.943
1692-93	70.079	56.052	126.131
1694-95	114.017	59.094	173.111
1696-97	99.563	58.847	158.410
1698-99	96.646	63.300	159.946
1700-01	66.647	66.701	133.348
1701-02	63.817	69.710	133.527
1703-04	74.333	70.000	144.333
1704-05	87.626	71.424	159.050
1710-11	67.962	68.001	135.963
1712	57.591		
1723-24	57.305		
1727-28	53.162		
1728-29	60.637		
1729-30	115.535		
1730-31	113.406		
1748	83.675		

76 Veriler, 1761-62 yıllarına ait hazine bilançolarından alınmıştır; bknz. *agm*, cilt 2, s. 370–414, özellikle, s. 372–79.

77 Erol Özvar, "Osmanlı Devleti'nin Bütçe Harcamaları (1509–1788)", M. Genç ve E. Özvar (haz.), *Osmanlı Maliyesi*, c.1, s. 232–33.

Bir zamanlar padişahların seçkin piyadesi olan yeniçeriler savaş kabiliyetlerindeki düşüşe rağmen daimî orduda merkezî bir rol oynamaya devam ettiler (Şekil 7.2).

Şekil 7.2. Yeniçerilerin itibarî gücü

Yeniçerilerin sadece bir kısmı seferler için harekete geçirildiğinden kâğıt üzerindeki bu rakamlar yanıltıcıdır. Stratejik açıdan önemli serhad kalelerine yerleştirilen yeniçerilerin sayısı 1000-4000 arasında değişmekteydi. 1650'ler ve 1710'larda yeniçerilerin yüzde 30-60'ı serhad kalelerinde görev yapıyordu. Savaş meydanlarına yakın kalelerde bulunan yeniçeriler sıkça seferber edildiği halde uzak kalelerdekiler seferlere katılmıyorlardı (Şekil 7.3).

İstanbul'da bulunan yeniçerilerin tamamı seferlere iştirak etmiyordu. Bunlardan birçoğu korucu veya emekli (*mütekaid*) idi. Aktif hizmete uygun görülmeyen yaşlı yeniçeriler korucu olarak atanıyor ve yeniçeri odalarını korumakla görevlendiriliyorlardı. Diğer korucular seferber edilen orduya katılıyor ancak savaşmıyorlardı. Bu gruptakiler savaşan askerlerin çadırlarını korumakla mükelleftiler. On yedinci yüzyıla ait bir kaynağa göre, yüzyılın ilk çeyreğinde korucu ve mütekaid statüsünü kazanan askerlerin sayısı 7000'den fazla idi, ancak gerçekten yaşlı olup hizmete elverişli olmayan asker sayısı 1000'den azdı.[78]

*Mütekaid*ler askerî yükümlülükleri olmayan emekli yeniçerilerdi. II. Selim döneminden (1566–74) itibaren mütakaidlerin ulufeleri Hazine-i Âmire'den ödenmekteydi. Osmanlı hazine kayıtları ve yeniçeri mevacib defterleri, korucu ve mütekaidleri diğer yeniçerilerle birlikte sıralar. Ne var ki, söz konusu hesap tutma pratiği seferber edilen asker gücünü anlamamıza engel olmaktadır. Örneğin, 1654'te İstanbul'da bulunan 33.463 yeniçeriden 10.665'i (yüzde 31'i) korucu ve mütakaid iken 1701'e gelindiğinde 43.562 yeniçeriden 9.621'i (yüzde 22'si) bu statüye sahipti.[79] Netice itibariyle yeniçerilerin sadece bir kısmı seferlere katılıyordu. 1598'de 35.000 yeniçerinin yarısı Macaristan'da savaştı.[80] Savaşan yeniçerilerin oranı takip eden yüzyıllarda daha da azaldı: 1660-61'de seferlere katılanları gösteren

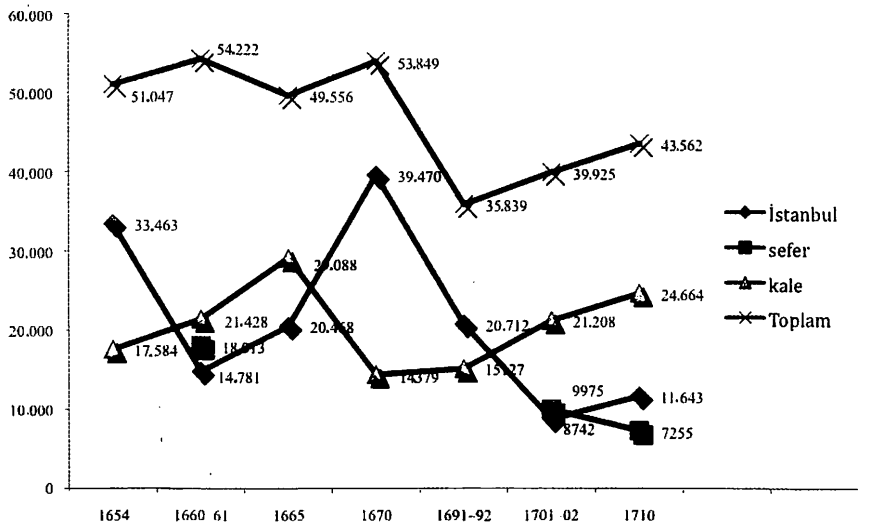
78 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, I: *Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, 2. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, s. 378–81.

79 Genç ve Özvar, *Osmanlı Maliyesi*, 2, s. 112, 287.

80 Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, s. 178.

muhasebe kayıtlarına göre yeniçerilerin sadece yüzde 33'ü (18.013 nefer); 1697'de yaklaşık yüzde 30'u (21.000 nefer); 1701'de yüzde 25'i (9.975 nefer) ve 1710'da yüzde 17'si (7.255 nefer) seferlere iştirak etmiştir.[81] Daimî orduya bir bütün olarak bakıldığında harekete geçirilen birliklerin toplam askere oranı da benzer bir tablo ortaya koymaktadır. Örneğin, Rus-Osmanlı Savaşı'nın (1710–11) devam ettiği 1710 yılında toplam 52.337 daimî piyadenin (yeniçeriler, topçular, top arabacıları, cebeciler ve bunların mütekaidleri) sadece 10.378'i –yüzde 20'sinden daha azı- seferde yer aldı.[82]

Şekil 7.3: İstanbul'daki, seferdeki ve kalelerdeki yeniçeriler[83]

81 1660-61 için bknz. Barkan, *Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, 2, s. 844; 1697 için bknz. İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterleri 2731, s. 187; 1701 ve 1710 için bknz. Genç ve Özvar, *Osmanlı Maliyesi*, 2, s. 249, 287.

82 Genç ve Özvar, *Osmanlı Maliyesi*, 2, s. 288 ve yukarıda referans verilen diğer sayfalar.

83 Bu tablodaki veriler hazine bilançolarından alınmıştır. 1654, 1691, 1701–2 ve 1710 yılları için bknz. Genç ve Özvar, *Osmanlı Maliyesi*, 2, s. 112–13, 224, 249, 287 (1691'deki İstanbul yeniçerilerini gösteren rakamlar Belgrad, Niş ve Vidin'dekileri de içermektedir). 1660, 1665 ve 1670 yılları için bknz. Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Tetkikler-Makaleler*, Hüseyin Özdeğer (haz.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 2000, cilt 2, s. 750, 844.

Seferlere katılan askerlerin performansları da oldukça düşük idi. Asker ihtiyacı askere alma havuzunun genişlemesine yol açtı ve önceleri padişahın seçkin kulu olmaları yasaklanan Türkler ve doğuştan Müslüman olan diğer reaya bu havuzda yer almaya başladı. Boşalan mevkilere birlikler arasından seçilenler getirildiği için on yedinci yüzyılın ikinci yarısında devşirme metoduyla yapılan ve birliklerin disiplinli olmasını sağlayan eski istihdam sisteminden vazgeçildi. Yeniçerilerin sayısındaki kademeli artış 1590'ların başından itibaren daimi bütçe açığına sebep olacak şekilde hazineye ek bir yük getirdi. Bu yükü hafifletmek için on yedinci yüzyıldan itibaren yeniçerilerin maaşları tımarlardan ödenmeye başlandı, ayrıca yeniçerilerin zanaatkarlıkla uğraşmaları ve dükkan açmalarına izin verildi. On yedinci yüzyılın sonlarına doğru yeniçeri hizmeti köklü bir değişim geçirdi ve birçok yeniçeri, on yedinci yüzyıl Moskof'undaki muadilleri streltsti gibi, zanaatkar olup dükkan açtı. Evlenen, şehirlere yerleşen ve sivillerle ilişki kuran yeniçeriler, genellikle, düşmanla savaşmaktan çok ailelerinin geçimini sağlamakla meşgul oldular. Yeniçeriler, streltsiye benzer şekilde, imtiyazlarını büyük bir ihtirasla korudular ve statülerini zayıflatmaya yönelik tüm askerî reformlara şiddetle muhalefet ettiler. Bu dönemde yeniçeriler, güçlü bir sosyal sınıf ve siyasi baskı grubuna dönüşerek imtiyazlarını korumak, padişah ve hükümetinin gücünü sınırlamak için ulema ve loncalarla ittifak kurdular.[84] Padişah, yeni-tertip birliklere sahip Büyük Petro'nun aksine, yeniçerileri alt edecek alternatif bir güce sahip değildi. Bu yüzden, yeniçerilerin başarısız performanslarına tahammül etmeye devam etti ve yerel ayanlar ile eyalet beylerinin şahsi ordularına artan şekilde bağımlı hale geldi.

84 Virginia H. Aksan, "Whatever Happened to the Janissaries? Mobilization for the 1768–1774 Russo-Ottoman War", *Ottomans and Europeans*, s. 223–38; Cemal Kafadar, "Janissaries and Other Riffraff of Ottoman İstanbul: Rebels without a Cause?" Baki Tezcan ve Karl K. Barbir (haz.) *Identity and Identity Formation in the Ottoman World: A Volume of Essays in Honor of Norman Itzkowitz*, Madison: Center for Turkish Studies at the University of Wisconsin, 2007, s. 113–34.

Yeniçeri sayısındaki artış, tımar sistemi ve Habsburglara karşı girişilen savaşlarda askerî yönden yetersizlikleri iyice belirginleşen eyalet süvarisindeki bozulmayla da ilgilidir. Muadilleri Moskof orta-hizmet pomeşçik gibi, tımarlı sipahilerin de askerî önemleri azaldı ve seferlerdeki sayıları buna uygun şekilde düştü. Bunun bir sebebi –yine Rus pomeşçike benzer şekilde- gerçek değerleri gittikçe azalan gelir kaynaklarının daha az sayıda sipahi ve cebelüyü teçhiz ediyor olmasıydı. On altıncı yüzyıl sonunda fakirleşen sipahilerin seferlere iştirak etme istekleri de azaldı.[85] Yönetim seferlere katılmayanların tımarlarını geri alıyordu. Bu şekilde müsadere edilen tımar geliri kapukulu askerlerinin maaşlarını ödemek için fazladan nakit elde etmek adına iltizama verildi. Yönetimin tımar sahibi sipahilerin hizmetine komuta edecek gücü bulunmadığından sipahilere sefer yükümlülükleri mukabili bedel ödeme yahut vekil gönderme izni verildi. On yedinci yüzyılın ortasında, askerî hizmetin bedelle ödenmesi kabul edilen bir uygulama haline geldi. Tüm bu gelişmelere paralel olarak, 1610'larda artık tamamıyla sona eren "klasik" taşra idare sistemi ve gelir yönetiminden de vazgeçildi.[86]

On yedinci yüzyılın sonunda, tımarlı sipahilerin sadece küçük bir kısmını seferler için gerçek anlamda harekete geçirmek mümkün oluyordu. Tımarlı sipahilerin yerini "kapı halkı" adıyla bilinen, sancak ve beylerbeyleri ile diğer yerel nüfuz sahiplerinin askerî kuvvetleri aldı. Bir örnek vermek gerekirse, geleneksel eyalet askerleri 1697–98 Macar Seferi'ne katılan 86.884 askerin sadece yüzde 11,62'sini oluşturuyordu. Aynı zamanda beylerin kapı halkları ve tımarlı olmayan eyalet askerlerinin toplam sayısı, seferber edilen ordudaki asker sayısının yüzde 32'sinden fazlasına denk geliyordu.

85 1593–1606 Macar Savaşı'nda tımarlı sipahileri seferber etmede yaşanan problemler için bknz. Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606*, Vienna: VWGÖ, 1988, s. 51.

86 İ. Metin Kunt, *The Sultan's Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550–1650*, New York: Columbia University Press, 1983, s. 88; Finkel, *Administration of Warfare*, s. 256–57; Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu: Mora Fethi Örneği 1714–1716*, İstanbul: Yeditepe, 2007, s. 224–32; Pál Fodor, *Vállalkozásra kényszeritve: Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16–17. század fordulóján*, Budapeşte: MTA Történettudományi Intézete, 2006, s. 157–61, 305.

Bu durum söz konusu askerlerin yaklaşık yüzde 43'lük bir orana sahip ulufeli merkezî ordudan sonraki en büyük grubu oluşturdukları anlamına gelmektedir. Osmanlılar, söz konusu kapı halkı ve eyalet askerlerinin yardımı sayesinde Habsburg ve Romanov hasımlarıyla mukayese edilebilen, piyade-süvari oranı %57'ye %43 olan bir orduyu harekete geçirebiliyorlardı.[87] Seferber edilen ordudaki piyade sayısının büyüklüğü ihtiyaç duyduklarında Osmanlılara Orta Avrupa'daki rakipleriyle mücadele edecek şekilde ordularının terkibini değiştirebildiklerine işaret etmektedir. Aynı zamanda bu durum, sözde yarısı veya 2/3'ü süvari ağırlıklı olan Osmanlı ordusu hakkında yapılan genellemeler konusunda da dikkatli olmamızı gerektirir.[88] On sekizinci yüzyıla gelindiğinde İstanbul, tımarlı sipahileri seferber etmede bazı zorluklar yaşadı. 1715-16'daki Mora ve Avusturya seferlerinde yaklaşık 14.800 tımarlı sipahi askerlik hizmetini yerine getirmedi. Askerden kaçış bir diğer önemli sorundu. Ordu henüz 1715'te Venedik ile yapılan savaşın ana cephesi Mora'ya ulaşamadan 57.000 civarındaki taşra askeri ordudan firar etmeye teşebbüs etmişti.[89]

Maaşlı askerlerin (ve bürokratların) sayısındaki artış, savaş gereksinimleri ve tımarlı sipahilerin gerilemesiyle ancak kısmen alakalıdır. Mevcut savaşlar askere olan ihtiyacı artırdığında ordu mensupları oğul ve akrabalarını ulufeli birliklere yazdırma fırsatını kaçırmadılar. Reaya da kendilerine vergi muafiyeti ve -ödemelerde sıklıkla geri kalınsa da- düzenli maaş sağlayan askerî sınıfa girmeye başladı. Kapukulu askerleri mültezimlik veya vergi tahsildarlığı yaparak gelirlerini artırma fırsatı buldular. 1570–71'de kapukulu süvarileri, gayrimüslimlerden alınan cizye vergisi toplayıcılarının (*cizyedar*) yüzde 78'ini oluşturuyordu. Bu oran, 1615–16'da yüz-

87 Géza Dávid ve Pál Fodor, "Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army from the Early Sixteenth to the end of the Seventeenth Century", *Eurasian Studies Yearbook* 4, 2 (2005), s.177, 188.

88 Murphey, *Ottoman Warfare*, s. 36. Yazar burada David Chandler'in benzer iddialarını tekrarlamıştır. Ayrıca bknz. Dávid ve Fodor, "Changes", s. 178.

89 Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s. 231.

de 90'a ulaştı.[90] Malikâne sisteminin uygulanmaya konulduğu 1695'ten sonraki ilk üç yılda 1113 malikânenin 682'si (yüzde 61'i) askerî zümre mensuplarına verildi ve bu kişiler toplam peşinatın (*muaccele*) yüzde 71'ine denk gelen 46.700.000 akçe ödediler.[91] Beylerbeyleri, sadrazamlar ve serdarlar sahip oldukları konumları devlet görevlerine talip adaylardan yüksek meblağları almak için kullandılar. On altıncı yüzyılın sonunda Sinan Paşa, rakibi Ferhad Paşa'yı 1586–1590'daki serdarlık döneminde yaptığı atamalarda yaklaşık 135.000.000 akçe toplamakla itham ediyordu. Bu rakam hazinenin Anadolu ve Rumeli'deki yıllık gelirlerinden daha yüksek bir meblağ idi.[92]

Mevcut durum İstanbul'u (on yedinci yüzyıl başlarında tahrirlerin ortadan kalkmasıyla klasik eyalet idare ve gelir yönetiminin bozulması sonucu önemleri artan) beylerbeyi ve diğer mahalli nüfuz sahiplerine bağımlı bir hale getirdi. Böylece, toplanan gelirlerin merkezî yönetim tarafından dağıtılması ciddi şekilde engellenmiş oluyordu. Artık büyük çoğunluğu Hazine-i Âmire'ye ulaşmayan gelirler, sayıları yavaş yavaş artmakta olan kazanç sahibi kişiler ve eyalet seçkinleri tarafından idare edilmeye başlandı. Merkezî hazine, 1520'lerde imparatorluğun toplam gelirlerinin yüzde 58'ini idare ederken bu rakam 1660'larda yüzde 24'e kadar düştü.[93]

Rusya'da on sekizinci yüzyıl boyunca merkezî yönetimin gelirleri doğrudan vergilerin kaynağı olan erkek mükelleflerin sayısındaki artışa paralel olarak sürekli arttı. Gelirler, 1724'te 8.500.000 ruble iken 1769'da 24.100.000, 1786'da 51.400.000 ve 1796'da 74.600.000 rubleye ulaştı.[94] Mukayese edilecek olursa, on sekizinci yüzyılda nüfusun 20.000.000–22.000.000 civarında sabit olduğu Osmanlı

90 Darling, *Revenue-Raising*, s. 169–70; alıntılayan Tezcan, *Second Ottoman Empire*, s. 187.

91 Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul: Kitabevi, 2003, s. 60–61.

92 Tezcan, *Second Ottoman Empire*, s. 181, 184–90.

93 Ahmet Tabakoğlu, "XVII ve XVIII Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası* 41, 1–4 (1985), s. 401; Fodor, *Válallkozásra kényszerítve*, s. 306.

94 John P. LeDonne, *Absolutism and Ruling Class: The Formation of the Russian Political Order, 1700–1825*, New York: Oxford University Press, 1991, s. 278–80.

İmparatorluğu'ndaki hazine gelirleri, yönetimin hayat boyu iltizam yoluyla daha fazla vergi toplamayı umuyor olmasına rağmen sadece yüzde on oranında artabildi.[95] İki imparatorluğun gelirleri yüzyılın ortasında mukayese edilebilir seviyede idi (Rusya'da 1751'de 239 ton gümüşe karşılık Osmanlı İmparatorluğu'nda 1748'de 214 ton gümüş) ancak 1786'a gelindiğinde St. Petersburg'un gelirleri İstanbul'un gelirlerinden neredeyse yedi kat fazla hale geldi (925 ton gümüşe karşılık 136 ton gümüş). 1796'da Rusya'nın gelirleri 1342 ton gümüşe ulaşmıştı.[96]

Yönetim ve Askerî Akademiler

İki imparatorluğun bürokratikleşme sürecinde benzer seyirler gözlemlenebilmektedir. 1550'lerdeki askerî-mali reformlar öncesinde Moskof ordusunun adem-i merkeziyetçi mahiyeti ve merkezî idarenin orduyu finanse etmedeki düşük seviyeli katılımı, geniş bir merkezî bürokratik yapıyı gerekli kılmamıştı. 1500 yılında büyük prens için çalışan devlet katiplerinin (*diyaki*) sayısı sadece yirmi idi. Büyük dönüşüm hizmet karşılığı tahsis edilen arazi ve mükafatların kayıt ve idaresinin yanı sıra hizmetler, hizmetkarlar, askerî teftişler ve yoklama listelerinin kaydını tutma ihtiyacına bağlı olarak gerçekleşen 1550'lerdeki askerî-mali idarenin mer-

95 Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 27; M. Şükrü Hanioğlu tarafından referans gösterilmiştir: *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008, s. 22.

96 Osmanlı gelirleri için bknz. *Osmanlı Maliyesi*, s. 1188 (1748 için) ve Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986, s. 92 (1786 için). Hesaplamalar yaklaşıktır ve aşağıdaki gümüş gramajı esas alınmıştır: Ruble, 1751: 20,74 gram; 1786 ve 1796: 18 gram (Boris Mironov ve Peter Lindert'e göre). Bknz. International Institute of Social History, "Datafiles of Historical Prices and Wages" (www.iisg.nl/hpw/data.php#russia, accessed 21 January 2011). Akçe, 1748: 0,13 gram ve kuruş 1786: 9,4 gram. Bknz. Pamuk, *A Monetary History*, s. 163 ve Süleyman Özmucur ve Şevket Pamuk, "Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire, 1489–1919", *Journal of Economic History* 62, 2 (2002), s. 301. Ayrıca bknz. Kıvanç Karaman ve Şevket Pamuk, "Ottoman State Finances in European Comparative Perspective, 1500–1914", *Journal of Economic History* 70, 3 (2010), s. 593–629, ancak burada grafiklerde verilen verilerin yukarıda verilenlerden farklı olduğu görülmektedir.

kezileşmesiyle yaşandı. Yapılan reformlar, Hizmet Arazisi Tahsis Odası (*pomestnyi prikaz*) gibi özel mali büroların oluşturulmasını gerektirdi. On yedinci yüzyılın ortalarında yeni-tertip birliklerin oluşturulması, idare aygıtının ve kayıt tutma sisteminin gelişmesi ve daha karmaşık hale gelmesine yol açtı.[97]

Ayrı birimler olarak oluşturulan ana idare organları yahut kançılaryaların (*prikazıy*) ve buralarda çalışan personelin sayısı on yedinci yüzyılda artış gösterdi. Literatürde birçoğu kısa ömürlü olup -genellikle savaşla ilgili- özel görevler yüklenen ve görevlerini tamamladıklarında yürürlükten kaldırılan kançılaryaların sayısı üzerinde anlaşmazlık vardır.[98] Böyle bir sistem, çoğu patrimonyal devlette olduğu gibi çakışan otoriteler ve sorumlulukları da beraberinde getirmiştir. Ordu ile ilgili kançılaryaların sayısı savaş zamanlarında artış gösteriyordu. 1654'te Lehistan-Litvanya Birleşik Krallığı'na karşı girişilen On Üç Yıl Savaşları'nın ilk yılında mevcut 53 kançılaryadan 21'i askerî-mali görevler yerine getirdi.[99] 1626'da 623 kançılarya personeli (*prikaznye liyudi*) istihdam eden Moskof, bu rakamı 1677 yılında 1558'e ve 1698 yılında 2739'a çıkardı. 1640'larda merkezdeki bürolarda 837 başkatip (*diyaki*) ve katip (*podyaçiye*) görev yapıyordu, 774 katip ise taşra yönetiminde görev aldı. Bu görevlilerin sayısı 1690'larda sırasıyla 2739'a ve 1918'e yükseldi. Bu şekilde merkez ve taşrada görev yapan başkatip ve katip sayısı toplamda 4657'e ulaşıyordu.[100] Ne var ki, *prikazıyi yöneten soylu*

97 Peter Brown, "Muscovite Government Bureaus", *Russian History/Histoire russe* 10, 3 (1983), s. 269–330; Brown, "The Military Chancellery: Aspects of Control during the Thirteen Years' War", *Russian History/Histoire russe* 29, 1 (2002), s. 19–45; Marshall Poe, "The Military Revolution, Administrative Development and Cultural Change in Early Modern Russia", *Journal of Early Modern History* 2, 3 (1998), s. 247–73, özellikle s. 257–62.

98 On yedinci yüzyıl üzerine yapılan çalışmalarda 35, 50, 77, 96, 106 ve 116 gibi farklı rakamlar verilmiştir; bknz. Borivoj Plavsic, "Seventeenth-Century Chanceries and their Staff", Walter McKenzie Pintner ve Don Karl Rowney (haz.), *Russian Officialdom: The Bureaucratization of Russian Society from the Seventeenth to the Twentieth Century*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1980, 21 n. 3.

99 Peter Brown, "Tsar Aleksei Mikhailovich: Muscovite Military Command Style and Legacy to Russian Military History", *The Military and Society in Russia, 1450–1917*, s. 126.

100 N. F. Demidova, *Sluzhilaia biurokratiia v Rossii XVII v. i ee rol' v formirovanii abso-*

*hizmetkar*lar ve onların soylu olmayan personelinin çoğu formal bir eğitim ve uzmanlıktan yoksundu.

Büyük Petro'nun hırslı dış politikası ve askerî seferleri, gerekli beşerî ve ekonomik kaynakları elde etmek noktasında prikazı sisteminden daha etkin bir yönetim gerektiriyordu. 1711'de kurulan Senato, idarenin temel organı olarak yürürlükte kaldı. 1718 ve 1720 arasında Petro "Majestelerinin devlet işlerinin düzenli şekilde yürütülmesi, gelirlerinin doğru şekilde tahsis ve hesaplanması, ayrıca faydalı adalet ve inzibatın [*politsiya*] geliştirilmesi için" prikazıyı dokuz Heyet (*kollegiy*) ile değiştirdi.[101] Petro'nun seçtiği bir başkan tarafından yönetilen Dış İlişkiler, Savaş, Donanma/Amirallik, Madencilik, Üretim, Gelir, Devlet Harcamaları, Denetleme, Ticaret ve Adalet Heyetleri'nden her biri kararları ortaklaşa alan 10-11 kişilik eğitimli memurlara sahipti. Muhtelif alt birim ve kançılaryalar heyetlerin gündelik işlerine yardımcı oluyorlardı. Bazı heyetler zamanla ilga edilirken bunların yerine yeni heyetler oluşturuldu. Heyetler ve alt birimler arasında çakışan sorumluluk alanları oluşmaya devam etti. Yine de yeni idare sistemi, patrimonyal yönetim yapısına son veriyordu. Kaynak bulma ve askerî istihdam konusunda eski prikazıye kıyasla daha etkili olan heyetler yüzyılın geri kalan kısmında da Rus yönetiminin köşe taşı olarak kalmaya devam ettiler.[102]

1708 yılına gelindiğinde Büyük Petro vergi toplama, ordunun eleman alımı ve askerlerin teçhizindeki verimi artırmak için voyvodalar idaresindeki eski taşra yönetimini sekiz eyalet (*guberniy*) ile değiştirdi. Yeni eyalet yöneticileri tamamı Çar'ın akrabası olan yönetici aileler arasından seçilip Çar tarafından atanıyordu. Bu

liutizma (Moscow: Nauka, 1987), s. 23, 37. Bu verilerden bazıları Marshall Poe tarafından alıntılanmıştır: "The Consequences of the Military Revolution in Muscovy: A Comparative Perspective", *Comparative Studies in Society and History* 38, 4 (1996), s. 615. Ayrıca bknz. L. F. Pisar'kova, *Gosudarstvennoe upravlenie Rossii s kontsa XVII do kontsa XVIII veka: Evoliutsiia biurokraticheskoi sistemy*, Moscow: Rosspen, 2007, s. 551. Yazar, 1678'de 47 *prikazy*'de görevli 1678 başkatip ve katip listelemiştir.

101 Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great*, s. 109.

102 LeDonne, *Absolutism*, s. 63–96; Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great*, s. 133.

yöneticilerin, vergi toplama ve bulundukları eyaletlerde orduyu besleme gibi önemli işlerin de dahil olduğu çeşitli askerî ve sivil vazifeleri vardı. 1719'da artık sayısı 12 olan eyaletler heyetlerin emrine verilerek il (*provintsiy*) ve kazalar (*uezdıy*) şeklinde yeniden düzenlendiler. 1727 gibi erken bir tarihte yeniden yürürlüğe konulan voyvodalık rejiminin kontrolüne verilen söz konusu yeni taşra yönetim sistemi 1775'e kadar yürürlükte kaldı. Taşra idaresinin Büyük Katerina tarafından 1775'te yeniden düzenlenmesinin ardından her birinin prensipte 300.000 ile 400.000'lik nüfusu bulunan ve her bir kazası (*uezdıy*) 20.000 ile 30.000 nüfusu barındıran 41 yeni eyalet oluşturuldu. Eyaletlerin sayısı 1796'da -1775'teki sayıyı neredeyse üçe katlayacak şekilde- 50'ye, kazaların sayısı ise aynı şekilde 493'e çıkartıldı.[103]

Merkez ve taşra idaresindeki toplam katip ve idari personel sayısı 1726 yılında 7413'e ulaşmıştı. Bunlardan 2767'si merkezî birimlerde çalışırken 4646'sı taşrada görev yapıyordu. Bu personelin sadece 945'i (yüzde 13'ü) 1-14 kıdem derecesinde *çinovniki* idi, diğerleri ise Rütbe ve Terfi Cetveli dışında kaldılar.[104] 1755'te merkez ve taşra idaresi sadece yüzde 20'si on dördüncü ve daha üstü kıdem derecesine sahip 10.500 memur istihdam ediyordu. Memurların sayısı 1763'te 16.500'e, 1800'de ise 38.000'e ulaştı.[105] Bu oldukça büyük bir artış gibi gözükmektedir, ancak on sekizinci yüzyılda imparatorluk arazisi ve nüfusunun da önemli şekilde arttığı (1719'da 15.600.000 iken 1795'te 37.200.000) hatırda tutulmalıdır.[106] Kişi başına düşen memur sayısı noktasından bakıldığında İngiltere ve Fransa'nın istihdam ettiği devlet hizmetlisinin sadece dörtte birine sahip olan Rusya'da merkez ve taşra idare birimleri aslında

103 Peter Waldron, *Governing Tsarist Russia*, Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, 2007, s. 97–100; Simon Dixon, *The Modernisation of Russia, 1676–1825*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 129–30.

104 Pisar'kova, *Gosudarstvennoe upravlenie*, s. 662–66.

105 Dixon, *Modernisation of Russia*, s. 132.

106 Kahan and Hellie, *Plow*, s. 8, cinsiyetlerin eşit dağılımı varsayıldığında.

yetersiz eleman ile çalışıyordu.[107] Ne var ki bu sayılar Osmanlılar ile kıyaslandığında farklı bir resim ortaya çıkmaktadır.

Moskoflar gibi Osmanlılar da on altıncı yüzyıl başlarında devlet yönetimini nispeten küçük bir bürokrasi ile yürütmekteydiler. On yedinci yüzyıla gelindiğinde Bâb-ı Âli'nin merkez bürolarında çalışan bürokratların sayısında Moskof'taki gibi büyük artışlar görülmedi. Tarihçiler, muhtelif mevacip kayıtlarına dayanarak 1530'larda Divan'daki katip sayısının 100–110 civarında olduğunu tespit ettiler.[108] 1790'da 2000 civarında katip ve şakird istihdam eden merkezî yönetim bürokrasisi on sekizinci yüzyılda da küçük kalmaya devam etti.[109] On yedinci yüzyılda İstanbul'daki merkezî mali idarede hizmet gören katip sayısı 1620'lerdeki 200'e varan olağandışı artışın dışında 70–100 arasında değişiyordu. Rhoads Murphey'e göre bu mütevazı rakamlar Osmanlı bürokrasisinin sahip olduğu etkinliği, devlet sırlarının saklanma ihtiyacını ve bu mevkilere gelecek kişilerin gerek muhasebe bilgisi gerekse çok az sayıda bürokratın (ve günümüzde Osmanlı tarihi uzmanının) bildiği özel bir "dil" ve yazı olan siyakat üzerine ayrıntılı bir eğitim görmelerinin gerekliliğini yansıtmaktadır.[110] Bu açıklamanın doğru yönleri bulunsa da verilen rakamlar yanıltıcıdır. Her şeyden önce bu rakamların dayandırıldığı mevacip kayıtlarında sadece belirli kalemlere atanmış olan daimî bürokratlar yer almaktaydı. Ne var ki, Murphey'in de dikkat çektiği üzere, kalemlerdeki işlerinin çoğunu -belgerin son nüshalarının hazırlanması, farklı adreslere gönderildiğinde birçok nüshanın çıkarılması ve bunların ilgili kalemlerde arşivlenmesi- isimleri mevaciplerde yer almayan düşük

107 Waldron, *Governing Tsarist Russia*, s. 82.

108 Imber, *Ottoman Empire*, s. 156; Douglas A. Howard, "The Historical Development of the Ottoman Imperial Registry (*Defter-i Hakani*): Mid-Fifteenth to Mid-Seventeenth Centuries", *Archivum Ottomanicum* 11 (1986), s. 213–30.

109 Carter V. Findley, *Ottoman Civil Officialdom: A Social History*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1989, s. 22 [*Kalemiyeden Mülkiyeye (Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi)*, Gül Çağalı Güven (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.]

110 Darling, *Revenue-Raising*; Rhoads Murphey, *Exploring Ottoman Sovereignty: Tradition, Image, and Practice in the Ottoman Imperial Household, 1400–1800*, Londra: Continuum, 2008, s. 256–59.

derecedeki katip ve müstensihler yapıyordu. Daha da önemlisi, yukarıdaki rakamlar devletin arazi ve vergi tahrirleri gibi fevkalade önemli hizmetleri de içeren, özel görevleri ifa eden memur ve katiplerini kapsamamaktadır. Bunlar da dahil edildiğinde, rakamın birkaç yüzü bulacağı kesindir. Her ne kadar elimizde Rusya'da var olanlarla kıyaslanacak şekilde taşra bürokratlarının listeleri yok ise de taşra idaresinin yapısı bilinmektedir ve bu bilgi iyi işleyen bir bürokrasinin varlığına işaret etmektedir. İstanbul'daki Divan'a benzer nitelikte taşradaki beylerbeylerinin kendi yerel divanları vardı ve bu divanlara eyaletteki sancakbeyleri, alaybeyleri, kadı ve defterdar katılıyorlardı. Defterdarın askerî tımarları idare eden yardımcıları bulunmaktaydı. Ayrıca çok sayıda katip ve -serhad eyaletlerinde- tercüman, işlerinde beylerbeyine yardımcı oluyordu. Sancakbeyinin görevi amirinin görevine benzemekteydi. Sancakbeyini de içine alan bu seviyedeki en önemli memurlar gündelik işlerle ilgilenen katiplerin yanı sıra alaybeyleri, sancak paşaları, kadı ve naibi idi. 1520'lerde eyaletlerin sayısı 8, sancakların sayısı ise 80 civarında iken bu rakamlar 1570'lerde sırasıyla 24 ve 250'nin üzerine çıktı. Sancak sayısı on yedinci yüzyılın ilk çeyreğinde 360'ı aşmıştı.[111] On altıncı yüzyılın ikinci yarısında eyalet ve sancakları idare eden memur ve katiplerin toplam sayısı, özellikle de gümrükler, tersaneler, güherçile üretim merkezleri, baruthaneler ve kalelerde çalışanlar da hesaba katıldığında, 2000–2500'ü kolaylıkla buluyordu. Bu memurların hazırladıkları evrak merkezî idare kalemlerinde işleme konuldu ve Osmanlı idaresinin uzun kurumsal hafızasının oluşmasına katkı sağladı. 1580'lerden itibaren sancak tahrir sisteminin bozulması on yedinci yüzyılda bu tür bilgilerin -yeni fethedilen bölgelerde yapılan tahrirler dışında- genellikle hatalı olduğunu göstermektedir.[112]

111 Kunt, *Sultan's Servants*, s. 43, 69. Bu rakamlar piyade, müsellem (yardımcı kuvvetler) ile sancak ve Kürt aşiret reislerine ait olanları içermemektedir.

112 Howard, "Historical Development of the Ottoman Imperial Registry"; Metin M. Coşel, "Ottoman Tax Registers *(Tahrir Defterleri)*", *Historical Methods* 37 (2004), s. 87–100.

Çok daha önemli başka bir husus ise Osmanlılarda savaş ve donanma gibi akademi yahut bakanlıkların bulunmayışıdır. İdareci, katip, asker, mühendis ve kartografların istihdam edildiği Avrupa savaş bakanlıkları, silahların geliştirilmesinden giyilecek üniformaya, eğitimden silah, erzak ve yem tedarikine kadar oldukça geniş bir alanda sorumluluk sahibiydiler. Silah teknolojisi, organizasyon ve lojistikteki ilerlemeler, bu bakanlıklarca gerçekleştirilen tecrübi faaliyetlere çok şey borçludur.

I. Petro 1701 yılında yeni oluşturulan donanmada görev yapan subayları eğitmek için coğrafya, matematik, geometri ve denizcilik derslerinin verildiği Moskova'daki Matematik ve Denizcilik Okulu'nu kurdu. 1716'da kurulan Deniz Akademisi bu okulun rolünü üstlendi. Bunlara ilaveten Askeri Lise (*Kadetski Korpus*, 1731 yılı, II. Katerina tarafından 1762'de genişletildi), Mühendislik ve Topçuluk Okulu (1762), Deniz Harp Okulu (1764), Kerson'da bir Deniz Harp Okulu (1786) ve Soylular Alayı (1807) kuruldu. Bu kurumlar yerli subayların eğitiminde fevkalade önemli işlevlere sahiptiler. I. Petro dönemi sonunda ordudaki Rus asıllı subaylar yabancı asıllı subaylardan sayıca üstün hale geldi. On sekizinci yüzyılda bu okullarda çok sayıda yetenekli general ve idareci yetişti. Tecrübi eğitimin yanı sıra Rus ordusundaki subaylar Muhafız Alayları'nda ve iki harp okulunda eğitildiler: 1762 ve 1800 arasında Ordu Asil Harp Okulu'na 2000 öğrenci kaydoldu ve bunlardan 820'si subay olarak mezun oldu. 1765–1800 arasında Topçuluk ve Mühendislik Asil Harp Okulu'ndan mezun olan 15.000 civarında öğrenci askerî hizmete girdi. Bu okulların yanı sıra ihtisas eğitimi veren mahalli teknik ve askerî okullar da vardı.[113]

Her ne kadar Osmanlılar bu alandaki ilk teşebbüslerini 1735'te gerçekleştirseler de 1770'lere değin Moskoflar ile mukayese edilecek nitelikte askerî ve teknik okullar kuramadılar. 1734-35'te, Fransız Kont Claude Aleksandre de Bonneval'in (Humbaracı Ahmed Paşa, 1675–1747) yardımıyla kurulan Yeni Ulufeli Humbaracı

113 Hartley, *Russia, 1762–1825*, s. 59–60, 164.

Ocağı'na alınanlar geometri, trigonometri ve balistik alanlarında pratik eğitim aldılar.[114] Askerî mühendislik ve ilgili alanlarda eğitim veren ilk Osmanlı okulları, yine başka bir Fransız'ın (Baron François de Tott –aslen Macar'dır) yardımıyla kurulan Topçu Okulu (1772) ve Hendesehane (1775) idi. Hendesehane kısa bir süre sonra Mühendishane-i Bahr-i Hümayun olarak adlandırıldı (1781). Bu okullardan mezun olanların sayısı Rusya'daki teknik ve askerî okullardan mezun olanlarla kıyaslandığında göz ardı edilecek kadar azdır.[115] Osmanlılar, Tanzimat refomlarına (1839–76) dek Batı savaş tarzında eğitilmiş bir subay sınıfına sahip değildiler. Bu süreci tam olarak anlamamız için daha fazla sayıda prosopografik çalışmalara ihtiyaç olsa da on sekizinci yüzyıl, "Efendi Paşa", yani sivil bürokrasi (kalemiyye) kökenli askerî idareciler ve sadrazamlar yüzyılı olarak görülmektedir.[116] Silahdar Mehmed Paşa (1770–71) ve Muhsinzade Mehmed Paşa (1771–74) gibi yetenekli paşalar hariç, komuta seviyesindeki subayların çoğu 1768–74 Rus-Osmanlı Savaşı'na yeterince hazırlıklı değillerdi.[117]

SONUÇ

On altıncı yüzyılın sonlarına dek Rus ve Osmanlı ordularının dönüşüm çizgileri farklılıklardan çok benzerliklere işaret etmektedir. Her iki imparatorluğun on altıncı yüzyılda benzerlik arz eden askerî uygulamaları kadar Moskof'un istihdam ve kaynakları harekete geçirme noktasında Osmanlı'yı taklit etmesine dair bu makalenin ilk kısmında verilen örnekler, ağırlıklı olarak Osmanlı modelinden esinlenerek -ve özellikle de Osmanlı askerî uygulamalarına cevaben- ortaya konulmuş kendine özgü bir Orta ve Doğu Avrupa

114 Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Sahada Yenileşme Döneminin Başlangıcı", Feza Günergun (haz.), *Osmanlı Bilmi Araştırmaları: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü'nün Kuruluşunun 10. Yıldönümü Münasebetiyle Ekmeleddin İhsanoğlu'na Armağan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi, 1995, s. 209–25.

115 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Education", Gábor Ágoston ve Bruce Alan Masters (haz.), *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York: Facts on File, 2009, s. 200–1.

116 Norman Itzkowitz, "Eighteenth-Century Ottoman Realities", yeniden basımı, *Identity and Identity Formation*, içinde, s. xvii–xxxii.

117 Aksan, *An Ottoman Statesman*, s. 103.

askerî kültürünün varlığına dikkatimizi çekmektedir. Bu durum kültürel açıdan diğerlerinden farklı, "Batı'ya has bir savaş tarzı" olduğu fikrini savunan araştırmacıları temkinli olmaya davet eder.

Osmanlı ve Moskof siyasi ve askerî seçkinleri, "sıkıntılı dönemlerde" (on altıncı ve on yedinci yüzyıl Celali İsyanları ve *Smuta*) yüzleşmek zorunda kaldıkları problemlerin yanı sıra batı ve kuzey düşmanlarına karşı giriştikleri savaşlarda birbirinden oldukça farklı tepkiler ortaya koydular. Bu tepkilerin sonuçları da birbirine benzememektedir: Padişahın otoritesi sınırlanmış adem-i merkeziyetçi Osmanlı İmparatorluğu ve Osmanlılarla kıyaslandığında yönetimi, kaynaklar ve organize şiddet araçları üzerinde çok daha etkin bir kontrole sahip merkezî ve otokratik Rusya.

Takip edilen iki yolun da kaçınılmaz ya da mecburi olduğu söylenemez. Otokratik bir modernleşmenin tecrübe edildiği Rusya'da bu gücü kısıtlamaya yönelik girişimler de görüldü. 1730 yılında Yüksek Özel Meclis'in Romanov hanedanının erkek üyesi kalmaması üzerine Petro'nun yeğeni olan Courland düşesi Anna'ya taht karşılığı kabul ettirmeye çalıştığı şartlar ,"Rusya'yı etkin şekilde sınırlı bir monarşiye döndürebilirdi."[118] Benzer şekilde, Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Osman (1618-22), IV. Murad (1623–40), Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa (1640–44) ve Köprülü ailesinden sadrazamlar (1656–76) dönemlerinde, sınırlı askerî ve mali reform çabaları görüldü. Ancak tüm bu girişimler, yapılan reformlar sonrası menfaatleri tehlikeye girecek olan yeniçeri, ulema, lonca ve yerel nüfuz sahiplerinden oluşan muhalefet tarafından engellendi. Yeniden merkeziyetçi bir yapıya kavuşmak için yapılan teşebbüsler isyanlara, sadrazamların idamına ve padişahların (1618'de I. Mustafa, 1622'de II. Osman, 1648'de İbrahim, 1687'de IV. Mehmed, 1703'te II. Mustafa ve 1730'da III. Ahmed) tahttan indirilmesine yol açtı.[119]

118 Isabel de Madariaga, "Portrait of an Eighteenth-Century Russian Statesman: Prince Dmitry Mikhaylovich Golitsyn", *Slavonic and East European Review* 62, 1 (1984), s. 36–60, alıntılar 37–38.

119 Tezcan, *Second Ottoman Empire*.

Her iki imparatorluk da yaptığı tercihin karşılığını ağır şekilde ödedi. Batıdaki komşularına kıyasla Rusya sosyal yapı, idare, finans ve bankacılık kurumları ile sanayi girişimleri açısından az gelişmiş bir ülke olarak kaldı. Bu durum, devletin askere alma ve vergilendirme gibi savaşla ilgili görevlerini köylü ve şehirli topluluklara devretmesine yol açtı.[120] Hamish Scott, kaynak seferberliğini askere alma yoluyla gerçekleşen, ayrıca vergilendirmeden çok tahıl ve çiftlik hayvanlarını talep eden Romanov Rusyası'nın "mali-askerî devlet"ten çok "askerî-mali devlet" olduğunu iddia etmiştir.[121] Romanov örneği aynı zamanda otokratik askerî modernleşmenin büyük ekonomik ve sosyal reformlara girişmeksizin yapılabileceğini gösterdi. Reformların belki de en önemli sosyal yönü olan orta ve küçük soyluların yeni-tertip birlikler ile düzenli askere alınan orduya dahil edilmesinin bedeli, bu soyluların gelirlerini güvence altına almak adına serfliği yasallaştırmak oldu.[122] Kölelerin üzerinde soyluların gücünün artırılması otokratik reformun sınırlarına ve reformlar için gerekli bir şart olan seçkinlerin göreceli büyük bir kısmının mükafatlandırılması ihtiyacına işaret eder. *Ulojenye*'de (1649) formüle edilen hükümdar ve yönetici sınıf arasındaki uzlaşma "1861'de köleliğin kaldırılmasına dek Rus mutlakiyetçiliğinin temel dayanağı" olarak kaldı.[123]

Osmanlılar da kısmen Macaristan serhaddinde mücadele ettikleri Habsburg sahra ordularının değişen taktik manevralarına karşı cevap niteliğinde on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda ordularını yeniden yapılandırdılar. Yukarıda bahsedildiği üzere ne yeniçeri sayısındaki artış ne de sekban ve levendlerin orduya dahil edilmesi uzun vadede başarı sağlamadı. Şunu da belirtmek gerekir ki, değişiklikler yalnızca ve kısmen merkezî hükümet tarafından

120 Hartley, *Russia, 1762–1825*, s. 210–12; Hartley, "Russia as a Fiscal–Military State."

121 Hamish Scott, "The Fiscal–Military State and International Rivalry during the Long Eighteenth Century", *Fiscal–Military State in Eighteenth-Century Europe* içinde, s. 48. Ayrıca bknz. Brian Davies'in on sekizinci yüzyılda Rus-Osmanlı savaşları üzerine kaleme aldığı kitabının dördüncü bölümü. Bu bölümü benimle paylaştığı için Professor Davies'e minnettarım.

122 Frost, *Northern Wars*, s. 319.

123 LeDonne, *Absolutism*, s. 318

gerçekleştiriliyordu. İdarenin piyade birliklerine ihtiyacını fark eden yeniçeriler, bu durumu imtiyazlarını artırmak ve oğullarını Yeniçeri Ocağı'na yazdırmak için kullandılar. Sahiplerine ulufe ve yemek sağlayan yeniçeri esami pusulalarını satmak memur ve bürokratlar için oldukça kârlı bir iş haline geldi. Yeniçerilerin yanı sıra taşra yöneticileri ve ayanlar iktidarın kendilerine geçmiş olmasını menfaatleri için kullandılar. Askerlik alanındaki yardımlarının karşılığında bu gruplar çeşitli iltizam ve malikaneler aracılığıyla devlet gelirlerinden faydalanma imtiyazlarını korudular. Kayd-ı hayat şartıyla verilen bu gelirleri elde etmeye devam eden birçok muhassıl, mütesellim ve voyvoda bu gelirleri miras yoluyla devredilebilen daimî gelir kaynağına dönüştürmeyi başardılar.

On sekizinci yüzyılın ilk yarısında bile Avusturya Habsburgları, Venedik ve Rus hasımlarıyla mücadele edebilen, hatta bu mücadelede kısmî başarılar elde eden Osmanlı ordusu, Osmanlı askerî gerilemesinin abartılı şekilde ele alınmaması konusunda bizleri uyarmaktadır. Ayrıca on yedinci yüzyıl Batı ve Orta Avrupası'ndaki beşerî, ekonomik ve mali kaynaklara erişimleri sınırlı olan hükümdarların savaş çabalarında hayati öneme sahip müteşebbis asker tedarikçileri gibi on sekizinci yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ayanlar da savaşlarda aracı konuma geldiler. On yedinci yüzyılda Avrupalı askerî müteşebbis ve Osmanlı ayanları arasındaki muhtemel paralellikleri ortaya koyabilmek için yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Osmanlı adem-i merkeziyetçiliği meselesinin savaş maslahatının özelleştirilmesi, müteşebbis asker tedarikçilerin ortaya çıkışı gibi daha geniş bir bağlamda ele alınması gerektiği kanaatindeyim. Taşıdığı siyasi risklerine rağmen akitli sistemin sınırlı mali, kurumsal ve idari yeteneklerin oluşturduğu sorunları çözmede etkili bir yöntem olduğu genel olarak kabul edilmektedir -ki bu durum özellikle "kaynaklara doğrudan erişim üzerinde bir askerî olanağı elde tutmaya" çalışan küçük devletler için geçerlidir.[124]

124 Parrott, "Cultures of Combat in the Ancien Régime", s. 527.

Osmanlıların sonuçları itibariyle mali ve askerî kayıplara yol açan yüzeysel tedbirleri uygulamaya koyma sebebi on sekizinci yüzyılda İstanbul'a kıyasla daha zengin beşerî ve askerî kaynaklara ve elbette ki daha büyük askerî güce sahip rakipleriyle –özellikle de Rusya- ile mücadele etmek zorunda kalmış olmasıyla açıklanamaz mı?

İbrahim Müteferrika, 1732'de basılan reform risalesinde "Hıristiyan" (bununla kastı Avrupa ve Rusya) orduların yapısını, iyi nizamını, (el bombaları atan askerlerle kuvvetlendirilmiş) piyade, süvari ve zırhlı askerlerin dengeli dağılımını ve bu gruplar arasındaki mükemmel işbirliğini övmektedir. Ayrıca ordu terkibinin "Hıristiyan" uzmanlarca çok önemli kabul edilmesinden dolayı orduların yapısı ve düzenini inceleyen yeni bir ilim dalı geliştirdiklerine dikkat çekmiştir. İbrahim Müteferrika'ya göre, "Hıristiyan" ordularının övgüye layık diğer özellikleri şunlardır: Askerlere verilen eğitim, talim ve disiplindeki üstün metotlar, birliklere her ay okunan askerî kural ve kanunlar, düzen ve disiplini sağlayan yüksek subay oranı, liyakata bağlı terfi imkânı, yeterli sayıda kumandan oluşu, kampların düzeni ve savunulması, askerî istihbarat ve karşıt-istihbarat, "geometrik şekilli" birlik oluşumu, savaşlarda karışıklığı ve firarı önlemeye yardımcı üniformalar ve kesintisiz ateş gücü sağlayacak yaylım ateşi metodu. Ne yazık ki Osmanlılar Avrupa ve Rus ordularındaki bu son gelişmelerden habersizdiler ve bu niteliklerin çoğundan mahrum olan orduları Avrupalı hasımlarına defalarca yenildi. Bu sebeple Müteferrika, Osmanlıların Avrupalı orduları ve yeni düzenlerini (*nizam-ı cedid*) taklit etmesi gerektiğini öne sürüyordu.[125]

Gerçekte Müteferrika, Rus reformlarını taklit etme işinin tek, hatta en önemli savunucusu değildi. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında III. Selim dönemindeki Osmanlı reformcuları için Rusya önemli bir ilham kaynağı ve model oluşturuyordu. Birçok risale Rusya'nın ordu ve sanayisinin modernleşmesine dikkat çekiyor,

125 Adil Şen, *İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-hikem fi nizâmi'l-ümem*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

şiddetin tek elde toplanması -tebaanın elinde silahın olmayışı- sayesinde devletin iyi işleyen doğasını methediyordu. Ayrıca, Rus serflerin zincire vurulmuş tutsaklar gibi boyunduruk altında hayat sürdürdüklerinden bahseden bu risaleler, Rusya'nın İstanbul'u ele geçirmesi durumunda Müslümanların ikinci sınıf vatandaş statüsüne indirgeneceği korkusunu da dile getiriyordu.[126]

Tüm bu risaleler ve modernleşme çabalarına rağmen yeniçeriler ve müttefikleri, III. Selim'in Batı-tarzı askerî, bürokratik ve finansal reformlarını "gavur sultan"ı öldürme pahasına engellemeyi başardılar. Kökten değişiklik getirecek reformlara ise ancak 1826'da, Büyük Petro'nun streltsiyi tasfiyesinden yaklaşık 125 yıl sonra, Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldıran II. Mahmud döneminde girişildi.

126 Bknz. Kahraman Şakul, "An Ottoman Global Moment: War of Second Coalition in the Levant", Georgetown Üniversitesi, Doktora Tezi (2009), s. 30–45 ve Hanioğlu, *Brief History*, s. 42–43.

8
MACAR TARİHYAZIMINDA OSMANLI İMGESİ

Bu kısa makalede 19. yüzyıl sonlarından 1990'lara kadar uzanan süreçte Macar tarihyazımında değişen Osmanlı imgesine dair genel bir değerlendirme yapılacaktır. Osmanlı İmparatorluğu tarihi, Ortadoğu ve Balkanlar'da kurulan devletlerin milliyetçi tarihyazımında genellikle olumsuz şekilde ele alınırken, Macar tarihyazımı ülkenin Osmanlı geçmişi hakkında birbirinden farklı görüşler ortaya koymuştur. Ortadoğu ve Balkanlar'daki yeni ulus devletler, tarihlerindeki Osmanlı hakimiyeti dönemini önyargıyla değerlendirmekte iken, Macarlar -bu tavrı etkileyen çeşitli siyasi ve kültürel gelişmeleri neticesinde- söz konusu dönemi ele almada daha dengeli bir yaklaşım göstermektedirler.

19. YÜZYIL ARKA PLANI[1]

On beşinci yüzyıl ortalarından itibaren Macar diplomatlar, seyyahlar, çevirmenler (dragomanlar) ve bilim adamları, Osmanlı tarihi ve kültürü hakkında önemli eserler ortaya koymuş, genel ifadeyle *Turcica* olarak adlandırılan ve Osmanlı Türklerinin tarih, din, gelenek ve benzeri yönlerini inceleyen külliyata değerli katkılarda bulunmuşlardır. Erken dönemde yazılan eserler Latince kaleme alınırken, Osmanlı İmparatorluğu tarihi üzerine ilk Macarca kitap, 1788–89 yıllarında Sámuel Decsy (1742–1816) tarafından *Osmanographia* başlığıyla üç cilt halinde yayımlanmıştır. Bu eserinde Decsy,

1 Bu makale yalnızca Macar tarihyazımında değişen Osmanlı imgesi ile ilgilidir. Macaristan'daki Türkçe ve Osmanlı araştırmalarının genel değerlendirmesi için bknz. Hóvári (1987); Ágoston (2002) ve Dávid-Fodor (2002).

Osmanlıların ve Osmanlı-Macar savaşlarının siyasi ve askerî tarihini yazmakla kalmamış, imparatorluğun coğrafyasını, idari sistemini ve dinî meselelerini titizlikle incelemiştir.

On dokuzuncu yüzyıl Macar tarihyazımı Alman ve Avusturya ekollerini takip etse de Osmanlılar üzerine yazılan eserlerde yerli motifler göze çarpmaktadır. Macar mültecilerin 1848–1849 devrimi sonrasında Osmanlı hükümeti tarafından sıcak bir şekilde karşılanması Macaristan'da Osmanlılar lehine bir hava yarattı. 1526'da Ortaçağ Macar Krallığı'nı yıkan ve on altıncı yüzyılın ortalarına gelindiğinde bu krallığın merkezî bölgelerini imparatorluklarının sınırlarına dahil eden *hostis naturalis* (tabii hasım) Osmanlı Türkleri, böylece, Macarların cömert destekçileri haline gelmiş oluyorlardı. Osmanlı hükümeti Habsburglara karşı yürütülen bağımsızlık savaşında yenilen Macar mültecilere korunma imkânı sağlamıştı. Diğer taraftan, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Osmanlı ilerlemesini engellemek için Macar savunma sistemini kuran ve bu sistemin devamlılığını sağlamakta önemli bir rol oynayan Habsburglar, Macarların bağımsızlık savaşını bastıran düşmanlar olarak görülmeye başlandı. Şaşırılmayacak şekilde Habsburglar, 1848–1849 sonrasında Macar tarihyazımı ve halk edebiyatında çoğu kez düşman olarak betimlendi. Kısacası, on dokuzuncu yüzyıl Macar milliyetçi tarihyazımı, Habsurgları ele alırken geleneksel Balkan tarihyazımının Osmanlı dönemini değerlendirirken yaptığı hataya düştü: Her ikisi de on dokuzuncu yüzyıl imgelerini önceki dönemlere yansıttı.

Avusturya-Macaristan Monarşisi sınırlarındaki Slav halkların milliyetçi/ayrılıkçı hareketleri, Pan-Slavizm korkusu ve Balkanlar üzerindeki siyasi talepleri giderek artan güçlü komşu Çarlık Rusyası'na karşı duyulan endişe, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında Macar siyasi düşüncesi ve tarihyazımını derinden etkilemiştir. Gyula Andrássy'nin 1870'lerin başındaki Dışişleri Bakanlığı sırasında, Rusya'nın Balkanlar üzerindeki etkisini dengelemek ve mevcut durumu muhafaza etmek üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü savunmak ve dahası İstanbul ile Slav karşıtı bir ittifak kurmak, Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin resmî politikası

haline geldi. Değişen bu siyasi şartlarla birlikte Macaristan'ın kuruluşunun birinci yılını kutlamaya yönelik hazırlıklar çerçevesinde Macarların Türk kökenleri hakkında dönemin bir kısım entelektüel çevrelerinde ve kitle iletişim araçlarında hararetle sürdürülen tartışmalar, Türk yanlısı güçlü bir siyasi havanın oluşumuna katkı sağladı. Macarların Türk ya da Ugor kökenleri hakkındaki "Uralca-Türkçe Savaşı" denilen ve bilim camiasını da aşan bu tartışmalar, toplumda Türklere ve Türk tarihi üzerine yapılan araştırmalara karşı büyük bir ilgi uyandırdı (Pusztay, 1977).

Türk yanlısı bu genel hava hiç kuşkusuz Türkoloji çalışmaları için güçlü kurumsal desteklerin oluşmasına da imkân sağladı. Macaristan'da muhafaza edilen Osmanlı arşiv belgelerinin tercüme ve tahlili hususunda büyük çaba sarf eden ilk bilim adamı János Repiczki'ye (1817–1855) 1850 yılında Peşte Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümü'nde ders verme hakkı tanındı. 1870'te aynı üniversitede, Avrupa'da Türkoloji çalışmaları alanında faaliyet gösteren ilk kurum ya da kürsü niteliğindeki, "Türk Filolojisi ve Macar Tarihöncesi Enstitüsü" açıldı. Macarların Türk kökenli oldukları iddiasının en ateşli savunucusu olan Ármin Vámbéry (1832–1913), yaklaşık 40 yıl boyunca bu kuruma başkanlık etti. Üniversitenin yanı sıra Macar Bilimler Akademisi de Türkçe çalışmalarının ana destekçilerinden biri oldu. József Thúry (1861–1906) ve Imre Karácson'nun (1863–1911) Kanuni Sultan Süleyman'ın (saltanatı 1520–1566) sefer rûznamçelerinin yanı sıra Tursun Bey, Aşıkpaşazâde, Neşrî, Ferdî, Lütfi Paşa, Kemalpaşazâde, Celalzâde Mustafa, Sâdeddin, Selânikî Mustafa, Peçevî, Koçi Bey, Evliya Çelebi gibi on beşinci-on yedinci yüzyıl Osmanlı vekayinamelerinden yaptıkları kısaltılmış tercümeler ve Antal Velics'in (1855–1915) Osmanlı vergi kayıtları, tapu defterleri, mevacib ve hazine defterlerinden yaptığı tercümeler Akademi tarafından desteklenmiş ve basılmıştır (Thúry 1893, 1896; Karácson 1916; Velics-Kammerer 1886, 1890).

Türkologların bu çalışmalarına paralel olarak Macar ve Viyana arşivlerinde çalışan tarihçiler de ülkenin Osmanlı geçmişine dair bazı eserler ortaya koydular. Ferenc Salamon'un (1825–1892) *Ungarn*

im Zeitalter der Türkenherrschaft başlığı ile 1887'de Almanca olarak da basılan *Magyarország a török hódítás korában* (Türk Hakimiyeti Döneminde Macaristan) adlı eseri, Macaristan'daki Osmanlı hakimiyetini, "Osmanlı ve Macar Yönetimi", "Hukukî Yapı", Vergi Sistemi", "Savaş", "Savunma ve Diplomasi" gibi başlıklar altında inceleyen ilk monografi olmuştur (Salamon 1864, 1885; 1887). Ünlü Viyanalı Macar tarihçiler grubunun bir üyesi olan Sándor Takáts (1860–1932), 1898–1903 arasında Avusturya *Hofkammerarchiv*'de arşivci-tarihçi olarak çalışmış, Viyana ve Macar arşivlerinde otuz yılı aşkın bir süre devam eden araştırmaları sonucunda otuz kitap ve altı yüz makale yayınlamış ve çalışmalarının önemli bir kısmında Osmanlı-Macar serhad hayatını incelemiştir. Ne var ki Takáts, *Ausgleich* olarak adlandırılan 1867'deki Avusturya-Macaristan uzlaşmasından duyduğu memnuniyetsizliği Habsburg aleyhtarı fikirlerle on altıncı ve on yedinci yüzyıllara yansıtmış ve Macaristan'ın Osmanlı geçmişini Osmanlı yanlısı ve Habsburg karşıtı bir bakışla, ancak oldukça renkli bir şekilde ele almıştır. Takáts, Osmanlı-Macar sınırının askerî, mali ve idari boyutları gibi geleneksel konuların yanı sıra galiplerin ve mağlupların hayatlarını aynı heyecanla incelemiştir. Makalelerinde, Osmanlı eyalet ve sancak idarecilerini (paşa ve beyleri), kılavuzları, martolosları, tüccarları, esirleri, diplomatları, dragomanları, katipleri, firarileri ve Osmanlı garnizonundaki saz şairlerini incelediği gibi Macar tarafındaki generallere, askerlere, esirlere, köylülere, çobanlara, canbazlara, şehir ve köy idarecilerine, zanaatkarlara, fıçı ustalarına, tüccar ve değirmencilere de yer vermiştir. Takáts'ın Macaristan'daki Osmanlı hakimiyetini idealize eden görüşlerinin dikkatle kullanılması gerekirken balıkçılık, bahçecilik, arıcılık, şarap, bira ve tuz üretimi, madencilik, cam işçiliği, gemi inşası, kale yapımı, yeme-içme adetleri, evlilikler gibi sınırdaki gündelik hayatın tarihi diyebileceğimiz konulara ilişkin arşive dayalı araştırmaları değerini halen korumaktadır (bknz. Takáts 1915; 1928; 1956; 1958; ayrıca, Vardy 1985a). Takáts'ın Macar tarihyazımı üzerindeki etkisi, eserleri geniş bir kesim tarafından okunmasına rağmen bir ekol kuramaması nedeniyle sınırlı kalmıştır. Yirmin-

ci yüzyılın ilk yarısında Macar tarihyazımını şekillendiren kişi Osmanlılar hakkında oldukça farklı görüşlere sahip olan Gyula Szekfű (1883–1955) olmuştur. Szekfű, bugün de ülkenin en etkili üniversitesi olan Budapeşte Üniversitesi'nde ders veren nüfuzlu bir tarih profesörüydü. Bir dönem Macaristan Kültür Bakanlığı da yapan önemli Ortaçağ uzmanı Bálint Hóman (1885–1951) ile Macar tarihi üzerine Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde *Magyar történet* (Macar Tarihi) başlıklı temel eseri kaleme almıştır.

SAVAŞ ARASI DÖNEM

Macar *Geistesgeschichte* (düşünce tarihi) ekolünün kurucusu ve Habsburg yanlısı dindar bir Katolik olan Szekfű, "Türk sipahilerinin ayak bastığı yerlerde bir daha ot bile bitmeyeceği" fikrine okuyucularını inandırdı (Bu ifadeyi Káldy-Nagy 1970a, s. 5'ten İngilizceye çeviren ve iktibas eden Vardy'dir, bknz., 1985b, s. 150). Szekfű, *Magyar történet*'in ilgili bölümlerinde ülkenin tarihî dönüşümünün engellenmesi, ekonomik ve sosyal yönden geri kalması, yarı çorak *puszta* (bozkır) iklimi, Büyük Macar Ovası'nın ağaçsız bırakılması, kuraklaşması ve bitki örtüsünün bozulması gibi olayların müsebbibi olarak "Türkler"i gösterdi. Dahası, "Türk Dönemi"nde Macar nüfusunun azaldığını ve bu durumun Macar topraklarının üçte ikisi ile Macarca konuşan nüfusun üçte birinin kaybına yol açan trajik Trianon Barış Antlaşması'nın (4 Haziran 1920) imzalanmasına yol açtığını iddia etti (Hóman-Szekfű 1935–36, ayrıca bknz., Vardy 1976, s. 62–71; 82–89; 1985b). İlk baskısı 1930'ların ortalarında yapılan *Magyar történet* kısa zamanda standart tarih kitabı haline geldi ve İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki siyasi değişikliklere rağmen tarihçiler üzerinde büyük ölçüde etkili olmaya devam etti. Söz konusu kitap, Budapeşte Üniversitesi'nde eğitimime devam ettiğim 1980'lerin başında hâlâ "gayr-i resmî" ders kitabı olarak kullanılıyordu ve 1990'da tekrar basıldı.

Szekfű'nün Osmanlılarla ilgili tezlerine zaman zaman itiraz edildi, ancak karşıt görüş bildirenlerden hiçbiri onun kadar etkili olamadı. Örneğin, rakip *Kulturgeschichte* (Kültür Tarihi) ekolünün

en etkili temsilcisi ve bu ekole ait 5 ciltlik *Magyar művelődéstörténet* (Macar Kültür Tarihi) kitabının iki editöründen biri olan Sándor Domanovszky (1877–1955), on sekizinci yüzyılda Habsburglar tarafından uygulanan iskân politikasının ülkenin Macar ve Macar olmayan nüfus oranının değişmesine yol açtığını, ayrıca yine Habsburglara ait *divide et impera* (böl ve yönet) politikasının ülkede ayrılıkçı-milliyetçi hareketlerin doğuşuna sebep olduğunu iddia etti (Domanovszky, vd. 1939–1942, yeniden basım 1990, 1993). Aynı okulun bir diğer temsilcisi Jolán Majláth ise Habsburg idaresindeki köy ve *oppida* denilen pazar kasabalarında halkın yerleşik soylu sınıfın ağır ekonomik ve hukuki kontrolleri altında kaldığını ve bu nedenle ekonomik ve sosyal açıdan gelişemediğini, fakat buna karşılık Osmanlı idaresindeki topraklarda Macar aristokrasisinin yokluğunun köy ve kasabalarda görece daha özgür ve zengin bir şehirli sınıfının doğmasına yardım ettiğini, daha sonraları ise bu sınıfın azımsanamayacak derecede sermaye biriktirerek kendilerine ait bir şehirli kültürü geliştirdiğini iddia etti. Osmanlı hakimiyeti, Majláth'a göre, toplumun geniş bir kesimine kölelikten kurtulma fırsatı yaratmıştı. (Majláth, 1943).

Szekfű'nün önyargılı görüşleri, Osmanlı arşiv çalışmaları ve paleografyasının kurucusu Lajos Fekete (1891–1969) tarafından da itiraz gördü. Küçük bir bölümde Türkoloji profesörü olan Fekete çok sayıda öğrenci üzerinde etkili olamadı, fakat yine de Szekfű'nün tezlerindeki hataları düzelten ilk çalışmaları ortaya koyabildi. Fekete'nin Osmanlı paleografyası ve diplomatikası üzerine Almanca kaleme aldığı eserler (Fekete, 1926; 1955) Macaristan sınırları dışında çok iyi bilindiği halde, diğer bazı yayınları pek bilinmemektedir. Oysaki bir Osmanlı sancağının tereke defterini de yayımlamıştır (Fekete, 1942; 1943; 1960). Bunların dışında Fekete, Macaristan'daki Osmanlı hakimiyetine dair yüzlerce Osmanlıca belgenin kısa Macarca özetini bir seri halinde yayımlamıştır (bu eserlerin birçoğu 1993'te yeniden basıldı). Bu çalışmalar sonucunda Osmanlılar tarafından fethedilmiş topraklardaki vergi sistemi,

Osmanlı idaresi, Osmanlı döneminin ekonomik ve sosyal hayatına dair var olan delillerin sayısı çoğaldı ve önceden birçok konuda Macar tarihyazımına hakim olan önyargılı görüşler ciddi şekilde sorgulanmaya başlandı. Fekete'nin Macaristan'daki Osmanlı hakimiyetine dair düşüncelerinin güçlü bir sentezi olan *Osmanlı Hakimiyetindeki Buda ve Peşte*'nin 1944 baskılı 460 sayfalık etkileyici monografisi[2] ve bunun yanı sıra Osmanlı tımar sistemi, merkez ve taşra bürokrasisi ile Osmanlıların coğrafya bilgisine yönelik diğer araştırmaları ülkenin Osmanlı geçmişi üzerine dengeli ve çok yönlü bir bakış sunmuştur.

1980'LERİN SONLARINA KADAR MARKSİST VE MARKSİST OLMAYAN TARİHYAZIMI

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan politik değişim Macaristan'daki tarih çalışmaları için de oldukça farklı bir atmosfer yaratmıştır. Savaş-arası dönemin en seçkin hocaları üniversitelerdeki görevlerinden alındılar, fakat yine de içlerinden yeni Marksist ideoloji ve metodu benimsemiş olanlardan -ya da en azından benimsemiş görünenlerden- bazılarına ders verme hakkı tanındı. Yeni "Kaba Marksist" ideolojiyi reddedenler, üniversite ve araştırma kurumlarından ayrılmaya zorlandı. 1956 Macar Devrimi'nden sonra iktidara gelen ılımlı Kádár döneminin (1956–1988) ikinci on yılında bu kişilerin birçoğu kendi alanlarına dönüp arşiv ve kütüphanelerdeki çalışmalarına devam edebildi. Bu şartlar altında sürdürülen araştırmaların -mevcut ideolojiyi tehdit eder nitelikte olmadığı müddetçe- yayımlanmalarına izin veriliyordu.

1950'lerin düşük standartlı "Kaba Marksist" akımından kaçabilmenin bir diğer yolu, kaynak eser basımı ve Macar tarihçilerinin geleneksel eğitim sahası olan ve müsamaha gösterilerek belli başlı üniversitelerde öğretimine devam edilmesine izin verilen *Hilfwissenschaften* (tarihyazımının yardımcı dalları olan paleografya, tarihî coğrafya, kronoloji, vb.) alanında çalışmaktı. Türkoloji çalışmaları

2 Bu monografinin 1976'da yapılan kısaltılmış İngilizce baskısı asıl metnin beşte biri kadardır (bknz. Fekete 1976).

sahasını gerilemekten kurtaran şey Macar ekolünün filoloji ve *Quellenkunde*'ye (kaynak tetkiki) yönelimi oldu. Dilbilimi, paleografya ve kaynak eserlerin basımı üzerinde çalışmak yeni rejimin ideologları tarafından zararsız kabul ediliyordu. Lajos Fekete ve Budapeşte Üniversitesi Türkoloji Bölümü'ndeki halefi olan öğrencisi Gyula Káldy-Nagy'nin Budin hazine defterleri çevirileri ile Osmanlı vergi sistemi, idari teşkilatı, tımar sistemi ve ticaret alanlarındaki çığır açan çalışmalarının (Fekete–Káldy-Nagy, 1962a; 1962b ve Káldy-Nagy'nin kaynakçada verilen diğer eserleri) bu dönemde yayımlanmış olmaları tesadüfî değildir.

Gyula Káldy-Nagy, hocasının öncülüğünü yaptığı tahrir defteri tercümelerine devam ederek Macaristan'daki Osmanlı eyalet ve sancaklarına ait birçok defterin Macarca çevirilerini yayımladı (Káldy-Nagy 1960; 1971; 1977; 1982; 1985; 2000). Macar defteroloji ekolünü dar bir alanda çalışmakla itham eden sonraki kuşakların, seleflerinin hangi politik ve kültürel şartlar altında eser verdiklerini hatırda tutmaları gerekir. Ayrıca, *Quellenkundliche* eğilimli çalışmaların devam etmesi sadece kısıtlayıcı politik şartlar yüzünden değildi. Aynı dönemde, bu ekolün Macaristan dışındaki diğer takipçileri de defteroloji üzerinde büyük mesai harcadılar (ABD'de Tibor Halasi-Kun ve Gustav Bayerle ya da Almanya'da Josef Matuz ilk akla gelen isimlerdir). Ancak Macaristan'da, gelenek ve eğitimin yanı sıra siyasi şartlar da Osmanlı üzerine çalışanların nasıl bir yol izleyeceklerini belirlemede etkili olmuştur. *Quellenkundliche* eğilimi, Doğu Avrupa'da önemli disiplin ve geleneklerin kaybolduğu ya da susturulduğu 1950'lerden 1970'lere kadar olan dönemde, mevcut bilgi birikimi, teknik ve metodun yeni nesil tarihçilere ve Osmanlı uzmanlarına aktarılmasında faydalı oldu.

Osmanlı imgesi açısından 1950'ler ve 60'lar, on dokuzuncu yüzyıl milliyetçi tarihyazımına ait klişelerin Marksist kılıf ve ifade biçimleriyle yeniden canlanmasına şahit oldu. On dokuzuncu yüzyıl sonu Habsburg karşıtı mütalaalardan izler taşıyan terminoloji, gerek Osmanlıları gerekse Habsburgları on sekizinci yüzyılın başlarından beri bilinen bir tabirle, Macar halkını yöne-

timleri altında aynı oranda ezen "iki tiran" şeklinde tanımladı. Marksist tarihyazımının ortaya koyduğu ilk eserlerde on altıncı yüzyıl, sınır kalelerinde hizmet veren köylü kökenli askerlerin Macar halkının özgürlüğü için Türklere karşı kahramanca mücadele verdiği yüzyıldı. On yedinci yüzyıl ise bağımsızlık amacıyla yine bu garnizon askerlerinin yürüttüğü birçok Habsburg karşıtı savaşa tanıklık ediyordu. Ne var ki bu durum, 1960'ların sonu itibariyle özellikle akademik araştırmalarda ve -daha az olmakla birlikte- üniversite ders kitaplarında ayrıntılı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı hakimiyeti, yine de, mütevazı seviyede ilgi görmeye devam etti. Örneğin, 1980'lerin ortalarına kadar, 1526–1780 dönemini kapsayan 625 sayfalık resmi üniversite ders kitabında "Türk Hakimiyeti" ile ilgili bölüme sadece 24 sayfa ayrıldı. Ayrıca bu sayfalarda, Osmanlı idare ve vergi sistemi, Macar nüfusunun azalması ve ekonomik gerileme gibi konulara değinildi (H. Balázs-Makkai, 1972, s. 42–53, 266–277).

Büyük oranda Osmanlı tarihi uzmanlarının elde ettiği sonuçların etkisiyle Macar tarihyazımı 1970'ler ve 80'lerde ülkenin Osmanlı geçmişine dair daha dengeli bir yaklaşım ortaya koyabilmiştir. Macar ve Habsburg belgeleri ile çalışan tarihçiler, Osmanlı tarihi uzmanları ile birlikte, dönemin Marksist tarihyazımının gözde konuları olan ticaret, tarım, pazar kasabaları, köylülük, Macar ve Habsburg askerî tarihi üzerine ufuk açıcı eserler ürettiler. Bu eserler arasında ticaret, tarım ve köylülük üzerine Zsigmond Pál Pach (1919–2001), Győző Ember (1909–1993), László Makkai (1914–1989), Ferenc Maksay (1916–1984), Imre Wellmann (1909–1994) ve Vera Zimányi'nin (1930-) çalışmaları; madencilik üzerine Gusztáv Heckenast (1922–1999) ve Oszkár Paulinyi'nin (1899–1982) araştırmaları; Macar-Osmanlı çifte vergilendirmesi (*condominium*) üzerine monografiarıyla Ferenc Szakály'nin (1942–1999) eserleri; siyasi tarih alanında Domokos Kosáry (1913–2007), Gábor Barta (1943–1995) ve Ágnes Várkonyi'nin (1928-) ve askerî tarih üzerine Géza Perjés (1917–2003), Imre Szántó (1920–1993) ve Gyula Rázsó'nun

(1930–2007) incelemeleri özellikle önemlidir. Osmanlı idaresindeki topraklar, Ferenc Szakály'nin eserleri haricinde, genelde bu çalışmaların kapsamı dışında kalmıştır. Szakály, Macar kaynaklarını kullanarak Osmanlı idaresindeki bölgelerin sosyal ve ekonomik tarihini araştırmak için geniş bir mesai harcamış ve her zaman aynı fikre sahip olmasa da Osmanlı tarihçilerinin bulgularını eserlerinde kullanmıştır. Osmanlı hakimiyeti hakkındaki genel değerlendirmeleri olumsuz olan Szakály, diğer taraftan Osmanlı bürokrasisi ve askeriyesinin başarılarını takdir etmiştir. Szakály, Osmanlı tarihi üzerine çalışan meslektaşlarının eserlerini büyük bir şevkle okurken bir taraftan da onları Macaristan'ın Osmanlı asırlarının anlaşılmasında daha önemli gördüğü konular üzerinde çalışmaya sevk etmiştir. Buna ilaveten Szakály, Osmanlı idaresindeki topraklar hakkında Macar ve Habsburg kaynaklarında rastladığı olumsuz yaklaşımlar için her zaman Osmanlıları suçlamamış, Osmanlı tarihçilerinin bulguları ışığında görüşlerini gözden geçirmeye hazır olduğunu belirtmiştir. Szakály, Türk savaşlarının ekonomi ve nüfus üzerindeki etkileri gibi konularda Osmanlı hakimiyetinin olumsuz etkilerine vurgu yapsa da özellikle son çalışmalarında Macar toplumunun ve kurumlarının Osmanlı hakimiyeti altında güçlendiğine dikkat çekmektedir (Szakály, 1994; 1995, özellikle s. 413–426; 1997). Osmanlı zamanında Macaristan'da Macar idari ve yargı kurumları ile vergi sisteminin nasıl işlediğine dair araştırmalarında iki çalışmasını *condominium* denilen Macar-Osmanlı ortak yönetimine ayırmıştır (Szakály, 1981; 1997).

Lajos Fekete'nin yetiştirdiği son öğrencilerden olan Klára Hegyi, Osmanlı ve Macar belgelerini kullanarak imparatorluğun Macar eyaletlerindeki hakimiyetinin sınırlarını göstermiş ve Osmanlı Macaristan'ında varlığını sürdüren Macar kurumlarının rol ve işlevleri hakkında yeni örnekler ortaya koymuştur (Hegyi 1976; 1995; Hegyi-Zimányi 1989). Macaristan'daki Osmanlı garnizonları üzerine kaleme aldığı son eser Osmanlı serhaddindeki askerî teşkilat hakkında yazılmış en ayrıntılı monografidir (Hegyi 2007).

SON GELİŞMELER: 1990'LAR

1980'lerde hemen hemen hepsi Gyula Káldy-Nagy'nin öğrencisi olan üçüncü kuşak Osmanlı tarihçileri yetişti. Bu grubun en dikkat çekici özelliği, büyük çoğunluğunun Türkolog olarak değil, hem tarihçi hem de Osmanlı uzmanı olarak eğitim almış olmalarıdır. Bu durum, on dokuzuncu yüzyıldan bu yana belki de ilk defa Osmanlı tarihçilerinin Macar tarihyazımında daha geniş bir okuyucu kitlesi ve nüfuz alanına sahip olmaları anlamına geliyordu. Bu kuşaktan olup üniversitede hocalık yapanlar ders kitapları hazırladılar ve Türkoloji bölümlerinde okuyan az sayıdaki öğrenciye kıyasla yüzlerce öğrenciye Osmanlı tarihi okuttular. Araştırma kurumlarında görev yapanlar ise önemli proje ve yayınlara aktif olarak katıldılar. Bunlar kadar önemli olan başka bir durum ise sayıları on-on beş civarında olan bu yeni Osmanlı uzmanı ve Macar tarihçileri topluluğunun, özellikle daha bireysel çalışan ve ilişkileri pek de dostane olmayan bir önceki kuşağa kıyasla, iyi geçinebilmeleri ve birlikte ortak projelere imza atmış olmalarıdır. Macar Bilim Araştırma Fonu (OTKA) ve Macar Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü tarafından finanse edilen bazı projelerde, bu grubun ortaya koyduğu araştırmaların sonuçlarını İngilizce yayımlanması ve böylece bu sonuçların daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaştırılması hedeflenmiştir (bknz. Dávid-Fodor 1994; 2000; 2007).

Söz konusu kuşağın araştırma konuları, seleflerine kıyasla oldukça çeşitlidir ve sadece Osmanlı Macaristanı ile sınırlı kalmamıştır. Son yapılan araştırma projeleri Osmanlı Macaristanı'nın idari, ekonomik, sosyal ve kültürel tarihi (Dávid, 1997; 2005; Gerelyes-Kovács 2003; Gerelyes, 2005a; 2005b; Ágoston-Sudár, 2002; Sudár, 2005); Osmanlı-Habsburg serhaddinin mukayeseli incelemesi (Dávid-Fodor, 2000; Ágoston, 1998; 2003; Pálffy, 1999); Osmanlı politikası, imparatorluk ideolojisi, Osmanlı istihbaratı, Kırım Tatarları'nın Macaristan'daki faaliyetleri, İstanbul ile tâbisi Erdel Prensliği arasındaki ilişkiler (Fodor, 1991; 2000; 2001; Ágoston, 2007; Ivanics, 1994; Papp, 2003); Osmanlı tarihi demografisi ve prosopografisi ile Osmanlı savaş ve silah endüstrisi (Dávid, 1997; 2005; Ágoston,

1999; 2005; ayrıca bknz. Dávid-Fodor, 2002 ve Dávid-Fodor, 2000 bibliyografyası) gibi çok farklı alanı kapsamaktadır. Osmanlı imgesi açısından bakıldığında, bu dönemde yapılan çalışmalar arasında Macaristan'daki Osmanlı geçmişine yönelik olumsuz bakışın birçok boyutuna itiraz eden örneklerden yalnızca ikisine dikkat çekeceğim. Gyula Káldy-Nagy (1970a; 1970b) ve hocasının demografi ile ilgili araştırmalarını devam ettirmekle kalmayıp geleneksel defterolojiyi Avrupa'daki tarihî demografi metotlarıyla birleştiren Géza Dávid ile Osmanlı öncesi Macaristanı'nın nüfus hareketlerini gösteren kaynakları keşfeden Erik Fügedi ve András Kubinyi'nin araştırmaları, ülke nüfusunun on altıncı yüzyılda azalmasına yönelik eski düşüncelerin yeniden gözden geçirilmesine katkı sağlamıştır. Géza Dávid'in mufassal ve icmal tahrir defterleri yanı sıra Macar belgelerine dayalı çalışmaları, önceden iddia edildiğinin aksine, on altıncı yüzyılda Macaristan'ın nüfusunda bir azalma yaşanmadığını ortaya koymuştur (Dávid 2007, 142–148). Ayrıca Dávid, en azından 1540'lar ve 50'lerdeki göç oranının önceden kabul edilen orandan daha az olduğunu (yıllık ortalama % 0,6) ispat etti (Dávid, 1997, özellikle s. 37–77).

Bu bulgu, 1570'ler ve 80'lerde Osmanlı İmparatorluğu'nun Macaristan eyaletlerindeki ekonomik durumunun güçlendiğine dair benim ve Ferenc Szakály'nin ulaştığı sonuçlarla uyumluluk göstermektedir. Szakály, söz konusu tarihlerde Osmanlı hakimiyetindeki bölgeler üzerinde Macar vergilendirmesinin güçlendiğini belirtmişti (Szakály, 1994). Buna ilaveten, yaptığım araştırmalar merkeze uzak konumdaki bu eyaletlerde Osmanlıların mali durumunun aynı yıllarda iyileştiğini göstermektedir. Budin hazinesine ait basılmamış yıllık masraf defteri, 1559/1560'ta eyalet gelirlerinin masraflarının ancak üçte birini karşıladığını, ancak 1570'lerde ve 1580'lerin başlarında gelirlerin toplam masrafın %90'ından fazlasını karşılayabildiğini göstermektedir. Başka bir deyişle, Budin, kısa bir süreliğine de olsa, neredeyse kendi kendine yetebilecek durumda idi. Macar ve Osmanlı mali ve vergi kayıtları ile nüfus hareketleri ve sığır ticaretine yönelik veriler, 1568'de imzalanan Osmanlı-

Habsburg Barış Antlaşması sonrasında ekonomik bir iyileşmenin varlığını göstermektedir. Bu demektir ki Macaristan, savaşlara ve Osmanlı fethine rağmen, Szekfű ve takipçilerinin Türk aleyhtarı önyargılı tarih ekolünün düşünemeyeceği şekilde, on altıncı yüzyıl Avrupası'ndaki ekonomik gelişmeleri aşağı-yukarı aynı çizgide takip etmiştir (Ágoston, 1992; 2000; Ágoston-Oborni, 2000).

Macaristan'daki bu son gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü topraklarda bugün kurulu birçok ülkede, Avrupa'da ve ABD'de görülen eğilimlerle paralellik arz eder. ABD'dekiler dışında, diğer ülkelerde çalışan Osmanlı uzmanları ve tarihçiler, kendi tarihleri ile Osmanlı çalışmaları arasında ilgi kurmada sorun yaşamamaktadırlar. Osmanlılar tıpkı Balkanlar, Karadeniz kıyıları, Akdeniz ve Ortadoğu tarihinin olduğu gibi Macaristan tarihinin de ayrılmaz bir parçasıdır. Dolayısıyla Osmanlı çalışmaları, Macar ve Avrupa tarihyazımında bir yer edinmiş ve birçok üniversitenin tarih bölümünde müstakil bir ders olarak okutulur hale gelmiştir. Macaristan'daki tarih öğrencilerinin çoğu, Türk, Avrupalı ve Amerikalı Osmanlı tarihçilerinin çalışmalarından haberdardır ve *feudum*, şövalye, Venedik Senatosu kadar, Osmanlı tımar sistemi, devşirme ya da Divan hakkında bilgi sahibidirler. Bu durum, Macaristan ve diğer ülkelerde ilk bakışta yararlı gibi gözükse de içinde bazı tehlikeleri barındırmaktadır. Örneğin, imparatorluğu Macar, Bulgar, Suriye veya Irak eyaletlerinden ibaret görerek genellemeler yapmak ya da bu eyaletlerin kendisine has özellikleri ve tekil durumlarını sanki tüm Osmanlı coğrafyası ve tarihinin genel eğilimleriymiş gibi göstermek oldukça cazip görünebilir. Bu tehlikeli duruma düşmemek için verilebilecek tavsiyelerden biri, belli bir eyaleti ele alırken onun çok-kültürlü, çok-dinli ve çok-dilli bir imparatorluğun parçası olduğunu hatırda tutmak ve bu bölgenin belli bir zaman dilimi içinde kendisine özgü hususiyetlerini değerlendirirken diğer bölgelerle taşıyabileceği ortak özellikleri de göz önünde bulundurmak olabilir. Macaristan'ın Osmanlı hakimiyetinde kalan bölgelerini imparatorluğun diğer sınır eyaletlerinden biri gibi gören ve imparatorluğu bir bütün olarak

ele alan Macarca çalışmalar her geçen gün artmaktadır. 1990'ların "yayın devrimi" sonrasında birçok eski ve yeni yayınevi Macar ve Avrupa tarihini farklı sentezlerle ele almaya karar verdiler. Bu minvalde yazılan kitaplardan bazılarının on binlerce satması sayesinde her nesilden Osmanlı tarihçisi için kendi araştırmalarındaki bulguları geniş bir okuyucu kitlesi ile paylaşmak adına çok önemli bir fırsat doğmuş oldu.

Avrupa ve ABD için olduğu kadar Macaristan için de oldukça sevindirici olan bir diğer gelişme ise bazı genç Osmanlı tarihçilerinin hem meslek içi hem de disiplinlerarası çalışmalarda kullanabilecekleri birçok yeni beceriler kazanarak eğitim alıyor olmalarıdır. Avrupa ve Osmanlı tarihi çalışmaları için gerekli olan dil, paleografya ve metot bilgisine sahip birçok genç tarihçi yetişiyor. Yakın zamanda bilim adamı sıfatı kazanacak olan bu öğrenciler İstanbul'daki arşivler kadar Viyana, Venedik, Simancas, St. Petesburg ve Moskova gibi bir ya da birçok Avrupa arşivinde araştırma yapabileceklerdir. Bu sevindirici gelişme, Macaristan söz konusu olduğunda elinizdeki bu kitabın kendisine adandığı hocamız Profesör Káldy-Nagy sayesinde gerçekleşmiştir.

"MACAR TARİHYAZIMINDA OSMANLI İMGESİ" MAKALESİNE AİT KAYNAKÇA

Adanır, F.-Faroqhi, S. (2002): *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography*. (The Ottoman Empire and its Heritage 25). Leiden-Boston [Mass.]-Köln.

Ágoston, G. (1992): *A hódolt Magyarország*. Budapeşte.

Ágoston, G. (1998): "Habsburgs and Ottomans: Defense, Military Change and Shifts in Power". *TSAB*, 22/1, 126–141.

Ágoston, G. (1999): "Ottoman Warfare, 1453–1826". Black, J. (ed.): *European Warfare, 1453–1815*. Londra, 118–144.

Ágoston, G. (2000): "The Costs of the Ottoman Fortress-System in Hungary in the Sixteenth and Seventeenth Centuries". Dávid - Fodor (2000), 195–228.

Ágoston, G. (2002): "Politics and Historiography: The Development of Turkish and Balkan Studies in Hungary and the Hungarian Research Institute in İstanbul". Güzel, H. C. vd. (ed.): *The Turks*. Ankara, 4, 708–713.

Ágoston, G. (2003): "A Flexible Empire: Authority and its Limits on the Ottoman Frontiers". *International Journal of Turkish Studies*, 9/1–2 (2003), 15–31.

Ágoston, G. (2005): *Guns for the Sultan. Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*. Cambridge.

Ágoston, G. (2007): "Information, Ideology, and Limits of Imperial Policy: Ottoman Grand Strategy in the Context of Ottoman-Habsburg Rivalry". Aksan, V. H. - Goffman, D. (ed.): *The Early Modern Ottomans. Remapping the Empire*. Cambridge, 75–103

Ágoston, G. - Oborni, T. (2000): *A tizenhetedik század története* . Budapeşte.

Ágoston, G. - Sudár, B. (2002): *Gül Baba és a magyarországi bektasi dervisek* . Budapeşte.

Dávid, G. (1997): *Studies in Demographic and Administrative History of Ottoman Hungary*. İstanbul.

Dávid, G. (2005): *Pasák és bégek uralma alatt. Demográfiai és közigazgatástörténeti tanulmányok*. Budapeşte.

Dávid, G. (2007): "Die Bevölkerung Ungarns im 16.–17. Jahrhundert". *Historische Demographie Ungarns (896–1996)*. (Studien zur Geschichte Ungarns 11). Herne, 135–180.

Dávid, G. - Fodor, P. (ed.) (1994): *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*. Budapeşte.

Dávid, G. - Fodor, P. (ed.) (2000): *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*. (The Ottoman Empire and its Heritage 20). Leiden-Boston [Mass.]-Köln.

Dávid, G. - Fodor, P. (2002): "Hungarian Studies in Ottoman History". Adanır - Faroqhi (2002), 305–349.

Dávid, G. - Fodor, P. (ed.) (2007): *Ransom Slavery Along the Ottoman Borders - Early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries*. (The Ottoman Empire and its Heritage 37). Leiden-Boston [Mass.]-Köln.

Decsy, S. (1788–1789): *Osmanografia, az az A'Török Birodalom' természeti, erköltsi, egy-házi, polgári, 's hadi állapottyának, és a'magyar királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásainak summás leirása* . I-III. Viyana.

Domanovszky, S. vd. (ed.) (1939–1942, yeniden basım 1990, 1993): *Magyar művelődéstörténet*. I-V. Budapeşte.

Fekete, L. (1926): *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatik der türkischen Botmässigkeit in Ungarn*. Budapeşte.

Fekete, L. (1932): *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy, 1606–1645*. Budapeşte.

Fekete, L. (1942): *A törökkori Vác egy XVI. századi összeírás alapján*. Budapeşte.

Fekete, L. (1943): *Az esztergomi szandzsák 1570. évi adósszeírása*. Budapeşte.

Fekete, L. (1944): *Budapeşte a törökkorban*. Budapeşte.

Fekete, L. (1955): *Die Siyāqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung. Beitrag zur türkischen Paläographie mit 104 Tafeln*. I-II. Budapeşte.

Fekete, L. (1960): *Das Heim eines türkischen Herrn in der Provinz im XVI. Jahrhundert*. Budapeşte.

Fekete, L. (1976): *Buda and Pest under Turkish Rule*. Budapeşte.

Fekete, L. (1993): *A hódoltság török levéltári forrásai nyomában*. Budapeşte.

Fekete, L.- Káldy-Nagy, Gy. (1962a): *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda (Ofen) 1550–1580. Türkischer Text*. Budapeşte.

Fekete, L.- Káldy-Nagy, Gy. (1962b): *Budai török számadáskönyvek 1550–1580*. Budapeşte.

Fodor, P. (1991): *Magyarország és a török hódítás*. Budapeşte.

Fodor, P. (2000): *In Quest of the Golden Apple. Imperial Ideology, Politics, and Military Administration in the Ottoman Empire*. İstanbul.

Fodor, P. (2001): *A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről*. Budapeşte.

Fodor, P. (2006): *Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16–17. század fordulóján* . Budapeşte.

Gerelyes, I. (ed.) (2005a): *Turkish Flowers. Studies on Ottoman Art in Hungary*. Budapeşte.

Gerelyes, I. (2005b): "A History of Research in Hungary into Ottoman Art", Gerelyes (2005a), 11–18.

Gerelyes, I.- Kovács, Gy. (ed.) (2003): *Archeology of the Ottoman Period in Hungary*. Budapeşte.

H. Balázs, É.- Makkai, L. (ed.) (1972): *Magyarország története 1526–1790. A késő feudalizmus korszaka*. Budapeşte.

Hegyi, K. (1976): *Egy világbirodalom végvidéken*. Budapeşte.

Hegyi, K. (1995): *Török berendezkedés Magyarországon* . Budapeşte.

Hegyi, K. (2007): *A török hódoltság várai és várkatonasága* . I-III. Budapeşte.

Hegyi, K.- Zimányi, V. (1989): *The Ottoman Empire in Europe*. Budapeşte.

Hóman, B.- Szekfű, Gy. (1935–1936): *Magyar történet*. I-V. (Tıpkıbasım 1990). Budapeşte.

Hóvári, J. (1987): Adalékok a magyarországi török hódoltság történetének historiográfiájához. *Keletkutatás* 1987 tavasz, 135–145.

Ivanics, M. (1994): *A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban*. Budapeşte.

Káldy-Nagy, Gy. (1960): *Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai*. Budapeşte.

Káldy-Nagy, Gy. (1970a): *Harács-szedők és rájak. Török világ a XVI. századi Magyarországon* . Budapeşte.

Káldy-Nagy, Gy. (1970b): *Magyarországi török adóösszeírások* . Budapeşte.

Káldy-Nagy, Gy. (1971): *Kanuni Devri Budin Tahrir Defteri (1546–1562)*. Ankara.

Káldy-Nagy, Gy. (1974): *Szulejmán*. Budapeşte.

Káldy-Nagy, Gy. (1977): *A budai szandzsák 1559. évi összeírása*. Budapeşte.

Káldy-Nagy, Gy. (1982): *A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*. Békescsaba.

Káldy-Nagy, Gy. (1985): *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok*. Budapeşte.

Káldy-Nagy, Gy. (2000): *A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása* . Szeged.

Karácson, I. (1916): *Török történetírók* . 3: *1566–1659*. I. Karácson (tercüme ve notlar), Gy. Szekfű (Editör). Budapeşte.

Majláth, J. (1943): *Egy alföldi cívis-város kialakulása. Nagykőrös gazdaság-és társadalomtörténete a megtelepedéstől a XVIII. század elejéig*. Budapeşte.

Pálffy, G. (1999): *A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története*. Győr.

Papp, S. (2003): *Die Verleihungs-, Bekräftigungs-und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen*. Viyana.

Pusztay, J. (1977): *Az "ugor-török háború" után. Fejezetek a magyar nyelvhasonlítás történetéből*. Budapeşte.

Salamon, F. (1864, 1885): *Magyarország a török hódítás korában*. Pest. (Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı, Budapeşte, 1885.)

Salamon, F. (1887): *Ungarn im Zeitalter der Türkenherrschaft*. Gustav Jurány (Çeviren). Leipzig.

Sudár, B. (2005) *A Palatics-kódex török versgyűjteményei. Török költészet és zene a XVI. századi hódoltságban*. Budapeşte.

Szakály, F. (1981): *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Budapeşte.

Szakály, F. (1994): *Gazdasági és társadalmi változások a török hódítás árnyékában*. Budapeşte.

Szakály, F. (1995): *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. Budapeşte.

Szakály, F. (1997): *Magyar intézmények a török hódoltságban*. Budapeşte.

Szakály, F. (1999): *Török kori történelmünk kritikus kérdései*. Budapeşte.

Takáts, S. (1915): *Rajzok a török világból*. I–III. Budapeşte.

Takáts, S. (1928): *A török hódoltság korából*. (Rajzok a török világból IV.) Budapeşte.

Takáts, S. (1956): *Bajvívó magyarok. Képek a török világból*. P. Réz (Önsöz). Budapeşte.

Takáts, S. (1958): *Macaristan Türk Âleminden Çizgiler*. S. Karatay (Çeviren). Ankara.

Thúry, J. (1893, 1896): *Török történetírók*. I–II. Budapeşte.

Vardy, S. B. (1976): *Modern Hungarian Historiography* . Boulder, Co.

Vardy, S. B. (1985a): "The Ottoman Empire in European Historiography: A Re-evaluation by Sándor Takáts." Vardy, S. B. (1985): *Clio's Art in Hungary and in Hungarian-America*. Boulder, Co., 129–145.

Vardy, S. B. (1985b): "The Changing Image of the Turks in Twentieth-Century Hungarian Historiography". Vardy, S. B. (1985): *Clio's Art in Hungary and in Hungarian-America*. Boulder, Co., 147–170.

Velics, A.- Kammerer, E. (1886, 1890): *Magyarországi török kincstári defterek*. I-II. Budapeşte.

MAKALELERİN KÜNYESİ

1. "The Ottomans: From Frontier Principality to Empire", John Andreas Olsen ve Colin S. Gray (haz.), *The Practice of Strategy: From Alexander the Great to the Present*, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 105-131.
2. "Information, Ideology, and Limits of Imperial Policy: Ottoman Grand Strategy in the Context of Ottoman-Habsburg Rivalry", Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman (haz.), *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire* (New York: Cambridge University Press, 2007, s. 75-103. [Türkçesi Timaş tarafından yayımlanmıştır: "Enformasyon, İdeoloji ve Emperyal Siyasetin Sınırları: Osmanlı-Habsburg Rekabeti Bağlamında Osmanlı Büyük (Grand) Stratejisi", *Erken Modern Osmanlılar. İmparatorluğun Yeniden Yazımı* (trc. Onur Güneş Ayas), İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 105-142].
3. "Where Environmental and Frontier Studies Meet: Rivers, Forests, Marshes and Forts along the Ottoman-Hapsburg Frontier in Hungary", A. C. S. Peacock (haz.), *The Frontiers of the Ottoman World*, Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 57-79.
4. "Early Modern Ottoman and European Gunpowder Technology", Ekmeleddin İhsanoğlu, Kostas Chatzis ve Efthymios Nicolaidis (haz.), *Multicultural Science in the Ottoman Empire*, Turnhout: Brepols, 2003, s. 13-27.
5. "The Ottoman Empire and the Technological Dialogue between Europe and Asia: The Case of Military Technology and Know-How in the Gunpowder Age", Feza Günergun ve Dhruv Raina (haz.), *Science Between Europe and Asia: Historical Studies on the Transmission, Adoption and Adaptation of Knowledge*, New York: Springer Verlag, 2011, s. 27-39.
6. "Empires and warfare in east-central Europe, 1550-1750: the Ottoman-Habsburg rivalry and military tranformation", Frank Tallett ve D. J. B. Trim (haz.), *European Warfare, 1350-1750*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s. 110-134.
7. "Military Transformation in the Ottoman Empire and Russia, 1500–1800", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 12/2 (2011), s. 281–319.
8. "The Image of the Ottomans in Hungarian Historiography", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 61/1-2 (2008), s. 15-26.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Mühimme Defterleri (=MD) nr. 3, 5, 6, 7, 10, 75.

Maliyeden Müdevver Defterler (=MAD) nr. 23, 893, 2515, 2652, 2679, 2730, 2731, 2732, 4028, 4688, 5432, 5686, 7477, 7668, 10398, 10405.

Kamil Kepeci Tasnifi (=KK) nr. 4726.

Ali Emîri (AE), Bayezid II.

Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri (=D.BŞM) İstanbul Barut-hanesi (=BRİ) nr. 18321.

Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri, Tophane Defterleri (=TPH) nr. 18597, 18598.

Cevdet Askeriye (=CA) nr. 9594, 9595, 9756.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (=TSMA)

D. 722 , D. 747, D. 2554.

KAYNAK ESERLER

Abdülkadir (Kadrî) Efendi, *Topçular Kâtibi Abdülkādir (Kadrî) Efendi Tarihi*, Ziya Yılmazer (haz.), 2 cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

Akgündüz, Ahmed, (haz.) *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, 9 cilt, İstanbul: FEY Vakfı, 1990–1996.

Akhisarî, Hasan Kâfî, *Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Âlem*, İstanbul, 1861. Tercümeler: Garcin de Tassy, "Principes de sagesse touchant l'art de gouverneur par Rizwan-ben-abd-oul-mennan Ac-hissari", *Journal Asiatique* 4 (1824), s. 213–226; Imre Karácson, *Az egri török emlékirat a kormányzás módjáról–Eger vár elfoglalása alkalmával az 1596 évben írja Molla Haszan Elkjáfi*, Budapeşte: Szent István-Társ. Stephaneum, 1909; Karácson ve Lajos Thallóczy, "Eine Denkschrift des bosnischen Mohammedaners Mollah Hassan elkjafi über die Art und Wese des Regierens", *Archiv für slavische Philologie* 32 (1911), s. 139–158.

Aziz Efendi, *Kanûn-nâme-i Sultânî li Azîz Efendi / Aziz Efendi's Book of Sultanic Laws and Regulations: An Agenda for Reform by a Seventeenth-Century Ottoman Statesman*, Rhoads Murphey (trc.), Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1985.

Bariska, István (haz.), *Kőszeg ostromának emlékezete*, Budapeşte: Európa Könyvkiadó, 1982.

Bayerle, Gustav (haz.), *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda, 1604-1616*, Budapeşte: Akadémiai Kiadó, 1991.

Busbecq, Ogier Ghiselin de, *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq: Imperial Ambassador at Constantinople 1554–1562*, Edward Forster (trc.), Oxford: Clarendon Press, 1968.

Džaja, Srećko M. ve Günter Weis (haz.), *Austro-Turcica 1541–1552: Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prächtigen*, Münih: R. Oldenbourg, 1995.

Hazai, György (haz.), *Nagy Szülejmán udvari emberének magyar krónikája, A Tarih-i Ungurus és kritikája*, Budapeşte: Akadémiai Kiadó, 1996.

İpşirli, Mehmed, "Hasan Kâfî el-Akhisarî ve Devlet Düzenine Ait Eseri Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem", *Tarih Enstitüsü Dergisi* 10–11 (1979–80), s. 239–278.

Káldy-Nagy, Gyula (haz.), *A csanádi szandszák 1567. és 1579. évi összeírása*, Szeged: Csongrád Megyei Levéltár, 2000.

Łaski, Hieronim, *Adparatus ad Historiam Hungariae, sive collectio Miscellanea*, Mátyás Bél–Posonii (haz.), 1735; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitóre la Istoria Românilor I/2, 1451–1575*, Bükreş: C. Göbl, 1891 ve Macarca Gábor Barta (haz.), *Két tárgyalás Sztambulban*, Budapeşte: Balassi, 1996.

Mustafa Ali, *Mevaidü'n-Nefa'is fi Kavaidi'l-Mecalis, Tables of Delicacies Concerning the Rules of Social Gatherings*, Douglas S. Brookes (trc.), Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2003.

Müteferrika, İbrahim, *Usûlü'l-hikem fi nizâmi'l-ümem*, İstanbul: İbrahim Müteferrika, 1732.

Orhonlu, Cengiz, (haz.), *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler: Telhîsler (1597–1607)*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970.

Sahillioğlu, Halil, (haz.), *Topkapı Sarayı H. 951–952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2002.

Schaendlinger, Anton C., ve Claudia Römer, *Die Schreiben Süleymāns des Prächtigen an Karl V., Ferdinand I. und Maximilian II.* Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1983.

Ungnad, David, *Stephan Gerlachs des aeltern Tage-Buch der von zween glorwürdigsten Römischen Käysern Maximiliano und Rudolpho beyderseits . . . und durch . . . David Ungnad . . . glücklichst-vollbrachter Gesandtschafft*, Frankfurt, Main, 1674). Kısmî Macarca tercümesi: *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai*, József László Kovács (trc.), Budapeşte: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986.

İKİNCİL KAYNAKLAR

Ács, Pál, "Tarjumans Mahmud and Murad: Austrian and Hungarian Renegades as Sultan's Interpreters", Bodo Guthmüller ve Wilhelm Kühlmann (haz.), *Europa und die Türken in der Renaissance*, Tübingen: Niemeyer, 2000, s. 307–316.

Ágoston, Gábor, *A hódolt Magyarország*, Budapeşte: Adams, 1992.

—— "Gunpowder for the Sultan's Army: New Sources on the Supply of Gunpowder to the Ottoman Army in the Hungarian Campaigns of the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Turcica*, 25 (1993), s. 75-96.

—— "Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth to Seventeenth Centuries", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 47 (1994), s. 15-48.

—— "Habsburgs and Ottomans: Defense, Military Change and Shifts in Power", *Turkish Studies Association Bulletin*, 22/1 (1998), s. 126-141.

—— "Muslim-Christian Acculturation: Ottomans and Hungarians from the Fifteenth to the Seventeenth Centuries", Bartalomé Bennassar ve Robert Sauzet (haz.), *Chrétiens et Musulmans* à la Renaissance, Paris: Honoré Champion, 1998, s. 291-301.

—— "Információszerzés és kémkedés az Oszmán Birodalomban a 15–17. században", Tivadar Petercsák ve Mátyás Berecz (haz.), *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben*, Eger: Heves Megyei Müzesi, 1999, s. 129–154.

—— "Ottoman Warfare, 1453–1826", Jeremy Black (haz.), *European Warfare 1453–1815*, Londra: St. Martin's Press, 1999, s. 118–144. ["Avrupa'da Osmanlı Savaşları 1453-1826," Jeremy Black (haz.), *Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, Yavuz Alogan (trc.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.]

—— "The Costs of the Ottoman Fortress-System in Hungary in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", Pál Fodor ve Géza Dávid (haz.),

Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest, Leiden: Brill, 2000, s. 195-228.

—— "The Ottoman-Habsburg Frontier in Hungary (1541–1699): a Comparison", Güler Eren, Ercüment Kuran, Nejat Göyünç, İlber Ortaylı ve Kemal Çiçek (haz.), *The Great Ottoman, Turkish Civilization vol. 1. Politics*, Ankara: Yeni Türkiye, 2000, s. 276–287.

—— "Osmanlı İmparatorluğunda Harp Enüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450-1700)," Güler Eren, Kemal Çiçek ve Cem Oğuz (haz.), *Osmanlı* Cilt, 1. Ankara: Yeni Türkiye, 2000, s. 613-621.

—— "La strada che conduceva a Nándorfehérvár (Belgrade): L'Ungheria, l'espansione ottomana nei Balcani e la vittoria di Nándorfehérvár", Zsolt Visy (haz.), *La campana di mezzogiorno. Saggi per il Quinto Centenario della bolla papale*, Budapeşte: Edizioni Universitarie Mundus, 2000, s. 203-250.

—— "Merces Prohibitae: The Anglo-Ottoman Trade in War Materials and the Dependence Theory", *Oriente Moderno* [Kate Fleet (haz.), *The Ottomans and the Sea*], XX (LXXXI), n. s. 1 (2001), s. 177–192.

—— "Ottoman Conquest and the Ottoman Military Frontier in Hungary", Béla Király ve László Veszprémy (haz.), *A Millennium of Hungarian Military History*, Boulder Colo.: Atlantic Research and Publications, 2002, s. 85-110.

—— "A Flexible Empire: Authority and its Limits on the Ottoman Frontiers", *International Journal of Turkish Studies* 9 (2003), s. 15–31.

—— *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005 [*Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Gücü ve Silah Sanayisi*, Tanju Akad (trc.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006].

—— "Ideologie, Propaganda und politischer Pragmatismus: Die Auseinandersetzung der osmanischen und habsburgischen Grossmächte und die mitteleuropäische Konfrontation", Martina Fuchs, Teréz Oborni ve Gábor Újváry (haz.), *Kaiser Ferdinand I.–Ein mitteleuropäischer Herrscher*, Münster: Aschendorff, 2005, s. 207–233.

—— "Behind the Turkish War Machine: Gunpowder Technology and War Industry in the Ottoman Empire, 1450–1700", Brett Steele ve Tamera Dorland (haz.), *The Heirs of Archimedes: Science and the Art of War through the Age of Enlightenment*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 2005, s. 101–133.

—— "Birodalom és információ: Konstantinápoly, mint a koraújkori Európa információs központja", Gábor Hausner ve László Veszprémy (haz.), *Perjés Géza Emlékkönyv*, Budapeşte: Argumentum, 2005, s. 31-60.

—— "Disjointed Historiography and Islamic Military Technology: The European Military Revolution Debate and the Ottomans", Mustafa Kaçar ve Zeynep Durukal (haz.), *Essays in Honour of Ekmeleddin İhsanoğlu*, İstanbul: IRCICA, 2006, s. 567-582.

—— "Where Environmental and Frontier Studies Meet: Rivers, Forests and Fortifications along the Ottoman–Habsburg Frontier in Hungary", A. C. S. Peacock (haz.), *The Frontiers of the Ottoman World*, Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 57-79.

—— "Empires and Warfare in East-Central Europe, 1550–1750: The Ottoman–Habsburg Rivalry and Military Transformation", David Trim ve Frank Tallett (haz.), *European Warfare, 1350-1750*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s. 110-134.

Ágoston, Gábor ve Bruce Alan Masters (haz.), *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York: Facts on File, 2009.

Aksan, Virginia, *An Ottoman Statesman in War and Peace: Ahmed Resmî Efendi 1700–1783*, Leiden: Brill, 1995 [*Ahmed Resmî Efendi (1700-1783): Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı*, Özden Arıkan (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1997].

—— "Mutiny and the Eighteenth Century Ottoman Army", *Turkish Studies Association Bulletin* 22 (1998), s. 116–125.

—— "Locating the Ottomans Among Early Modern Empires", *Journal of Early Modern History* 3 (1999), s. 103–134.

—— "Ottoman War and Warfare, 1453–1812", Jeremy Black (haz.), *War in the Early Modern World*, Londra: UCL Press, 1999, s. 147–175.

—— "Ottoman Military Matters", *Journal of Early Modern History* 6, 1 (2002), s. 52–62.

—— "Breaking the Spell of the Baron de Tott: Reframing the Question of Military Reform in the Ottoman Empire, 1760–1830", *International History Review* 24, 2 (2002), s. 253–277.

—— *Ottomans and Europeans: Contacts and Conflicts*, İstanbul: İsis, 2004.

—— *Ottoman Wars 1700–1870: An Empire Besieged*, Harlow, İngiltere; New York: Longman/Pearson, 2007 [*Kuşatılmış Bir İmparatorluk-Osmanlı Harpleri, 1700–1870*, Gül Çağalı Güven (trc.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.]

Amitai, Reuven, "Turco-Mongolian Nomads and the Iqta System in the Islamic Middle East", Anatoly M. Khazanov ve André Wink (haz.), *Nomads in the Sedentary World*, Richmond, UK: Curzon, 2001, s. 152–171.

Anhegger, Robert, "Ein angeblicher schweizerischer Agent an der Hohen Pforte im Jahre 1581", *Istanbuller Schriften* II (1943), s. 3–13.

Anisimov, E. V., *The Reforms of Peter the Great: Progress through Coercion in Russia*, Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1993.

Arbel, Benjamin, "Venezia, gli ebrei e l'attività di Salomone Ashkenasi nella Guerra di Cipro", Gaetano Cozzi (haz.), *Gli ebrei e Venezia secoli XIV–XVIII*, Milan: Edizione Comunità, 1987, s. 163–190.

—— *Trading Nations: Jews and Venetians in the Early Modern Eastern Mediterranean*, Leiden: Brill, 1995.

Aydüz, Salim, "XIV-XV. Asırlarda Avrupa Ateşli Silahlar Teknolojisinin Osmanlılara Aktarılmasında Rol Oynayan Avrupalı Teknisyenler: Taife-i Efrenciyan", *Belleten* LXII, 235 (1998), s. 779–830.

—— *XV ve XVI. Yüzyılda Tophane-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.

Franz Babinger, "An Italian Map of the Balkans, Presumably Owned by Mehmed II, the Conqueror (1452-53)," *Imago Mundi* 8 (1951), s. 8-15.

—— *Mehmed der Eroberer und seine Zeit: Weltenstürmer einer Zeitenwende*, Munich: F. Bruckmann, 1953.

Bacqué-Grammont, Jean-Louis, "Études turco-safavides, XV. Cinq lettres de Hüsrev Paşa, beylerbeyi du Diyar Bekir (1552–1532)", *Journal Asiatique* 279 (1991), s. 239–264.

Bárdossy, László, *Magyar politika a Mohácsi vész után*, Budapeşte: Holnap Kiadó, 1992 [1943].

Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 11 (1949–50), s. 524–70; 13 (1951–2), s. 56–78; 15 (1953–4), s. 209–37; yeniden basım Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler-Makaleler*, Hüseyin Özdeğer (haz.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 2000, cilt 1, s. 509-606.

—— "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar", Barkan, *Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, cilt. 2, s. 727-758.

—— "H. 1079–1080 (1669–70) Mali Yılına ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri", Barkan, *Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, cilt. 2, s. 759-837.

—— "1070–1071 (1660–1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese Örneği", Barkan, *Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi:* cilt 2, s. 838-881.

Barkey, *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008 [*Farklılıklar İmparatorluğu (Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar)*, Ebru Kılıç (trc.), İstanbul: Versus Kitap Yayınları, 2011.]

Baron, Salo Wittmayer, *A Social and Religious History of the Jews, Late Middle Ages and Era of European Expansion 1200–1650*, cilt XVIII: *The Ottoman Empire, Persia, Ethiopia, India and China*, 2. Baskı, New York: Columbia University Press, 1983.

Bartusis, Mark C., *The Late Byzantine Army: Arms and Society, 1204-1453*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992.

Beskrovnyi, L. G., *Russkaia armiia i flot v XVIII veke: Ocherki*, Moskova: Voennoe izdatel'stvo, 1958.

Beydilli, Kemal, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi, 1776–1826*, İstanbul: Eren, 1995.

Biegman, Nicolas H., "Ragusan Spying for the Ottoman Empire, Some 16th-Century Documents from the State Archive at Dubrovnik", *Belleten* 27 (1963), s. 237–255.

—— *The Turco-Ragusan Relationship According to the Firmans of Murad III (1575–1595) Extant in the State Archives of Dubrovnik*, The Hague: Mouton, 1968.

Birnbaum, Marianna D., *The Long Journey of Gracia Mendes*, Budapeşte ve New York: Central European University Press, 2003.

Black, Jeremy, *A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550-1800*, Londra: Macmillan, 1991.

—— *War and the World. Military Power and the Fate of the Continents, 1450-2000*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1998. [*Savaş ve Dünya (Askeri Güç ve Dünyanın Kaderi, 1450-2000)*, Yeliz Özkan (trc.), Ankara: Dost Kitabevi, 2009.]

—— *European Warfare 1494-1660*, Londra: Routledge, 2002.

Blockmans, Willem Pieter, *Emperor Charles V, 1500–1558*, Londra: Arnold, 2002.

Bogdán, István, *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*, Budapeşte: Akadémiai Kiadó, 1991.

Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.

—— *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, İstanbul: Bilge, 2005.

—— "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri", Taşkın Takış ve Sunay Aksoy (haz.), *Halil İnalcık Armağanı -1-*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 2009, s. 249-280.

Börekçi, Günhan, "A Contribution to the Military Revolution Debate: The Janissaries Use of Volley Fire during the Long Ottoman-Habsburg War of 1593-1606 and the Problem of Origins", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 59/4 (2006) [2007], s. 407-438.

Brown, Peter, "Muscovite Government Bureaus", *Russian History* 10/3 (1983), s. 269–330.

—— "The Military Chancellery: Aspects of Control during the Thirteen Years' War", *Russian History* 29/1 (2002), s. 19–45.

Brummett, Palmira, *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, Albany, NY: State University of New York Press, 1994. [*Osmanlı Denizgücü, Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*, Nazlı Pişkin (trc.), İstanbul: Timaş Yayınları, 2009].

—— "The Ottomans as a World Power: What We Don't Know about Ottoman Sea-Power", *Oriente Moderno* XX (LXXXI), n. s. 1 (2001) [K. Fleet (haz.), *The Ottomans and the Sea*], s. 1-21.

—— "The River Crossing: Breaking Points (Metaphorical and "Real") in Ottoman Mutiny," Jane Hathaway (haz.) *Rebellion, Repression, Reinvention: Mutiny in Comparative Perspective*, Westport, Conn., Londra: Praeger, 2001, s. 215-231.

Bucholtz, Franz Bernhard von, *Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten*, 9 cilt, Viyana: Schaumburg und Compagnie, 1831–1838.

Burke, Peter, "Presenting and Re-presenting Charles V", Hugo Soly (haz.), *Charles V 1500–1558 and his Time*, Antwerp: Mercator Fonds, 1999, s. 411–433.

Bushkovich, Paul, "The Romanov Transition," Kagan Frederick W. ve Robin D. S. Higham (haz.), *The Military History of Tsarist Russia*, New York: Palgrave, 2002, s. 31-45.

Cahen, Claude ve P. M. Holt, *The Formation of Turkey: the Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to Fourteenth Century*. Harlow, İngiltere: Longman, 2001.

Capponi, Niccolò, *Victory of the West: The Story of the Battle of Lepanto*, Londra: Macmillan, 2006.

Casale, Giancarlo. *The Ottoman Age of Exploration*, Oxford: Oxford University Press, 2010.

Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

Cigány, István, *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1660-1700*, Budapeşte: Balassi, 2004.

Cipolla, Carlo M., *Guns, Sails and Empires: Technological Innovation and the Early Phases of European Expansion 1400-1700*, Londra, 1965. İkinci baskı, New York: Barnes and Noble, 1996. [*Yelken ve Top*, Aslı Kayabal (trc.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.]

Csortán, Ferenc, "Ottoman architecture in the Vilayet of Temeşvár," Ibolya Gerelyes ve Gyöngyi Kovács (haz.), *Archaeology of the Ottoman Period in Hungary*, Budapeşte: Hungarian National Museum, 2003, s. 187-196.

Danişmend, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 4 cilt, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1947–1955.

Darling, Linda, *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560–1660*, Leiden: Brill, 1996.

—— "Contested Territory: Ottoman Holy War in Comparative Context", *Studia Islamica*, 91 (2000), s. 133–163.

—— "Another Look at Periodization in Ottoman History", *Turkish Studies Association Bulletin* 26, 2 (2002), s. 19–28 [Mustafa Armağan (haz.), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak. Gerileme Paradigmasının Sonu*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011 içinde.]

Dávid, Géza, *Studies in Demographic and Administrative History of Ottoman Hungary*, İstanbul: İsis, 1997.

—— "The Mühimme Defteri as a Source for Ottoman–Habsburg Rivalry in the Sixteenth Century", *Archivum Ottomanicum* 20 (2002), s. 167–209.

Dávid, Géza ve Pál Fodor (haz.), *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, Budapeşte: ELTE, 1994.

—— *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Leiden: Brill, 2000.

—— "Ottoman Spy Reports from Hungary", Ugo Marazzi (haz.), *Turcica et Islamica: Studi in memoria di Aldo Gallotta*, Napoli: Università degli studi di Napoli L'Oriente, 2003, s. 121–131.

—— "Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army from the Early Sixteenth to the end of the Seventeenth Century", *Eurasian Studies Yearbook* 4, 2 (2005), s. 157-188.

Davies, Brian L., "Foundations of Muscovite Military Power, 1453–1613", Frederick W. Kagan ve Robin D. S. Higham (haz.), *The Military History of Tsarist Russia*, New York: Palgrave, 2002, s. 10-30.

—— *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe: 1500–1700*, Londra: Routledge, 2007.

Dressler, Markus, "Inventing Orthodoxy: Competing Claims for Authority and Legitimacy in the Ottoman-Safavid Conflict", Hakan T. Karateke ve Maurus Reinkowski (haz.), *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*, Leiden: Brill, 2005, s. 151–173.

Ebel, Kathryn, "City Views, Imperial Visions: Cartography and the Visual Culture of Urban Space in the Ottoman Empire, 1453–1603", University of Texas, Doktora Tezi, 2002.

—— "Representations of the frontier in Ottoman town views of the sixteenth century," *Imago Mundi* 60/1 (2008), s. 1-22.

Eberhard, Elke, *Osmanische Polemik gegen die Safawiden im 16. Jahrhundert*, Freiburg: Schwarz, 1970.

Emecen, Feridun, "'Ali'nin 'ayn'ı: XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Bürokrasisinde Kâtib Rumuzları", *Tarih Dergisi* 35 (1984–94), s. 131–149.

—— "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'ya Armağan*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 241–268.

—— *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

—— *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010.

Engel Pál, "János Hunyadi and the `Peace of Szeged` (1444)", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 47 (1994), s. 241–257.

Ertaş, Mehmet Yaşar, *Sultanın Ordusu: Mora Fethi Örneği, 1714–1716*, İstanbul: Yeditepe, 2007.

Esper, Thomas, "Military Self-Sufficiency and Weapons Technology in Muscovite Russia", *Slavic Review* 28, 2 (1969), s. 185-208.

Faroqhi, Suraiya,*Pilgrims and Sultans:The Hajj under the Ottomans, 1517–1683*, Londra: I. B. Tauris, 1994 [*Hacılar ve Sultanlar, 1517- 1638*, Gül Güven Çağalı (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2008.]

—— *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999. [*Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* Zeynep Altok (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2009.]

—— *The Ottoman Empire and the World Around It*, Londra: I. B. Tauris, 2004 [*Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Ayşe Berktay (trc.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.]

Fekete, Lajos, "A hódoltságkori törökség Magyarországra vonatkozó földrajzi ismeretei," *Hadtörténelmi Közlemények* 31 (1930), s. 1-17, 134-154.

Findley, Carter, *Ottoman Civil Officialdom: A Social History*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1988. [*Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Gül Güven Çağalı (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1996.]

Finkel, Caroline, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606*, Viyana: VWGÖ, 1988.

—— *Osman's Dream: The History of the Ottoman Empire*, New York: Basic Books, 2006 [*Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı: Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923*, Zülal Kılıç (trc.), İstanbul: Timaş Yayınları, 2007.]

Finlay, Robert, "Prophecy and Politics in Istanbul: Charles V, Sultan Süleyman and the Habsburg Embassy of 1533–1534", *Journal of Early Modern History* 2/1 (1998), s. 1–31.

Fleet, Kate, "Turks, Italians and Intelligence in the Fourteenth and Fifteenth Centuries", Çiğdem Balım-Harding ve Colin Imber (haz.), *The Balance of Truth, Essays in Honour of Professor Geoffrey Lewis*, İstanbul: İsis, 2000, s. 99–112.

Fleischer, Cornell,"Royal Authority, Dynastic Cyclism and 'Ibn Khaldunism' in Seventeenth- Century Ottoman Letters", *Journal of Asian and African Studies* 18 (1983), s. 198–220.

—— *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali (1541–1600)*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1986. [*Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı* (1541- 1600), Ayla Ortaç (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2008.]

—— "The Lawgiver as Messiah: The Making of the Imperial Image in the Reign of Süleyman", Gilles Veinstein (haz.), *Soliman le Magnifique et son temps*, Paris: Documentation Française, 1992, s. 159–177.

Flemming, Barbara, "Sahib-kıran und Mahdi: Türkische Endzeiterwartungen im ersten Jahrzehnt der Regierung Süleymans", György Kara (haz.), *Between the Danube and the Caucasus*, Budapeşte: Akadémiai Kiadó, 1987, s. 43–62.

—— "Public Opinion under Sultan Süleyman", Halil İnalcık ve Cemal Kafadar (haz.), *Süleyman the Second and his Time*, İstanbul: İsis, 1993, s. 49–56.

Fodor, Pál, "Ottoman Policy towards Hungary, 1520–1541", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 45 (1991), s. 271–345. ["Macaristan'a

Yönelik Osmanlı Siyaseti, 1520-1541", Özgür Kolçak (trc.), *Tarih Dergisi*, 40 (2004), s. 11-84.]

—— *In Quest of the Golden Apple: Imperial Ideology, Politics, and Military Administration in the Ottoman Empire*, İstanbul: İsis, 2000.

—— "Between Two Continental Wars: The Ottoman Naval Preparations in 1590-1592," *In Quest of the Golden Apple*, s. 171-190.

—— "A Bécsbe vezető út, Az oszmán nagyhatalom az 1520-as években," Fodor, *A szultán és az aranyalma*, Budapeşte: Balassi, 2001, s. 363–391.

—— *Vállallkozásra kényszerítve: Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16–17. század fordulóján*, Budapeşte: MTA Történettudományi Intézete, 2006.

—— "Ottoman Warfare 1300–1453", K. Fleet (haz.), *The Cambridge History of Turkey*. Cilt 1. *Byzantium to Turkey, 1071–1453*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s. 192-226.

Frost, Robert I., *The Northern Wars: War, State and Society in Northeastern Europe, 1558–1721*, Harlow, UK: Longman, 2000.

Fuller, William C., *Strategy and Power in Russia, 1600-1914*, New York: Free Press, 1992.

Galanti, Avram, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, 1995.

Gecsényi, Lajos, "Ungarische Städte im Vorfeld der Türkenabwehr Österreichs. Zur Problematik der ungarischen Städteentwicklung", Elisabeth Springer ve Leopold Kammerhofer (haz.), *Archiv und Forschung. Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv in seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas*, Viyana: Verlag für Geschichte und Politik, 1993, s. 57–77.

Genç, Mehmet, "L'économie ottomane et la guerre au XVIIIe siècle", *Turcica* 27 (1995), s. 177–196.

—— *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken, 2000.

—— "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi," Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, s. 99-152.

—— "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş," Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, s. 211-225.

Genç, Mehmet, ve Erol Özvar (haz.), *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006.

Genç, Vural (haz.), İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran (1514), İstanbul: Bengi Yayınları, 2011.

Gerelyes, Ibolya ve Gyöngyi Kovács (haz.), *Archaeology of the Ottoman Period in Hungary*, Budapeşte: Hungarian National Museum, 2003.

Goffman, Daniel, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002 [*Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, Ülkün Tansel (trc.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004].

Göksoy, İsmail Hakkı, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*, Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları, 2004.

Gradeva, Rossitsa, "War and Peace along the Danube: Vidin at the End of the Seventeenth Century", Kate Fleet (haz.), *The Ottomans and the Sea*, *Oriente Moderno* Özel Sayısı 20 (81), n.s. I (2001), s. 149–175.

Grant, Jonathan, "Rethinking the Ottoman 'Decline': Military Technology Diffusion in the Ottoman Empire, Fifteenth to Eighteenth Centuries", *Journal of World History* 10 (1999), s. 179–201. ["Osmanlı 'Gerilemesini' Yeniden Düşünmek: 15-18. Yüzyıllardaki Askerî Teknoloji Yarışında Osmanlı İmparatorluğu'nun Konumu", Mustafa Armağan (haz.), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak. Gerileme Paradigmasının Sonu*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.]

Greene, Molly, *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000.

Griswold, William J., *The Great Anatolian Rebellion, 1000–1020/1591–1611*, Berlin: Klaus Schwarz, 1983. [*Anadolu'da Büyük İsyan, 1591-1611*, Ülkü Tansel (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2000.]

Grygiel, Jakub. J., *Great Powers and Geopolitical Change*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2006.

Guilmartin Jr., J. F., *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 1974, tekrar baskı, Londra: Conway Marine, 2003 [*Kalyonlar ve Kadırgalar*, Ali Özdamar (trc.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.]

Gülderen, Yusuf, "Turska brodogradilišta na Dunavu i njegovim pritokama u drugoj polovini XVI veka," Vasa Čubrilović (haz.), Plovidba na Dunavu i njegovim pritokama kroz vekove, Belgrad: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1983, s. 179-191.

Günergun, Feza ve Dhruv Raina (haz.), *Science between Europe and Asia: Historical Studies on the Transmission, Adoption and Adaptation of Knowledge*, New York: Springer, 2011.

Gyalókai, Jenő, "A mohácsi csata", Imre Lukinich (haz.), *Mohács Emlékkönyv 1526*, Budapeşte: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1926, s. 193-276.

Győry, Tibor, *Morbus hungaricus. Orvostörténelmi tanulmány*, Budapeşte: Pesti Lloyd Nyomda, 1901.

Halaçoğlu, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.

Hall, Bert S., *Weapons and Warfare in Renaissance Europe*, Baltimore ve Londra: Johns Hopkins University Press, 1997.

Hanioğlu, M. Şükrü, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008.

Harley, J. B. ve David Woodward (haz.), *The History of Cartography*, cilt II, kitap I: *Geography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*, Chicago: University of Chicago Press, 1992.

Hartley, Janet, "Russia as a Fiscal–Military State, 1689–1825", Christopher Storrs (haz.). *The Fiscal–Military State in Eighteenth-Century Europe: Essays in Honour of P. G. M. Dickson*, Farnham, UK: Ashgate, 2009, s. 125–166.

Hathaway, Jane, "Problems of Periodization in Ottoman History: The Fifteenth through the Eighteenth Centuries", *Turkish Studies Association Bulletin* 20, 2 (1996), s. 25–31.

—— *The Politics of Households in Ottoman Egypt: The Rise of the Qazdağlis*, New York: Cambridge University Press, 1997. [*Osmanlı Mısırı'nda Hane Politikaları: Kazdağlıların Yükselişi*, Nalan Özsoy (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2002.]

—— *Beshir Agha: Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem*, Londra: Oneworld Publications, 2005.

Headley, John M., "The Habsburg World Empire and the Revival of Ghibellinism", *Medieval Renaissance Studies* 7 (1975), s. 93–127; tekrar baskı: Headley, *Church, Empire and World, The Quest for Universal Order*, Aldershot: Ashgate, 1997, 5. makale.

—— "Germany, the Empire and Monarchia in the Thought and Policy of Gattinara", Heinrich Lutz (haz.), *Das römisch-deutsche Reich im politischen System Karls V*, Münih: Oldenbourg 1982; tekrar baskı Headley, *Church, Empire and World*, 6. makale.

Hegyi, Klára, "The Ottoman Military Force in Hungary" Géza Dávid ve Pál Fodor (haz.), *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, Budapeşte: ELTE, 1994, s. 131–148.

—— "The Ottoman Network of Fortresses in Hungary", Géza Dávid ve Pál Fodor (haz.), *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central*

Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest, Leiden: Brill, 2000, s. 163–193.

—— "Balkan Garrison Troops and Soldier-peasants in the *Vilayet* of Buda," Ibolya Gerelyes ve Gyöngyi Kovács (haz.), *Archaeology of the Ottoman Period in Hungary*, Budapeşte: Hungarian National Museum, 2003, s. 23-40.

—— *A török hódoltság várai és várkatonái*, 3 cilt, Budapeşte: História, 2007.

Hellie, Richard, *Enserfment and Military Change in Muscovy*, Chicago: University of Chicago Press, 1971.

—— "Warfare, Changing Military Technology and the Evolution of Muscovite Society", John A. Lynn (haz.), *Tools of War: Instruments, Ideas and Institutions of Warfare, 1445–1871*, Urbana: University of Illinois Press, 1990, s. 85–94.

Helmarth, Johannes, "The German Reichstage and the Crusade", Norman Housley (haz.), *Crusading in the Fifteenth Century, Message and Impact*, Basingstoke: Macmillan, 2004, s. 53–69.

Hess, Andrew, *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth Century Ibero-African Frontier*, Chicago: University of Chicago Press, 1978 [*Unutulmuş Sınırlar. 16. Yüzyıl Akdenizi'nde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi*, Özgür Kolçak (trc.), İstanbul: Küre, 2010.]

Heywood, Colin, *Writing Ottoman History: Documents and Interpretations*, Aldershot, Hampshire: Ashgate, 2002.

—— "The Activities of the State Cannon-Foundry (Tophane-i Âmire) at Istanbul in the Early Sixteenth Century According to an Unpublished Turkish Source", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 30 (1980), s. 209-216, tekrar baskı Heywood, *Writing Ottoman History*, 14. makale.

—— "Between Historical Myth and Mythohistory: The Limits of Ottoman History", *Byzantine and Modern Greek Studies* 12 (1998), s. 315–45; tekrar baskı Heywood, *Writing Ottoman History*, 8. makale.

—— "The Ottoman Menzilhane and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth Century", Heywood, *Writing Ottoman History*, 10. makale.

—— "Some Turkish Archival Sources for the History of the Menzilhane Network in Rumeli during the Eighteenth Century", Heywood, *Writing Ottoman History*, 9. makale.

—— "The Via Egnatia in the Ottoman Period: The Menzilhanes of the Sol Kol in the Late 17th/Early 18th Century", *Writing Ottoman History*, 11. makale.

—— "Mehmed II and the Historians: The Reception of Babinger's *Mehmed der Eroberer* during Half a Century", *Turcica* 40 (2008), s. 295–344.

Hochedlinger, Michael, *Austria's Wars of Emergence: War, State and Society in the Habsburg Monarchy, 1683-1797*, Harlow: Longman, 2003.

Hóman, Bálint ve Gyula Szekfű, *Magyar történet* 5 cilt, Budapeşte: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, tarihsiz

Horváth, István, "Ottoman Military Construction in Esztergom," Ibolya Gerelyes ve Gyöngyi Kovács (haz.), *Archaeology of the Ottoman Period in Hungary*, Budapeşte: Hungarian National Museum, 2003, s. 75-87.

Howard, Douglas A., "Ottoman Historiography and the Literature of 'Decline' of the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Journal of Asian History* 22 (1988), s. 52–77.

—— "The Historical Development of the Ottoman Imperial Registry (*Defter-i hakani*): Mid-Fifteenth to Mid-Seventeenth Centuries", *Archivum Ottomanicum* II (1986[1988]), s. 213–230.

—— "With Gibbon in the Garden: Decline, Death and the Sick Man of Europe", *Fides et Historia* 26 (1994), s. 22–37.

—— "Genre and Myth in the Ottoman Advice for Kings Literature", Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman (haz.), *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 137–166. [*Erken Modern Osmanlılar. İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Onur Güneş Ayas (trc.), İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.]

Hughes, Lindsey, *Russia in the Age of Peter the Great*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1998.

Ibarra, Miguel Ángel de Bunes, "Charles V and the Ottoman War from the Spanish Point of View", *Eurasian Studies*, I (2002), s. 161–182.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Ottoman Science in the Classical Period and Early Contacts with European Science and Technology", Ekmeleddin İhsanoğlu (haz.), *Transfer of Modern Science and Technology to the Muslim World*, İstanbul: IRCICA, 1992, s. 1-48.

—— *Büyük Cihaddan Frenk Fodulluğuna*, İstanbul: İletişim, 1996.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar, Gülcan Gündüz ve A. Hamdi Furat (haz.), *Osmanlı Coğrafya Literatürü*, 2 cilt, İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2000.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar ve Gülcan Gündüz (haz.), *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, 2 cilt, İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2004.

İlgürel, Mücteba, "Osmanlı Topçuluğun İlk Devri", *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, s. 285-293.

Imber, Colin, *The Ottoman Empire 1300–1481*, İstanbul: İsis, 1990.

—— "Süleyman as Caliph of the Muslims: Ebu's-Su`ud's Formulation of Ottoman Dynastic Ideology", Gilles Veinstein (haz.), *Soliman le Magnifique et son temps*, Paris: Documentation Française, 1992, s. 179–184.

—— "Ideals and Legitimation in Early Ottoman History", Metin Kunt ve Christine Woodhead (haz.), *Süleyman the Magnificent and his Age: The Ottoman Empire in the Early Modern World*, Londra: Longman, 1995, s. 138–153. [*Kanuni ve Çağı, Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, Sermet Yalçın (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2002.]

—— *Studies in Ottoman History and Law*, İstanbul: İsis, 1996.

—— *The Ottoman Empire 1300–1650: The Structure of Power*, Londra: Palgrave, 2002 [*Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, Şiar Yalçın (trc.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006).

—— *The Crusade of Varna, 1443-45*, Aldershot, England: Ashgate, 2006. [*Varna Savaşı*, Ayda Arel (trc.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.]

İnalcık, Halil, "The Origins of the Ottoman–Russian Rivalry and the Don–Volga Canal", *Annales de l'Université d'Ankara* 1 (1947), s. 47–110.

—— "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica* 2 (1954), s. 104–129. ["Osmanlı Fetih Yöntemleri", Oktay Özel ve Mehmet Öz (haz.), *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine İncelemeler*, Ankara: İmge, 2000, s. 443-472.]

—— "Osmanlılar'da Ateşli Silahlar", *Belleten* 83/21 (1957), s. 501-514.

—— *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300–1600*, Norman Itzkowitz ve Colin Imber (İng. trc.), Londra: Weidenfeld ve Nicolson, 1973; tekrar baskı: Londra: Phoenix, 2000. [*Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ* (1300- 1600), Ruşen Sezer (trc.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003].

—— "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East", V. J. Parry ve M. E.Yapp (haz.), *War, Technology and Society in the Middle East*, Londra: Oxford University Press, 1975, s. 195-217.

—— "The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans", *Arxeion Pontou*, 33 (1979), s. 74–110.

—— "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600–1700", *Archivum Ottomanicum*, 6 (1980), s. 283–337.

—— "1444 Buhranı", İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1954, s. 67-108.

—— "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and Crusades", *Byzantinische Forschungen* 9 (1985), s. 179–217.

—— "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na: XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri", İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, İstanbul: Eren, 1993, s. 67-108.

—— "The Yörüks: Their Origins, Expansion, and Economic Role", İnalcık, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, Bloomington: Indiana University Press, 1993, s. 97-136.

—— "Selim I", EI², cilt IX, s. 127–131.

İnalcık, Halil ve Cemal Kafadar (haz.), *Süleyman the Second and his Time*, İstanbul: İsis, 1993.

İnalcık, Halil ve Donald Quataert (haz.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300–1914*, 2 cilt, Cambridge: Cambridge University Press, 1994 [*Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I. cilt, Halil Berktay (trc.); II. cilt, Ayşe Berktay/ Serdar Alper (trc.), İstanbul: Eren, 2004.]

İnalcık, Halil ve Şevket Pamuk (haz.), *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000.

Israel, Jonathan I., "A Spanish Project to Defeat the Dutch without Fighting: The Rhine-Maas Canal, 1624-9, Israel, *Conflicts of Empires: Spain, the Low Countries and the Struggle for World Supremacy, 1585-1713*, Londra, Rio Grande: The Hambledon Press, 1997, s. 45-62.

James, David, "The 'manual de artilleria' of al-Ra'is Ibrahim b. Ahmad al-Andalusi with Particular Reference to its Illustrations and their Sources", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 41, 2 (1978), s. 237–257.

Jenkins, Hester Donaldson, *Ibrahim Pasha: Grand Vizir of Suleiman the Magnificent*, New York: Columbia University Press, 1911 [*Kanuni'nin Veziriazamı Pargalı İbrahim Paşa*, Nilüfer Epçeli (trc.), İstanbul: Yeditepe 2011.]

Kabuzan, V. M., *Narodonaselenie Rossii v XVIII–pervoi polovine XIX v. (po materialam revizii)*, Moskova: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1963.

Kaçar, Mustafa "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Sahada Yenileşme Döneminin Başlangıcı", Feza Günergun (haz.), *Osmanlı Bilmi Araştırmaları: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bölümü'nün Kuruluşunun 10. Yıldönümü Münasebetiyle Ekmeleddin İhsanoğlu'na Armağan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi, 1995, s. 209–225.

Kaçar, Mustafa ve Atilla Bir, "Ottoman Engineer Mehmed Said Efendi and his Works on Geodesical instrument", Ekmeleddin İhsanoğlu, Kostas Chatzis ve Efthymios Nicolaidis (haz.), *Multicultural Science in the Ottoman Empire*, Turnhout: Brepols, 2003, s. 71–97.

Kafadar, Cemal, "The Myth of the Golden Age: Ottoman Historical Consciousness in the Post-Süleymanic Era", Halil İnalcık ve Cemal Kafadar (haz.), *Süleyman the Second and his Time*, İstanbul: İsis, 1993, s. 37–48.

—— *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, Berkeley, CA: University of California Press, 1995 [*İki Cihan Aresinde*, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ceren Çıkın (trc.), Ankara: Birleşik, 2010.]

—— "The Question of Ottoman Decline", *Harvard Middle Eastern and Islamic Review* 4 (1997–8), s. 30–75. [Mustafa Armağan (haz.), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak. Gerileme Paradigmasının Sonu*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011 içinde]

—— "Janissaries and Other Riffraff of Ottoman İstanbul: Rebels without a Cause?", Baki Tezcan ve Karl K. Barbir (haz.), *Identity and Identity Formation in the Ottoman World: A Volume of Essays in Honor of Norman Itzkowitz*, Madison: Center for Turkish Studies at the University of Wisconsin, 2007, s. 113–134.

Kagan Frederick W. ve Robin D. S. Higham (haz.), *The Military History of Tsarist Russia*, New York: Palgrave, 2002.

Kahan, Arcadius ve Richard Hellie, *The Plow, the Hammer and the Knout: An Economic History of Eighteenth-Century Russia*, Chicago: University of Chicago Press, 1985.

Káldy-Nagy, Gyula, "The Administration of the Sanjaq Registrations in Hungary", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 21 (1968), s. 181–223.

—— "Suleimans Angriff auf Europa", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 28, 2 (1974), s. 163-212.

—— "The First Centuries of the Ottoman Military Organization", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 31, 2 (1977), s. 147–183.

Karaman, Kıvanç ve Şevket Pamuk, "Ottoman State Finances in European Comparative Perspective, 1500–1914", *Journal of Economic History* 70, 3 (2010), s. 593–629.

Karamustafa, Ahmet T., "Military, Administrative and Scholarly Maps and Plans", Harley, J. B. ve David Woodward (haz.), *The History of Cartography*, cilt II, kitap I: *Geography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*, Chicago: University of Chicago Press, 1992, s. 209–227.

Karateke, Hakan T., "Interpreting Monuments: Charitable Buildings, Monuments and the Construction of Collective Memory in the Ottoman Empire", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 91 (2001), s. 183–199.

Karateke, Hakan T. ve Maurus Reinkowski (haz.), *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*, Leiden: Brill, 2005.

Kazancıgil, Aykut, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, İstanbul: Erkam, 1999.

Keep, John L. H., *Soldiers of the Tsar: Army and Society in Russia, 1462–1874*, Oxford: Clarendon, 1985.

Kelenik, József, , "A Kanizsa elleni végvidék katonai erejének változásai 1633-1638," *Zalai Gyűjtemény* 36, 1 (1995), s. 5-51.

—— "The Military revolution in Hungary", Dávid ve Fodor (haz.), *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Leiden: Brill, 2000, s. 117-159.

Kenyeres, István, "Die Finanzen des Königreichs Ungarn in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts", Friedrich Edelmayer, Maximilian Lanzinner ve Peter Rauscher (haz.), *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*. Münih, Viyana: R. Oldenbourg, 2003, s. 84-122.

—— "Die Einkünfte und Reformen der Finanzverwaltung Ferdinands I. in Ungarn", Martina Fuchs, Teréz Oborni ve Gábor Újváry (haz.), *Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropäischer Herrscher*, Münster: Aschendorff, 2005, s. 111-146.

Kerslake, Celia J. "The Selim-name of Celal-zade Mustafa Çelebi as a Historical Source", *Turcica* 9/2–10 (1978), s. 39–51.

Khan, Iqtidar Alam, *Gunpowder and Firearms: Warfare in Medieval India*, New Delhi: Oxford University Press, 2004.

Khodarkovsky, Michael, *Russia's Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500-1800*, Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2002.

Khoury, Dina Rizk, *State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540–1834*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997. [*Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul, 1540-1834*, Ülkün Tansel (trc.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008.]

Király, Béla ve László Veszprémy (haz.), *A Millennium of Hungarian Military History*, Boulder, Colo.: Social Science Monographs, 2002.

Kohler, Alfred, *Karl V 1500–1558, Eine Biographie*, Münih: Beck, 1999.

Kołodziejczyk, Dariusz, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century), An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents*, Leiden: Brill, 2000.

—— "Inner Lake or Frontier? The Ottoman Black Sea in the Sixteenth and Seventeenth Centuires", Faruk Bilici, Ionel Candea ve Anca Popescu (haz.), *Enjeux politiques, économoques et militaires en Mer Noire (XIVe-XXIe siècles. Études à la mémoire de Mahail Guboglu*. Braïla: Istros, 2007, s. 125–139.

Kovacsics, József, (haz.), *Magyarország történeti demográfiája, 896–1995*, Budapeşte: Központi Statisztikai Hivatal, 1997.

Kunt, Metin, *The Sultan's Servants:The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550–1650*, New York: Columbia University Press, 1983.

Kunt, Metin ve Christine Woodhead (haz.), *Süleyman the Magnificent and his Age: The Ottoman Empire in the Early Modern World*, Londra: Longman, 1995. [*Kanuni ve Çağı. Yeniçağ'da Osmanlı Dünyası*, Sermet Yalçın (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.]

Kurat, Akdes Nimet "The Turkish Expedition to Astrakhan in 1569 and the Problem of the Don–Volga Canal", *Slavonic and East European Review*, 40 (1961), s. 7–23.

—— *Türkiye ve İdil Boyu: 1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI–XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966.

Labib, Subhi, "The Era of Suleyman the Magnificent: Crisis of Orientation", *International Journal of Middle East Studies*, 10, 4 (1979), s. 435–451.

LeDonne, John P., *Absolutism and Ruling Class: The Formation of the Russian Political Order, 1700–1825*, New York: Oxford University Press, 1991.

—— *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650–1831*, Oxford: Oxford University Press, 2004.

Lewis, Bernard, *What Went Wrong? The Clash between Islam and Modernity in the Middle East*, New York: Oxford University Press, 2002 [*Hata Neredeydi: 300 Yıldır Sorulan Soru*, Harun Özgür Turgan/Serpil Bilbaşar (trc.), İstanbul: Oğlak, 2004.]

Lieven, Dominic, *Empire: The Russian Empire and its Rivals*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 2002.

—— (haz.), *The Cambridge History of Russia, 2: Imperial Russia, 1689–1917*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Lindner, R. P. *Explorations in Ottoman Prehistory*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2007 [*Osmanlı Tarihöncesi*, Ayda Arel (trc.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.]

Lobin, A, N., "K voprosu o chislennosti vooruzhennykh sil' rossiiskogo gosudarstva v 16 v.", *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, no. 1–2 (5/6), (2009), s. 45–75.

Lockman, Zachary, *Contending Visions of the Middle East: The History and Politics of Orientalism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Lohr, Eric ve Marshall Poe (haz.), *The Military and Society in Russia, 1450–1917*, Leiden: Brill, 2002.

Lowry, Heath W., *Studies in Defterology: Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, İstanbul: İsis, 1992.

—— "The Ottoman Liva Kanunnames contained in the Defter-i Hakani", Lowry, *Studies in Defterology*, s. 19–46.

—— "The Ottoman Tahrir Defterleri as a Source for Social and Economic History: Pitfalls and Limitations", Lowry, *Studies in Defterology*, s. 3–18.

—— *The Nature of the Early Ottoman State*, Albany, NY: State University of New York Press, 2003. [*Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, Kıvanç Tanrıyar (trc.), İstanbul: İstanbul Bigi Üniversitesi Yayınları, 2010.]

Luttwak, E. N., *The Grand Strategy of the Roman Empire from the First Century to the Third*, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1976.

Mantran, Robert, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris: A. Maisonneuve, 1962.

—— *XVI–XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, Mehmet Ali Kılıçbay (trc.), İstanbul: Eren, 1991.

Marosi, Endre, *XVI. századi váraink (1521-1606)*, Budapeşte ve Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, 1991.

Matuz, Josef, *Das Kanzleiwesen Süleyman des Prächtigen*, Wiesbaden: F. Steiner, 1974.

—— "Die Pfortendolmetscher zur Herrschaftszeit Süleyman des Prächtigen", *Südost-Forschungen* 34 (1975), s. 26–60.

McNeill, John, *The Mountains of the Mediterranean World. An Environmental History*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

—— "Ecology and Strategy in the Mediterranean: Points of Intersection", J. B. Hattendorf (haz.), *Naval Strategy and Policy in the Mediterranean: Past, Present and Future*, Londra: Frank Cass, 2000. 374-391.

McNeill, William H., *The Pursuit of Power. Technology, Armed Force and Society since A.D. 1000*, Chicago: The University of Chicago Press, 1982.

Ménage, V. L., "The Mission of an Ottoman Secret Agent in 1486", *Journal of the Royal Asiatic Society* (1965), s. 112–132.

Murphey, Rhoads, "The Ottoman Attitude towards the Adoption of Western Technology: The Role of the Efrencî Technicians in Civil and Military Applications", Jean-Louis Bacqué-Grammont ve Paul Dumont (haz.), *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman*, Leuven: Edition Peeters, 1983, s. 289-298.

—— *Ottoman Warfare, 1500–1700*, Londra: UCL Press, 1999 [*Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Tanju Akad (trc.), İstanbul: Homer, 2007.]

—— "Süleyman I and the Conquest of Hungary: Ottoman Manifest Destiny or Delayed Reaction to Charles V's Universalist Vision", *Journal of Early Modern History* 5 (2001), s. 197–221.

Necipoğlu, Gülru, "Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Habsburg-Papal Rivalry", H. İnalcık ve C. Kafadar (haz.), *Süleyman the Second and his Time*, İstanbul: İsis Press, 1993, s. 163–191.

—— *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005.

Nefedov, Sergei, "Reformy Ivana III i Ivana IV: Osmanskoe vliianie", *Voprosy istorii*, no. 11 (2002), s. 30-53.

Oborni, Teréz, *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt*, Budapeşte: Fontes, 2002.

Ostapchuk, Victor, "The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids", Kate Fleet (haz.), *The Ottomans and the Sea, Oriente Moderno*, 20, 1 (2001), s. 23–95.

Ostapchuk, Victor ve Svitlana Bilyayeva, "The Ottoman Northern Black Sea Frontier at Akkerman Fortress: The View from a Historical and Archeological Project", A. C. S. Peacock (haz.), *The Frontiers of the Ottoman World*, Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 137-170.

Ostrogorski, Georgije, *History of the Byzantine State*, New Brunswick, N. J.: Rutgers University Press, 1969. [*Bizans Devleti Tarihi*, F. Işıltan (trc.), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1981.]

Ostrowski, Donald, "The Mongol Origins of Muscovite Political Institutions", *Slavic Review* 49, 4 (1990), s. 525–542.

—— *Muscovy and the Mongols: Cross-Cultural Influences on the Steppe Frontier, 1304–1589*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

—— "The Growth of Muscovy (1462–1553)", Maureen Perrie (haz.), *The Cambridge History of Russia*, 1: *From Early Rus to 1689*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, s. 213-139.

Özbaran, Salih, "The Ottomans' Role in the Diffusion of Firearms and Military Technology in Asia and Africa in the 16th Century", *Revue Internationale d'Histoire Militaire* 67 (1988), s. 77-83; tekrar baskı Özbaran, *The Ottoman Response to European Expansion: Studies on Ottoman–Portuguese Relations in the Indian Ocean and Ottoman Administration in the Arab Lands during the Sixteenth Century*, İstanbul: İsis, 1994, s. 61-66.

—— *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.

—— "Asyada ve Afrikada Ateşli Silahların ve Askerî Teknolojinin Yayılmasında Osmanlıların Rolü", Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, s. 262-266.

—— *Osmanlı'yı Özlemek ya da Tarih Tasarlamak*, Ankara: İmge Kitabevi, 2007.

Özmucur, Süleyman ve Şevket Pamuk, "Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire, 1489–1919", *Journal of Economic History* 62, 2 (2002), s. 293-321.

Özvar, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul: Kitabevi, 2003.

—— "Osmanlı Devleti'nin Bütçe Harcamaları (1509–1788)", Mehmet Genç ve Erol Özvar (haz.), *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeler*, 2 cilt, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, cilt 1, s. 197–238.

Pacey, Arnold, *Technology in World Civilization*, Oxford: Basil Blackwell, 1990.

Pálffy, Géza, *Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg birodalom magyarországi határvidékén a 16.-17. században*, Pápa: Jókai Mór Városi Könyvtár, 2000.

—— "The Origins and Development of the Border Defence System", P. Fodor ve G. Dávid (haz.), *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, Leiden: Brill, 2000, s. 3-69.

—— "The Border Defense System in Hungary in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", Béla Király ve László Veszprémy (haz.), *A Millennium of Hungarian Military History*, Boulder, Colo.: Social Science Monographs, 2002, s. 111–135.

—— "Die Türkenabwehr in Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert-ein Forschungsdesiderat", *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 137, 1 (2002), s. 99–131.

—— "Elképzelések a török hódoltság elpusztításáról a XVI-XVII. században," Gyöngyi Kovács (haz.) *Quasi liber et pictura. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*, Budapeşte: ELTE, 2004, s. 387-401.

Pamuk, Şevket, "Institutional Change and the Longevity of the Ottoman Empire, 1500–1800", *Journal of Interdisciplinary History* 35 (2004), s. 225–247.

—— *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000. [*Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.]

Parker, Geoffrey, *The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988, üçüncü edisyon 1999.) [*Askerî Devrim: Batının Yükselişinde Askerî Yenilikler, 1500-1800*, Tuncay Zorlu (trc.), İstanbul: Küre Yayınları, 2006.]

—— *The Grand Strategy of Philip II*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1998.

Parrott, David, "Cultures of Combat in the Ancien Régime: Linear Warfare, Noble Values and Entrepreneurship", *International History Review* 27, 3 (2005), s. 518–533.

Parry, Vernon J., "La Maniere de combattre", V. J. Parry ve M. E. Yapp (haz.), *War, Technology and Society in the Middle East*, Londra: Oxford University Press, 1975, s. 218-256.

Peirce, Leslie, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, New York: Oxford University Press, 1993 [*Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Ali Berktay (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.]

Perjés, Géza, *The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary: Mohács 1526-Buda 1541*, Boulder, Colo.: Social Science Monographs, 1989.

Petritsch, Ernst Dieter, "Der habsburgisch-osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547", *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 38 (1985), s. 60–66.

Perrie, Maureen (haz.), *The Cambridge History of Russia*, 1: *From Early Rus to 1689*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Pintner, Walter McKenzie ve Don Karl Rowney (haz.), *Russian Officialdom: The Bureaucratization of Russian Society from the Seventeenth to the Twentieth Century*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1980.

—— "The Burden of Defense in Imperial Russia, 1725–1914", *Russian Review* 43, 3 (1984), s. 231-259.

Pitcher, Donald Edgar, *An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century*, Leiden: Brill, 1973. [*Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Bahar Tırnakçı (trc.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.]

Poe, Marshall, "The Military Revolution, Administrative Development and Cultural Change in Early Modern Russia", *Journal of Early Modern History* 2, 3 (1998), s. 247–273.

Preto, Paolo, "La guerra segreta: spionaggio, sabotaggio, attendati", Maddalena Redolfi (haz.), *Venezia e la difesa de Levante da Lepanto a Candia 1570–1670*, Venedik: Arsenale, 1986, s. 79-85.

—— *I servizi segreti di Venezia*, Milan: Il Saggiatore, 1994.

Pullan, Brian, *The Jews of Europe and the Inquisition of Venice, 1550-1620*. 2. baskı, Londra: I.B. Tauris, 1997.

Raeff, Marc, *The Well-Ordered Police State: Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia, 1600–1800*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1983.

Rácz, Lajos, "The Climate History of Central Europe in the Modern Age," József Laszlovszky ve Péter Szabó (haz.), *People and Nature in Historical Perspective*, Budapeşte: Central European University Press, 2003, s. 229-245.

Regele, Oskar, *Der österreichische Hofkriegsrat 1556-1848*, Wien: Druck und Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei, 1949.

Rodríguez-Salgado, M. J., *The Changing Face of Empire: Charles V, Philip II and Habsburg Authority, 1551–9*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

Rogers, Clifford J., (haz.), *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*, Boulder, Colo.: Westview Press, 1995.

Röhrborn, Klaus, *Untersuchungen zur osmanischen Verwaltungsgeschichte*, Berlin: De Gruyter, 1974.

Şakul, Kahraman, "Osmanlı Askerî Tarihi Üzerine Bir Literatür Değerlendirilmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1, 2 (2003), s. 529–571.

—— "General Observations on the Ottoman Military Industry, 1774–1839: Problems of Organization and Standardization", Feza Günergun ve Dhruv Raina (haz.), *Science between Europe and Asia. Historical Studies on the Transmission, Adoption and Adaptation of Knowledge*, New York: Springer, 2011, s. 41–55.

Sabev, Orlin, İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni, 1726-1746: Yeniden Değerlendirme. İstanbul: Yeditepe, 2006.

Salzmann, Ariel, *Tocqueville in the Ottoman Empire: Rival Paths to the Modern State*, Leiden: Brill, 2004 [*Osmanlı Ancien Regime'i (Modern Devleti Yeniden Düşünmek)*, Ayşe Özdemir (trc.), İstanbul: İletişim, 2011.]

Schulze, Winfried, "The Emergence and Consolidation of the Tax State. I. The Sixteenth Century", Richard Bonney (haz.), *Economic Systems and State Finance*, Oxford: Clarendon Press, 1995, s. 261–279.

Seipel, Wilfried (haz.), *Der Kreiszug Kaiser Karls V. gegen Tunis Kartons und Tapisserien*, Viyana: Kunsthistorisches Museum, 2000.

Şen, Adil, İbrahim *Müteferrika ve Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Ümem*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

Setton, Kenneth M., *The Papacy and the Levant (1204–1571)*, cilt III, Philadelphia: American Philosophical Society, 1984.

—— *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia: American Philosophical Society, 1991.

Shaw, Stanford J., *Between Old and New: The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789–1807*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1971 [*Sultan 3. Selim: Eski ve Yeni Arasında Sultan 3. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807)*, Hür Güldü (trc.), İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.]

Soucek, Svat, "Islamic Charting in the Mediterranean", J. B. Harley ve David Woodward, *The History of Cartography*, Chicago: University of Chicago Press, 1987–92, cilt II, kitap 1, s. 265–279.

—— "The Rise of the Barbarossas in North Africa", *Archivum Ottomanicum* 3 (1972), s. 228–250.

Smith, Dianne L., "Muscovite Logistics, 1462–1598", *Slavonic and East European Review* 71, 1 (1993), s. 35-65.

Stevens, Carol Belkin, "Evaluating Peter's Army: The Impact of Internal Organization", Eric Lohr ve Marshall Poe (haz.), *The Military and Society in Russia, 1450–1917*, Leiden: Brill, 2002, s. 147–171.

—— *Russia's Wars of Emergence, 1460–1730*, Harlow, UK: Pearson Longman, 2007.

Stoye, John, *Marsigli's Europe 1680–1730: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 1994.

Subrahmanyan, Sanjay, "'A Tale of Three Empires', Mughals, Ottomans and Habsburgs in a Comparative Context", *Common Knowledge* 12 (2006), s. 66–92.

Szabó, János B. ve Ferenc Tóth, *Mohács (1526): Soliman le Magnifique prend pied en Europe centrale*, Paris: Economica, 2010.

Szakály, Ferenc, "The Hungarian-Croatian Border Defense System and Its Collapse," János M. Bak ve Béla K. Király (haz.), *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, New York: Brooklyn College, 1982, s. 141-158.

—— "Nándorfehérvár, 1521: The Beginning of the End of the Medieval Hungarian Kingdom", Géza Dávid ve Pál Fodor (haz.), *Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, Budapeşte: Loránd Eötvös University, 1994, s. 47–76.

—— *Lodovico Gritti in Hungary 1529–1534: A Historical Insight into the Beginnings of Turco-Habsburgian Rivalry*, Budapeşte: Akademiai Kiadó, 1995.

Tabakoğlu, Ahmet, "XVII. ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri", İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası 41, 1–4 (1985), s. 389-414.

Takáts Sándor, "Kalauzok és kémek a török világban", Takáts, *A török hódoltság korából* Budapeşte: Magyar Tudományos Akadémia, tarihsiz, s. 213-235.

—— "Magyar és török íródeákok", Takáts, *Művelődéstörténeti tanulmányok a 16-17. századból*, (haz.), Kálmán Benda, Budapeşte Gondolat Kiadó, 1961, s. 146-194.

Tansel, Selahattin, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1969.

Tekindağ, M. C. Şehabeddin, "Selimnameler", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi I (1970), s. 197–230.

Tezcan, Baki, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Török, Pál, *I. Ferdinand konstantinápolyi beketárgyalásai*, Budapeşte: Magyar Tudományos Akadémia, 1930.

Tracy, James D., *Emperor Charles V, Impresario of War: Campaign Strategy, International Finance and Domestic Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Uğur, Ahmet, *The Reign of Sultan Selim in the Light of the Selimname Literature*, Berlin: Schwarz, 1985.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Sakarya nehrinin İzmit körfezine akıtılmasıyla Marmara ve Karadenizin birleştirilmesi hakkında," *Belleten* 4/14-15 (1940), s. 149-174.

—— *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, 2 cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1944.

—— "Osmanlı Sarayında Ehli Hıref (Sanatkârlar) Defteri", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 11, 15 (1981–1986). s. 23-77.

—— *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.

Valensi, Lucette, *The Birth of the Despot: Venice and the Sublime Porte*, trc. Arthur Denner, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1993. [*Venedik ve Bab-ı Ali*, A.Turgut Arnas (trc.), İstanbul: Bağlam, 2011.]

Vatin, Nicolas, "Itinéraires d'agents de la Porte en Italie (1483–1495): Réflexions sur l'organisation des missions ottomanes et sur la transcription turque des noms de lieux italiens", *Turcica* 19 (1987), s. 29–50.

—— *Sultan Jem, Un prince ottoman dans l'Europe du XVe siècle d'après deux sources contemporaines: Vaki`at-i Sultan Cem, Oeuvres de Guillaume Caoursin*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.

Veszprémy, László, "The State and Military Affairs in East-Central Europe, 1380-c.1520s", Frank Tallett ve D. J. B. Trim (haz.), *European Warfare, 1350–1750*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Várdy, Béla, "The Changing Image of the Turks in Twentieth-Century Hungarian Historiography," Várdy, *Clio's Art in Hungary and in Hungarian-America*, Boulder, Colo.: East European Monographs, 1985, s. 147-170.

Várkonyi, Ágnes R., "Környezet és végvár: A végvárrendszer és a történeti ökológia kérdései a 16-17. századi Magyarországon," Tivadar Petercsák ve Jolán Szabó (haz.), *Végvárak és régiók a XVI-XVII. században*, Eger: Heves Megyei Múzeum, 1993, s. 7-27.

Vodarskii, Ia. E., *Naselenie Rossii v kontse XVII–nachale XVIII veka*, Moskova: Nauka, 1977.

Vryonis, Speros, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor And the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century*, Berkeley: University of California Press, 1971.

Williams, Michael, *Deforesting the Earth: From Prehistory to Global Crisis*, Chicago ve Londra: The University of Chicago Press, 2003.

Winkelbauer, Thomas, "Nervus rerum Austriacarum Zur Finanzgeschichte der Habsburgermonarchie um 1700", Petr Mat'a ve Thomas Winkelbauer (haz.), *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740: Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*, Stuttgart: Steiner, 2006, s. 179–215.

Wittek, Paul, *The Rise of the Ottoman Empire*, Londra: Royal Asiatic Society, 1938 [*Osmanlı Devleti'nin Doğuşu*, Fatmagül Berktay (trc.), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985.]

Woodhead, Christine, "Perspectives on Süleyman", M. Kunt ve C. Woodhead (haz.), *Süleyman the Magnificent and his Age: The Ottoman Empire in the Early Modern World*, Londra: Longman, 1995, s. 164-190 [*Kanuni ve Çağı. Yeniçağ'da Osmanlı Dünyası*, Sermet Yalçın (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.]

Woods, J. E., "Turco-Iranica I: An Ottoman Intelligence Report on Late Fifteenth/Ninth Century Iranian Foreign Relations", *Journal of Near Eastern Studies* 38 (1979), s. 1–9.

—— *The Aqquyunlu: Clan, Confederation, Empire*, Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1976, yeni baskı, Salt Lake City: University of Utah Press, 1999. [*Akkoyunlular 300 Yıllık Türk İmparatorluğu Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*, Sibel Özbudun (trc.), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993.]

Yaman, Bahattin, *Osmanlı Saray Sanatkârları: 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, İstanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınları, 2008.

Yıldız, Hakan, *Haydi Osmanlı Sefere: Prut Seferinde Lojistik ve Organizasyon*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006.

Yurdusev, A. Nuri (haz.), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional*, Basingstoke: Macmillan, 2004.

Zachariadou, Elizabeth, "The Conquest of Adrianople by the Turks", *Studi Veneziani*, 12 (1970), s. 246–271.

—— "Natural Disasters: Moments of Opportunity", Zachariadou (haz.), *Natural Disasters in the Ottoman Empire*, Rethymnon: Crete University Press, 1999, s. 7 [*Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, Gül Güven Çağalı ve Saadet Öztürk (trc.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.]

İNDEKS

11 Eylül 59, 221
1463-79 Venedik-Osmanlı Savaşı 41
1556 Hizmet Kanunu 229
1563 Macar Diyeti 122
1697-98 Macar Seferi 251
1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı 12
1956 Macar Devrimi 273
I. Bayezid 15, 25, 29, 30, 34, 176, 226
I. Mahmud 159, 213
I. Maximilian 189
I. Murad 15, 25, 27, 30, 33, 35, 36, 39, 177, 230
I. Pavel 241
I. Petro 217, 240, 241, 260
I. Rudolf 189
I. Selim 16, 35, 42, 43, 49, 84, 85, 173, 177
I. Süleyman 16, 22, 29, 44, 45, 53, 102, 108, 174
II. Filip 46, 106
II. Katerina 217, 241, 260
II. Mahmud 158, 160, 266
II. Mehmed 16, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 37, 40, 41, 42, 44, 47, 48, 107, 137, 140, 145, 155, 162, 163, 173, 174, 213, 220, 230, 232, 234
II. Murad 26, 31, 34, 37, 39, 48, 154, 230
II. Mustafa 262
II. Osman 262
II. Philip 65, 67
II. Rudolf 190, 210
II.Bayezid 30, 31, 40, 42, 79, 107, 234
III. Ahmed 262
III. Murad 31, 231
IV. Murad 157, 262
V. Charles 63, 72, 76, 88, 89, 90, 91, 93, 94
VII. Mikail Palaiologos 24

A
Abbasi Halifeliği 15, 173
Abdü'l-Melik 47
Açe Sultanlığı 143, 165
Adakale 108
Aden 104
Adriyatik Denizi 186
Afgan Şîr Şah 166
Akdeniz 15, 16, 30-32, 41, 43-47, 54, 61, 63, 69, 82-86, 93, 94, 102, 104, 137, 139, 144, 152, 167, 170, 173, 174, 181, 234, 279, 296
Akkerman 224, 225, 311
Akkoyunlular 76, 318
Akkoyunlu Türkmen Devleti 42
"al scaloccio" sistemi 30, 320

Alain Manson 159
Allain Manesson Mallet 159
Amerika Birleşik Devletleri 17
Anadolu 15-17, 23-26, 28, 30, 32-34, 36, 37, 40, 42-44, 48, 50, 52, 55, 83, 87, 88, 138, 148, 175, 176, 181, 201, 202, 222, 224, 253, 301
Anadolu Selçuklu İmparatorluğu 24
Anadolu Selçukluları 24
Ankara 20, 21, 24, 25, 27, 30, 34, 53, 68, 79, 82, 85, 102-104, 136, 140, 146, 147, 154, 187, 212, 224, 248, 265, 281, 283, 284, 289, 292, 294, 295, 302, 305-307, 309, 311, 312, 315-317
Arazi vergisi 28
Arnavutluk 35, 37, 41, 201
Astrahan 53, 102, 103, 224, 234
Augsburg Birliği Savaşı 12
Avusturya Habsburg İmparatorluğu 16
Avusturya Habsburgları 56, 106, 197, 210, 230, 264
Avusturya Habsburg Monarşisi 170
Avusturya Saray Kançılaryası 188
Azak 102, 103, 223, 225

B

Bâb-ı Âli 40, 72-75, 78, 80, 258
Babür Hindistanı 142, 143, 165, 173
Babür İmparatoru Hümayun 166
Bafeus Ovası 38
Bağdat 32, 46, 52, 53, 82, 109, 138, 145, 148, 174, 181, 204
Balaton Gölü 112
Balkanlar 13, 17, 24, 32, 34-36, 48, 129, 137, 139, 153, 181, 267, 268, 279
Barbaros Hayreddin Paşa 45
Baruthane-i Âmire 138
Basra Körfezi 31
Basta, Giorgio
Belgrad 13, 26, 32, 44, 52, 53, 77, 82, 87, 94, 98, 99, 101, 108-110, 114, 138, 139, 145, 148, 174, 179, 181, 205, 249, 301
Belgrad Kalesi 99, 139
Besztercebánya Diyeti 195
Bethlen, Gábor 195
Bid'at düşüncesi 131
Bid'at-ı hasene (güzel yenilik) 131
Biga 38
Bilâd-i Şam 43
Birinci Dünya Savaşı 9, 16, 17, 46, 59, 64
Birinci Kosova Meydan Muharebesi 25, 28
Biringuccio, Vanoccio 145
Bitinya 24
Bizans prensesi Holofira (Nilüfer) 33
Boğdan Voyvodası Aleksandros İpsilantis 161
Bohemya 72, 92, 129, 187, 188, 191, 195, 207
Bolonya 51
Bonneval, Fransız Kont Claude Aleksandre de 260
Bosna Hersek 41
Bradenburg'lü Joachim 128
Britanya İmparatorluğu 59
Buda beylerbeyi Üveys Paşa 111

Bulgaristan 25, 35, 36, 39
Bursa 25, 37
Busbecq, Ogier Ghiselin de 290
Büyük İskender 50, 91, 175
Büyük Macar Ovası 120, 122, 271
Büyük Petro 106, 213, 236, 243, 250, 256, 266

C-Ç
Canik Beyliği 37
Cebeci Ocağı 154
Cebehane-i Âmire 138
Celali İsyanları 201, 262
Cebre 45
Cezayir 16, 44, 45, 85
Cipolla, Carlo M. 297
Collado, Louis 157
Courland düşesi Anna 262
Csepel Adası 114
Çaldıran 32, 42, 43, 83, 139, 140, 177, 180, 181, 300
Çaldıran Savaşı 181
Çanakkale Boğazı 15
Çandarlı Halil Hayreddin Paşa 39
Çandarlı Halil Paşa 39, 48
Çar IV. İvan 102
Çariçe Anna 240, 241
Çariçe Elizaveta 241
Çariçe Mara 34
Çarlık Rusyası 268
Çepni Türkmenleri 37
Çimpe 33

D
Dalmaçya 16, 89
Debrecen 129, 194
Decsy, Sámuel 267
Delhi Sultanlığı 166
Deniz Harp Okulu 260
Devşirme sistemi 27, 55, 177, 230
Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu 16
Don Alvaro Mendes 70
Don Juan 46
Don Kazakları 224
Don Nehri 102, 223
Don-Volga Kanalı 53, 105
Dördüncü Haçlı Seferi 24
Dubrovnik 70, 78, 79, 108, 295
Dulkadir Beyliği 43

E
Ebu Bekir İbn Behram ed-Dımeşkî 126
Edirne 15, 19, 25, 37, 41, 52, 82
Ege Adaları 37
Eğriboz 37, 41
El-Reîs İbrahim b. Ahmed b. Gânim b. Muhammed b. Zekeriyya el-Endülüsî 156
Erdel 16, 75, 76, 78, 79, 80, 118, 129, 171, 172, 183, 189, 194, 195, 196, 197, 210, 278
Érsekújvár genel kaptanı Miklós Pálffy 125

F
Fas 47, 156
Fas Sultanı Muhammed el-Mütevekkil 47
Felemenkli saray ressamı Anton van den Wyngaerde 106
Ferabosco, Pietro 185

Ferhad Paşa 253
Fetret Devri 39
Filibe 37
Frankfurtlu Ali Bey 72
Fransız Savaş ve Deniz Bakanlığı 210
Friar Georgious 73

G

Galata 73
Gattinara, Mercurino Arborio de 49, 63
Gelibolu 25, 33, 37, 38, 136, 148, 149, 164
Gelibolu Kalesi 38
Gelibolulu Mustafa Ali 65, 85
Gelibolu Yarımadası 33
Germiyanoğulları Beyi Yakup 33
Girit 16, 54, 157
Girit Savaşı 54, 157
grand strategy (büyük strateji) 18
Győr Kalesi 193

H

Habeşistan 143, 165
Habsburg Avusturyası 12, 206, 221, 223
Habsburg Hanedanlık Toprakları 207
Habsburg İmparatorluğu 16, 123, 141, 169, 184
Habsburg Katolikliği 50, 175
Habsburglar 9, 15, 22, 56, 63, 72, 75, 82, 86, 88, 96, 130, 170-173, 18-185, 189, 196-199, 207, 211, 268, 272
Haçova 108, 200
Hâdimü'l-Haremeyn 43, 50, 173
Hâdimü'l-Haremeyn eş-Şerîfeyn 50
Hakanu'l-Bahreyn 16
Haliç 41
Halkulvadi (La Goletta) Limanı 156
Hamzabey Sarayı 114
Hasan Kâfi el-Akhisârî 200
Hazar Denizi 54, 103, 224, 234
Hazine-i Âmire 248, 253
Hendesehane 261
Hırvatistan 16, 89, 125, 170, 186, 188, 196
Hicaz 45, 84, 174
Hint Okyanusu 45, 54, 104, 234
Hint Türk İmparatorluğu 60
Hizmet Arazisi Tahsis Odası (pomestnyi prikaz) 254
Hoca Ahmed Rumi 166
Hollanda 46, 60, 63, 93, 152, 170, 186
Humbaracı Ahmed Paşa 157, 158, 164, 260
Humbaracı Ocağı 157, 158, 164, 260
Hunyadi, Yanoş 26
Hz. Muhammed 131

I-İ

Irak 16, 32, 45, 46, 109, 138, 174, 279
İber Yarımadası 106
İbrahim Müteferrika 160, 161, 212, 213, 265, 290, 315
İkinci Dünya Savaşı 271, 273
İkinci Kosova Savaşı 231

İkinci Viyana Kuşatması 16
İmparator II. Ferdinand 195
İmparator II. Maximilian 210
İmparatorluk Diyeti 191
İmparator V. Charles 72, 94
İnebahtı Deniz Savaşı 30, 46, 105
İoannes Kantakuzenos 33
İran Savaşları 54
İslam askerî teknolojisi 135
İslami muhafazakarlık 134
İspanya 40, 44, 45, 46, 47, 63, 70, 81, 89, 106, 107, 129, 142, 152, 156, 164, 174, 186, 230
İspanyol Armadası 69, 70
İstanbul 2, 9-13, 18-23, 27, 30-56, 59-61, 64-88, 91, 95-97, 101-107, 111, 119, 121, 131-177, 181, 182, 187, 201-209, 215, 216, 218-234, 237, 245, 248-254, 258-261, 265, 266, 269, 278-283, 287-318
İstolni Belgrad 77, 109, 110, 114
İstolni Belgrad sancakbeyi Hamza Bey 110
İzmit 38, 104, 105, 316
İzmit Körfezi 105

K

Kahire 32, 43, 52, 82, 138, 148, 173, 181
Kanije 78, 111, 118, 119, 127, 159, 183, 196, 201
Kanuni Sultan Süleyman 10, 62, 63, 171, 269
Kaptan İbrahim b. Ahmed 156
Kara Ahmed Paşa 116
Karadeniz 16, 37, 41, 42, 53, 98, 101, 103-106, 108, 152, 167, 173, 213, 219, 223, 224, 225, 234, 236, 279
Karaman Beyliği 26, 42
Karamanlılar 34, 39
Karamanlı Mehmed Paşa 48
Karamanoğulları 34, 42, 136
Kara Tatarlar 30
Kasım Bey 103
Kastamonu beyi İsfendiyaroğlu 34
Kayser-i Rûm 16
Kefe 31, 223, 224, 234
Kemalpaşazâde 136, 269
Kıbrıs 43, 46, 69, 102, 103
Kırım Hanlığı 143, 165, 223, 225
Kırım Tatarları 30, 52, 58, 224, 278
Kızıldeniz 31, 44, 45, 54, 104, 174
Kocaeli 105
Konstantin İpsilantis 161
Konstantinopolis 16, 17, 24, 25, 38, 173
Kosova Savaşı 30, 136, 231
Kösedağ Muharebesi 24
Kral Don Sebastiyan 47
Kral II. Lajos 182
Kraliçe Elizabeth 70
Kral Matyas Korvin 155
Kutsal İttifak 45, 46, 54, 55, 128, 171, 202, 204
Kutsal İttifak filosu 46
Kutsal İttifak Savaşları 128
Kutsal Lig 12
Kutsal Roma-Germen İmparatoru Şarlken 49

Küçük Buzul Çağı 128
Küçük Kaynarca Barış Antlaşması 202, 225
Kütahya 33

L

Landrekrutenstellung (eyalet temelli askere alma) 199
Lechunga, Cristóval
Lehistan 12, 16, 30, 123, 171, 173, 214, 217, 219, 224, 241, 242, 255
Lehistan-Litvanya Birleşik Krallığı 173, 214, 217, 219, 224, 241, 255
Lewis, Bernard 309
Lőcse 129

M

Macar Bilimler Akademisi 269, 277
Macaristan 10, 12, 13, 16, 20-22, 25, 26, 29, 30, 32, 39, 42, 44-46, 54-56, 71, 75-80, 87, 89, 91-97, 101, 102, 105, 109-130, 138, 145, 152, 155, 162-164, 167, 170-174, 182-198, 200, 201, 207, 210, 216, 217, 231, 248, 263, 267-280, 284, 300
Macaristan kralı Jagiello 71
Macaristan Seferi 71, 87, 174
Macar kralı Habsburglu I. Ferdinand 110
Macar kralı János Szapolyai 71
Macar kralı Ladislas 26
Macar kralı Sigismund 25
Macar Krallığı 87, 112, 171, 184, 186, 189, 191, 196, 207, 268
Macar-Osmanlı Barış Antlaşması 26
Macar Sınır Savunma Hattı 124
Madrid 9
Makedonya 35, 39
Malazgirt Meydan Muharebesi (1071) 24
Malta 44, 102, 108
Malvezzi, Giovanni Maria 73
Marmara Denizi 41, 104
Marsigli, Luigi Ferdinando 127, 156, 210, 212
Matrakçı Nasuh 108, 109
Medine 43, 44, 49, 84, 88, 104, 173
Mehmed Said Efendi 158, 307
Mekke 43, 44, 49, 52, 82, 84, 88, 104, 173
Memlükler 32, 43, 76, 79, 83, 87, 181, 232
Memlük Sultanlığı 16, 143, 165
Mercidabık 32
Mercidabık Savaşı 140, 181
Meriç Nehri 25
Mısır Beylerbeyi Süleyman Paşa 104
Mihaloğulları 39
Mikail Kritovulos 145
Mimar Sinan 105
Mısır 16, 32, 43, 54, 79, 83, 84, 104, 138, 166, 173, 174
Mohaç 32, 71, 72, 92, 101, 139, 140, 141, 145, 181, 182, 189, 235
Mohaç Meydan Savaşı 71

Montecuccoli, Raimondo 56, 158, 210
Mora 16, 37, 41, 56, 251, 252, 298
Mora Savaşı 56
Morava Nehri 109
Moskof 11, 12, 16, 30, 102, 152, 162, 164, 213-217, 224, 227, 228-238, 241, 242, 250, 251, 254, 255, 258, 261, 262
Moskof Knezliği 227
Moskova 12, 213, 224, 231-233, 260, 280, 295, 306, 317
Moskova Büyük Dukası IV. İvan 213
Muhsinzade Mehmed Paşa 261
Mustafa Bayram 165
Mustafa b. İbrahim 158
Mühendishane-i Bahr-i Hümayun 261
Mühendislik ve Topçuluk Asil Harp Okulu 260
Mühendis Selim 158

N

Napolyon 106
Nasi, Yasef 69, 70
Niğbolu 25, 26, 30, 98, 101
Niğbolu Savaşı 26
Nijniy Novgorod 234
Nikolsburg Barış Antlaşması 195
Novo Brdo lağımcıları 162
Nürnbergli Jörg 161

O

On İki İmam Şiiliği 42
On Üç Yıl Savaşları 217, 242, 255
Ordu Asil Harp Okulu 260
Orhan Gazi 25, 33
Ortaçağ Macar Krallığı 112, 268
Orta Macaristan 16, 95, 172, 184
Ortelius, Abraham 75, 111
Osman Bey 17, 18, 19, 24, 25, 26, 38
Osmanlı-Habsburg Barış Antlaşması (1568) 279
Osmanlı-Habsburg rekabeti 9, 46, 49
Osmanlı İmparatorluğu 11, 12, 16, 17, 19, 32, 34, 36-39, 51, 59-61, 67-69, 73, 78, 82, 84, 87, 90, 93, 102, 134, 140, 144, 146, 148-154, 160, 165, 166, 169, 173-175, 199, 205, 210, 212, 213, 215, 216, 218, 219, 222, 223, 237, 238, 240, 245, 253, 254, 262, 264, 267, 268, 278, 279, 292, 294, 298-301, 305, 306, 308, 313-315, 318
Osmanlı-Macar-Sırp Barış Antlaşması 34
Osmanlı vakanüvisi Neşrî 136
Osmanlı vakanüvisi Selânikî Mustafa Efendi 200
Otuz Yıl Savaşları 171, 192, 195, 198, 242

P

Pera 73
Peresvetov, İvan 213
Perjés, Géza 313
Piri Reis 104, 108
Podolya 16
Portekiz 31, 44, 45, 47, 54, 104, 174

Preveze 32, 45, 90, 138, 174
Prut 108, 207, 215, 318
Prut Seferi 207, 215

Q

Quellenkunde (kaynak tetkiki) 274

R

Rákóczy, I. György 171, 195, 196
Rákóczy, II Ferenc 196
Raşid Mehmed Efendi 161
Ren-Main Kanalı projesi 106
Richelieu 210
Ridaniye 32, 140, 181
Ridaniye Savaşı 140, 181
Riminili Sigismundo Malatesta 155
Rodos 43, 44, 45, 79, 84, 88, 139, 174
Rodos Şövalyeleri 43, 45, 84, 174
Romanov Rusyası 12, 17, 169, 215, 221, 263
Rönesans 151, 209
Rumeli 12, 15-17, 25, 26, 28, 32, 36, 40, 41, 82, 87, 115, 138, 152, 162, 167, 172, 173, 175, 181, 224, 253, 303, 306
"Rütbe ve Terfi Cetveli" (Tabel' o rangakh) 244

S-Ş

Sadrazam İbrahim Paşa 49, 63, 90, 175
Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa 262
Safeviler 32, 46, 47, 76, 77, 83, 87, 143, 165, 173, 181
Safevi-Osmanlı Antlaşması 46
Safevi Şiiliği 50, 63, 175
Sakarya-İzmit Kanalı projesi 104
Sakarya Nehri 37, 104, 105
Salomon Abeş Yaeş 70
San Marko Cumhuriyeti 70
Sapanca Gölü 105
Sarayburnu 41
Saray Hazinesi 55, 188, 200
Saray Savaş Konseyi 55, 56, 185, 187, 191, 192, 200
Sardi, Pietro 156, 159
Saruhan Beyliği 37
Sava Nehri 112, 113
Savoy Prensi Eugen 56
Schwendi, Lazarus Freiherr von 197, 210
Sefarad Yahudileri 40
Selanik 37, 52, 82, 148, 149
Selçuklu Devleti 15
Seydi Ali Reis 104
Sırbistan 26, 35, 36, 37, 41, 142, 162, 163
Sırp despot Corce Brankoviç 34
Sırp Prens Lazar 30
Sicilya 47, 82, 89
Silahdar Mehmed Paşa 261
Simancas 280
Sinan Paşa 253
Sinop 31, 224
Sirem Kalesi 182
Smolensk Savaşı 241
Soğuk Savaş 17
Sokullu Mehmed Paşa 45, 53, 72, 102-104, 115, 224

Sovyetler Birliği 17, 59
Soylular Alayı 260
Stefan Lazareviç 25, 34
St. Petersburg 214, 215, 220, 236, 254
Sultan III. Selim 158, 160
Sultaniye 109
Sultanu'l-Berreyn 16
Süveyş Kanalı projesi 53
Szakály, Ferenc 316
Şah I. Abbas 46
Şah İsmail 42, 44, 83, 87
Şam 43, 52, 82, 83, 87, 142, 173, 176
Şark Meselesi 17
Şattülarap 53
Suriye 16, 43, 83, 84, 173, 279
Şii Safeviyye tarikatı 42
Şikârî 136

T
Tâife-i efrenciyan 163
Takáts, Sándor 270, 272
Tebriz 109
Temeş Nehri 115, 116, 126
Temeşvar 32, 66, 113, 115, 116, 125, 126, 138, 148, 172, 183, 185, 204
Tercüman Mahmud 74, 75, 111
Tersane-i Âmire 28, 138, 147, 161, 295
Teselya 35
Theti, Carlo 159, 185
Tımar sistemi 26, 29, 206, 208, 227, 250, 273, 274, 279
Tırnova Bulgar Çarı Şişman 33
Timur (Timurlenk) 15, 25, 27, 30
Tisa Nehri 112, 115, 123
Tophane-i Âmire 28, 32, 137, 138, 145, 154, 161, 166, 209, 294, 303
Topkapı Sarayı Arşivi 107
Tott, Baron François de 164, 261
Trablus 45
Trabzon Rum İmparatorluğu 35
Trakya 25, 36, 38
Trianon Barış Antlaşması 271
Tunca Nehri 25
Tunus 45, 47, 85, 90, 156
"Türk Meselesi" (Türkenfrage) 191
"Türk Yardımı" (Türkenhilfe) 191

U-Ü
Ungnad, David von 72
Uyvar 118, 119, 157, 159, 183, 196
Uzun Habsburg-Osmanlı Savaşı 116, 129
Uzun Hasan 27, 42, 140, 230
Uzun Macar Savaşı 54, 128, 198, 200
Ümit Burnu 21
Üsküp 37, 231

V
Vadiü'l-Mehazin Savaşı (1578) 47
Valois-Habsburg çatışması 17
Valturio, Roberto 155
Vámbéry, Ármin 269
Vanni, Ser Mariano di Giacomo 156
Varna Meydan Savaşı 26
Vauban, Sébastian le Prestre de 160, 209

Venedik 16, 24, 30, 31, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 51, 65, 69, 70, 71, 72, 75, 78, 79, 80, 81, 84, 87, 91, 94, 108, 122, 138, 139, 142, 152, 156, 171, 174, 234, 252, 264, 279, 280, 314, 317
Venedik Tersanesi 69
Vernadsky, George 227
Viyana 9, 12, 16, 50, 55, 72, 74-81, 87, 90, 93, 99, 101, 106, 108, 111, 113, 116, 118, 123, 125, 158, 159, 170-172, 174, 184, 185, 188, 191-197, 200, 207, 208, 211, 269, 270, 280, 282, 284, 296, 299, 300, 308, 315
Viyanalı Sebold von Pribach 111
Volga Nehri 102, 234
Volgograd 102, 106

W
Wittek, Paul 317

Y
Yahudi ailesi Mendesler 69
Yemen 16, 104, 143, 148, 165, 312
Yeniçeri Ocağı 248, 263, 266
Yeni Dünya 104
Yeni Ulufeli Humbaracı Ocağı 260
Yukarı Macaristan Hazinesi 123
Yunanistan 36, 45, 174
Yunus Bey 73, 74, 80
Yusuf Dayı 156
Yüksek Özel Meclis 262

Z
Zagyva Nehri 114
Zağanos Paşa 48
Zrínyi, Miklós 126, 210
Zsitvatorok (Zitvatorok) Barış Antlaşması 201

Oryantalist ve Avrupa merkezli görüşe göre gücünün doruğundaki Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa üstünlüğü ve gelişen teknolojik gelişmeler karşısında kendini yenileyemeyip gerilemeye başladı. İleri sürülen tüm bu tezlere göre, Osmanlılar "muhafazakâr" oldukları için dünyada meydana gelen dönüşüm sürecine mesafeli kalmayı tercih ediyor, bu da "teknolojik gerilik" olarak tezahür ediyordu.

Oysa Osmanlılar, Avrupa askerî teknolojisindeki gelişmeleri oldukça yakından takip etmiş, Avrupa ve Ortadoğulu rakipleri üzerinde üstünlük kurmuş ve kurdukları bu üstünlüğü asırlar boyu muhafaza etmeyi başarabilmişlerdir. Dahası, sahip olduğu ateşli silah üretim gücü İstanbul'a kendi kendine yetebilirlik noktasında uzun vadeli bir avantaj sağlamıştı.

ABD'nin başkentinde bulunan ve ülkenin diplomat ve aydınlarının yetiştirilmesinde önemli payı olan Georgetown Üniversitesi'nde Osmanlı, Avrupa ve Ortadoğu tarihi dersleri veren Macar bir tarihçi dışarıdan bakarak Osmanlı stratejisi ve değişen askerî gücünü yazdı ve Oryantalist ve Avrupa merkezli tezlerin çoğunu çürüttü: *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç...*

Osmanlı, Habsburg ve Rus askerî gelişmeleri ve serhadları yanı sıra Osmanlı stratejisi, istihbaratı ve diplomasisi üzerine araştırmaları bulunan yazarın arşiv belgelerine dayanarak ortaya koyduğu bu çalışma, Osmanlı Devleti'ni Avrupa bağlamında ele alan ilk eser olması yönüyle dikkat çekiyor.

THG
0265541
DVG
2016
0265541 DVG

ISBN 978-605-114-933-2
9 786051 149332
₺23,50
timas.com.tr